

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЛОДЧИН ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.8:343.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗЛОЧИННІСТЬ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ
ТА ПРАКТИКА**

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д. В. Колодчин**

АНОТАЦІЯ

Колодчин Д. В. Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія і практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Одеський державний університет внутрішніх справ», Одеса, 2025.

Дисертацію присвячено кримінологічній характеристиці злочинності у пенітенціарній сфері України та запобігання їй. Проаналізовано у хронологічному порядку праці вітчизняних вчених у відповідній сфері, розкрито стан дослідження злочинності у пенітенціарній сфері України шляхом поглибленого вивчення його проблем. Зазначено, що у вітчизняній кримінологічній науці відсутнє окреме дослідження злочинності у пенітенціарній сфері України як відносно цілісного феномену, тому науковий пошук був спрямований через призму наявних наукових робіт з даної проблематики, охопив водночас запобігання злочинності в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації.

Указано, що низка вітчизняних науковців, не надаючи визначення «злочинність у пенітенціарній сфері», лише констатують про її належність до виду рецидивної злочинності. Доведено, що невизначеність поняття «злочинність у пенітенціарній сфері» унеможлиблює пізнання його сутності, розкриття змісту, встановлення істотних форм і способів вияву, закономірностей детермінації, що в цілому негативно впливає на стан, рівень і тенденції вчинення нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації.

Розглядаючи злочинність у пенітенціарній сфері, доведено, що із методологічних позицій дана проблема має розглядатися як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Наведені в роботі теоретико-методологічні засади дослідження злочинності у пенітенціарній сфері

визначили засадничі (базові) положення та забезпечили відповідну архітектуру й структурно-логічну схему наукового пошуку.

Сформульовано авторський підхід до злочинності у пенітенціарній сфері. До неї віднесено такі групи злочинів: 1) некорисливі насильницькі злочини; 2) корисливі насильницькі злочини; 3) насильницькі злочини, що посягають на волю, честь і гідність особи, громадську безпеку, а також на авторитет органів державної влади; 4) насильницькі злочини, що посягають на правосуддя; 5) корупційні та інші злочини у сфері службової діяльності персоналу установ виконання покарань. Науково обґрунтовано поняття злочинності в пенітенціарній сфері та її зміст.

Сформульовано авторське визначення «злочинність у пенітенціарній сфері» – це злочинність, яка охоплює місця несвободи ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації, і представляє собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як засудженими так і персоналом, кримінальних правопорушень за певний проміжок часу.

Доведено, що злочинність у пенітенціарній сфері є багатостороннім явищем, суспільна небезпечність якого визначається не лише кількісно-якісними показниками, посяганням на життя та здоров'я особи, посяганням на досягнення мети правосуддя, а й місцем, умовами та обстановкою відбування покарання засудженим та їх взаєминами між собою і працівниками місць несвободи та уповноваженими органами з питань пробації.

Найбільшу небезпеку злочинність у пенітенціарній сфері становить при вчиненні засудженими нападу на адміністрацію установ виконання покарань для усунення перешкод, заволодіння зброєю, яку вони використовують для чинення збройного опору при подальшому їх затриманні (особливо під час втечі), а також для вчинення нових злочинів, зокрема тяжких і особливо тяжких. Водночас вчинення засудженими кримінальних правопорушень в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації спричиняють процеси, що дезорганізують діяльність пенітенціарної системи та інших правоохоронних органів, створюють загрозу громадській безпеці.

Визначено концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності у пенітенціарній сфері. З позиції реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформації в пенітенціарну систему, вимагає зміни пріоритетів державної політики у сфері виконання покарань та пробації, її подальшої демократизації, гуманізації та наближення до європейських стандартів поводження із засудженими та ув'язненими направлену на дієві заходи протидії та запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень, як у місцях несвободи ДКВС України так і в уповноважених органах з питань пробації.

Водночас вирішення окресленого кола проблемних питань дасть можливість істотно вдосконалити теорію і практику запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, значно посилить кримінологічний тиск на різні форми її вияву, як серед засуджених так і персоналу місць несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації.

Доведено, що всі суб'єкти державної політики у сфері виконання покарань і пробації мають розглядатися не ізольовано, а в якості складної інституційної системи, і діяти вони мають на всіх шести рівнях: доктринальному, науковому, програмному, нормативному, правозастосовному та міжнародному.

Сформульовано поняття пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній сфері – сукупність кримінальних правопорушень що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює існуючий порядок і умови відбування кримінального покарання, виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення.

Розкрито кримінологічну характеристику злочинності в місцях несвободи. Розглянуто Державну кримінально-виконавчу службу України як суб'єкт запобігання злочинності в місцях несвободи. Удосконалено поняття злочинності в місцях несвободи ДКВС України її ознаки та види, визначено

стан, структура та динаміка злочинності в місцях несвободи ДКВС України, показано причини та умови вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України. Надано характеристику та типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України. Запропоновано заходи запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України.

Констатовано, що злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, не є окремим видом злочинності, а лише її частиною. Результати аналізу стану, рівня, динаміки та структури повторних кримінальних правопорушень серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, засвідчують, що питома вага таких кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності за 2018–2023 роки у середньому становить 0,32 %.

Констатуємо відносно стабільність повторних кримінальних правопорушень упродовж 2018–2022 років, тобто відсутність неконтрольованого зростання, а у 2023 році навіть тенденцію до зниження на тлі збільшення кількості осіб, які перебували на обліку. Середньорічний коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень склав 3,1 %.

Виокремлено причини збільшення кількості повторних кримінальних правопорушень вчинених клієнтами пробації, серед яких: недостатня ефективність програм і послуг, які надає уповноважений орган з питань пробації; недостатня спроможність уповноваженого органу з питань пробації виявляти та ефективно реагувати на поведінкові та соціальні проблеми засуджених, відсутність достатніх ресурсів або навичок; відсутність належної системи формування статистичних показників повторної злочинності.

На підставі аналізу основних ознак осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації сформовано кримінологічний профіль такої особи. Отже, особи, що вчиняють повторні кримінальні правопорушення, не мають суттєвих відмінностей від інших порушників закону.

Доведено, що уповноважений орган з питань пробації належить до спеціалізованих суб'єктів запобіжної діяльності, зміст запобіжної діяльності якого полягає у виявленні й усуненні причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; недопущенні вчинення повторних кримінальних правопорушень з боку осіб, які перебувають на його обліку; розробці та організації контролю за здійсненням заходів запобігання.

З метою покращення діяльності уповноважених суб'єктів з питань пробації у сфері запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації необхідно забезпечити належну взаємодію з іншими суб'єктами запобігання (правоохоронними органами), недержавними органами (громадськими організаціями, трудовими колективами), яка повинна становити собою погоджену за метою, місцем і часом, взаємообумовлену діяльність, спрямовану на корекцію поведінки осіб, які перебувають на обліку органу пробації. Визначено концептуальні засади злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.

Розглянуто стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, концепції причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн та запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Ураховуючи національні реалії та спираючись на міжнародний досвід, запропоновано авторські пропозиції у вигляді своєрідної «дорожньої карти».

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочинність, місця несвободи, пробація, запобігання, засуджений, персонал, пенітенціарна система.

SUMMARY

Kolodchyn D.V. Crime in the penitentiary sphere of Ukraine: theory and practice. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.08 «Criminal law and criminology; criminal executive law». – Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, 2025.

The dissertation is devoted to the criminological characteristics of crime in the penitentiary sphere of Ukraine and its prevention. The work of domestic scientists in the relevant field is analyzed in chronological order, the state of crime research in the penitentiary field of Ukraine is disclosed through an in-depth study of its problem. It is noted that in the national criminological science there is no separate study of crime in the penitentiary sphere of Ukraine as a certain clinical phenomenon, therefore the scientific search was directed through the prism of available scientific works on this issue, and at the same time covered the prevention of crime in places of imprisonment and in the authorized bodies on issues of trials.

It is indicated that a number of domestic scientists, without providing a definition of "crime in the penitentiary sphere", only state that it belongs to the type of recidivism. It has been proven that the vagueness of the concept of "crime in the penitentiary sphere" makes it impossible to know its essence, reveal its content, establish essential forms and methods of manifestation, laws of determination, which in general negatively affects the state, level and trends of committing new criminal offenses in places of imprisonment and in authorized probation authorities.

Examining crime in the penitentiary sphere, it has been proven that from a methodological point of view, this problem should be considered as a system of logically agreed, consistent, hierarchically ordered questions, where some precede others and determine their content. The theoretical and methodological principles of the study of criminality in the penitentiary sphere, presented in the work, determined the fundamental (basic) provisions and provided the appropriate architecture and structural-logical scheme of scientific research.

The author's approach to crime in the penitentiary sphere is formulated. It includes the following groups of crimes: 1) selfless violent crimes; 2) selfish violent crimes; 3) violent crimes that encroach on the freedom, honor and dignity of a person, public safety, as well as the authority of state authorities; 4) violent crimes

that interfere with justice; 5) corruption and other crimes in the field of official activity of personnel of penal institutions. The concept of crime in the penitentiary sphere and its content are scientifically substantiated.

The author's definition of "crime in the penitentiary sphere" is formulated - it is a crime that covers places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and authorized bodies on probation issues, and represents a set of forms of deviance, the property of which reproduces the commission of criminal offenses by both convicts and staff over a certain period of time.

It has been proven that crime in the penitentiary sphere is a multifaceted phenomenon, the social danger of which is determined not only by quantitative and qualitative indicators, encroachment on the life and health of a person, encroachment on the achievement of the goal of justice, but also by the place, conditions and environment of serving the sentence of the convicted and their mutual relations between themselves and employees of places of imprisonment and authorized bodies on probation issues.

The greatest danger of crime in the penitentiary sphere is when convicts attack the administration of penal institutions to remove obstacles, take possession of weapons that they use for armed resistance during their further detention (especially during escape), as well as to commit new crimes, in particular serious ones and especially severe ones. At the same time, the commission of criminal offenses by convicts in places of imprisonment and in authorized bodies on probation causes processes that disorganize the activities of the penitentiary system and other law enforcement agencies, creating a threat to public safety.

The conceptual prerequisites for the formation of state policy in the field of execution of punishments and probation regarding crime in the penitentiary sphere are defined. From the point of view of reforming the criminal executive system of Ukraine and its transformation into a penitentiary system, it requires a change in the priorities of state policy in the field of execution of punishments and probation, its further democratization, humanization and approximation to European standards of treatment of convicts and prisoners directed to effective countermeasures and

preventing the commission of new criminal offenses, both in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and in authorized bodies on probation issues.

At the same time, solving the defined range of problematic issues will provide an opportunity to significantly improve the theory and practice of crime prevention in the penitentiary sphere, will significantly increase criminological pressure on various forms of its manifestation, both among convicts and staff of places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and authorized bodies on probation.

It is proven that all subjects of state policy in the field of punishment and probation should not be considered in isolation, but as a complex institutional system, and they should act at all six levels: doctrinal, scientific, programmatic, normative, law enforcement and international.

The concept of penitentiary identification of crime in the penitentiary sphere is formulated - a set of criminal offenses committed in places of imprisonment and in authorized probation bodies, through which the convicted person becomes aware of his status in the system of social relations, evaluates the existing order and conditions of serving a criminal sentence, expresses his interests in socialization, resocialization and reintegration into society after release.

The criminological characteristics of crime in places of imprisonment are disclosed. The State Criminal Enforcement Service of Ukraine is considered as a subject of crime prevention in places of imprisonment. The concept of crime in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, its signs and types, the state, structure and dynamics of crime in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are defined, the reasons and conditions for committing criminal offenses in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are shown. The description and typology of persons who commit criminal offenses in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are provided. Measures to prevent crime

in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are proposed.

It was established that the criminality of persons registered with the authorized body on probation is not a separate type of crime, but only a part of it. The results of the analysis of the state, level, dynamics and structure of repeated criminal offenses among persons who are on the records of the authorized body on probation issues show that the specific weight of such criminal offenses in the overall structure of crime for the years 2018-2023 is 0.32% on average.

It was noted the relative stability of repeated criminal offenses during the years 2018–2022, that is, the absence of uncontrolled growth, and in 2023 even a tendency to decrease against the background of an increase in the number of persons who were registered. The average annual coefficient of repeated criminal offenses was 3.1%.

The reasons for the increase in the number of repeated criminal offenses committed by probation clients are singled out, including: insufficient effectiveness of programs and services provided by the authorized body on probation issues; insufficient ability of the authorized body on probation issues to detect and effectively respond to behavioral and social problems of convicts, lack of sufficient resources or skills; the lack of a proper system of forming statistical indicators of recidivism in their studies.

A criminological profile of such a person was formed based on the analysis of the main features of persons who committed repeated criminal offenses while being registered with the authorized body on probation. Therefore, persons who commit repeated criminal offenses do not have significant differences from other violators of the law.

It has been proven that the authorized body on probation belongs to specialized subjects of preventive activity, the content of preventive activity of which is to identify and eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses; prevention of repeated criminal offenses by

persons who are on his record; development and organization of control over the implementation of prevention measures.

In order to improve the activity of authorized subjects on probation issues in the field of prevention of repeated criminal offenses by probation clients, it is necessary to ensure proper interaction with other subjects of prevention (law enforcement agencies), non-state bodies (public organizations, labor groups), which should constitute an agreed by purpose, place and time, mutually determined activity aimed at correcting the behavior of persons who are on the records of the probation authority. The conceptual principles of crime in the penitentiary sphere of foreign countries are defined.

The state of crime in the penitentiary sphere of foreign countries, concepts of the causes of crime in the penitentiary sphere of foreign countries, international legal mechanisms of influence on crime in the penitentiary sphere of foreign countries and prevention of crime in the penitentiary sphere of foreign countries are considered. Taking into account national realities and relying on international experience, the author's proposals are offered in the form of a kind of "road map".

Key words: criminal offense, crime, places of imprisonment, probation, prevention, convict, staff, penitentiary system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

дисертації:

Монографії

1. Колодчин Д. В. Кримінальний процесуальний інститут тримання під вартою як запобіжний захід: теорія і практика : монографія / за заг. ред. д-ра. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2020. 236 с.

2. Богатирьов І. Г., Колодчин Д. В. Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі. *Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні* : монографія [І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, А. І. Богатирьов, Д. В. Колодчин, А. Є. Шевченко, Д. А. Шевченко] за заг. ред. д-ра. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 288 с. С. 11–117.

3. Колодчин Д. В. Злочинність в органах і установах виконання покарань: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2024. 400 с.

Публікації у виданнях, які включено до наукометричних баз

Scopus і Web of Science

1. Kolodchyn D., Buriak K., Bohatyrov A., Pavliukh O., Larchenko M. Criminological research on statistics concerning judicial examination of criminal proceedings using cluster analysis algorithms. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2022. № 38. p. 116–129. DOI: <https://doi.org/10.46925//rdluz.38.08>

2. Kolodchyn D., Mykhalik O., Bohatyrova O., Merkulova V., Laptinova O. Theory and practice of influence caused by the criminal subculture on crime in the penitentiary sphere. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41 №78. P. 178–187. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.12>

3. Kolodchyn D., Streliuk Y., Mykhalik O., Podliehaiev K., Bogatyrov A. Criminological principles of preventing professional deformation among penitentiary personnel. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41. № 76. P. 367–377. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.21>

Публікації у фахових періодичних виданнях України (категорія «Б»)

1. Колодчин Д. В. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. *Юридична Україна*. 2022. № 6. С. 41–48. DOI: 10.37749/2308-9636-2022-6(234)-5
2. Колодчин Д. В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 553–557. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/134
3. Колодчин Д. В. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації в Україні. *Юридична Україна*. 2022. № 8 (234). С. 21–28. DOI: 10.37749/2308-9636-2022-8(236)-3
4. Kolodchyn D. Criminal Offences Committed Inimprisonments of the State Criminal Executive Service of Ukraine. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. № 1. P.171–176. [DOI: 10.31733/2078-3566-2022-5-171-176](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-5-171-176)
5. Колодчин Д. В. Богатирьов А. І. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. № 4 С. 214–219. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-214-219
6. Колодчин Д., Кухар В. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. *Право.ua*. 2022. № 4. С. 96–103. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.4.15
7. Колодчин Д. В. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2022. № 2 С. 316–321. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-316-321
8. Колодчин Д. В. Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації (аналіз зарубіжних позитивних практик). *Українська поліцейстика: теорія,*

законодавство, практика. 2023. № 1(5). С. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-25>

9. Колодчин Д. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2023. № 1 (13). С. 36–51. DOI: 10.32755/sjcriminal.2023.01.036

10. Колодчин Д. В. Імплементція окремих міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму. *Науковий вісник ДДУВС.* 2023. № 3. С. 216–221. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-216-221

11. Колодчин Д. В. Стан наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. *Науковий вісник ДДУВС.* 2023. № 4. С. 111–117. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-111-117

12. Колодчин Д. В. Кримінально-виконавчі засади запобігання злочинності в місцях несвободи України. *Держава та регіони. Серія Право.* 2023. № 4 (82), Т. 2. С. 24–29. DOI: 10.32782/1813-338X-2023.4.2.5

13. Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція.* 2023. № 4 (41). С. 140–144. DOI: 10.32782/2521-6473.2023-4.28

14. Колодчин Д. В. Концепції причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Право та державне управління* 2023. № 2. С. 485–490. DOI: 10.32782/pdu.2023.2.70

15. Колодчин Д. В. Детермінанти пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2024. № (83)1. С. 108–113. DOI: 10.32782/1813-338X-2024.1.16

16. Колодчин Д. В. Злочинність в місцях несвободи, сучасний стан та динаміка. *Право і суспільство.* 2024. № 1. Т. 2. С. 464–468. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.1.2.70

17. Колодчин Д. В. Сучасне бачення на поняття злочинності в місцях несвободи, її ознаки та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 728–731. DOI:10.32782/2524-0374/2024-2/182

18. Колодчин Д. В. Кримінологічний портрет особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України. *Правові новели*. 2024. № 22 Т. 2. С. 102–107. DOI: 10.32782/ln.2024.22.2.14

19. Колодчин Д. В. Наукове обґрунтування поняття злочинності в пенітенціарній сфері України. *Науковий вісник ДДУВС*. 2024. № 2 С.207-2011. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-207-211

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Колодчин Д. В. Деякі питання про насильство через призму кримінальної науки. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект»* : матеріали міжнауково-практичної конференції (м. Чернігів, 25 травня 2020 р.) / за заг ред. І. Г. Богатирьова. Університет державної фіскальної служби України. Київ : ВД «Дакор», 2020. С. 50–52.

2. Колодчин Д. В. Деякі проблемні питання запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали I Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 29–30 жовтня 2021 р.); Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Демянчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 123–125.

3. Колодчин Д. В. Проблеми застосування міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи. *Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 23–24 грудня 2021 р.); у 2 ч. Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Демянчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 1. С. 97–99.

4. Колодчин Д. В., Богатирьов І. Г. Вплив воєнних факторів на криміногенну ситуацію в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та*

прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів): матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол.: М. Г. Вербенський, І. В. Опришко, О. Г. Кулик та ін.; Київ : ДНДІ МВС України; Київ, 2022. С.64–67.

5. Колодчин Д. В. Пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній сфері України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали II Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 27 жовтня 2022 р.); Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Демянчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 98–101.

6. Колодчин Д. В. Методологічний інструментарій наукового пізнання злочинності в пенітенціарній сфері. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 24 листопада 2022 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 160–163.

7. Колодчин Д. В. Міжнародно-правові засади режиму як засобу запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи*: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 04 листопада 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 238–243.

8. Колодчин Д. В. Деякі аспекти кваліфікації засуджених у зарубіжних країнах у контексті запобігання злочинності в пенітенціарній сфері. *Проблеми реформування кримінальної юстиції: збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 25–26 травня 2023 р.) / від. ред. В. М. Юрчишин, О. В. Попович. Чернівці : Технодрук, 2023. С. 24–28.

9. Колодчин Д. В. Підготовка дисертацій у пенітенціарній сфері: актуальні питання сьогодення. *Актуальні питання підготовки дисертацій в умовах воєнного стану* : матеріалами міжнародної науково-практичної

конференції (м. Львів, 30 вересня 2023 р.); Науково-дослідницький інститут публічного права. Львів – Торунь. 2023. С. 70–72.

10. Колодчин Д. В. Злочинність у пенітенціарній сфері: актуальна проблема сьогодення. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали Міжнародного пенітенціарного форум (м. Львів, 03 листопада 2023 р.) Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 174–177.

11. Колодчин Д. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав засуджених в місцях несвободи України: поняття та зміст. *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15 лютого 2024 р.); Науково-дослідницький інститут публічного права. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 71–74.

12. Колодчин Д. В. Злочинність в пенітенціарній сфері в умовах війни. *Правові реалії сьогодення* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 15 травня 2024 р.); Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця. Харків, 2024. С. 113–115.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	37
1.1. Стан наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України.....	37
1.2. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України.....	60
1.3. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності у пенітенціарній сфері...	79
1.4. Наукове обґрунтування поняття злочинності в пенітенціарній сфері та її зміст.....	103
Висновки до розділу 1.....	113
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.	117
2.1. Державна кримінально-виконавча служба України як суб'єкт запобігання злочинності в місцях несвобод.....	117
2.2. Поняття злочинності в місцях несвободи ДКВС України, ознаки та види.....	131
2.3. Стан, структура та динаміка злочинності в місцях несвободи ДКВС України.....	138
2.4. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України.....	154
2.5. Характеристика та типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.....	176
2.6. Запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України.....	193
Висновки до розділу 2.....	207
РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ОБЛІКУ ОРГАНУ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ.....	210
3.1. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації.....	210
3.2. Характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації.....	230
3.3. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням.....	253
3.4. Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації.....	277
Висновки до розділу 3.....	294

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	298
4.1. Стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	298
4.2. Концепції причин злочинності та заходів запобігання їй в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	310
4.3. Міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	331
4.4. Запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	348
4.4.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	348
4.4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	371
4.4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.....	385
Висновки до розділу 4.....	395
ВИСНОВКИ.....	403
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	413
ДОДАТКИ.....	464

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КВУЗТ	Кримінально-виконавча установа закритого типу
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ООН	Організація Об'єднаних Націй
США	Сполучені Штати Америки
УВП	установа виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розбудова демократичного суспільства і правової держави – процес тривалий і складний. Злочинність взагалі, а у пенітенціарній сфері зокрема, являє собою значну загрозу національній безпеці країни. Поширення злочинності у пенітенціарній сфері та її масштаби в місцях несвободи і в системі уповноважених органів з питань пробації потребує впровадження з боку державних інституцій цілого комплексу заходів суспільної протидії та запобігання.

Реальність кримінальних загроз злочинності в пенітенціарній сфері обумовлена тим, що система злочинності, котра існує в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) і в системі уповноважених органів з питань пробації, вирізняється якісними змінами, які пов'язані зі зростанням найбільш небезпечних посягань, в тому числі організованих форм протиправної поведінки.

Отже, якісна сторона окресленої проблематики корелює із кількісними показниками, згідно з якими, незважаючи на поступовий спад кількості засуджених, які тримаються в установах виконання покарань ДКВС України, питома вага покарання у виді позбавлення волі на певний строк у системі покарань залишається значною.

Так злочинність у пенітенціарній сфері розглядається нами як один із найголовніших напрямів діяльності держави та її інституцій. Проте вказана діяльність не може здійснюватися без фундаментальних наукових досліджень. Означена ситуація вимагає з боку держави внесення суттєвих коректив у стратегію і тактику діяльності ДКВС України та Державної установи «Центр пробації», а також розробки і здійснення дієвих заходів щодо покращення порядку і умов відбування засудженими покарання і заходів запобігання вчинення з їхнього боку нових кримінальних правопорушень.

Дослідження проблем злочинності в пенітенціарній сфері показує, що за своєю сутністю вона посягає на оперативну обстановку в місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації Державної

установи «Центр пробації», підриває авторитет правосуддя, нівелює у засуджених бажання пройти соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію після звільнення. Варто зазначити, що дослідження проблем злочинності в пенітенціарній сфері пов'язано з низкою проблемних питань, зокрема:

- недостатня спроможність Міністерства юстиції України забезпечити в місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» міжнародних стандартів поводження із засудженими і ув'язненими;

- негативний вплив на кримінально-виконавчу систему України спадковості каральної командно-адміністративної системи, яка дісталась Україні в результаті розпаду Радянського Союзу у 1991 році;

- щорічне недофінансування з державного бюджету України місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації Державної установи «Центр пробації»;

- скарги засуджених місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації Державної установи «Центр пробації» на порушення їхніх прав до Європейського суду з прав людини;

- застосування до засуджених правообмежень, не узгоджених з міжнародними стандартами;

- незначна соціальна захищеність персоналу місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації Державної установи «Центр пробації»;

- відсутність у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінологічної моделі запобігання вчинення як засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень;

- передача Державної пенітенціарної служби України під юрисдикцію Міністерства юстиції України (2016 р.) не принесла вагомих результатів у запобігання кримінальних правопорушень тощо.

Вказані проблеми поставили перед пенітенціарною кримінологічною наукою завдання провести ґрунтовне фундаментальне дослідження «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія і практика», оскільки проведені останніми роками дослідження у даній сфері показали, що вжиті Міністерством юстиції України заходи, зокрема функціонування Департаменту з питань виконання покарань ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» не повною мірою відповідають криміногенній та кримінальній ситуації у містах несвободи та в уповноважених органах з питань пробації, що своєю чергою викликає занепокоєння з боку держави і суспільства щодо загального рівня не тільки пенітенціарної злочинності, а і взагалі загальної злочинності в Україні.

Зазначені обставини зумовлюють, з одного боку, проведення ґрунтового дослідження злочинності в пенітенціарній сфері, а з іншого, – розроблення ефективних заходів її запобігання шляхом удосконалення кримінально-правових, кримінально-виконавчих та кримінологічних заходів впливу.

Станом на 01.05.2024 в системі ДКВС України діяло 148 установ виконання покарань, з них 29 розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень, та 5 на тимчасово окупованій території АР Крим. У 25 установах виконання покарань засуджені не утримувались у зв'язку зі здійсненням оптимізації їхньої діяльності. Загальна чисельність засуджених становила 51 248 осіб, з них: у 113 кримінально-виконавчих установах закритого типу – 34 488 засуджених, з яких у 11 колоніях мінімального рівня безпеки – 1 514 осіб; у 59 виправних колоніях середнього рівня безпеки – 24 178 осіб; у 7 колоніях максимального рівня безпеки – 1 584 особи. Криміногенний склад засуджених становила 4 851 особа, засуджена на строк понад 10 років; 6 091 особа – за умисне вбивство; 2 599 осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6 610 осіб – за розбій та грабіж;

11 082 особи – за крадіжку; 582 особи – за зґвалтування; 9 осіб – за злочини проти основ національної безпеки¹.

В умовах режиму воєнного стану в Україні станом на 01.12.2024 у кримінально-виконавчих установах закритого типу ДКВС України утримується 44 598 засуджених, на 01.12.2023 їхня кількість становила 43 296 осіб (Вінницька – 2 605, Хмельницька – 1 819, Чернівецька – 854, Волинська – 700, Закарпатська – 480, Івано-Франківська – 1 011, Львівська – 2 344, Рівненська – 1 944, Тернопільська – 701, Житомирська – 3 608, Київська – 4 043, Черкаська – 991, Чернігівська – 765, Дніпропетровська – 6 615, Донецька – 0, Запорізька – 1 015, Кіровоградська – 1 512, Миколаївська – 2 220, Одеська – 2 070, Херсонська – 0, Луганська – 0, Полтавська – 1 974, Сумська – 1 332, Харківська – 5 358). 3 11 окупованих після 24.02.2022 установ виконання покарань ДКВС України залишаються під окупацією – 7 (Херсонська – 1 (ВК), Луганська – 1 (СІЗО), Запорізька – 3 (ВЦ – 1, ВК – 2), Донецька – 2 (СІЗО – 1, ВК – 1)). Також у виді довічного позбавлення волі відбуває покарання 1 536 чоловіків і 22 жінки. Наведена статистика відображає реалії сьогодення у пенітенціарній системі України і показує звітність кількісних і якісних показників пенітенціарної злочинності в державі, яка займає одне із прикладних в структурі загальної злочинності.

Методологічним підґрунтям дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України стали праці українських і зарубіжних учених, серед яких: К.А. Автухов, А.М. Бабенко, А.І. Богатирьов, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.М. Гумін, В.К. Гришук, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, О.І. Іваньков, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, І.О. Колб, І.М. Копотун, О.В. Краснокутський, А.Л. Колодчина, О.В. Лисодєд, В.В. Лунєєв, Л.О. Мостепанюк, П.П. Михайленко, Ю.В. Орел, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, Я.В. Стрелюк, О.В. Хорошун, П.Л. Фріс, О.О. Шкута, С.В. Царюк та інші.

¹ Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їхнього досудового розслідування за 2019–2024 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

Зазначені вчені заклали основи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері як цілісного комплексного феномену, що має власні завдання, закономірності існування, розвиток і відтворення. Незважаючи на значну кількість праць із названої проблематики, можемо констатувати, що вивчення злочинності в пенітенціарній сфері України залишається актуальним завданням у силу зростання тенденції вчинення кримінально-карних діянь засудженими та персоналом місць несвободи та уповноважених органів з питань пробації.

Крім того, з позиції реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему, вимагає зміни пріоритетів державна політика у сфері виконання покарань та пробації, її подальша демократизація, гуманізація та наближення до європейських стандартів поводження із засудженими та ув'язненими.

Водночас вирішення окресленого кола проблемних питань дасть можливість істотно вдосконалити теорію і практику запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, значно посилить кримінологічний тиск на різні форми її вияву як серед засуджених, так і персоналу місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації.

Поглиблене опрацювання наявної проблеми дасть можливість не тільки проведення послідовного аналізу її різних складових (проблемних питань), а і забезпечить постановку конкретних завдань, що підлягають виконанню у процесі пізнання, а також створить підґрунтя розроблення практично спрямованих пропозицій і рекомендацій задля їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обрана тема ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженої Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженої Указом

Президента України від 11.06.2021 № 231/2021), Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016) та відповідає напряму науково-дослідної роботи Одеського державного університету внутрішніх справ на 2023–2028 рр. «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0123U103538), а також тематиці науково-дослідних робіт кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ на 2024–2029 рр. «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (номер державної реєстрації 0124U004215).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ» (протокол № 2 від 27 лютого 2025 р).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у розв'язанні комплексної науково-прикладної проблеми щодо розробки на основі законодавства, наукових джерел, результатів практики діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України та Державної установи «Центр пробації», зарубіжного досвіду теоретико-прикладних засад запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання*:

- висвітлити стан наукового дослідження запобігання злочинності в пенітенціарній сфері у працях вітчизняних та зарубіжних вчених;
- розкрити методологічний інструментарій дослідження запобігання злочинності в пенітенціарній сфері та сформулювати його авторське визначення;

- визначити концептуальні передумови формування кримінологічної політики щодо злочинності у пенітенціарній сфері;
- проаналізувати поняття злочинності в пенітенціарній сфері і сформулювати власне її визначення;
- проаналізувати діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України як суб'єкта запобігання злочинності в місцях несвободи;
- сформулювати поняття злочинності в місцях несвободи ДКВС України, ознаки та види;
- розкрити стан, структуру та динаміку злочинності в місцях несвободи ДКВС України;
- виокремити та розкрити причини та умови вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України;
- надати характеристику та типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України;
- визначити заходи запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України;
- проаналізувати діяльність Уповноваженого органу з питань пробація як суб'єкта запобігання злочинності у сфері пробації;
- сформулювати визначення злочинності у сфері пробації, ознаки та види;
- розкрити стан, структуру та динаміку злочинності у сфері пробації;
- виокремити причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у сфері пробації;
- надати характеристику та типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пробації;
- визначити заходи запобігання злочинності в у сфері пробації;
- вивчити стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн;
- розкрити причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн;
- показати роль міжнародного правового механізму впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн;

– визначити заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн;

– надати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства стосовно застосування та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері виконання і відбування покарань та пробації.

Предмет дослідження – злочинність в пенітенціарній сфері України: теорія та практика.

Методи дослідження обрані відповідно до мети, завдань, об'єкта і предмета. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, аналогія, абстрагування) деталізовано зміст питань, розглянутих у роботі (розділи 1–4). У дисертації також застосовувалися спеціально-правові методи, зокрема: історико-правовий – дозволив вивчити стан дослідження та історію становлення кримінально-виконавчих установ закритого типу, (підрозділ 1.1); догматичний метод – використано при тлумаченні понятійного апарату дослідження (підрозділ 1.2); структурно-функціональний метод – для забезпечення комплексного дослідження кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України (розділ 2); системно-структурний метод – для дослідження кримінологічної характеристики запобігання злочинності у сфері пробації, для якої характерні визначені зв'язки і відношення між її складовими (розділ 3); порівняльно-правовий метод – для вивчення міжнародного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн (розділ 4); логіко-семантичний метод – для проведення поглибленого вивчення суб'єктів запобігання злочинності в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації (підрозділи 2.1, 2.6, 3.1, 3, 6, 4.4); соціологічні методи використано в усіх розділах дисертації для вивчення думок різних категорій респондентів з питань дисертаційної роботи та з'ясування соціальної результативності відповідних правових норм та організаційних заходів (розділи 1–4); статистичний метод

надав змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність стосовно запобігання кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах закритого типу (розділи 1–4).

Емпіричну базу дослідження становлять: статистичні дані щодо запобігання кримінальних правопорушень у місцях несвободи ДКВС України (2014–2023 рр.); дані статистичної звітності Державної судової адміністрації України та Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань та пробації (2014–2023 рр.) щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації; результати анкетування 262 працівників установ виконання покарань та 156 працівників уповноважених органів з питань пробації; узагальнені результати опитування 465 засуджених у Київській, Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Чернігівській областях. У роботі також використано інформацію, висвітлену в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань і пробації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за своїм змістом дисертація є кримінологічною, кваліфікаційною науковою працею, що вирішує важливу науково-прикладну проблему дослідження злочинності у пенітенціарній сфері. У роботі сформульовано низку нових положень і висновків, що відображають її наукову новизну, зокрема:

у перше:

– на основі історико-правового аналізу вивчення злочинності в пенітенціарній сфері України виокремлено три періоди: трансформаційний, коли було прийнято рішення про підготовку нового КВК України (1991–2004 рр.); реформаторський (2004–2016 рр.) та сучасний період (2016 р. – дотепер);

– сформульовано авторське визначення поняття «злочинність у пенітенціарній сфері» – це злочинність, яка охоплює місця несвободи ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації, і становить собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як

засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень за певний проміжок часу;

– сформульовано поняття «пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній сфері» – сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює чинний порядок і умови відбування кримінального покарання, виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення;

– запропоноване авторське тлумачення поняття «кримінологічна діяльність суб'єктів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері» – це спеціальна діяльність адміністрації місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації», яка спрямована на своєчасне виявлення причин та умов вчинення засудженими під час відбування кримінального покарання або кримінального проступку нового кримінального правопорушення та вжиття обґрунтованих кримінологічних заходів, спрямованих на їх усунення та мінімізацію;

– досліджено динаміку повторних кримінальних правопорушень шляхом порівняння отриманих результатів із попередніми періодами (2003–2007 роки), застосовуючи формулу визначення коефіцієнта інтенсивності вчинення повторних кримінальних правопорушень, в результаті чого встановлено, що середній показник дорівнював 1,1 злочинів на 100 осіб, які перебували на обліку, а показник повторних кримінальних правопорушень є більшим у три рази, ніж до утворення в системі виконання покарань уповноваженого органу пробації;

– на основі зарубіжного досвіду запропоновано передбачити на рівні відомчих інструкцій можливість використання таких програм, як WhatsApp і Zoom, для зв'язку з клієнтами уповноважених органів пробації з метою здійснення за ними контролю (візуальний контакт, більш чітке уявлення про те, як, де та з ким вони перебувають);

удосконалено:

– наукові розробки вітчизняних вчених щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, які виокремлено і проаналізовано завдяки застосуванню монографічної та навчальної літератури;

– зміст об'єктивних і суб'єктивних причин вчинення засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України й уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації» нових кримінальних правопорушень;

– заходи, спрямовані на запобігання злочинності у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації»;

– поняття «злочинність в місцях несвободи» – це негативне соціально-правове явище, що охоплює слідчі ізолятори, спеціальні виховні і виправні колонії, виправні центри, медичні заклади ДУ «Центр охорони здоров'я» ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації, і становить собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як засудженими, так і персоналом місць несвободи, кримінальних правопорушень за певний проміжок часу;

– поняття «латентна злочинність в місцях несвободи» – це сукупність вчинених засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень, що не були внесені до єдиного реєстру досудових розслідувань та не отримали відповідного вираження в офіційній статистичній звітності про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їхнього досудового розслідування;

– поняття «кримінальна субкультура» – це криминологічне явище, що забезпечує особливу сферу (уклад) життя засуджених в місцях несвободи, та виражається в їх пенітенціарній ідеології, специфічних етичних нормах, цінностях та правилах поведінки, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті, як правило, під час відбування покарання;

– поняття «загальносоціальне запобіганням злочинності в місцях несвободи» – це система державних та суспільних заходів політичного,

економічного, соціального, ідеологічного та організаційного характеру, спрямованих на запобігання вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом пенітенціарних установ;

– поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності в місцях несвободи» – це специфічна професійна діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на запобігання вчиненню у місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань та здійснення безпосереднього впливу на дестабілізацію криміногенних чинників, які породжують такого роду злочинність;

– поняття «індивідуально-профілактичне запобігання злочинності в місцях несвободи» – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на здійснення відповідних профілактичних заходів щодо виявлення осіб, які мають намір або готують вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень;

дістало подальшого розвитку:

– узагальнення наукових позицій вітчизняних вчених щодо вчинення засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації» кримінальних правопорушень, які спричиняють низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (неналежне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їх безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру;

– наукові положення про аналіз роботи вітчизняних вчених в рамках злочинності в пенітенціарній сфері, що дозволило надати ґрунтовне пояснення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи;

– наукова позиція стосовно методологічного інструментарію запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, під яким автор розуміє систему наукового знання про принципи, методи та знаряддя наукового аналізу про кримінальні правопорушення, які вчиняються у місцях несвободи

ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації» як засудженими, так і персоналом, з метою розробки комплексних науково обґрунтованих заходів її запобігання;

– аналіз міжнародних документів, що визначають теоретико-прикладні засади запобігання злочинності в пенітенціарній сфері; практики вирішення спорів Європейським судом з прав людини стосовно застосування видів покарання; досвіду застосування їх у зарубіжних країнах (Англія, Іспанія, Федеративна Республіка Німеччини, Норвегія, Сполучені Штати Америки, Японія тощо);

– дослідження впливу кримінальної субкультури на вчинення повторних кримінальних правопорушень серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, а також ролі соціальної адаптації, підтримки від уповноваженого органу з питань пробації у їх запобіганні;

– пропозиції щодо внесення змін і доповнень до деяких нормативно-правових актів України (Кримінального Кодексу України, Кримінально-виконавчого Кодексу України, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України) для вдосконалення запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені у роботі висновки та пропозиції використані:

– у законотворчій діяльності – отримані висновки знайдуть своє втілення у пропозиціях щодо внесення змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства;

– практичній діяльності – для використання в оперативно-службовій діяльності установ виконання покарань (акт впровадження Центрально-західного міжрегіонального управління виконання покарань Міністерства юстиції України від 10 січня 2024 року);

– науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок у теорії кримінального та кримінально-виконавчого права (акт впровадження Пенітенціарної академії України від 24 січня 2024 року);

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право» (акт впровадження Державного університету «Житомирська політехніка» від 06 лютого 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовані на підставі самостійно проведених досліджень. У розділі монографії «Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі», підготовленому спільно з Богатирьовим І., автором особисто проаналізовано джерельну базу та методологію пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі. У науковій статті «Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України», підготовленій спільно з А. Богатирьовим, автором особисто розкрито відсутність належної мотивації до виконання оперативно-службових завдань; особливості мікросередовища, в якому доводиться працювати; відсутність належного соціально-правового захисту тощо. У науковій статті «Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням», підготовленій спільно з Кухарук В., автором особисто проаналізовано порядок і умови взаємодії з іншими суб'єктами запобігання, зокрема недержавними органами й організаціями. У науковій статті «Criminological research on statistics concerning judicial examination of criminal proceedings using cluster analysis algorithms», підготовленій спільно з Buriak K, Bohatyrov A., Pavliukh O, Larchenko M. автором особисто розроблено алгоритм кластерного аналізу судового розгляду в кримінальних провадженнях. У науковій статті «Theory and practice of influence caused by the criminal subculture on crime in the penitentiary sphere»,

підготовленій спільно з Mykhalik O., Bohatyrova O., Merkulova V., Laptinova O., автором особисто розроблений алгоритм впливу кримінальної субкультури на злочинність у пенітенціарній сфері, зокрема доведено, що субкультура негативно впливає на пенітенціарний рецидив в пенітенціарній сфері. У науковій статті «Criminological principles of preventing professional deformation among penitentiary personnel», підготовленій спільно з Streluk Y., Mykhalik O., Podliehaiev K., Bogatyrov A. автором особисто розроблені кримінологічні засади попередження професійної деформації персоналу пенітенціарної системи: загальносоціальні; спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні. Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з яким було опубліковано статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці учених, на які обов'язково зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: «Щорічні читання наукової школи «Інтелект» (м. Чернігів, 25 травня 2020 р.); «Пенітенціарна система у глобальному вимірі» (м. Рівне, 29-30 жовтня 2021 р.); «Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні» (м. Рівне, 23-24 грудня 2021 р.); Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)» (м. Київ, 07 вересня 2022 р.); «Пенітенціарна система у глобальному вимірі» (м. Рівне, 27 жовтня 2022 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 24 листопада 2022 р.); Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи». (м. Чернігів, 04 листопада 2022 р.) «Проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Чернівці, 25-26 травня 2023 року); «Актуальні питання підготовки дисертацій в умовах воєнного стану» (м. Львів, 30 вересня 2023 р.); «Пенітенціарна система у глобальному вимірі» (м. Львів, 03 листопада 2023 р.), Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану (м. Львів, 15 лютого 2024 р.), «Правові реалії сьогодення» (м. Харків, 15 травня 2024 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації опубліковано в 37 наукових працях, серед яких 3 одноособові монографії, 3 статті – у виданнях, що індексуються в наукометричних базах Scopus і Web of Science, 19 статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук категорії «Б», 12 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (475 найменувань на 52 сторінках), додатків на п'яти сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 468 сторінок, із них основний текст – 392 сторінки. Список використаних джерел містить 475 найменувань на 52 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

1.1. Стан наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України

З позиції системного аналізу, розглядаючи в дисертаційному дослідженні сучасний стан злочинності в пенітенціарній сфері України, ми встановили, що саме він створює передумови на науковому рівні проаналізувати роботи вітчизняних учених в рамках злочинності в пенітенціарній сфері і надати ґрунтовне пояснення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» як засудженими, так і персоналом [258, с. 111].

Водночас розгляд стану наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України сприяє також і суттєвим змінам у державній політиці у сфері виконання покарань та пробації Міністерства юстиції України як правонаступника Державної пенітенціарної служби України, сутність яких спрямована на захист прав і свобод засуджених, дотримання в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації міжнародних стандартів поводження з ними, створення належних умов соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення.

Отже, вивчення сучасного стану наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України дозволяє нам розглянути сам предмет дослідження «Злочинність в органах та установах виконання покарань України: теорія і практика» шляхом розв'язання наступних завдань:

1) дане дослідження має не лише теоретичне спрямування, воно може стати дорожньою картою вивчення працівниками ДКВС України і Державної установи «Центр пробації» щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України;

2) подальше наукове пізнання причин та умов вчинення в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом;

3) дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України має на меті поглибити знання та навички запобігання в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом;

4) дослідження злочинності в в пенітенціарній сфері України має сприяти формуванню нової криминологічної концепції державної політики у сфері виконання покарань та пробації, метою якої є забезпечення впровадження в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» загальносоціальних, спеціально-криминологічних та індивідуально-профілактичних заходів із запобігання вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Ураховуючи той факт, що злочинність в пенітенціарній сфері України перешкоджає досягненню цілей покарання, дестабілізує оперативну обстановку в місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації ДУ «Центр пробації», викликає занепокоєння в суспільстві вчиненням засудженими і персоналом кримінальних правопорушень, ми поставили за мету проаналізувати наукові здобутки вітчизняних вчених, вступити з ними в академічну полеміку і сформулювати власну наукову гіпотезу щодо даної злочинності.

Оскільки квінтесенцією нашого дослідження є злочинність в пенітенціарній сфері України, то розкриття теоретико-методологічних засад

такого дослідження обов'язково має передбачати вивчення його стану наукового розроблення, методологічні передумови, вивчення концептуальних передумов формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України та формування наукового обґрунтування, його поняття та зміст.

Варто зазначити, що дотепер на рівні докторської дисертації в Україні злочинність в пенітенціарній сфері України не розглядалася, хоча у багатьох докторських і кандидатських дисертаціях даний об'єкт і предмет дослідження вивчалися на рівні окремого розділу або навіть підрозділу, що дозволяло вченим розглядати злочинність в пенітенціарній сфері України як окремий змістовний елемент або як завдання наукової роботи.

Крім того, всі наукові надбання вітчизняних вчених щодо злочинності в пенітенціарній сфері України стали методологічним підґрунтям у написанні докторської дисертації та формулюванні найбільш значимих теоретико-прикладних висновків і результатів, які можуть стати в пригоді під час вивчення студентами і курсантами курсу «Пенітенціарна кримінологія», а також для практичних працівників ДКВС України та ДУ «Центр пробації» у запобіганні вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Варто наголосити, що саме ухвалена Кабінетом Міністрів України Постанова від 18 травня 2016 року № 343 мала суттєво вплинути на реформування порядку і умов відбування засудженими кримінальних покарань у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації [189] і в подальшому трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему. Однак, як витікає з нашого дослідження, бажане не стало реальністю.

Вивчаючи проблему актуалізації подальшого розвитку пенітенціарної системи України, І. Г. Богатирьов у монографічному дослідженні «Нариси становлення пенітенціарної системи України у працях наукової школи “Інтелект”» дійшов висновку, що трансформація системи – це не просто

продукт певного наукового сегменту, це визнання суспільством потреби її реформування та самовдосконалення [133, с. 74].

Поділяючи думки вітчизняного вченого, за нашим дослідженням злочинності в пенітенціарній сфері України, зміна керівництва Міністерства юстиції України та поява нового керівництва у ДКВС України, на жаль, поки що не створили передумов для позитивних результатів у кримінально-виконавчій системі України, більше того, всі нововведення з боку Міністерства юстиції суспільство сприймає не як реформу, а як тимчасовий проєкт.

До таких нововведень варто віднести: осучаснення функціонування виправних і виховних колоній, виправних центрів шляхом їх закриття і продажу на аукціонах; введення в СІЗО платних камер, мета яких поліпшити умови ув'язнених; оптимізація навчальних закладів шляхом їх зменшення або злиття; розробка стратегічного плану реформування пенітенціарної системи України до 2026 року тощо.

Вітчизняні вчені по-різному реагують на так звані нововведення. Наприклад, І. М. Копотун, досліджуючи злочинність у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, зазначав, що нині вона перебуває у складному процесі формування та становлення, і криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, а більше того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [267, с. 81].

Інша вчена В. С. Батиргарєєва у власному дослідженні доводить, що саме злочинність у місцях позбавлення волі є найнебезпечнішим видом рецидивної злочинності [123, с. 355], а вітчизняний вчений А. І. Богатирьов вважає, що злочинність в місцях несвободи є індикатором функціонування органів і установ виконання покарань [127, с. 8].

Узагальнюючи позиції вищевказаних вчених, доходимо висновку, що злочинність в пенітенціарній сфері України спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого

(неналежне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їхньої безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Але ще гірше, коли під час виконання службових обов'язків персонал місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації» вступають у неслужбові відносини із засудженими, тим самим вчиняють кримінальні правопорушення і своїми діями підривають авторитет всієї кримінально-виконавчої системи України.

Підтримуючи позицію українських учених ми наголошуємо на тому, що злочинність в місцях несвободи Міністерства юстиції України відрізняється своєрідністю кола складових її кримінально-карних протиправних діянь. Тому вона і характеризується особливостями правового статусу засуджених, порядком і умовами відбування ними покарання, певними соціально-психологічними чинниками, пов'язаними з «тіньовою» стороною життя засуджених в місцях несвободи, і особливо в нічний час.

Особливу роль у злочинності в пенітенціарній сфері України відіграють різні насильницькі делікти, у тому числі вчинені тяжкі кримінальні правопорушення проти особи, які справляють помітний негативний вплив на кримінологічну обстановку, зокрема в місцях несвободи ДКВС України.

Вивчаючи сучасний стан розроблення проблеми дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, ми не могли не звернути увагу на дискусію щодо використання нами терміна «злочинність в пенітенціарній сфері України» і той плюралізм серед вітчизняних учених, який ми спостерігаємо в процесі проведення нашого дослідження останнім часом.

Ураховуючи той факт, що кримінологічною наукою вже сформульовано загальне поняття «злочинність», вважаємо, що аналіз сучасних поглядів на термін «злочинність в пенітенціарній сфері України» стане науково-теоретичною базою для подальшого її вивчення як в теорії, так і на практиці.

Отже, сучасний науковий дискурс щодо злочинності в пенітенціарній сфері України репрезентує різні підходи вітчизняних учених до розв'язання цієї проблеми. До речі, саме спеціальний масив монографічної літератури,

який ми проаналізували, створив надійне підґрунтя проведеного нами ґрунтового аналізу наукового здобутку вітчизняних вчених у сфері виконання покарань та пробації.

Серед доробку вітчизняних вчених ми виділили ті праці, які мають безпосередній стосунок до предмета нашого дослідження, інші наукові здобутки в цій сфері мають опосередковане значення, але про них варто також говорити, оскільки проблема злочинності в пенітенціарній сфері України – це аксіома подальшого реформування та осучаснення кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну.

Отже, А. І. Богатирьов у праці «Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених в місцях несвободи України» надав наступне визначення злочинності в місцях несвободи – це сукупність вчинених на певній території, у визначеному просторово-часовому проміжку засудженими в місцях несвободи Міністерства юстиції України кримінальних правопорушень, направлених на підрив авторитету правосуддя, адміністрації установ виконання покарань в очах суспільства, і яка підлягає кількісно-якісному виміру [127, с. 113].

О. Г. Колб вважає, що це «система злочинів, зареєстрованих в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та кількість засуджених, які їх учинили за певний відрізок часу» [233, с. 196].

С. Ю. Лукашевич зазначає, що «злочинність у місцях позбавлення волі» варто розуміти як частину рецидивної злочинності, що проявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, учинених ними в період відбування покарання [315, с. 6].

В. В. Голіна у власних працях зазначив, що злочинність в місцях несвободи – це «стійке соціально негативне явище, яке проявляється як сукупність повторних злочинів, учинених у місцях позбавлення волі» [171, с. 188].

О. М. Джужа вважає, що вчинення нового злочину особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є не що інше, як

«пенітенціарний рецидив» [290, с. 134]. А. П. Закалюк уживає термін «злочинність ув'язнених, що перебувають в установах позбавлення волі», говорячи про те, що це є особливим різновидом (підсистемою) більш широкої системи злочинності загалом [205, с. 595].

Отже, проведений нами аналіз терміна злочинності в місцях несвободи свідчить про те, що злочинність в пенітенціарній сфері України завжди існувала й існує дотепер, а тому потребує постійного моніторингу, її можна розглядати як різновид рецидивної злочинності. А тому, злочинність в пенітенціарній сфері України – це сукупність вчинених засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України, а також уповноважених органів з питань пробації ДУ «Центр пробації» кримінальних правопорушень, передбачених ст. 33 КК України.

Не порушуючи хронології дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, ми здійснили аналіз наукових праць вітчизняних учених, які в різні роки ставили на порядок денний розгляд даної проблеми шляхом її поглибленого вивчення.

Однією зі змістовних праць, яка кореспондується з нашим дослідженням, є робота І. П. Баглая «Організаційні засади оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань», в якій автор через призму оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань розглядає проблемні питання вчинення засудженими в місцях несвободи кримінальних правопорушень і показує їх вплив на оперативну обстановку у кримінально-виконавчих установах закритого типу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Варто також відзначити, що окреслені дослідником прогалини правового регулювання здійснення оперативно-розшукової діяльності в кримінально-виконавчих установах ДКВС України щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері демонструють рівень спроможності впливу на засуджених і персонал оперативних підрозділів шляхом:

- використання системи гласних і негласних пошукових заходів у взаємодії з іншими оперативними підрозділами правоохоронних органів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів з метою протидії та запобігання вчиненню як засудженими, так і персоналом місць несвободи ДКВС України кримінальних правопорушень;

- встановлення причин та умов, які сприяють вчиненню в місцях несвободи ДКВС України засудженими і персоналом кримінального правопорушення;

- виявлення і постановка на профілактичний облік засуджених, схильних до вчинення кримінального правопорушення;

- проведення заходів щодо запобігання намаганням окремих засуджених встановити нелегальні зв'язки з особами, що знаходяться на волі і поведуться протиправно, з їхніми родичами і близькими;

- запобігання проникненню на територію місць несвободи ДКВС України заборонених предметів та речовин, використання яких може спровокувати злочинність в пенітенціарній сфері [118, с. 27].

Цікавою в контексті нашого дослідження є наукова робота за загальною редакцією І. Г. Богатирьова «Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам». У даній роботі авторський колектив провів ретроспективний аналіз становлення та розвитку виправного центру як суб'єкта виконання покарання у виді обмеження волі, розкрив кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються засудженими у виправних центрах, охарактеризував особу, яка вчиняє злочин у виправному центрі, й охарактеризував заходи запобігання злочинам у виправному центрі. Варто погодитися з вченими, що в контексті нашого дослідження кризові процеси у суспільстві значною мірою підсилюють криміналізацію осіб, які відбувають покарання у виправних центрах, до вчинення повторних злочинів, у зв'язку з чим нагальною є потреба підвищення ефективності запобігання злочинності у цих установах [164, с. 71].

Водночас ми звертаємо увагу на той факт, що керівництво Міністерства юстиції України всебічно обговорює питання щодо виключення покарання у

виді обмеження волі з 12 покарань, передбачених Кримінальним кодексом України, а також закриття виправних центрів з подальшим їх продажем.

Варто також зазначити, що кримінологічний рівень вчинення засудженими і персоналом виправних центрів кримінальних правопорушень набагато нижчий, ніж у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Більше того, за даними нашого дослідження і заходи запобігання кримінальним правопорушенням у виправних центрах позитивно впливають на процес відбування засудженими кримінального покарання.

У процесі вивчення стану дослідження злочинності в пенітенціарній сфері ми звернули увагу на колективну монографію за редакцією В. В. Коваленка «Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній», у якій автори вперше на відповідному рівні дослідили питання стану і тенденцій злочинів та інших правопорушень у кримінально-виконавчих установах закритого типу, їх детермінанти та шляхи удосконалення оперативно-розшукового запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній [289, с. 134] .

Заслуговує на увагу і проведене авторське дослідження «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)» за редакцією О. М. Джужі, в якому ґрунтовно було вивчено тенденції та закономірності пенітенціарної злочинності в Україні за роки незалежності. Здійснено кримінологічний аналіз пенітенціарної злочинності загалом та окремих видів злочинів зокрема. У висновках дослідження зазначено, що пошук нових способів розуміння кримінальних та інших соціально-небезпечних явищ, які впливали б на розвиток засобів соціальної реакції на злочинність в місцях несвободи та пов'язані з нею негативні процеси, є розвитком наукового напрямку в рамках пенітенціарної науки і практики [288, с. 616] .

Обґрунтовано власну позицію, що виконання довічного позбавлення волі потребує спеціально підготовленого персоналу до роботи в особливо

складних умовах, котрий мав би додаткові заходи соціального і правового захисту. Спростовано домінуючу у юридичній науці позицію, що при призначенні та виконанні покарання у виді довічного позбавлення волі не ставиться досягнення мети виправлення засудженого, що це покарання звужується лише до спеціальної та загальної превенції [455, с.47] .

На жаль, в даній роботі автором не розкрито питання протидії та запобігання вчиненню засудженими до довічного позбавлення волі у виправних колоніях максимального рівня кримінального правопорушення. Виникає певне питання. А чи можливо засудженому до довічного позбавлення волі, перебуваючи в повній ізоляції, вчинити кримінальне правопорушення? Відповідь однозначна – так.

Вітчизняна вчена в галузі кримінально-виконавчого права О. К. Лаптінова у дослідженні «Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання» звернула увагу на проблему законодавчого регулювання реабілітації засуджених-інвалідів, які найчастіше стають жертвами протиправних дій з боку інших засуджених. У дослідженні зроблено висновок, що прийняттям та удосконаленням одних лише законів ситуація із засудженими-інвалідами не розв'яжеться, тому необхідне виконання цілого комплексу соціальних заходів із залученням зусиль багатьох державних і недержавних інституцій, громадськості.

Дослідниця запропонувала розробку й ухвалення Закону України «Про реабілітацію засуджених-інвалідів, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі», в якому варто покласти відповідальність за побутове влаштування і працевлаштування звільнених з місць позбавлення волі інвалідів на органи місцевого самоврядування. При цьому потрібно чітко визначити їхню компетенцію, напрямки діяльності, координувальні функції, відобразити перспективність орієнтації на тісний зв'язок із громадськими формуваннями.

Уявляється, що домінуюча роль повинна належати органам соціального захисту. Незважаючи на різноманітні точки зору про структуру системи

соціального захисту інвалідів, у тому числі звільнених із місць позбавлення волі, зараз вона складається з державних організацій (наприклад, центри соціального обслуговування) і установ недержавного сектора (благодійні і релігійні організації тощо). Доведено, що соціальний захист може здійснюватися як стаціонарно, так і в умовах напівстаціонару [308, с. 128] .

Досліджуючи проблему запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань України, ми опрацювали наукову працю А. А. Рибянцева «Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі». Актуальність проведеного автором дослідження проблем відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк беззаперечна і визначається сучасним станом українського суспільства. Зазначено, що докорінна зміна існуючих кримінально-виконавчих правовідносин та їх урегулювання відповідно до вимог Конституції України і міжнародних правових актів є пріоритетами кримінально-правової політики держави.

У науковій праці автором вироблено науково обґрунтовані положення щодо удосконалення норм чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування та доведено, що застосування інституту, який передбачає зміну умов відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі, саме і є таким засобом, який дозволяє диференціювати та індивідуалізувати обсяги кримінально-виконавчого впливу на засуджених, стимулювати їхню законослухняну поведінку та прагнення до виправлення і ресоціалізації, протидіяти та запобігти вчиненню засудженим кримінального правопорушення [421, с. 27] .

Цікавою з точки зору нашого дослідження є наукова праця В. Б. Васильця «Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудова установ», у якій автор розглядає в тому числі і прояви насильства засудженими до персоналу виправних колоній під час вчинення втечі. Водночас вчений вивчає не тільки риси кримінального професіоналізму та групової злочинності в місцях позбавлення волі, а й

досліджує риси особи, яка вчиняє новий злочин в місцях позбавлення волі, які, на нашу думку, всебічно проявляються і на даний час у місцях несвободи Міністерства юстиції України [154, с.6] .

Інша наукова робота С. Ю. Лукашевича «Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі» показала, що проблему особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі, а також вплив на вчинення ним нового злочину кримінальної субкультури – явище, яке не повинно бути в установах виконання покарань [316, с. 182] .

На жаль, воно є і щорічно не змінюється. Окремо звертаємо увагу на докторську дисертацію О. Г. Колба «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам». У ній автор розглянув пласт проблем, розв'язання яких вимагало не тільки законодавчих змін у діяльності виправних колоній щодо запобігання злочинності, а й теоретичних та організаційно-тактичних засад запобігання злочинам в установах виконання покарань та шляхів їх удосконалення [236.с.17] .

У процесі вивчення джерельної бази ми не могли не звернути увагу на дослідження З. В. Журавської «Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі», в якій дослідницею порушено коло проблемних питань щодо понять «потерпілий» та «жертва» злочину, виокремлення їх ознак і співвідношення цих термінів, а також характеристики сучасного стану злочинності та віктимності в місцях позбавлення волі [202, с. 56] .

Певної уваги заслуговує також дослідження, проведене Е. Г. Стоматовим «Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі». У даній праці автор детально зупинився на комплексному дослідженні деструктивного впливу на процес виконання та відбування покарання груп негативної спрямованості, які функціонують у місцях позбавлення волі, та запропонував заходи прогностичної й запобіжної діяльності адміністрації установ виконання

покарань для планування та реалізації вчасних ефективних заходів протидії цьому явищу. Окремі результати дослідження, проведеного Е. Г. Стоматовим, нами використані під час формування кримінологічного портрету засудженого, який вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення [437, с 112] .

Серед досліджень злочинності в пенітенціарній сфері варто виділити наукову роботу І. В. Боднара «Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу». У ній автор дослідження звернув увагу на особу засудженого, який вчиняє новий злочин у кримінально-виконавчих установах закритого типу, та застосування адміністрацією цих установ з метою запобігання вчиненню нових злочинів кримінологічних заходів (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-кримінологічних) [149, с. 67] .

Однією із найбільш цікавих з позиції дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України ми виділяємо колективну працю за редакцією О. М. Джужі «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)». Авторським колективом (у кількості 24 учених і практиків) висвітлено причинний комплекс та механізм злочинної поведінки засуджених до позбавлення волі, криміногенні властивості особи засудженого до позбавлення волі тощо [288, с.346] .

Незважаючи на те, що проаналізована праця виконана у виді посібника, а не монографії, вона слугує теоретичним підґрунтям для формування теорії запобігання вчиненню засудженим у виправній колонії кримінального правопорушення.

Вагоме значення щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері належить праця І. М. Копотуна «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях», який послідовно визначив теоретико-прикладні передумови виділення групи складів злочинів, що

призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а також методологічні засади дослідження [266, с. 175].

До речі, наукова робота О. В. Ведмідського «Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній» також кореспондується з нашим дослідженням в частині протидії та запобігання втечам засуджених із виправних колоній ДКВС України. Проведене автором дослідження засвідчило, що персонал цих установ ще недостатньо володіє методикою та рекомендаціями з організації і здійснення профілактики втеч із місць позбавлення волі [155, с.49].

У науковій роботі В. О. Лисенка «Запобігання злочинам корупційної спрямованості у ДКВС України» розглянуто проблему корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України і встановлено, що кримінальні правопорушення, які вчиняють працівники органів і установ ДКВС України у зв'язку зі своєю службовою діяльністю, є досить поширеними і становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки не тільки порушують нормальну роботу правоохоронних органів, підривають авторитет державної влади, а й істотно порушують права, свободи та законні інтереси громадян країни.

Дослідником доведено, що особа, яка наділена знаннями закону, зокрема кримінального, яка володіє владними повноваженнями і має через це можливості застосування різних засобів примусу до засуджених та пересічних громадян, більш небезпечна, ніж будь-яка інша службова особа. Водночас автором зазначено, що незважаючи на те, що останніми роками простежується стала тенденція до зменшення кількості злочинів корупційної спрямованості у ДКВС України, обстановка в пенітенціарному відомстві ще не дає змоги усунути такі злочини повністю або хоча б зробити їх украй рідкісними [310, с. 134].

Цікавою в контексті нашого дослідження є наукова робота О. О. Некрасова «Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти». Дослідник надав обґрунтовані пропозиції та рекомендації, що містять елементи наукової новизни та мають теоретичне і

прикладне значення для науки кримінального та кримінально-виконавчого права та практики застосування ст. 393 КК України. Вперше вчений запропонував власне визначення «спосіб вчинення втечі з місця позбавлення волі або з-під варти», під яким запропоновано розуміти комплекс дій щодо підготовки, вчинення та приховування втечі, вчинених суб'єктом цього злочину відповідно до поставленої мети та умов, за яких реалізовувався злочинний задум [346, с. 142] .

Важливого значення у контексті нашого дослідження набула наукова праця О. В. Щербини «Режим виконання і відбування у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України», в якій дослідником встановлено, що режим є самостійною категорією кримінально-виконавчого права, яка забезпечує процес виконання та відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі та є не тільки засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, а і створює передумови протидії та запобігання вчиненню засудженим кримінального правопорушення.

На підставі аналізу наукових положень сформульоване поняття режиму, який являє собою цілісність, що включає у себе всі заходи, які застосовуються в установах виконання покарань до засуджених та умови їхнього перебування в місцях позбавлення волі, і дає нам змогу розглядати режим не тільки як засіб виправлення і ресоціалізації, а як необхідний мінімум примусу, що має забезпечувати безпеку персоналу установи й засуджених [468, с. 59] .

Заслуговує на нашу увагу наукова праця В. А. Носенка «Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу». У даній роботі автор проаналізував стан наукового розроблення проблеми вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу, встановив, що рівень результативності запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ перебуває в залежності від теоретичної розробленості, вдосконалення

кримінально-правових норм і правозастосовної практики, кримінологічних та організаційних заходів запобігання цим злочинам.

Дослідником також встановлено специфічні риси засуджених, які вчиняють злочини проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу, а також жертв цих злочинів. Запропоновано систему (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних та віктимологічних заходів) запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Розкрито її чотири рівня [351, с156] .

Значний пласт проблем щодо запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи було розглянуто Л. Г. Якименко у праці «Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань». Дослідницею розроблено поглиблену кримінологічну характеристику проникнення заборонених предметів до УВП як науково обґрунтовану комплексну систему інформації про досліджуване протиправне діяння адміністративно-правового, кримінально-правового, кримінально-виконавчого, кримінологічного, криміналістичного і оперативно-розшукового характеру.

Визначено поняття «система запобігання проникненню заборонених предметів до УВП» як сукупність суб'єктів запобігання злочинам та іншим правопорушенням, економічних, правових, організаційних і матеріально-ресурсних заходів, здійснюваних на різних рівнях (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному) щодо виявлення та усунення причин проникнення заборонених предметів до УВП і умов, що цьому сприяють, а також безпосереднього профілактичного впливу на об'єкти запобіжної діяльності [472, с. 35] .

Серед сучасних досліджень злочинності в пенітенціарній сфері ми виділяємо також наукову роботу К. В. Бондарєвої «Злісна непокора вимогам адміністрації УВП: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика». У даній роботі дослідниця довела, що розробка кримінально-

правової та кримінально-виконавчої характеристики злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань має науковий інтерес для представників юриспруденції, соціології, кримінології та інших галузей науки. У дослідженні зазначено, що злісна непокора вимогам адміністрації УВП на сьогодні супроводжується низкою питань, з'ясування яких має вирішальне значення для ефективної протидії їй та запобігання.

За результатами дослідження обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення положень ст. 391 КК України, ч. 1 ст. 8 КВК України, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про ДКВС України», які сприятимуть ефективному практичному застосуванню норми, що передбачає відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації УВП [151, с. с.8] .

Водночас, вивчаючи проблему запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, ми звернули увагу на наукову працю А. В. Годлевської-Коновалової «Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань», в якій вчена довела, що злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань протягом усього періоду незалежності України є однією з хронічних проблем. Авторкою наукової праці також зазначено, що суспільно небезпечним наслідком даного виду злочинності виступає те, що злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань є пріоритетною детермінантою, що спричиняє та обумовлює вчинення рецидиву з боку звільнених з місць позбавлення волі. [168, с.12] .

Продовженням дослідження проблем злочинності в пенітенціарній сфері можна вважати і підготовлений вітчизняними вченими А. В. Боровиком, О. Г. Колбом, А. В. Савченко та ін. навчальний посібник «Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань». У даній праці авторський колектив проаналізував значну кількість законодавчих документів, наукової літератури з означеної проблематики, що дозволило розробити науково обґрунтовані заходи протидії та запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань. Досліджено

міжнародно-правові підходи щодо запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань [211, с.6] .

Досліджуючи кримінальні правопорушення, які вчиняє персонал кримінально-виконавчих установ закритого типу, ми проаналізували наукову працю Я. О. Ліховіцького «Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України».

У даній роботі дослідник охарактеризував кримінологічні злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань. Водночас ним розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо нейтралізації блокування, усунення детермінант, що спричиняють та обумовлюють злочинну поведінку цих осіб, та в цілому щодо удосконалення правового механізму загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання даному виду злочинності.

Уперше сформульовано такі авторські поняття, як: «кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом органів і установ виконання покарань»; «ефективність попередження злочинів у сфері виконання покарань»; «методологічні підходи, спрямовані на визначення змісту діяльності персоналу органів і установ виконання покарань як об'єкта попередження злочинів»; «детермінанти, які породжують і зумовлюють скоєння злочинів у сфері виконання покарань» та інші [313, с. 38-40] .

У контексті нашого дослідження ми використали сучасну наукову працю І. О. Колба «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади». У цій роботі автор підійшов до розгляду проблеми як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Зокрема, ним було розроблено проєкт Концепції про правові підстави, порядок та умови застосування в Україні до засуджених у місцях позбавлення волі фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї, яка має бути схвалена на рівні Кабінету Міністрів України [232, с. 32] .

На жаль, вона так і не знайшла свого втілення у діяльності ДКВС України та ДУ «Центр пробації», але вона могла б слугувати у підготовці Інструкції про порядок застосування до засуджених, позбавлених волі, фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї, яка мала б бути затверджена на рівні центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань України, тобто Міністерства юстиції України.

Цікавою для нашого дослідження є наукова робота Ю. О. Новосада «Кримінально-виконавчі засади участі прокуратури України у сфері виконання покарань». У даній роботі автором сформульовано низку доктринальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення. Автором наукової праці визначено концептуальні засади кримінально-виконавчої діяльності прокуратури України через зміст її функцій у сфері виконання покарань, в тому числі розглядається питання нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами Державної кримінально-виконавчої служби України, а також за діяльністю слідчих інших правоохоронних органів, на які згідно із законом покладено завдання щодо проведення дізнання й досудового слідства в органах та установах виконання покарань, у тому числі й у сфері запобігання кримінальним правопорушенням як засудженими, так і персоналом кримінально-виконавчих установ ДКВС України [349, с 138].

Важливе значення для нашого дослідження має наукова робота А. І. Богатирьова «Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання». У даній науковій праці дослідник ґрунтовно проаналізував злочинність серед засуджених у місцях несвободи з урахуванням виправно-ресоціалізаційної концепції запобігання злочинності у місцях несвободи.

Саме рівень злочинності серед засуджених у місцях несвободи, на думку дослідника, є індикатором функціонування кримінально-виконавчих установ

ДКВС та інтегративною характеристикою криміногенної обстановки в них. Застосуванням експериментальної методики дослідження злочинності серед засуджених у пенітенціарній системі України доведено, що злочинність серед засуджених у місцях несвободи породжує дисфункцію функціонування пенітенціарної системи, що, натомість, вона не відповідає своєму призначенню і тим самим поглиблює деформацію особи засудженого [127, с.34].

У процесі підготовки нашого дослідження ми звернулися до наукового продукту О. Г. Михайлика «Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристики». У роботі дослідником доведено, що насильство в УВП, як цілісний комплексний феномен, має свої власні закономірності існування, розвитку і відтворення, а тому його вивчення лежить у протиріччі між реальним насильством у зазначених місцях несвободи, його прихованістю (латентністю) та відсутністю істинних кримінологічних знань про нього.

Визначення поняття та змісту насильства в УВП надало можливість ввести до наукового обігу такі поняття, як «кримінально-правове насильство в УВП» і «структура кримінально-правового насильства в УВП» та здійснити дефінування відповідних термінів. У дослідженні розкрито соціально-правову обумовленість кримінальної відповідальності за насильство в УВП шляхом виокремлення таких факторів: історичні, загальносоціальні, соціально-економічні, медичні, міжнародно-правові, кримінально-правові та кримінологічні [331, с. 234].

Вітчизняні вчені О. І. Богатирьова та Л. І. Олефір у навчальному посібнику «Застосування пробації в Україні: теорія і практика» зазначають, що тема пробації є наскрізною для всіх правоохоронних органів, виконавчої та судової гілок влади. Згідно з проведеним авторським колективом дослідженням, протягом 2018–2019 років через систему пробації пройшло понад 110 тисяч осіб, які відбували покарання, не пов'язані з позбавленням

волі. Повторні злочини під час відбування покарання вчинили 3 тисячі осіб, що становило 2% [148, с.5] .

Вітчизняна вчена О. Т. Устюжанінова у монографічному дослідженні «Державна кримінально-виконавча служба України: теорія і практика» дійшла висновку, що криміногенна обстановка в місцях несвободи ДКВС України є актуальною для різних галузей наук. А тому кримінологічна наука не є винятком, завдяки чому вітчизняні дослідники спроможні запропонувати Міністерству юстиції України науково обґрунтоване бачення вирішення не тільки проблем реформування органів і установ виконання покарань, а й надати відповідні рекомендації протидії та запобігання злочинності в пенітенціарній сфері [451, с. 102] .

Серед сучасних наукових праць інноваційного характеру ми використали блок праць учених наукової школи «Інтелект». Зокрема, наукове видання «Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження)» (І. Г. Богатирьов, 2013) [135] , інноваційний проєкт «Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу» (І. Г. Богатирьов, 2014) [129] , низка уніфікованих моделей реформування ДКВС України під назвою «Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина)» (автори І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк, 2014) [446] .

Саме в цих працях вітчизняні вчені не тільки проаналізували попередні дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань України, а і продовжили його, заклавши теоретико-прикладні засади щодо її запобігання в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації ДУ «Центр пробації».

Отже, проведений нами ґрунтовний аналіз наукових праць вітчизняних учених в царині проблем злочинності в пенітенціарній сфері України показав беззаперечний внесок кожного вченого і створив фундаментальні передумови для проведення нашого дослідження. Цьому слугувало видання вченими-пенітенціаристами підручника «Пенітенціарна кримінологія», де було

зазначено, що «одним із парадоксів вітчизняної пенітенціарної системи України є те, що особи, ізольовані від суспільства за вчинення кримінальних правопорушень з метою їх виправлення, ресоціалізації та запобігання вчиненню нового кримінального правопорушення, повторно порушують кримінально-правову норму» [367, с. 35] .

Більше того, сучасний стан наукового дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України дозволяє дійти висновку, що вітчизняні вчені занепокоєні проблемами відбування засудженими кримінальних покарань в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації ДУ «Центр пробації» і у власних дослідженнях пропонують шляхи подолання проблем у пенітенціарній сфері.

До речі, як зазначає вітчизняний учений І. Г. Богатирьов, такий шлях вимагає постійного моніторингу кримінально-виконавчого законодавства на предмет його відповідності кращим зразкам іноземного досвіду, практиці Європейського суду з прав людини, змінам в інших галузях національного права, приведення його норм у відповідність до нових умов економічного й соціального розвитку України.

Тому варто підтримати позицію вченого про те, що такий підхід є виваженим, про що також свідчать такі останні тенденції: 1) запровадження у 2015 р. інституту пенітенціарної пробації; 2) реєстрація у Верховній Раді України та підтримка Міністерством юстиції України проєкту Закону «Про пенітенціарну систему»; 3) пропозиції щодо запровадження інституту пенітенціарних суддів; 4) схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України тощо. Такої думки дотримується і вітчизняний вчений І. М. Копотун, зазначаючи, що примус і стимулювання – це ті форми профілактичної діяльності, якими має керуватися персонал ДКВС України та ДУ «Центр пробації» [266, с. 66] .

Вивчаючи сучасний стан наукового розроблення проблеми дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань України, ми проаналізували дисертаційне дослідження Н. Г. Перепічки «Запобігання

кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні», в якій дослідниця серед елементів новизни запропонувала:

– авторське визначення поняття запобігання органами пробації ухиленню від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, як соціально-виховна та наглядова діяльність органів пробації та інших суб'єктів, що полягає у здійсненні контролю та нагляду за виконанням особами, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, обов'язків, покладених на них, а також виявлення та усунення причин, що негативно впливають на їх виконання;

– поняття ресторативної юстиції як одного із напрямів пробаційної діяльності, сутність якого виявляється у спільному проведенні пробаційних заходів між потерпілим та правопорушником, які полягають в оцінці причин та умов вчинення кримінального правопорушення та їх негативних наслідків, спільному виборі заходів, що були б найбільш сприятливими та ефективними для роботи із суб'єктом пробації;

– обґрунтувала необхідність внесення змін до ст. 2 Закону України «Про пробацію», доповнивши її п. 9, та викласти у такій редакції: «запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженим органом з питань пробації як система заходів здійснення уповноваженим органом з питань пробації, спрямованих на виявлення та усунення детермінантів, що впливають на протиправну поведінку особи пробаціонера, з метою її виправлення та ресоціалізації»;

– розкрила зміст елементів кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, зокрема рівень, структуру, динаміку, детермінанти, які сприяють вчиненню кримінально караних діянь суб'єктами пробації;

– надала кримінологічну характеристику кримінальних правопорушників суб'єктів пробації за соціально-демографічними, соціально-рольовими, кримінально-правовими, морально-психологічними ознаками, на основі чого запропоновано кримінологічний портрет злочинця [371, с. 24–25] .

Варта нашої уваги і наукова праця В. І. Гранкіної «Наглядова пробація при виконанні покарань, альтернативних позбавленню волі», в якій дослідниця у науковій новизні запропонувала науковій спільноті та персоналу уповноважених органів з питань пробації наступні новели:

- авторське визначення пробації як законодавчо обґрунтованої системи соціально-правової діяльності, що реалізується за рахунок симбіозу контрольних, наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються до засуджених (та до осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням в порядку статей 75, 79, 104 КК України);

- необхідність оптимізації процесу здійснення відбору інформації для провадження досудової пробації у відношенні осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою та які знаходяться в місцях попереднього ув'язнення;

- введення в штатний розпис додаткових посад старших інспекторів УОП, які територіально працюватимуть у підрозділах, максимально наближених до структури СІЗО/УВП, за запитами інших підрозділів;

- потребу оптимізації комунікативної складової в процесі провадження наглядової пробації в частині виклику засуджених до уповноважених органів з питань пробації;

- внесення змін до законодавства щодо встановлення обов'язковості надання, окрім копії судового рішення та розпорядження, копії розписки засудженого з ознайомленням про необхідність явки до територіального підрозділу пробації та власним діючим номером телефону тощо [174, с. 20-21].

1.2. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України

Злочинність в пенітенціарній сфері України – це явище, яке охоплює дві державні інституції Міністерства юстиції України. З одного боку, це органи й

установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, з іншого боку, це уповноважені органи з питань пробації Державної установи «Центр пробації».

На жаль, в кожній із вищевказаних інституцій як засудженими, так і персоналом вчиняються кримінальні правопорушення. Саме на цьому етапі досить важливим є вивчення методологічних підходів проблеми злочинності в органах і установах виконання покарань України.

Оскільки на даний час кримінально-виконавча система України проходить певний етап свого реформування (розвитку) і поступово трансформується в пенітенціарну систему, досить важливим є вивчення проблеми вчинення в місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації як засудженими, так персоналом кримінальних правопорушень.

Отже, методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України ми розглядаємо як систему принципів, методів і способів, які можуть бути застосовані в процесі запобіжної діяльності ДКВС України та Державною установою «Центр пробації» з метою протидії та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом [252, с. 209] .

За роки незалежності вітчизняні вчені намагалися знайти та пояснити глибинні причини та умови вчинення у місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» як засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень.

До речі, варто зазначити, що ще в 1997 році А. В. Кирилюком і О. М. Джужою було підготовлено кримінологічне дослідження в установах виконання покарань, результатом якого став навчальний посібник «Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність». У ньому вчені зробили свій внесок у формування нової парадигми пенітенціарної кримінології як науки, яка вивчає проблему злочинності в пенітенціарній сфері.

Досить влучно поійменовані вчені висвітлили на той час суттєві питання, зокрема злочинність в установах виконання покарань як особливий вид загальної злочинності; риси кримінального професіоналізму та групової злочинності в місцях позбавлення волі; риси латентної злочинності в місцях позбавлення волі; детермінанти злочинності в установах виконання покарань; криміногенні властивості особистості засудженого до позбавлення волі та їх місце і роль у механізмі вчинення злочинів; віктимологічний фактор у місцях позбавлення волі [229, с. 18] .

Варто зазначити, що і сьогодні дані питання є актуальними, оскільки саме вони зумовлюють вивчення проблем дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. Подальше розуміння проблеми такої злочинності в Україні було висвітлено авторським колективом Київської кримінологічної школи у 2013 році. У результаті проведеного вченими дослідження тенденцій та закономірностей пенітенціарної злочинності в Україні з'явилася нова наукова праця «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)».

У ній досить влучно здійснено кримінологічний аналіз пенітенціарної злочинності загалом та окремих злочинів, зокрема особи злочинця. Отже, вищенаведена наукова праця зумовлює незмінну цікавість науковців до питання протидії та запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, яка характеризується як особливий вид боротьби ізольованих від суспільства індивідів (угруповань) проти існуючих у соціальному та правовому аспектах взаємовідносин з державою [288, с. 48-49, 617] .

Такий вид злочинності в пенітенціарній сфері України загалом відтворює її кримінологічну характеристику та запобігання, а тому її дослідження в сучасних умовах реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну потребує використання певних методологічних підходів та науково обґрунтованих методів пізнання.

Особливо актуальним для кримінально-виконавчої системи України таке дослідження стало через події на майдані у 2014 році з подальшою передачею її під юрисдикцію Міністерства юстиції України у 2016 році згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 343 від 18 травня 2016 р. [189] та повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року.

Водночас наше дослідження злочинності в пенітенціарній сфері забезпечується також і діалектичним зв'язком з такими державними програмами, що стосуються сфери виконання покарань (Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [399] та Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015–2020 рр.) [397].

Закономірно, що проблема злочинності в пенітенціарній сфері України залишається предметом дослідження вітчизняних учених, а тому завдяки їхнім здобуткам пенітенціарна наука отримала додатковий стимулятор методологічного забезпечення сучасних підходів дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань України, визначення оптимальних умов застосування засобів її запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях [242, с.42].

Питанням вивчення злочинності в пенітенціарній сфері України присвячена низка авторських досліджень і доповідей вітчизняних учених, зокрема роботи М. І. Бажанова, А. І. Богатирьова, О. І. Богатирьової, І. Г. Богатирьова, О. М. Джужі, О. Г. Колба, А. Л. Колодчиної, О. Г. Михайлика, М. С. Пузирьова, Я. В. Стрелюка О. О. Шкути та інших.

Окреслені вчені заклали підвалини написання даного підрозділу, сформулювавши методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері як цілісний комплексний міждисциплінарний феномен, який охоплює функціонування всієї кримінально-виконавчої системи України під егідою Міністерства юстиції України.

Варто також зазначити, що важливе значення у дослідженні методологічних підходів вивчення злочинності в пенітенціарній сфері України відіграє методологічний плюралізм, оскільки він показує розуміння дослідником системних підходів, методів і способів наукового пізнання предмета дослідження.

Отже, визначення нами методології дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України має на меті розкрити методологічні підходи власного методологічного інструментарію з попереднім переосмисленням успадкованого філософського світогляду на явища і процеси, які вивчаються вітчизняними вченими і потребують певного наукового пошуку.

Методологія дослідження – один із важливих інструментів наукового пошуку. Саме методологія, на думку вітчизняного кримінолога О. Г. Михайлика, має не тільки предметний, а й пізнавальний зміст, тому що, як зауважує дослідник, вона нероздільно пов'язана з переглядом існуючого понятійного апарату, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається [331, с. 29].

Також думки дотримується інший український дослідник С.М. Сидоренко у статті зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання [442, с. 130].

Вітчизняний учений А. І. Богатирьов, досліджуючи злочинність серед засуджених в місцях несвободи, встановив, що всі кримінологічні дослідження, які здійснювалися вітчизняними і зарубіжними вченими не завжди передбачали методологічного інструментарію, оскільки предмет дослідження був обумовлений певною специфікою вивчення проблем пенітенціарної злочинності. У зв'язку з цим вчений вважає, що для конструктивного розв'язання завдань запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи досліднику варто підібрати кількість наукових методів, застосування яких спроможне забезпечити достовірний результат наукового пошуку [127, с. 40].

Отже, узагальнюючи позиції українських учених можемо дійти висновку, що цінність наукового пошуку дослідження проблеми злочинності в пенітенціарній сфері України залежить від правильного вибору дослідником методів і застосування методологічного інструментарію.

Наукову думку вищевказаних учених розвиває і вітчизняний учений М. І. Колос, який вважає, що недосконале знання методології та методів наукового пізнання соціальних, зокрема правових, відносин не сприяє своєчасному виявленню проблемних явищ, що підлягають науково обґрунтованому регулюванню або охороні [261, с. 329].

Цікавими в контексті нашого дослідження є роздуми про методологічні підходи до злочинності в місцях несвободи вітчизняного вченого Ю. О. Новосада, на думку якого, методологія дослідження обумовлюється інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, його переходом від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це зумовлює, як зазначає поймаєний вчений, необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві [350, с. 24].

Інший вчений В. В. Шаблистий термін «методологія» розуміє як теорію людської діяльності пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, всієї діяльності людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, а й виробництво. Звідси виходить, що методологія – теорія людської діяльності [460, с. 6].

Водночас Г. В. Гребеньков та Є. С. Назимко у власних працях дійшли висновку, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія» і, наводячи існуючі точки зору стосовно її змістовного навантаження та визначень з позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права, припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. При цьому

найважливішим завданням методології вони вбачають вивчення закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [175, с. 22-25].

Враховуючи, що методологія характеризується більш загальним рівнем теоретичного узагальнення досліджуваної проблеми, ми звернули увагу на позицію М. С. Кельмана, який вважає, що методологічне відображення обумовлене самою природою пізнавального процесу, а тому пізнавальні процеси стають більш глибокими й адекватними тим явищам і процесам, що вивчаються [225, с. 92].

Варто погодитися з позицією П. М. Рабіновича про те, що основою методології юридичної науки є філософсько-світоглядні підходи до дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи їх проведення. Умовно вчений класифікував їх на дві групи: емпіричні (виявлення, збирання, фіксування, систематизування інформації про досліджувані факти і явища) та теоретичні (тлумачення, пояснення зібраних даних, побудова понять, концепцій, прогнозів тощо) [416, с. 618, 619].

Цікаві судження з цього приводу ми знаходимо у працях вітчизняного кримінолога В. М. Дрьоміна, який вважає, що предметна злочинна діяльність виявляється також в тому, що злочинність чинить зворотний вплив на суспільство. Більше того, як зазначає вчений, вона є глибоко імплементованою в соціальну тканину суспільства – економічні, політичні, соціальні відносини [194, с. 229-300].

Цікавим в контексті нашого дослідження злочинності в пенітенціарній сфері є формування Ю. В. Орловим методологічного підходу дослідження, як-от генеалогія, сутність якої за визначенням дослідника полягає у зорієнтованості, спрямованості дослідження на виявлення як внутрішніх (самодетермінація), так і зовнішніх факторів злочинності, що відтворюються здебільшого у сфері політичних взаємодій, хоча і не обмежуються ними [361, с. 86].

На думку учених О. М. Джужі, В. В. Василевича, загально визначеними є положення, що метод визначається предметом та завданнями дослідження. Водночас учені доходять висновку, що багато залежить не тільки від предмета, але й від його розуміння, тобто від теорії предмета. Тому не випадково, що кожній теорії притаманний свій метод, що він не тільки спосіб дослідження, але й теорія [294, с. 21] .

Мова йде про певний методологічний підхід у визначенні предмета нашого дослідження, тому ми ставимо завдання застосувати такий методологічний інструментарій, який дасть нам нові знання про предмет нашого дослідження і результати його пізнання для теорії і практики.

Разом з методологічними підходами наукового пізнання злочинності в пенітенціарній сфері України ми використовуємо і певні методологічні елементи, що допомагають нам забезпечити програму, цілі та завдання наукового пошуку. З цього приводу ми поділяємо позицію М. С. Кельмана про те, що методологія має включати в себе наступні елементи: а) науку; б) шлях до неї; в) спосіб використання цього шляху як дії (роботи) з метою встановлення істинності, правильності пізнання [225, с. 7] .

Щодо ознак методологічних підходів у науковому пізнанні ми звернули увагу на позицію В. С. Батиргареєвої, яка виділяє такі: 1) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються щоразу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; 2) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; 3) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [123, с. 80–81] .

У сучасних наукових джерелах термін «методологія» тлумачать як сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання, а під дослідженням український дослідник Р.С. Вепрецький розуміє наукову працю, в якій вивчається яке-небудь наукове питання [158, с. 191] .

Отже, вірно обрані методологічні підходи дослідження в пенітенціарній сфері України не тільки створюють ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а й є необхідним елементом наукового пошуку удосконалення запобіжної діяльності з боку ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» на вчинення як засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень.

Вищевикладене дозволяє нам розглядати методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України як процес становлення нового пізнання проблеми, що є предметом вивчення і являє собою певну систему принципів, знаряддя та засобів пізнання досліджуваного предмета, завдяки чому відбувається критичний аналіз та узагальнення фактів, що мають наукове значення для дослідження злочинності в пенітенціарній сфері.

Утім вироблення методологічних підходів дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України; сприяє на науковій основі здійснювати комплексне та системне її вивчення, а також створює передумови конструктивного розв'язання таких завдань:

- розкриття кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань ДКВС України;

- розкриття кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в уповноважених органах з питань пробації Державній установі «Центр пробації»;

- надання характеристики особі, яка вчиняє кримінальні правопорушення у місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації;

- встановлення причин та умов вчинення як засудженими, так і персоналом місць несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації кримінальних правопорушень;

- розробка сучасних ефективних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом місць

несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації.

Враховуючи вищезазначені завдання дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань України, ми у нашому дослідженні звернули увагу на думки вчених А. Я. Баскакова, Н. В. Туленкова, на думку яких, прирощення знання відбувається саме за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання [121, с. 72].

Мабуть тому М. С. Кельман під методологією розуміє складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Власне вона виходить за межі наукового пізнання, миследіяльнісно обіймаючи весь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно історичному часописі. А це означає, як зауважує вчений, що її цікавить те, як чи в який спосіб діють люди, з одного боку, за законами соціальності, з іншого, – за законами культури або змісту [225, с. 32].

Розробляючи основи методології наукових досліджень, вітчизняні вчені П. С. Прибутько, Н. В. Заяць, Г. І. Лук'янець дійшли висновку, що методологія наукового дослідження виконує наступні функції: 1) визначає способи здобуття наукових знань, що відображають динаміку процесів і явищ; 2) передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета; 3) забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесів чи явищ, що вивчаються; 4) допомагає введенню нової інформації; 5) забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; 6) створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних явищах і логіко-аналітичних інструментах наукового пізнання [363, с. 11-12].

У подальшому розроблені поймаєними вченими методологічні функції відіграють важливу роль у наших майбутніх дослідженнях стосовно вивчення кримінологічних характеристик та запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань України, визначенні її детермінантів та особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення або стає його жертвою.

Відомий кримінолог А. П. Закалюк зазначив стосовно того, що вищою формою пізнання є наукове знання, тому якісними ознаками пізнання є наступні: а) воно завжди є цілеспрямованим, тобто здійснюється не стихійно, а за поставленою метою; б) це пізнання є системним, тобто певним чином забезпечується упорядкованістю, через що наукове пізнання, як правило, системно закономірне; в) системність та упорядкованість роблять наукове знання контрольованим, тобто завжди є можливість перевірити його адекватність, відповідність сучасному рівню наукових знань; г) результатом наукового пізнання, як правило, є визначення (або підтвердження) певних закономірностей, теорій, понять, наукових фактів; д) наукове дослідження завжди має методичне забезпечення; е) якщо розглядати наукове пізнання як певну систему, то саме науковий метод є в ній системоутворюючим елементом, у зв'язку з яким та у залежності від якого перебувають усі інші елементи, зокрема й результат наукового пізнання [207, с. 96-97].

Розуміння предмета дослідження, на думку О. П. Рябчинської, полягає в тому, що в сучасній методології юридичної науки наявними є не тільки кризисні явища, які пов'язані з поширеністю досліджень суто описового характеру, що зводяться до коментування правових актів, через що це не має відповідної наукової цінності, але й відсутні чіткі уявлення про методологічний інструментарій конкретно наукових досліджень, включаючи й сферу виконання покарань [427, с. 11].

Дійсно, як зауважують вчені А. Х. Степанюк та К. А. Автухов, після набрання законної сили вироком суду для його втілення необхідна спеціальна, урегульована нормами кримінально-виконавчого права кримінально-виконавча діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань, підпорядкована меті кари, що приводить за допомогою матеріально-предметних та правових засобів, методів і прийомів до конкретного результату у вигляді здійснення державного примусу [437, с. 791].

Тому не дивно, що С. І. Нежурбіда пропонує створення нової дослідницької методології про злочинність, сутність якої має окреслюватися

загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та індивідуально-профілактичними заходами її запобігання, цілями функціонування суб'єктів запобіжної діяльності [345, с. 8].

Хоча такий розподіл дослідницької методології про злочинність уже давно є сталим у вітчизняній кримінології, ми вважаємо, що в пропозиції дослідника є певне зерно, оскільки воно проростає з методології окремих видів злочинності, якою, зокрема, є і злочинність в пенітенціарній сфері. Інша справа, що методологія є інтегральним поняттям, яке об'єднує низку компонентів, зокрема, світогляд, діалектичні категорії, загально- та приватно-наукові методи тощо [451, с. 8].

Аналіз вищенаведених думок щодо методологічних підходів дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України показує, що її варто поділити на три види: загальна методологія, методологія галузевих наук і правова методологія. Найважливіший вид методологічних підходів дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань відводиться методології галузевих наук, оскільки саме вона дозволяє нам всебічно вивчити проблему вчинення в місцях несвободи ДКВС України і уповноважених органах з питань пробації кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Отже, методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України ми розглядаємо як систему принципів, методів і способів, які можуть бути застосовані в процесі запобіжної діяльності ДКВС України та Державною установою «Центр пробації» з метою протидії та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом [253, с. 45].

Щодо застосування методів дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, ми опрацювали доробок вітчизняних учених, зокрема: П. П. Сердюк під методом (від грец. *methodos* – буквально шлях до чого-небудь) розуміє спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки

впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її у мисленні [431, с. 357].

О. В. Крушельницька вважає, що методи варто поділяти на дві великі групи: традиційні і сучасні (модерні). Традиційно методами, на думку дослідниці, є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння й аналогії, узагальнення й абстрагування, метод експерименту. До сучасних (модерних) методів належать: метод моделювання, системний, формалізації, ідеалізації, аксіоматико-дедуктивний [302, с. 87].

О. Ф. Скакун вважає, що у сучасній юридичній науці найбільш функціональним як в абстрактному, так і науковому значенні є таке визначення поняття «метод»: по-перше, як системи конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження; по-друге, як системи інструментів (засобів) дослідження. У свою чергу, як зауважує вчена, способи являють собою систему прийомів, що допомагають досягти певних результатів (дедукція та індукція, аналіз та синтез, узагальнення тощо) [432, с. 6–7].

Важливе значення для методологічних підходів дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України є методи пізнання, що виступають засобами розкриття, розгортання та систематизації змісту предмета дослідження) [252, с. 204]. Враховуючи цей факт, а він ґрунтується на вивченні наукової і монографічної літератури, останнім часом учені у власних дослідженнях стали не тільки відтворювати власний методологічний інструментарій, а піддають його науковому аналізу, що позитивно впливає на кінцевий результат дослідження.

Молоді вчені, відтворюючи власний методологічний підхід дослідження, традиційно застосовують загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання тих явищ, що стали предметом їхнього дослідження, а іноді пропонують і власні методи пізнання, формуючи при цьому власний авторський методологічний інструментарій.

Ураховуючи методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, ми дійшли висновку, що існуюча в Україні

система запобігання злочинності як у місцях несвободи, так і в уповноважених органах з питань пробації є недосконалою та потребує суттєвого вдосконалення і підвищення ефективності.

При цьому правильно обрані методи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України мають стати запорукою отримання науково обґрунтованих висновків і результатів її запобігання. Зазначені обставини роблять питання застосування методів дослідження злочинності у пенітенціарній сфері надзвичайно важливими, оскільки саме методологічні методи спроможні глибше проникнути в сутність нашого дослідження.

Отже, як свідчить наше дослідження, саме системний підхід до дослідження злочинності в органах і установах виконання покарань показав необхідність включення в дослідження взаємопов'язаних підсистем та їх окремих елементів. Результати спеціальних наукових досліджень пенітенціарної злочинності цьому є підтвердженням, а тому ігнорувати суто системний підхід не можна.

На такому підході наполягає і вітчизняний учений О. О. Житний, на думку якого, основне завдання кримінально-правових досліджень, предметом яких є зарубіжне кримінальне законодавство, кримінальне право іноземних держав – порівняти різні національні кримінально-правові системи та виявити позитивний або негативний досвід з метою запозичення першого або запобігання другому [201, с. 11].

Вітчизняні кримінологи О. М. Джужа та В. В. Василевич вважають, що у дослідженні пенітенціарної злочинності найчастіше застосовуються такі методи: конкретно соціологічні; статистичні, історико-порівняльний; психолого-педагогічний та системно-структурний метод. Кожен із зазначених методів передбачає визначені заходи (процедуру, техніку) дослідження, вибір яких залежить від програми, цілей і завдань наукового дослідження [192, с. 33-34]. Отже, поділяючи наукові погляди вищезгаданих учених щодо методів дослідження, ми у нашому дослідженні злочинності в пенітенціарній сфері використали саме комбіновані методи.

Візьмемо до уваги історико-правовий метод. За визначенням Ян В. Стрелюка, історико-правовий метод – це спосіб вивчення закономірностей функціонування і розвитку досліджуваного шляхом відтворення його історії, генезису в усьому різноманітті фактів, подій, що змінюють один одного в хронологічно послідовній формі і є вираженням внутрішнього закономірного ходу історії [441, с. 74].

Інший учений В. Я. Тацій вважає, що саме історичний (генетичний) метод полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) в його історичному розвитку. Водночас під час застосування цього методу, на думку вченого, слід уникати невинного «осучаснення» в аналізі кримінально-виконавчих норм минулого, коли зміст останніх оцінюється винятково з позиції їх відповідності положенням сучасного законодавства та науки, ігноруючи, по суті, специфіку правової культури та законодавчої техніки відповідного періоду [279, с. 25–26].

На думку Є. С. Назимка, призначення історико-правового методу полягає у виявленні історичних фактів і на цій основі в такому уявному відтворенні історичного процесу, за якого розкривається логіка його руху. Він припускає вивчення, виникнення і розвиток об'єктів дослідження в хронологічній послідовності [337, с. 47].

Ураховуючи той факт, що серед вітчизняних учених нема єдності думок щодо історико-правового методу, ми в нашому дослідженні змогли його використати шляхом виокремлення історичних періодів злочинності в пенітенціарній сфері, розглянути її певні тенденції розвитку і запропонувати ефективні заходи її запобігання.

Крім історико-правового методу, ми у власному дослідженні використали низку загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Зокрема вітчизняні вчені О. І. Богатирьова та Л. І. Олефір вважають, що використання пенітенціарною наукою загальнонаукових та спеціально-наукових методів лише збагатять наукові дослідження в органах і установах виконання покарань України [148, с.17].

Одне із важливих місць у дослідженні злочинності в пенітенціарній сфері України посідає системний підхід, який дозволяє виявити не тільки результати запобіжної діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації, а й її взаємозв'язок на різних запобіжних рівнях.

До речі, використовуючи системний та комплексний підходи до дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, необхідно обов'язково створювати спеціальний понятійний апарат, щоб забезпечити перехід від загальносоціальних до конкретних спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів її запобігання.

Зокрема системно-структурний метод (або системного аналізу) найчастіше використовується вченими і посідає перше місце серед інших методів наукового пізнання. До речі, його використовували в усіх дисертаціях і кандидатських, і докторських.

Сутність цього методу передбачає комплексне дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України як явища, котре впливає на цілісну систему кримінально-виконавчого права. Зокрема дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України має спільні ознаки з кримінальним правом і кримінологією, а тому саме високий рівень системно-структурного методу забезпечує можливість виявлення суперечностей між нормами права, що перебувають у постійному пошуку шляхів запобігання такій злочинності [243, с. 43].

Застосування догматичного методу пізнання причин і умов вчинення в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації кримінального правопорушення визначило зміст певних юридичних термінів, тлумачення кримінально-виконавчих норм та практики їх застосування.

До речі, відомий український учений-криміналіст О. Ф. Кістяківський описав цей метод в своєму Елементарному підручнику загального кримінального права ще в ХІХ ст. [230, с. 30]. Тому під час реформування

кримінально-виконавчої системи України і її трансформації в пенітенціарну систему в період активного оновлення законодавства роль цього методу дослідження зростає як ніколи.

Щодо застосування прогностичного методу, то він дозволив оцінити нам запобіжну діяльність суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в пенітенціарній сфері України, а також передбачити ймовірні наслідки змін у поведінці засуджених і персоналу під час вчинення ними кримінального правопорушення.

Значну увагу під час дослідження злочинності в пенітенціарній сфері нами приділено порівняльно-правовому методу, оскільки він, як правило, використовується вітчизняними вченими для порівняння національного законодавства з нормами та інституціями схожої галузі права зарубіжних країн, що дозволяє вченим запропонувати сучасні підходи до удосконалення кримінально-виконавчого законодавства і в подальшому трансформації його в пенітенціарне.

Найбільш ефективно його використовували такі вчені, як: М. С. Пузирьов, А. І. Богатирьов, Я. В. Стрелюк та ін. Так, М. С. Пузирьов першим в Україні здійснив комплексний і системний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах, сформулювавши судження, висновки і пропозиції, важливі як для розвитку теорії кримінально-виконавчого права, так і для юридичної практики. Водночас він потужно використав порівняльно-правовий метод [410, с.375].

Інший вітчизняний учений Я. В. Стрелюк, вивчаючи порівняльний досвід зарубіжних країн у запобіганні кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах, вважає, що саме цей метод є цілком природним і виправданим у проведеному ним дослідженні.

Саме застосований автором порівняльно-правовий метод аналізу кримінальних кодексів країн СНД показав, що більшість статей, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної

діяльності установ виконання покарань, схожі за конструкцією їх диспозицій. Однак у кримінальному законодавстві пострадянських держав правова природа кримінальних правопорушень, вчинених у кримінально-виконавчих установах, має дещо іншу конструкцію [441, с.375].

Найбільш розповсюдженими соціологічними методами для пізнання і оцінки рівня злочинності в пенітенціарній сфері України є метод опитування засуджених та персоналу і метод експертних оцінок. Ці методи найбільш універсальні для виявлення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації.

До речі, саме їх застосування дало змогу виявити не просто думку респондентів, а й обчислити коефіцієнт та індекс вчинення в місцях несвободи та уповноважених органах з питань пробації кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом за певний період часу. А за допомогою комп'ютерних технологій – дати системний аналіз з урахуванням впливу різних соціально-економічних факторів на злочинність в органах і установах виконання покарань України.

Зручним та ефективним засобом упорядкування емпіричних даних у дослідженнях є емпіричний метод, який дозволив нам посилити кількісні і якісні показники вчинення в місцях несвободи та уповноважених органах з питань пробації кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

Більше того, емпіричний метод дозволив прогнозувати результати дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України і опрацьовувати загальні методи пізнання, обґрунтовувати формування певних наукових напрямів і поглядів, відображати зміст спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Отже, обрання методу дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України вплинуло певним чином на її фактори прояву, які і дозволили

сформулювати обов'язкові методи: діалектичний; порівняльно-правовий, історичний; історико-правовий, соціологічний та догматичний. Меншою мірою вченими застосовуються такі методи: метод структурно-системного аналізу; формально-юридичний; статистичний; формально-логічний; системно-структурний; систематичний.

До речі, відомий вітчизняний учений у галузі кримінального права О. О. Дудоров у своєму дослідженні потужно використав такі методи, як синергетичний, логіко-догматичний, герменевтичний, історико-порівняльний, історико-лінгвістичний, метод лінгвістичної інтуїції та системний, що дозволило йому в повному обсязі розкрити методологію проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України [196, с. 5].

Діалектичний (філософський) метод широко використовувався М. І. Бажановим. На його думку, саме діалектичний метод – це загальний метод пізнання, який застосовується в науці кримінального права для пояснення багатьох явищ. Більше того, діалектичний закон про загальний, універсальний зв'язок усіх явищ, на якому ґрунтується названий метод, дає можливість розглядати кримінальне право не як явище, що ні з чим не пов'язане, а простежити його численні зв'язки з соціальними процесами, сутністю держави, співвідношення з іншими галузями права тощо [278, с. 14].

Схожих поглядів дотримується також В. К. Грищук, який стверджує, що діалектичний метод – це використання законів і категорій діалектики [177, с. 5], і Н. О. Гуторова яка вважала, що застосування діалектичного методу пізнання в дослідженні передбачає перехід мислення від конкретного до абстрактного, вона вперше виявила загальні об'єктивні й суб'єктивні ознаки, притаманні всім злочинам проти державних фінансів, що дало можливість у подальшому через перехід від абстрактного до конкретного вирішувати проблеми кримінальної відповідальності за окремі злочини проти державних фінансів [182, с. 5].

Ураховуючи наведені методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, можемо констатувати, що вони практично

використовують увесь методологічний арсенал предметної діяльності не лише у кримінологічному, кримінально-виконавчому та психологічному, а й у педагогічному аспекті. Це, на думку вітчизняних учених, дає змогу глибше проникнути у сутність досліджуваних явищ злочинності, що характерна для місць несвободи [298, с. 7] .

1.3. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України

Розкриваючи зміст даного підрозділу, варто наголосити, що кримінально-виконавча наука та правотворча діяльність у сфері виконання та відбування покарань і пробації має значний обсяг питань, пов'язаних із процесом реалізації концептуальних передумов формування державної політики у даній сфері та приведення її зазначеної діяльності у відповідність до європейських стандартів поводження із засудженими і ув'язненими.

Головною ідеєю, вектором діяльності усіх суб'єктів державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України є оптимізація процесу виконання покарань в Україні, пошук (або розроблення) нових ідей її гуманізації та впровадження такого механізму виконання покарань, за якого б досягалися мета покарання і кримінально-виконавчого законодавства, з одного боку, а з іншого, – не порушувалися б права і законні інтереси засуджених в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації [247, с. 21] .

Для належного розкриття концептуальних передумов формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації варто підтримати вітчизняних учених, які вважають, що для цього потрібно розібратися зі змістом поняття «державна політика у сфері виконання покарань і пробації».

З одного боку, поняття «державна політика» варто розглядати як об'єкт реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України, а з іншого, як предмет дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України, оскільки саме це викликає низку комплексних наукових дискусій, що пов'язано з багатоаспектністю та багатогранністю появи цього явища в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ознайомившись з Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [198], ми встановили, що державна політика – це основні принципи, норми та діяльність зі здійснення державної влади в кримінально-виконавчій сфері.

Отже, державна політика у сфері виконання покарань та пробації покликана забезпечити в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації нормальні умови виконання і відбування покарань і діяти так, щоб проблеми, які виникають у даних інституціях, знаходили шляхи їх розв'язання. Більше того, державна політика у сфері виконання покарань та пробації може розглядатися як системний напрямок протидії, запобігання злочинності у пенітенціарній сфері.

Важливо також розуміти, що державну політику у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України необхідно відрізняти від щоденних рішень, які приймають ДКВС України та ДУ «Центр пробації», щодо функціонування виправних та виховних колоній, слідчих ізоляторів та уповноважених органів з питань пробації, оскільки державна політика має більший масштаб, ніж рішення цих державних органів.

Варто наголосити, що державна політика у сфері виконання покарань та пробації зазвичай передбачає взаємодію багатьох організацій та встановлення складних взаємозв'язків між ними. Дослідження державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України також передбачає простеження множинних

зв'язків між багатьма індивідами, групами та організаціями. У контексті викладеного варто підтримати позицію І. Петренка про те, що накопичення рішень протягом певного часу може скласти певну мозаїку політики, майже завжди впровадження тієї чи тієї з них має цілеспрямований характер [372, с. 23].

Державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України визначається нами, як соціально-правовий феномен, що передбачає і нормативне закріплення на рівні легітимізованих суспільним схваленням та легалізованих рішеннями правомочних державних органів, і практичну реалізацію таких норм, має у своїй реалізації базуватись на специфічних принципах.

У кримінально-виконавчій науці у вітчизняних учених існують неоднозначні позиції як щодо змісту поняття «принципи політики у сфері виконання покарань», так і стосовно їх співвідношення з принципами кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства й діяльності кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи. Принципи політики у сфері пробації окремо на рівні фундаментальних досліджень не розглядались.

Так, український учений В.Я. Конопельський у статті про роль кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання –відбування покарань в Україні зазначає, що зазначений вид відомостей є необхідною умовою ефективності реалізації на практиці як мети і завдань кримінального, кримінально-виконавчого законодавства України[264, с. 529]. .

Хоча, на нашу думку, такий підхід вченого є дещо усіченим, адже кримінологічна інформація комплексно будується не лише на законодавстві, а й на неписаних правилах, нормах поведінки та звичаях, що визнані в конкретному суспільстві та мають враховуватись суб'єктами її реалізації.

Інший учений В. М. Трубников під принципами кримінально-виконавчої політики розуміє такі, що впливають із соціально-економічної природи суспільного ладу, і закріплені в праві основні засади (керівні ідеї),

які визначають спрямованість, характер, підстави й обсяг правового регулювання суспільних відносин [450, с. 6] .

Отже, дослідник створив власну конструкцію визначення принципів не шляхом їх реалізації в місцях несвободи або в уповноважених органах пробації, а шляхом генетичного зв'язку ідей (принципів) аналізованої політики з актуальними суспільними процесами як їх першоосновою.

Оскільки принципи будь-якої політики повинні являти собою не хаотичну сукупність, а логічно побудовану систему, то принципи державної політики у сфері виконання покарань та пробації мають визначати стратегію й напрями розвитку, реформування кримінально-виконавчого законодавства як загалом, так і окремих його інститутів.

У сукупності дані принципи зможуть забезпечити системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час виконання та відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України і в уповноважених органах з питань пробації ДУ ЦП.

Цікавою в контексті нашого дослідження є судження М. Кутєпова, на думку якого, принципи політики у сфері покарань є першоосновою загального напрямку діяльності державних органів, громадських інститутів й окремих громадян у сфері виконання покарань. Нормативне закріплення цих принципів має змістовну історію і здійснюється залежно від обставин конкретної соціальної епохи [305, с. 8] .

Вітчизняні вчені М. Пузирьов і О. Шкута, розглядаючи принципи формування та реалізації пенітенціарної політики й функціонування пенітенціарної системи України, пропонують розглядати такі принципи:

1. Принцип різноманітності видів та підвидів пенітенціарних установ, що враховує необхідність і доцільність роздільного (ізольованого) тримання окремих категорій засуджених.

2. Принцип розміщення пенітенціарних установ на території держави з урахуванням оптимального поєднання вимог відбування покарання

засудженими переважно у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їхнього місця проживання до засудження.

3. Принцип організації праці засуджених, як правило, на власних підприємствах пенітенціарних установ [415, с. 106] .

Отже, запропоновані вітчизняними дослідниками принципи державної політики передбачають основні положення правової політики України в цій галузі, які тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування в процесі реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

У сучасній Україні кримінально-виконавче законодавство стосовно виконання й відбування покарань, відповідно до ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України, ґрунтується на принципах невідворотності виконання й відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави й засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань [287] .

Так само стаття 5 Закону України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 року визначає, що пробація ґрунтується на принципах справедливості; законності; невідворотності виконання покарань; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами [209] .

Саме в цих нормах вперше в історії національного законодавства було закріплено, на нашу думку, основні принципи державної політики у сфері виконання покарань і пробації. Для єдності позицій фахівців і законодавця

у визначенні змісту, переліку та класифікації досліджуваних принципів ми звернулися до критеріїв виділення таких принципів, на які звернула увагу вітчизняний теоретик О. Скакун:

- принципи повинні розповсюджуватися на всю правову спільність, для якої вони виділяються;
- ідеї, положення, характерні лише для окремого інституту, не можуть «претендувати» на роль галузевого принципу;
- не можна ті самі ідеї та положення зараховувати до принципів і мети водночас (наприклад, виправлення й ресоціалізацію);
- не можна як основні положення й ідеї змішувати принципи та засоби політики (суспільно корисна праця, соціально-виховна робота тощо);
- не можна ідеї й основні положення, властиві одній групі засобів впливу на засуджених, поширювати на інші галузі кримінально-виконавчої політики [432, с. 57] .

Отже, ґрунтуючись на позиції дослідниці щодо системи принципів державної політики у сфері виконання покарань і пробації, варто зараховувати саме ті положення, в яких розкривається сутнісне, притаманне саме цій галузі знання, поділивши їх на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів.

Загальноправові принципи є характерними для всієї державної політики України загалом, визначають її характер, ознаки, розвиток і формування національної політичної системи: принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип соціальної справедливості; принцип свободи; принцип рівності; принцип законності.

Міжгалузеві принципи притаманні кільком спорідненим видам державної політики, зокрема, ми можемо вести мову про її складові у сфері протидії та запобігання злочинності взагалі, і пенітенціарної зокрема. Спорідненими з кримінально-виконавчою політикою слід вважати кримінально-процесуальну, кримінально-правову та кримінологічну (профілактичну, превентивну) політику.

До міжгалузевих принципів державної політики у сфері виконання покарань та пробації можна віднести принцип поєднання переконання і примусу, принцип наступності й безперервності пенітенціарних і постпенітенціарних заходів.

До галузевих принципів державної політики у сфері виконання покарань та пробації належать: невідворотність виконання й відбування покарань, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості у виконанні покарання.

До принципів окремих інститутів, на нашу думку, можна віднести: принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань; принцип співвіднесення умов життя в пенітенціарних установах з людською гідністю і стандартами, прийнятими в суспільстві; принцип відбування покарання за місцем проживання засудженого; принцип збереження зв'язку з родичами й зовнішнім світом.

Вітчизняні вчені О. Литвинов та А. Степанюк наголошують на тому, що саме державна політика у сфері виконання покарань і пробації визначає цілі, принципи, стратегію, напрямки діяльності органів та установ виконання покарань, її основні форми та методи роботи [284, с. 21] .

Варто підтримати позицію Є. О. Письменського про те, що державна політика у сфері виконання покарань і пробації свою діяльність здійснює на кількох рівнях, а саме на доктринальному, науковому, програмному, нормативному та правозастосовному. Причому, як зазначає дослідник, на перших чотирьох рівнях відбувається формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації, а на правозастосовному – її реалізація [282, с. 58] .

Виходячи з теоретичних постулатів, вітчизняна вчена Ю. В. Кернякевич-Танасійчук розглядає державну політику у сфері виконання покарань і пробації на таких рівнях: нормативно-правовому; організаційно-інституційному; гарантійному; ресурсно-забезпечувальному; функціональному [227, с. 199] .

Отже, аналіз вищенаведених рівнів державної політики у сфері виконання покарань і пробації показав, що вчені неоднозначні в їх визначенні, хоча в цілому вони забезпечують зміст реалізації даної політики.

Ураховуючи той факт, що вищевказаними науковцями не було запропоновано міжнародний рівень реалізації державної політики у сфері виконання покарань і пробації, ми пропонуємо його розглядати, як шостий рівень, оскільки кримінально-виконавча система України, рухаючись у бік трансформації в пенітенціарну систему, не може обійти міжнародні правові акти у даній сфері.

На цьому, до речі, наголошує І. Г. Богатирьов у науковому виданні «Стратегічне планування реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему», в якому дослідник переконує нас в тому, що стратегічне планування – це приведення державної політики у сфері виконання покарань і пробації у відповідність до міжнародних стандартів, вимог європейської та світової спільноти, які є надійним показником цивілізованості і демократичності [137, с. 3].

Поділяючи позицію вищевказаних дослідників щодо основних завдань реформування (розвитку) державної політики у сфері виконання покарань і пробації на сучасному етапі, варто виділити і проаналізувати такі:

1. Забезпечення демократичного функціонування пенітенціарної системи. Досягнення цього завдання передбачає зміну вектора суспільного сприйняття пенітенціарної системи як динамічного, гнучкого соціально-правового утворення, що реагує на мінливі запити й інтереси населення конкретної держави чи регіону властивими для нього засобами виконання покарання та суміжними з ними інструментами впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [444, с. 17].

2. Структурно-функціональна синхронізація політики у сфері виконання покарань із кримінально-правовою, кримінологічною політикою,

а також соціальною політикою держави в цілому. Виконання цього завдання спрямовано на формування цілісності державного управління, узгодженості окремих його напрямів із метою досягнення наявної ефективності кожного з них. Фрагментарність та відірваність від контексту загальносоціального розвитку управлінської діяльності, що здійснюється в межах окремих різновидів політик, стає перешкодою для реформування сфери державного будівництва [464, с. 82].

3. Підвищення соціального потенціалу пенітенціарної практики. Такий виклик передбачає переорієнтацію діяльності органів та установ виконання покарань на впровадження передових педагогічних, медичних і психокорекційних методик та технологій індивідуальної роботи, співпраці із засудженими для досягнення цілей покарання, що в кінцевому підсумку має сприяти підвищенню ефективності формування позитивних особистісних якостей [198, с. 147].

За результатами аналізу завдань державної політики у сфері виконання покарань і пробації вважаємо за можливе виділити наступні провідні напрями її реформування щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України:

- узгодження із загальносоціальною політикою; повна демілітаризація пенітенціарної системи та подальша інтеграція з інститутами громадського контролю;
- забезпечення засудженим добровільної трудової зайнятості та рівного доступу до освіти;
- удосконалення методик індивідуальної роботи із засудженими з метою їх ресоціалізації;
- удосконалення системи медичного обслуговування та психологічного супроводу;
- удосконалення правової бази та організаційно-управлінської основи забезпечення безпеки засуджених під час відбування покарань;

- реформування кадрової політики органів та установ виконання покарань;

- адекватна оптимізація фінансування реформи до меж, необхідних для виконання поставлених завдань.

До факторів, які впливають на реалізацію державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України, вітчизняні вчені відносять:

- рівень розвитку економіки держави та її фінансової системи (високий рівень загального економічного розвитку створює сприятливі умови для наповнення державного бюджету, що позитивно позначається на фінансуванні пенітенціарної системи, адже держава отримує можливість забезпечити в необхідному обсязі ресурсами нормальне функціонування органів та установ виконання покарань);

- рівень розвитку громадянського суспільства;

- рівень правової свідомості й правової культури суб'єктів та учасників політики у сфері виконання покарань;

- стан розвитку демократизму, захисту прав і свобод людини;

- рівень, структуру та динаміку злочинності;

- стан і тенденції розвитку наук кримінально-правового циклу;

- якість кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства й тенденції практики його застосування [115, с. 4, 75, 4] .

Розділяючи думку вітчизняних учених щодо вироблення концептуальних підходів до державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності у пенітенціарній сфері України, зазначимо, що вони не вичерпують усіх можливих підходів до такої державної політики, оскільки в сучасній суспільно-політичній думці переважають три головні концепції державної політики, а саме:

- 1) плюралістична (акцентує увагу на процесі формування та здійснення державної політики в сучасному демократичному суспільстві як

мультирівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами та об'єднаннями);

2) суспільного вибору (розглядає соціально-політично орієнтованого індивіда як основного носія соціальної активності, а тому на здійснення державної політики значною мірою впливають політичні та державні діячі вищих шаблів управління, що діють на основі вибору раціонального соціального інтересу);

3) детерміністська (становлення та функціонування державної політики визначаються економічними відносинами та відповідним способом виробництва) [115, с. 279] .

Розглядаючи поняття «державна політика у сфері виконання покарань і пробації», зазначимо, що окремі аспекти проблеми реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації були предметом досліджень багатьох учених.

На нашу думку, під час з'ясування змісту терміна «державна політика у сфері виконання покарань і пробації» необхідно першочергово врахувати те визначення, що дається йому в правових актах. Якщо звернутися до європейського законодавства в цій сфері, то, наприклад, в Європейських пенітенціарних правилах йдеться про пенітенціарну політику. У багатьох нормах Кримінально-виконавчого кодексу України законодавець говорить про державну політику у сфері виконання кримінальних покарань або про державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), однак не дає їх визначення.

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція вітчизняного вченого О. Гуміна, який взагалі вважає, що вести мову про пенітенціарну систему чи політику можна лише в науковому, абстрактному плані, з позиції перспективи. А тому ми маємо послуговуватися термінами, закріпленими у базових нормативних актах, зокрема в Кримінально-виконавчому кодексі України [180, с. 94] .

Вітчизняні дослідники О. Г. Колб, Л. М. Дучимінська, розглядаючи сучасну політику у сфері виконання покарань України, її зміст та особливості, зазначають, що сьогодні прийнято виділяти зовнішню і внутрішню політику держави. А тому, на їхню думку, одним із видів правової політики держави є державна політика у сфері виконання покарань та пробації, хоча на доктринальному рівні її варто розглядати як кримінально-виконавчу політику [238, с. 56].

Підтримуючи позицію вищевказаних учених, варто звернути увагу на наказ Міністерства юстиції України від 18 квітня 2014 року № 670/5. І хоча він втратив чинність, про нього варто писати в історичному вимірі, оскільки ним було створено Комісію з питань державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

З одного боку, даний наказ засвідчив, що Міністерство юстиції України зацікавлене у формуванні та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а з іншого боку, в ньому не розкрито змісту поняття «державна політика у сфері виконання кримінальних покарань».

Більше того, в цьому наказі не було і визначення базових та ініціативних можливостей у формуванні певної політики, а суто окреслено «виконавську» роль, яка, на жаль, так і не була виконана в частині:

- забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- подання пропозицій стосовно покращення співпраці з Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, усунення недоліків, відображених в інспекційних звітах Європейського комітету;

- здійснення системного аналізу стану справ із дотриманням у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, прав людини під час виконання і відбування кримінальних покарань та тримання під вартою,

реалізації законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту тощо [339].

Проведений ученими наукової школи «Інтелект» аналіз щодо змісту поняття державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері показав, що в жодному нормативному акті дане поняття не розкрито. Більше того, і в самій нормативній базі, яка регулює сферу виконання покарань та пробації, дане поняття чітко не визначено і не закріплено. Це свідчить про відсутність єдиного підходу до її термінологічної ідентифікації, що доводить особливу актуальність єдиного розуміння державної політики у сфері виконання покарань та пробації.

У межах проведеного власного дослідження вітчизняний учений В. Свірець сформулював наступне визначення державної політики у сфері виконання покарань і пробації – це ті принципи і цілі, які держава запроваджує в життя при створенні і застосуванні норм кримінально-виконавчого права, визначенні цілей, принципів, стратегії, напрямів діяльності органів та установ виконання покарань, органів пробації, їх основних форм і методів [430, с. 129]. Вітчизняний учений Г. Радов, розкриваючи зміст пенітенціарної політики, дійшов висновку, що їй належать:

- 1) створення самостійної державної пенітенціарної служби, безпосередньо підпорядкованої уряду, з покладанням на неї обов'язків, поряд з управлінням пенітенціарними установами, з об'єднання зусиль і координації дій усіх суб'єктів соціального життя, які покликані забезпечувати безпеку суспільства;

- 2) надання адміністрації пенітенціарних установ права самостійно вирішувати всі питання на підставі чинного законодавства й у межах свого бюджету з повною відповідальністю за результати своєї діяльності, обмеження компетенції вищих організаційних структур функціями методичного керівництва, контролю та надання практичної допомоги;

3) об'єднання навколо пенітенціарних установ усіх суб'єктів місцевого соціального життя з метою надання цим установам додаткової допомоги й підтримки людськими ресурсами, коштами та матеріалами;

4) забезпечення всебічного контролю за дотриманням пенітенціарним персоналом вимог чинного законодавства, парламентських і урядових рішень з використанням можливостей суду, прокуратури, органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих громадян у межах наданих їм законом повноважень;

5) всіляке стимулювання на державному рівні формування об'єднань громадян, які ставлять собі за мету сприяння вдосконаленню діяльності пенітенціарної системи України, надання їм допомоги й підтримки;

6) розгортання в засобах масової інформації широкомасштабного висвітлення об'єктивної ролі пенітенціарної системи в житті суспільства та держави як такої, що забезпечує громадську безпеку й моральне відродження суспільства;

7) створення громадських фондів допомоги пенітенціарним установам за рахунок добровільних внесків, відрахувань і пожертвувань підприємств, організацій, установ та окремих громадян;

8) втілення в практику діяльності пенітенціарних установ новітніх наукових досягнень і технологій, зокрема методик впливу на особистість;

9) створення в пенітенціарних установах умов для утвердження загальнолюдських цінностей, культури людини, ідеалів добра, справедливості й гуманізму, які б давали засудженим уроки моральності, милосердя, людяності, формували необхідні знання, вміння та навички, можливість відчувати себе особистістю, у долі якої зацікавлені суспільство й держава;

10) забезпечення соціального і правового захисту пенітенціарного персоналу з проблем загальносоціального, побутового, юридичного, матеріального, психологічного і методологічного характеру, виходячи з

об'єктивних потреб якісного виконання ним своїх функцій з ресоціалізації засуджених;

11) створення державної системи пенітенціарної опіки з метою надання допомоги й підтримки звільненим з місць позбавлення волі в адаптації до життя в умовах вільного суспільства [418, с. 14] .

Розглядаючи державну політику в сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України як невід'ємну складову загальнодержавної політики, вітчизняний учений Є. Письменський зауважує, що все, що відбувається в соціальному середовищі, так чи інакше впливає на формування та реалізацію даної політики й функціонування її системи. Водночас ця політика відображає її рівень розвитку в економічній, соціальній та культурній сферах [282, с. 50] .

Проведений вітчизняними вченими аналіз функціонування кримінально-виконавчої системи України свідчить, що сьогодні Міністерство юстиції України наділено дуже широким колом повноважень здійснення державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України. Така ситуація, як зазначають дослідники, має багато негативних аспектів:

1) Міністерство юстиції України на власний розсуд розпоряджається бюджетними коштами, а це є певні корупційні ризики;

2) ліквідація Державної пенітенціарної служби України є поспішним кроком, адже на даний час не досягнуто успіхів в контексті її ліквідації [281, с. 504-505] .

До речі, О. О. Шкута, створивши власну модель майбутньої пенітенціарної системи, розглядає державну політику в сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України, як концептуальну основу, яка забезпечує основні напрямки, форми, методи і засоби правотворчої і правозастосовної діяльності відповідних державних органів, громадських інститутів й окремих громадян у сфері виконання покарань та пробації [467, с. 300] .

Сам же зміст державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України, на нашу думку, має зумовлюватися низкою різнорівневих причин і умов, оскільки оптимізація кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему має проходити шлях уже існуючих в пенітенціарній науці міжнародних стандартів поведіння із засудженими та ув'язненими.

Розкриваючи концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України, варто звернути увагу на її ефективність. З цього приводу вітчизняний учений Ю. В. Новосад вважає, що проведення будь-яких реформ державного характеру – це є підвищення ефективності діяльності відповідних суб'єктів діяльності та в цілому результативності реалізації державою, її органами, установами й організаціями їх функцій.

Отже, ефективність державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України, на думку дослідника, залежить від того, наскільки ефективно та злагоджено здійснюється управління безпосередніми виконавцями такої політики, тобто органами і установами виконання покарань [348, с. 259].

Відповідно до Методики здійснення контролю за ефективністю діяльності виправних колоній, слідчих ізоляторів, закладів охорони здоров'я та державних підприємств ДКВС України та критерії їх оцінки, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 7.10.2020 № с 3474/5 (зі змінами) [388], Управліннями пенітенціарних інспекцій організовується і забезпечується збір інформації та заповнення форм оцінки вищевказаних установ та державних підприємств, сприяючи проведенню Міністерством юстиції України державної політики у сфері виконання покарань та пробації.

Враховуючи вищевикладене, діяльність відповідних суб'єктів державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України можна поділити на три групи:

Перша група належить до тих суб'єктів, які відображають соціальну сутність, спрямованість та змістовні характеристики реалізації державної політики у сфері виконання покарань (економіка, політика, суспільна свідомість та ідеологія, культура, включаючи правосвідомість і правову культуру);

Друга група – суб'єкти, які через призму нормативно-правових актів відображають роль кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчих правових інститутів в її реалізації;

Третя група суб'єктів, які наділені організаційно-управлінськими повноваженнями та які формують і реалізують державну політику у сфері виконання покарань.

Серед типових проблем реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України слід виділити:

- неналежне фінансування видатків на забезпечення діяльності кримінально-виконавчої служби та низький соціально-правовий захист її персоналу, що створює умови для поширення корупції і хабарництва;

- зниження рівня забезпечення спеціальною технікою та інженерно-технічними засобами охорони;

- погіршення системи охорони здоров'я і соціального захисту засуджених, як наслідок – небезпечне погіршення стану здоров'я населення у державі;

- недостатній професійний рівень персоналу та відсутність наукового супроводження процесу реформування кримінально-виконавчої служби;

- невідповідність значної частини УВП і СІЗО сучасним вимогам забезпечення прав і свобод засуджених в місцях несвободи;

- низький рівень організаційно-правових форм і принципів діяльності підприємств УВП щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці, надання пріоритету їх професійно-технічному навчанню, формуванню та закріпленню у засуджених трудових навичок як невід'ємної складової процесу їх ресоціалізації;

- невідшкодування завданих збитків потерпілим, як наслідок виконавчі листи не виконуються, щорічно накопичуються мільйони гривень, які мають бути повернуті потерпілим;

- відсутність налагодженої системи контролю з боку місцевих органів державної влади і їх спостережних комісій за працевлаштуванням звільнених;

- поширення практики необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу звільнених від відбування покарання;

- відсутність матеріальної спроможності, тимчасового працевлаштування засуджених після звільнення і поновлення їх права на житло вказують на недостатню увагу до цієї проблеми з боку державно-політичної еліти, що виражається у відсутності державних програм фінансової й матеріальної підтримки колишніх засуджених;

- відсутність належного організаційно-правового забезпечення функціонування державних соціальних інституцій з працевлаштування (у т. ч. й тимчасового) звільнених.

Поданий нами перелік проблем не є вичерпаний, але і він показує, що держава, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації і об'єднання громадян недостатньо приділяють уваги такій державній інституції, якою є кримінально-виконавча система України.

Особливу роль в реалізації державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України та вирішенні вищенаведених проблем відіграє *Верховна Рада України* як єдиний орган законодавчої влади в Україні, виконує провідну роль у нормативно-правовому забезпеченні будь-якої державної політики:

ухвалення законів (зокрема про амністію), затвердження Державного бюджету, формування та зміна кримінально-виконавчого законодавства України, яким регламентуються порядок та умови виконання покарань, ратифікація міжнародних договорів у даній сфері.

Окремо варто виділити роль *Президента України*, оскільки саме він впливає на формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації шляхом ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України, здійснення помилування, підписання законів, ухвалених Верховною Радою України, видання указів і розпоряджень, які мають кримінально-виконавче спрямування та є обов'язковими до виконання на території України тощо.

Щодо *Кабінету Міністрів України*, то він забезпечує здійснення внутрішньої й зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України (у т.ч. у сфері виконання покарань), уживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, здійснює заходи щодо боротьби зі злочинністю, спрямовує й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.

Варто також наголосити на важливій ролі в реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації недержавних громадських інституцій (громадськості, науковців, правозахисних організацій). Зазначені суб'єкти можуть здійснювати моніторинг стану реалізації політики у сфері виконання покарань, оцінювати ступінь її ефективності та звертатись до органів державної влади України з пропозиціями щодо реформування кримінально-виконавчої сфери. Крім того, фундаментальні і прикладні наукові дослідження можуть стати джерелом доктринального тлумачення та розв'язання окремих проблем у кримінально-виконавчих відносинах.

До суб'єктів реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України належать суди, юрисдикція яких поширюється на будь-який

юридичний спір (ст. 124 Конституції України) [266]. Діяльність суддів із реалізації політики знаходить свій прояв у призначенні покарання, ухваленні рішення про повне або часткове звільнення від відбування покарання, вирішенні інших питань, пов'язаних із виконанням вироку.

Окремо варто виділити в реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України *спостережні комісії*, які здійснюють громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах (ч. 2 ст. 26 КВК України). Наприклад, згідно з частиною 3 ст. 135 КВК України члени спостережних комісій беруть участь у процедурі дисциплінарного провадження щодо осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [287].

У ході нашого дослідження визначено, що окремою категорією має бути виділено *суб'єктів, які сприяють реалізації державної політики у сфері виконання покарань і пробації* щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України. До них пропонуємо віднести підрозділи Національної поліції України, які здійснюють реагування стосовно засуджених та інших осіб, які не виконують судові рішення в частині відбування призначеного покарання (ч. 2 ст. 31, ч. 1 ст. 35, ч. 5 ст. 57 КВК України) й органи місцевого самоврядування, які серед іншого сприяють виконанню покарань у виді громадських робіт та обмеження волі (ч. 5 ст. 36, чч. 2-3 ст. 56 КВК України) [287].

На даний час ми виділяємо серед *суб'єктів, які сприяють реалізації державної політики у сфері виконання покарань і пробації* щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України Офіс генерального прокурора і територіальні окружні та обласні прокуратури. Це пов'язано із сучасним станом реформування як органів прокуратури в цілому, так і пенітенціарної системи зокрема. Так, з прийняттям у жовтні 2014 року нової редакції Закону України «Про прокуратуру» метою діяльності органів

прокуратури визначено захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави (ст. 1).

Практичну реалізацію положень нагляду в окресленій сфері покладено на управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України.

Процедурні аспекти наглядової діяльності передбачені наказом Генеральної прокуратури України від 20 квітня 2016 року № 161 «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян». Відповідно до п. 2 наказу основними завданнями діяльності на цьому напрямі визначити забезпечення нагляду за додержанням:

- прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню із затриманими, взятими під варту, та засудженими;

- визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання затриманих осіб, а також осіб, до яких застосовано запобіжні заходи: тримання під вартою; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їхню небезпечну поведінку;

- встановлених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання осіб, до яких застосовано інші заходи примусового характеру;

- визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання, а також відбування покарань засудженими;

- законодавства при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

- законодавства під час здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України [338].

Відповідно до пункту 9 Перехідних положень Конституції України прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Окремо варто наголосити на ролі пенітенціарних інспекцій Міністерства юстиції України. Подвійна система регулярних пенітенціарних інспекцій – це контроль за додержанням прав і свобод людини і громадянина, які перебувають у місцях несвободи або пунктах тимчасового розміщення біженців, та реалізацією законних прав та інтересів персоналу місць несвободи, пунктів тимчасового розміщення біженців [153].

Згідно з рекомендаціями Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй поводження з ув'язненими Правило 83 (Правила Нельсона Манделі) [334] вказує на запровадження подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Саме такі інспекції, на думку В. М. Трохимчука, мають здійснювати інспектування ефективності діяльності органів і установ ДКВС України та організації надання медичної допомоги особам, які тримаються у цих установах, медичними частинами філій державної установи «Центр охорони здоров'я» ДКВС України відповідно до плану виїзду у службові відрядження працівників Управління, які затверджуються заступником Міністра юстиції України відповідно до розподілу повноважень.

У процесі інспектування працівники виявляють порушення вимог національного законодавства в частині: недотримання норм жилої площі на одного засудженого; неналежного харчування та лазне-прального обслуговування засуджених в місцях несвободи; неналежних умов тримання засуджених тощо. За результатами роботи інспекції готується звіт, який обговорюється з адміністрацією установи [449, с. 68-69].

Варто також звернути увагу на Європейський досвід інспектування. Так, Мері Роган у статті «Інспекція пенітенціарної системи: мета і принципи» зазначає, що міжнародне законодавство про права людини встановлює низку керівних принципів роботи систем інспекції. Багато з них спрямовані на проведення зовнішніх розслідувань, тобто таких, які проводяться органами, незалежними від керівництва в'язниць. Проте ці передові практики можуть бути застосовані також і до внутрішніх розслідувань [324, с. 565].

Специфічним суб'єктом політики у сфері виконання покарань щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України виступає *Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК)*. КЗК було створено відповідно до прийнятої в рамках Ради Європи Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, яка набула чинності у 1989 році. Комітет спирається на статтю 3 Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає: «Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». КЗК не є судовим органом, а передбачає превентивний механізм несудового характеру для захисту позбавлених волі осіб від катувань та інших форм неналежного поводження. У такий спосіб він доповнює діяльність Європейського суду з прав людини. КЗК організує інспекції місць позбавлення волі, щоб оцінити, як поводяться з особами, яких утримують під вартою. До таких місць належать в'язниці, заклади для утримання

неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні, соціальні заклади тощо [213].

Отже, сучасний стан функціонування кримінально-виконавчої системи України, яка вітчизняними вченими характеризується як кризовий, потребує втручання та спільних зусиль всіх суб'єктів державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України.

У сучасних умовах Міністерство юстиції України як головний суб'єкт державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України потребує певного підсилення з урахуванням її функцій і повноважень, що можуть бути використані для безпеки засуджених і персоналу місць несвободи.

За нашим дослідженням, створення пенітенціарної системи в Україні нового типу допоможе державі здійснювати державну політику у сфері виконання покарання та пробації з метою досягнення довгострокових змін у моделі соціальної поведінки засуджених, дотримуючись їхніх прав і законних інтересів в місцях несвободи і в уповноважених органах з питань пробації.

Більше того, така політика держави зміцнить у суспільстві позитивний імідж пенітенціарної системи України, створить безпеку в місцях несвободи як засудженим, так і персоналу, скоротить число причин і умов, що викликають вчинення засудженими в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень.

Насамкінець варто наголосити, що в сучасних умовах режиму воєнного стану в Україні зміст державної політики у сфері виконання покарання та пробації щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України має базуватися на інтересах держави та її громадян, що об'єктивно забезпечить на належному рівні безпеку засуджених і персоналу в місцях несвободи ДКВС України, а також зменшить ризик вчинення повторного кримінального правопорушення з боку клієнтів уповноважених органів з питань пробації.

1.4. Наукове обґрунтування поняття злочинності в пенітенціарній сфері України та її зміст

Обґрунтовуючи поняття злочинності в пенітенціарній сфері України та розкриваючи його зміст, ми провели ґрунтовний аналіз функціонування кримінально-виконавчої системи України і встановили її періодичну вразливість як до війни, так і в її період. Особливо ця вразливість виявилася з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року, оскільки кримінально-виконавча система України є спеціальною державною інституцією, яка фінансується винятково державою і пристосована для забезпечення утримання в місцях несвободи засуджених і ув'язнених.

За свідченням авторського колективу монографії «Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні», зокрема професора І. Г. Богатирьова, на жаль, керівництво Міністерства юстиції України поки що не створило передумови на позитивні результати у пенітенціарній сфері, а навпаки з'явилася певна кризова ситуація (вразливість), яка щорічно ускладнює поступальний розвиток пенітенціарного відомства і відкидає процеси трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему на невизначений час [368, с. 14] .

Отже, з позицією вітчизняного дослідника варто погодитися, оскільки кримінально-виконавча система України на даний час не є вигідною для держави економічною інституцією, а навпаки для її фінансування в державному бюджеті завжди бракувало коштів. А це, безумовно, як показало наше дослідження, щорічно впливає на життєдіяльність установ виконання покарань та пробації. А якщо до цього додати проблеми захисту прав і свобод засуджених і ув'язнених в місцях несвободи і в уповноважених органах пробації, то кримінально-виконавча система автоматично стає вразливою для зовнішніх факторів.

Крім того, війна в Україні створює ще більше надумов вразливості, оскільки органи й установи кримінально-виконавчої системи є режимними об'єктами, і всі ризики, які там відбуваються, напряду пов'язані із

засудженими і персоналом, який їх обслуговує. Отже, своєчасне вирішення проблем переміщення засуджених до місць несвободи зменшує потребу в матеріальних та людських ресурсах, зменшує можливості окремої взятої виправної колонії потрапити в умови окупації або бути обстріляною ворогом.

Варто також зазначити, що в умовах війни засуджені позбавлені права самостійно приймати рішення про евакуацію, оскільки самовільне залишення виправної колонії тягне за собою вчинення нового кримінального правопорушення, і засуджений має понести за такі дії кримінальну відповідальність.

Оскільки Міністерство юстиції України у 2014 році, коли почалася воєнна агресія росії проти України, залишило установи виконання покарань і уповноважені органи пробації на відповідних (окупованих чи анексованих) територіях і не змогло своєчасно евакуювати засуджених і персонал, то тим самим створило правову колізію. Вищенаведене свідчить про те, що ДКВС України, Міністерство юстиції України та інші державні інституції, дотичні до вирішення питань функціонування кримінально-виконавчої системи, просто не були готові.

Підтвердженням цього є і перший нормативний акт щодо забезпечення безпеки системи виконання покарань та пробації в умовах воєнного стану, який з'явився у 2018 році, коли Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову від 7 листопада 2018 р. № 934. Нею був затверджений Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану (далі – Порядок) [375].

У проаналізованій нами даній Постанові визначено механізм проведення у разі введення правового режиму воєнного стану обов'язкової евакуації затриманих осіб, підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, засуджених осіб (військовослужбовців), які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі (далі – засуджені та особи, взяті під варту), що перебувають в ізоляторах тимчасового

тримання, слідчих ізоляторах, УВП, гауптвахтах та дисциплінарному батальйоні, а також осіб, які перебувають у спеціальних палатах закладів охорони здоров'я та кімнатах для тимчасово затриманих військовослужбовців Збройних Сил (далі – установи для попереднього ув'язнення та виконання покарань), розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ для попереднього ув'язнення та виконання покарань, які розташовані в безпечній місцевості.

На жаль, війна 24 лютого 2022 року показала, що дана Постанова не працює на практиці, більше того, механізм співпраці правоохоронних органів виявив їх неспроможність забезпечити ефективну та швидку евакуацію як засуджених, так і персоналу місць несвободи. І хоча Міністр юстиції запевняє суспільство, що їм вдалося провести евакуацію засуджених і персоналу місць несвободи з окупованих ворогом територій, за нашим дослідженням не всі установи виконання покарань та органи, уповноважені з питань пробації, які знаходилися і знаходяться в зоні ризику, охоплені евакуацією.

Варто також зазначити, що війна в Україні продовжує створювати небезпеку для значно більшої кількості органів і установ виконання покарань ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації разом з засудженими та персоналом, який у них працює та перебуває на обліку.

За даними Міністерства юстиції України внаслідок бойових дій з 24 лютого 2022 року близько трьох тисяч людей на тимчасово окупованих територіях перебувають у місцях несвободи. На жаль, за нашим дослідженням окупаційна влада стала втручатися в діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації, що викликає велике занепокоєння щодо подальшої долі як засуджених, так і персоналу.

Отже, в окупації сьогодні фактично знаходяться ті установи, які розташовані на територіях, що були захоплені у перші два дні вторгнення. Ані технічно, ані юридично гарантувати безпечну евакуацію тоді було практично неможливо. І це зрозуміло, оскільки персонал органів і установ виконання

покарань ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації не володіли інформацією про вторгнення ворога в Україну.

А якщо і володіли, то ніяких рішень не приймали. Все це призвело до того, що план евакуації засуджених і персоналу не спрацював і це варто визнати і зробити все можливе, щоб у подальшому цього не відбувалося. Зокрема, як зазначає вітчизняний учений М Романов, саме Департамент з питань виконання кримінальних покарань, інформуючи щодо ситуації в органах і установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях, зазначав, що особливо складний стан в органах і установах виконання покарань та попереднього ув'язнення у територіальних громадах, що вже тривалий час фактично окуповані ворогом.

І хоча, на думку дослідника, з початком введення в Україні режиму воєнного стану ДКВС України прийняла рішення про ощадливе використання наявних ресурсів та продуктів харчування, мінімізацію поточних справ, що вимагають залучення персоналу та вирішуються за межами установ, це не сприяло військовому командуванню провести евакуацію в'язнів на деяких територіях, а тому було прийнято рішення зосередитись на підтримці своєї життєдіяльності.

Персонал в'язниць на окупованих територіях тривалий час підтримував український правопорядок в установах виконання покарань та зв'язок з державною владою, сподіваючись на можливість деокупації або інші обставини, що зробили б можливою евакуацію в'язнів. Це було можливим, доки держава-окупант не стала вживати агресивних дій щодо перебирання влади в установах ДКВС України.

Так сталося, зокрема, на Херсонщині. Фактичне захоплення установ виконання покарань супроводжувалось залякуванням персоналу, насиллям та заохоченням до колабораційної діяльності. Не коментуючи дії конкретних посадовців установ виконання покарань Херсонщини, доки оцінку не дасть український суд, можна лише констатувати фактичне захоплення російською

федерацією контролю над установами виконання покарань та пробації ДКВС України [425] .

Аналіз останніх досліджень і публікацій у даній сфері показує, які саме фактори негативно впливають на основні показники злочинності в органах та установах виконання покарань і є ключовими в сучасних кримінологічних дослідженнях. Отже, в основі свого відтворення сучасна пенітенціарна злочинність має як закономірності об'єктивного характеру, так і низку спонтанних факторів генерації суспільних протиріч економічного, політичного, культурно-психологічного та військово-політичного характеру.

З цього приводу вітчизняний кримінолог І. М. Копотун, досліджуючи пенітенціарну злочинність у виправних колоніях ДКВС України, зазначав, що криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, навіть більше, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [267, с. 81] . Цю думку вченого підтримують також професор В. С. Батиргарєєва, яка вважає, що саме злочинність у місцях позбавлення волі є найнебезпечнішим видом рецидивної злочинності [123, с. 355–365] , а також вітчизняний дослідник пенітенціарної злочинності А. І. Богатирьов, на думку якого, саме злочинність у місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань [127, с. 8] .

Узагальнюючи позиції вищевказаних вчених, доходимо висновку, що злочинність у пенітенціарній сфері спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (неналежне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їхньої безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Серед основних воєнних факторів, які суттєво впливають на злочинність в пенітенціарній сфері України, варто виділити:

- насамперед – це окупація ворогом установ виконання покарань та уповноважених органів з питань пробації і забезпечення їх безпеки, життя та здоров'я;

- відсутній або суттєво ускладнений зв'язок з установами виконання покарань та уповноваженими органами з питань пробації на окупованих ворогом територіях;

- наступним фактором є небезпека залучення до бойових дій засуджених і персоналу на тимчасово окупованих територіях та співпраця адміністрації таких установ з окупаційною владою або збройними силами ворога;

- одним з найнебезпечніших факторів є насильство над засудженими і персоналом на окупованих територіях, порушення прав засуджених та персоналу, катування, вбивства;

- несприятливим фактором є також ситуація в підконтрольних Україні установах виконання покарань. Виявлені Уповноваженим Верховною Радою України з прав людини порушення стосуються як обмеження та незабезпечення окремих прав засуджених в місцях несвободи, так і вчинення відносно них актів насильства та катувань [260, с. 67] .

Серед факторів, які суттєво впливають на злочинність у пенітенціарній сфері, варто виділити компетентний пенітенціарний персонал, у якого мають бути сформовані необхідні теоретичні знання і практичні навички до оперативно-службової діяльності у місцях несвободи ДКВС України та в уповноважених органах з питань пробації ДУ «Центр пробації».

Така наша позиція кореспондується із поглядами вітчизняних учених наукової школи «Інтелект», які вважають, що «детермінантом успішної діяльності пенітенціарної системи України в майбутньому є якісне кадрове забезпечення, що досягається шляхом визначення оптимального змісту навчання фахівців з одночасним вдосконаленням теоретико-методологічних основ їх підготовки» [446, с. 7] .

Як зауважує вітчизняний вчений І. Г. Богатирьов, за роки незалежності України у пенітенціарній системі накопичено не тільки вагому науково-теоретичну базу, а й створено науково-освітні й методичні передумови для виконання персоналом органів і установ виконання покарань оперативно-службових завдань з виправлення і ресоціалізації засуджених [134, с. 11] .

Оскільки проблема підготовки пенітенціарного персоналу для ДКВС України та ДУ «Центр пробації» є цілком закономірним процесом, варто також наголосити, що на вирішення даної проблеми постійно звертає увагу і міжнародна спільнота. Підтвердженням нашої тези є той факт, що ще в 1995 році міжнародні організації з питань контролю за діяльністю пенітенціарних установ на IX конгресі в Женеві серед питань порядку денного розглядали і такий напрям, як добір та навчання тюремного персоналу.

Зокрема в резолюції «Добір і підготовка особового складу для пенітенціарних виправних установ» отримали відображення такі питання: а) характер тюремної служби; б) статус тюремного персоналу й умови служби; в) комплектування службового персоналу; г) професійна підготовка. Були вироблені принципи добору і розміщення кадрів у пенітенціарних установах, визначена потреба створення спеціальних навчальних закладів для професійної підготовки співробітників.

Цілком закономірно, що практична реалізація вищенаведених підходів потребувала висококваліфікованих пенітенціарних кадрів. До речі, для багатьох колишніх республік (серед яких була й Україна) це стало складним завданням, оскільки абсолютна більшість вищих навчальних закладів, які спеціалізувалися на підготовці фахівців для системи органів і установ виконання покарань, залишилась за межами України. Проте завдяки розпаду СРСР в Україні було утворено навчальні заклади, діяльність яких була орієнтована саме на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу.

Отже, система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу має свою давню історію, про неї написано багато монографій, навчальних посібників та підручників, при цьому на кожному історичному етапі концептуальні підходи до розв'язання проблем підготовки персоналу ДКВС України та ДУ «Центр пробації» були пов'язані з основними функціями, які виконувала кримінально-виконавча система української держави.

Щодо сучасного періоду, то система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу передбачає чітку диференціацію напрямів підготовки фахівців відповідної галузі на базі Пенітенціарної академії України.

Розкриваючи наукове обґрунтування поняття злочинності в пенітенціарній системі України та її зміст, ми заради справедливості вперше запропонували розглянути процес ідентифікації особи засудженого в місцях несвободи ДКВС України. Даний процес становить винятковий інтерес в умовах трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Оскільки, як зазначають вітчизняні дослідники, формування системи запобігання злочинам у пенітенціарній сфері України відбувається в якісно новому правовому просторі, що пояснюється змінами історичних реалій, динамічністю розвитку всіх галузей національного законодавства, включенням і норм міжнародного права [214, с. 5] .

Під пенітенціарною ідентифікацією варто розуміти систематизовану сукупність понять, ідей та уявлень, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює існуючий порядок і умови відбування кримінального покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України або в уповноважених органах пробації Державної установи «Центр пробації», виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення.

Спираючись на таке розуміння досліджуваного нами феномену, ми визначаємо ідентифікацію злочинності в пенітенціарній сфері як процес ототожнення засудженими або персоналом місць несвободи та уповноважених органів з питань пробації, що відрізняються від інших осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, специфічними уявленнями, інтересами, цінностями, установками, ставленням до порядку і умов відбування покарання.

На жаль, дослідженню ідентифікації особи в місцях несвободи в пенітенціарній науці приділено недостатньо уваги, хоча теорії ідентифікації особистості в різних царинах суспільного життя і соціальних практик присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних учених, в яких накопичено значний теоретичний, методологічний і методичний досвід.

Результатами ідентифікації злочинності в пенітенціарній сфері є ідентичності видів кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах з питань пробації як засудженими, так і персоналом, який їх обслуговує.

Ідентифікація злочинності в пенітенціарній системі України є елементом соціальної взаємодії, яка передбачає, що особа, яка вчиняє в місцях несвободи або в уповноважених органах з питань пробації нове кримінальне правопорушення, не бажає стати на шлях виправлення і ресоціалізації і після звільнення схильна продовжувати вчиняти кримінальне правопорушення.

До речі, ідентифікація злочинності в пенітенціарній системі України пов'язана з порядком і умовами відбування засудженими кримінального покарання і виконанням ними соціальної ролі як члена суспільства. Водночас постає питання: чи можливо усунути всі детермінантні чинники злочинності в органах і установах виконання покарань. Щоб відповісти на це запитання, слід розглянути і проаналізувати теоретичний доробок провідних вітчизняних учених з цієї проблематики.

Оскільки проблема ідентифікації злочинності в пенітенціарній системі України охоплює особу, засуджену за кримінальне покарання, то перед нею постає не лише пізнавальна, а й життєво-практична діяльність, бо, перебуваючи в місцях несвободи ДКВС України, засуджена особа намагається ототожнювати себе з «нормальною людиною». Тобто зі зміною референтних (значущих для себе) функцій вона намагається пристосуватися до нових умов життя і самоконструює власну поведінку.

Отже, щоб повернутися в суспільство законослухняним громадянином і бути повноправним членом суспільства, засуджений під час відбування

покарання повинен засвоїти певну систему знань, норм і цінностей, тобто пройти етап певної соціалізації. Соціалізація являє собою засвоєння засудженим у місцях несвободи або в уповноважених органах пробації практичного досвіду відбування покарання, що дозволяє засудженим швидше зорієнтуватися в умовах відбування кримінального покарання.

Водночас соціалізація передбачає вибіркове перенесення на власну систему поведінки тих норм і правил, які прийняті в місцях несвободи або у групі засуджених. За визначенням професора І. Г. Богатирьова, соціалізація в умовах життя в місцях несвободи в Україні визначається юридичним статусом пенітенціарної установи, порядком та умовами виконання та відбування покарання, правилами внутрішнього розпорядку дня, активною взаємодією з адміністрацією пенітенціарної установи та засудженими, іншими його характеристиками і потребами [143, с. 66].

Процес інтегрування засудженого в умови відбування кримінального покарання проходить через оснащення його накопиченим у місцях несвободи (в конкретно взятій виправній колонії) досвідом виправлення і ресоціалізації засуджених. Саме ці засоби спрямовують засудженого до ідентифікації – ототожнення себе з певними цінностями чи соціальними суб'єктами, які відбувають кримінальне покарання в місцях несвободи ДКВС України або в уповноважених органах пробації ДУ ЦП.

Вищевикладене дозволило нам довести, що: по-перше, успішність будь-яких внутрішніх перетворень засуджених в місцях несвободи або в уповноважених органах пробації залежить від професійної компетентності персоналу, який їх обслуговує, дотримання засудженими порядку і умов відбування кримінального покарання, наявності бажання засудженого стати на шлях виправлення й ресоціалізації тощо.

Усе це остаточно може забезпечити успішну легітимацію засуджених у місцях несвободи та в уповноважених органах пробації і визнати їх повернення у суспільство нормальною і бажаною для себе. По-друге, сформулювати поняття пенітенціарна ідентифікація злочинності в

пенітенціарній сфері – це сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює існуючий порядок і умови відбування кримінального покарання, виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення [255, с. 100] .

Вищевикладене підтвердило актуальність вибраної теми дослідження і дозволило дійти наступних висновків. По-перше, війна росії проти України поставила перед кримінально-виконавчою системою України нові виклики. По-друге, з метою нейтралізації воєнних факторів криміналізації місць несвободи Міністерству юстиції України необхідно:

- розробити дієвий план евакуації засуджених та персоналу з місць несвободи в період воєнного стану;
- надати повну динамічну безпеку як засудженим, так і персоналу місць несвободи в період воєнного стану;
- переглянути умови дотримання принципу взаємної відповідальності держави та засуджених, вимог міжнародних та національних нормативних актів щодо забезпечення їхніх прав і свобод під час відбування кримінального покарання;
- створити в місцях несвободи захисну інфраструктуру, зокрема укриття та бомбосховища для засуджених, ув'язнених та персоналу, місця, де зберігати запаси їжі, питної води, ліків та предметів першої потреби, а також аварійних засобів життєзабезпечення (генератори, ліхтарі, засоби зв'язку тощо).

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз стану дисертаційних досліджень злочинності в пенітенціарній системі України за роки незалежності України показав, що це свого роду спеціальний масив монографічної літератури, правова природа якого створила надійне підґрунтя для проведеного нами глибокого аналізу

наукового доробку вітчизняних учених у сфері виконання покарань та пробації.

2. Доведено, що більшість українських учених переконані не тільки в актуальності проведення таких досліджень, а й в існуванні різних наукових підходів до питань вчинення як засудженими, так і персоналом у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень.

3. Стан розроблення проблем дослідження злочинності в пенітенціарній системі України підтверджує необхідність продовження наукового пошуку, змістовне навантаження якого вказує на правильність вибору теми дослідження, допомагає в теорії і на практиці забезпечити надійну протидію та запобігання вчиненню в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

4. Визначено, що методологічний інструментарій дослідження злочинності в пенітенціарній системі України – це система науково обґрунтованих, загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання для отримання достовірних даних про результати проведеного дослідження, їх узагальнення та удосконалення практики запобігання вчиненню засудженими нових злочинів у місцях несвободи.

5. Обґрунтовано доцільність використання в методологічному інструментарії дослідження проблем злочинності в пенітенціарній системі України синергетичного, феноменологічного, компаративістського, *математичного*, історичного, історико-правового методів, *методу експертних оцінок*, системного аналізу, спостереження. Аналітичну розвідку можна вважати інструментом такого спеціального методу як вивчення документів (нормативно-правових актів, кримінальних (справ) проваджень, особових справ засуджених тощо) під час дослідження проблем запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи.

6. Здійснено наукову обґрунтованість концептуальних передумов формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації в Україні вкупі з дослідженням практичного досвіду реформ запобігання злочинності в пенітенціарній системі України (як позитивного, так і негативного), і це переконує нас в тому, що успішне реформування (розвиток) кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну може здійснюватися лише комплексно і за допомогою системної методології.

7. Доведено, що всі суб'єкти державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо запобігання злочинності у пенітенціарній системі України мають розглядатися не ізольовано, а в якості складної інституційної системи, і діяти вони мають на всіх шести рівнях: доктринальному, науковому, програмному, нормативному, правозастосовному та міжнародному.

8. Виокремлено проблеми концептуальних передумов реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо запобігання злочинності у пенітенціарній системі України. На цій підставі запропоновано шляхи їх розв'язання.

9. Сформульовано авторське визначення поняття «злочинність в пенітенціарній системі України» – це злочинність, яка охоплює місця несвободи ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації і являє собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень за певний проміжок часу.

10. Сформульовано поняття «пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній системі України» – це сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює існуючий порядок і умови відбування

кримінального покарання, виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

2.1. Державна кримінально-виконавча служба України як суб'єкт запобігання злочинності в місцях несвободи

У системі суб'єктів запобігання злочинності в місцях несвободи Державна кримінально-виконавча служба (далі – ДКВС) України за правом посідає основне місце, що зумовлено, у першу чергу, специфікою її завдань[386]. Розкриття змісту поставленого завдання нам вважається неможливим без поглибленого дослідження даного інституту, вивчення якого, за нашим переконанням, слід розпочинати з початку становлення і розвитку вітчизняної системи виконання кримінальних покарань.

Кризові явища в місцях несвободи на рубежі 1989–1990 рр., загострення оперативної обстановки, що супроводжувалося зростанням рівня пенітенціарної злочинності, захопленням заручників, груповою непокорою засуджених тощо, призвели до розуміння органами державної влади того, що у сфері виконання покарань необхідні докорінні зміни [222].

Слушним є твердження українського історика в галузі права професора А. С. Чайковського: «Старі, традиційні методи управління місцями несвободи, які базувалися на підтриманні жорсткого режиму виконання та відбування покарань, усе менш сприяли утвердженню законності й правопорядку». Іншою причиною нових перетворень був той факт, що у суспільстві набирали обертів демократичні процеси, відбувалося зіставлення поглядів у найширшому спектрі політичних і соціальних питань, які не могли не відобразитись на засуджених до позбавлення волі.

До того ж значна кількість працівників, тоді ще виправно-трудової системи, отримали можливість побувати в службових відрядженнях за

кордоном і ознайомитися з організацією процесу виконання та відбування покарань у США, Італії, Німеччині, Болгарії, Англії, Скандинавських країнах.

Але створені протягом тривалого часу пенітенціарні традиції цих держав докорінно відрізнялися від тих, які отримала Україна в спадщину від радянського союзу, у зв'язку з чим просто зняти матрицю з тюремної системи однієї із цих країн і перенести її у вітчизняну систему виконання покарань було неможливо. Що за слушним твердженням згаданого вище вченого «викликало об'єктивну необхідність перегляду виправно-трудової політики, глибокого аналізу стану справ, визначення відповідності поставленої мети й завдань реальним можливостям і результатам» [457, с. 20] .

На початку становлення майбутньої вітчизняної кримінально-виконавчої системи органам державної влади належало багато що зробити у напрямку розбудови організації виконання покарань на цілком нових засадах, у тому числі щодо запобігання злочинності в місцях несвободи, укорінений радянський слід якої автоматично перейшов до нової системи виконання/відбування кримінальних покарань незалежної України.

До першочергових завдань молодого держави за вказаним напрямом стало визначення:

- політичної й теоретичної основи розв'язання практичних завдань організації виконання та відбування покарання;

- місця органів і установ виконання покарань у системі механізму держави;

- оптимального поєднання кримінального покарання із завданням виправлення правопорушника, формування в суспільстві гуманного ставлення до засуджених, а в пенітенціарного персоналу – орієнтації на міжнародно визнані підходи до виконання покарань [451, с. 122] .

Оцінивши всі вказані вище фактори, першим кроком запланованих змін до гуманізації існуючої каральної політики в Україні стало розроблення та затвердження Постановою Кабінету Міністрів УРСР від 11.07.1991 № 88 Основних напрямів реформи кримінально-виконавчої системи в

Українській РСР, в основу якої було покладено Декларацію про державний суверенітет України та ухвалені ООН Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими [394].

Виходячи з проведеного аналізу положень даної Постанови, ми не можемо не погодитись з О. Т. Устюжаніною та О. О. Шкутою стосовно того, що вона:

– по-перше, стала початком нової філософії виконання покарань, поступово змінюючи вектор із суто карального до виправно-ресоціалізаційного;

– по-друге, ґрунтувалася не лише на суто теоретичних здобутках, а й на прогресивних експериментах, що були проведені в УРСР та інших союзних республіках, починаючи з 1980-х рр.;

– по-третє, заклала теоретико-прикладні передумови як для нового кримінально-виконавчого законодавства України (що втілилося в КВК України 2003 р.) [287], так і для подальших концепцій реформування кримінально-виконавчої системи України [451, с. 57] в цілому.

Окремо слід зауважити, що започаткована реформа заклала підвалини майбутньої кримінально-виконавчої концепції, спрямованої на забезпечення функціонування всіх місць несвободи, першоосновою чого стало створення у МВС УРСР Головного управління з виконання покарань (ГУВП).

Проте після проголошення Україною незалежності криміногенна ситуація в державі, що супроводжувалася небувалим зростанням злочинності, у тому числі в місцях несвободи, погіршилася настільки, що перетворилася на найбільш небезпечне соціальне лихо, що створило серйозну загрозу у розбудові вітчизняних демократичних інституцій. З метою вирішення ситуації, що склалася в країні, Постановою ВРУ від 25.06.1993 р. № 3325-ХІІ було затверджено Державну програму боротьби із злочинністю, в якій окремим розділом VI передбачено низку заходів щодо подальшого удосконалення кримінально-виконавчої системи [387].

Важливо наголосити, що однією з головних вимог Ради Європи, учасницею якої з 09.11.1995 стала Україна, було приведення управління пенітенціарною системою у відповідність до загальноприйнятих Стандартів, одним з яких залишалося те, що «за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державного управління, які не підпорядковані: 1) військовому відомству; 2) поліції; 3) відомству кримінального переслідування» (prisons shall be the responsibility of public authorities separate from military, police or criminal investigation services) [451, с. 119] .

З метою реалізації поставлених вимог наступним кроком до нових змін у кримінально-виконавчій сфері стало створення, а згодом і виведення з підпорядкування МВС України Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) [401] як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого безпосередньо спрямовувалась на реалізацію єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [395] . Вжиті заходи спростили систему управління кримінально-виконавчою системою, у тому числі і як суб'єкта запобігання злочинності в місцях несвободи, яка стала більш гнучкою, оперативною та дієвою, за рахунок концентрації усіх сил і засобів в одному відомстві.

Створення ДДУПВП дозволило виконати зобов'язання, взяті Україною під час вступу до Ради Європи, та рекомендації експертів Ради Європи щодо припинення усіх зв'язків з військовими, міліцією і головне – демілітаризувати кримінально-виконавчу систему [457, с. 23] .

У контексті наведених історико-правових процесів можемо погодитися із сучасним істориком права О. І. Олійником, за свідченням якого період 1990-х рр. можна охарактеризувати такими тенденціями гуманізації сфери виконання кримінальних покарань в Україні, як:

- 1) скасування ганебних для будь-якої цивілізованої держави покарань – смертної кари, заслання, вислання;
- 2) запровадження відстрочення виконання вироку суду для вагітних жінок та жінок, які мають неповнолітніх дітей;

3) збільшення кількості побачень, зняття обмеження стосовно отримання засудженими кореспонденції, зняття заборони на телефонні дзвінки до родичів;

4) збільшення розміру грошей для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності;

5) зняття обмеження на листування;

6) збільшення кількості, а згодом й зняття обмеження щодо кількості посилок і передач від рідних [358, с. 17] тощо.

Проведені реформи, окрім їх основної мети – запобігання злочинності, перш за все, були спрямовані на соціальну переорієнтацію виконання покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань [457, с. 21–23].

Ухвалення у 2001 р. КК України, як зауважує Г. О. Фрейман, «здійснило суттєвий вплив на функціонування кримінально-виконавчої системи у ХХІ ст. шляхом запровадження нової системи виконання/відбування кримінальних покарань» [453, с. 18], що безпосередньо відобразилось на запобіганні злочинності в місцях несвободи.

Цілком логічним стало і приведення виправно-трудового законодавства у відповідність до нового закону про кримінальну відповідальність. У зв'язку з чим важливим кроком у реалізації даного напрямку стало ухвалення 11.07.2003 КВК України [287], який не лише визначив якісно нові засади виконання та відбування покарань, а й задекларував як одну із основних складових мети кримінально-виконавчого законодавства України – запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень, у тому числі й в місцях несвободи.

Підтримуючи позицію В. А. Львовчкіна, слід окремо зауважити й на тому, що «новий КВК України передбачив створення якісно нової класифікації кримінально-виконавчих установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівнів

безпеки; нову класифікацію та систему розподілу засуджених по установах. Чітке визначення мережі й типів цих установ, за визначенням поійменованого вище вченого, надало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру та тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо» [317, с. 11].

Проте, незважаючи на велику кількість законодавчих нововведень, дедалі очевиднішим ставало й те, що практика фрагментарних удосконалень не могла себе забезпечити без відповідного закону, яким став ухвалений Верховною Радою України 23.06.2005 р. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що прямо визначив правові основи організації та діяльності ДКВС України, її завдання й повноваження [386]. І незважаючи на те, що окремі положення цього Закону ще були далекі від досконалості [283, с. 11], в контексті предмета нашого дослідження, окремо варто зупинитися на першій редакції пп. 10–14 ч. 1 ст. 18 Закону [386], якими закріплено права та обов'язки посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів. Якими, з-поміж іншого, встановлено обов'язки посадових та службових осіб органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів:

- «запобігати вчиненню злочинів та дисциплінарних проступків в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; приймати і реєструвати заяви та повідомлення про злочини і події, своєчасно приймати щодо них рішення;

- забезпечувати охорону, ізоляцію та нагляд за засудженими і особами, узятими під варту; здійснювати заходи щодо розшуку осіб, які вчинили втечу з установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, та засуджених, які ухиляються від покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

- виявляти, припиняти, розкривати злочини, вчинені в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; провадити дізнання відповідно до кримінально-процесуального законодавства;

- брати участь у боротьбі з тероризмом у межах своїх повноважень;

- виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів і порушень режиму в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, а також вчиненню злочинів засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вживати в межах своїх повноважень заходів до їх усунення» [386].

Незважаючи на низку подальших законодавчих змін та жвавих наукових дискусій в контексті запобігання злочинності в місцях несвободи, до сьогодні актуальною залишається правоохоронна функція діяльності ДКВС України. При цьому ми погоджуємося з твердженням вітчизняного вченого О. О. Шкути, який у власних дослідженнях зауважує, що «дана функція є однією з провідних, адже через виконання покарань забезпечується охорона законних інтересів особи, суспільства й держави кримінально-виконавчими засобами» [451, с. 88]. Разом з тим, враховуючи досить жваву наукову дискусію щодо віднесення ДКВС України до правоохоронних органів держави, варто зазначити, що ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» закріплено поняття «правоохоронні органи» – це органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [385].

Аналізуючи зазначене вище законодавче положення, норми ст. ст. 1, 4, 11, 104 КВК України [287] та положення ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [386], можемо дійти висновку, що ДКВС України, за винятком навчальних закладів, є правоохоронним органом, якому властиві як мінімум дві правоохоронні функції, а саме: здійснювати оперативно-розшукові заходи згідно із законами України та виконання

вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і попереднього слідства та прокурорів [384] .

Окремо слід зауважити, що визнання органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів правоохоронними органами України не суперечить ст. 71 Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил [199] , оскільки міжнародна норма прив'язує пенітенціарне відомство не до правоохоронної діяльності, а до окремих відомств, не сумісних, на думку міжнародної громадськості, з пенітенціарною практикою [450, с. 6] .

У контексті здійснення державної політики у сфері запобігання злочинності в місцях несвободи основоположними є: ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», якою встановлено, що ДКВС України «відповідно до закону здійснює правозастосовні та правоохоронні функції і складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств, установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України [386] .

Незважаючи на закріплені положення чинного законодавства, сучасний стан запобігання злочинності в місцях несвободи, м'яко кажучи, бажає кращого (*докладно описано в підрозділі 2.6. «Запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України» дисертації*).

Окремо варто зауважити, що найбільшу небезпеку сьогодні становлять кримінальні правопорушення, поєднані з нападом засуджених на особовий склад чергової частини УВП з метою заволодіння ними зброї, необхідної засудженим для вчинення нових тяжких злочинів, спроб втеч, з подальшим вчиненням збройного опору під час їх затримання. Усе це не лише

дезорганізує діяльність пенітенціарної системи та інших правоохоронних відомств, а й створює неабияку загрозу суспільній безпеці загалом [366, с. 75] .

Для більшого розуміння важливості проблеми вважаємо за необхідне згадати дві ситуації з останніх років, що трапились у Чернігівській та Одеській областях. Перша пов'язана із вчиненням ув'язненим умисного вбивства молодшого інспектора в ДУ «Чернігівський СІЗО» (2017). Подібна ситуація, але із гіршими наслідками, трапилася на території ДУ «Одеський СІЗО» (2019), де було вчинено умисне вбивство із розчленуванням жінки-інспектора [215] .

Особливої гостроти порушеній вище проблемі надає те, що значний вплив на зростання злочинності в місцях несвободи здійснює зловживання, а в окремих випадках і кримінально-протиправна поведінка персоналу місць несвободи.

Так, наприклад, під час візиту до Первомайської виправної колонії моніторингової групи було встановлено, що «засуджені залякані, а в установі відсутня практика оскарження дій (бездіяльності) адміністрації. В установах виконання покарань існує практика приниження людської гідності. По прибутті останнього етапу в кількості восьми осіб усіх їх по черзі примушували в присутності адміністрації мити туалет, весь процес чого знімався на відео. До осіб, які відмовлялись це робити, були застосовані репресивні заходи. Зі слів опитаних засуджених, всі без винятку новоприбулі засуджені мають мити туалет під запис на камеру» [420] .

За інформацією Офісу генерального прокурора лише торік (2023) в установах попереднього ув'язнення ДКВС України в'язнями допущено понад 26 тис. порушень режиму тримання під вартою, з них трохи більше 9 тис. – зберігання заборонених предметів, що є наслідком неналежної організації обшукової роботи і нагляду за засудженими та ув'язненими. Про це також свідчить вилучення понад 22 тис. грн, майже 7 тис. мобільних телефонів, понад 21 тис. л спиртовмісної рідини та майже 4 кг наркотичної речовини, 6,5 тис. колоче-ріжучих предметів. Як наслідок, через вживання наркотичних

засобів двоє в'язнів померли та зафіксовано 12 випадків смерті засуджених через вживання алкоголю.

Переломним етапом в діяльності ДКВС України, що триває до сьогодні, стала Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 р. № 343 [189], за результатами затвердження якої усе пенітенціарне відомство перейшло в підпорядкування Міністерства юстиції України.

Одним із перших питань на порядку денному стала доцільність збереження правоохоронного статусу ДКВС України. Ця проблема, як і потреба в стабілізації оперативної обстановки в процесі функціонування ДКВС України, актуалізується внаслідок низки надзвичайних подій в установах виконання покарань Міністерства юстиції України протягом 2017–2020 рр. [450, с. 6].

У зазначеному контексті варто зауважити, що певного прогнозу стосовно вказаної вище ситуації за рік до її виникнення зробили вітчизняні вчені І. Г. Богатирьов і М. С. Пузирьов, наполягаючи на необхідності залишення за ДКВС України правоохоронної функції, обґрунтовуючи власну позицію, з додатковим посиланням на ст. 1, 102, 104 КВК України [286], ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [386].

Указані вище обставини набули особливої актуальності за сучасних умов та окремих спроб реформатування функцій оперативних підрозділів органів і установ виконання покарань ДКВС України, позбавивши їх за Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 № 187-ІХ, кримінальних процесуальних повноважень [382].

Також слід погодитись і з висловленим у науці кримінально-виконавчого права застереженням, що у випадку позбавлення ДКВС України

статусу правоохоронного органу, її персонал втратить існуючий нині соціальний і правовий захист, що створить для нього підвищений ступінь небезпеки від специфіки кримінально-виконавчих правовідносин, пов'язаних із безпосереднім контактом із засудженими й ув'язненими [449, с. 68-69]. Дана позиція отримала схвальне підтвердження у 99,2 % опитаних нами респондентів із числа персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України.

За справедливим твердженням М. М. Яцишина, «в процесі реформування кримінально-виконавчої системи першочергову увагу необхідно приділити приведенню умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність до вимог законодавства та європейських норм і стандартів, забезпеченню безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях несвободи, стабільному функціонуванню органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств, закладів охорони здоров'я та навчальних закладів ДКВС, пам'ятаючи при цьому, що співробітництво з Європейським Союзом у цій сфері суспільних відносин може дати позитивні результати лише за умови репродуктивної адаптації європейського досвіду й стандартів до вітчизняного законодавства з урахуванням національної специфіки» [475, с. 142].

З огляду на визнання необхідності поглиблення євроінтеграційних процесів у всіх сферах суспільного життя значного поширення в практичній діяльності ДКВС України набуло співробітництво з міжнародними організаціями, яке сьогодні є одним із важливих напрямів її діяльності, що окремо задекларовано в ст. 5 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [386].

Позитивний ефект міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері як елементу кримінально-виконавчих засад діяльності ДКВС України в процесі запобігання злочинності в місцях несвободи було засвідчено й за результатами проведеного нами анкетування практичних працівників

ДКВС України, на чому схвально наголосили 80,4% опитаних нами респондентів.

Упровадження зарубіжного досвіду, за словами М. С. Пузирьова, є однією зі складових міжнародного співробітництва ДКВС України [411, с. 56], що знайшло свого окремого підтвердження і в положеннях Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, затвердженій Розпорядженням КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1153-р, у Розділі II, де з-поміж іншого констатовано, що «інфраструктура пенітенціарної системи і до війни не відповідала міжнародним стандартам. Умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань.

Неефективне реагування на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту, щодо неналежної поведінки працівників пенітенціарної системи та інших засуджених та осіб, взятих під варту, неефективне розслідування скарг на таке поводження, вплив тюремної субкультури та злочинного середовища не лише створюють передумови для визнання Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, іншими міжнародними організаціями та експертами фактів порушень положень Конвенції» [399], а й для значного зростання латентної пенітенціарної злочинності.

Саме тому, на нашу думку, досить логічною є пропозиція автора проекту Національної програми трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України професора І. Г. Богатирьова щодо виокремлення розділу про міжнародне співробітництво під час виконання Національної програми трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України, що, за словами її автора, повинно містити наступні положення:

– «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері спрямовується на підвищення ефективності та науково-технічного рівня виконання Національної програми трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України;

– із цією метою до виконання окремих завдань (проектів) Національної програми трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України можуть залучатися іноземні юридичні та фізичні особи, іноземні інвестиції;

– держава розвиває й підтримує всі форми міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері, які не суперечать законодавству та державним інтересам України» [134, с. 11] .

Як бачимо, ДКВС України є самостійним виконавчим органом державного управління, який наділений владними повноваженнями, за допомогою яких забезпечується державна політика у сфері виконання кримінальних покарань. Водночас до сьогодні залишається не вирішеною низка питань, що надзвичайно ускладнюють досягнення завдань виправлення і ресоціалізації засуджених, зменшення кількості вчинених в місцях несвободи не тільки повторних кримінальних правопорушень, а й тяжких і особливо тяжких злочинів і надзвичайних подій, що як наслідок вкрай негативно впливають на процес запобігання злочинності в місцях несвободи.

У зв'язку з цим стратегічною метою залишається протидія негативному впливу злочинної субкультури та неформальної тюремної ієрархії, аналіз яких є предметом наших наступних розділів дисертації. У сучасних умовах вітчизняна система виконання кримінальних покарань переживає значну кризу, в результаті якої, за справедливим твердженням О. О. Шкути, постала нагальна потреба в здійсненні активних дій, спрямованих на її подолання та виведення кримінально-виконавчої системи на якісно новий рівень [465, с. 81-85] .

За слушним твердженням вітчизняних учених, передача ДКВС України у підпорядкування Міністерства юстиції України не засвідчила того

позитивного результату, на який чекало суспільство. У зв'язку з чим можемо справедливо констатувати, що до сьогодні відсутній реальний результат давно очікуваних змін.

З огляду на це нами були підтверджені випадки, коли засуджені не бажають звільнитися з місць несвободи, пояснюючи це тим, що нічого, окрім безробіття, безпритульності, знедоленості, їх не чекає на свободі, а тому вони спокійно йдуть на вчинення нового кримінального правопорушення.

Підтримуючи позицію вітчизняних учених О. Т. Устюжанінової та О. О. Шкути, варто наголосити, що «з метою реформування ДКВС України відповідно до норм і правил європейських стандартів насамперед потрібно на науково-теоретичному та законодавчому рівні розробити шляхи такого реформування, зокрема провести процедуру внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» щодо вдосконалення механізму правового регулювання діяльності ДКВС України як пенітенціарної загальнодержавної системи органів і установ виконання покарань; внести до Верховної Ради України проекти законів України «Про пенітенціарну систему України», «Про Дисциплінарний статут пенітенціарної системи», внести на затвердження Кабінету Міністрів України проект Положення про проходження служби персоналом пенітенціарної системи, який має спеціальні звання. Пакет проектів названих нормативно-правових актів має утворити інноваційну програму трансформації кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина), яка у свою чергу слугуватиме не лише інформаційним забезпеченням механізму оптимального виконання покарань в Україні» [451, с. 100–101], а й дієвим засобом запобігання злочинності в місцях несвободи.

Таким чином, основними та сучасними напрямками вдосконалення функціонування ДКВС України у сфері запобігання злочинності в місцях несвободи ми бачимо розвиток концепції поліфункціональних кримінально-виконавчих установ, що викликано необхідністю забезпечення реалізації прогресивної системи виконання/відбування покарання у виді позбавлення

волі на певний строк та розвиток концепції оптимального оцінювання ризиків та потреб як дієвого інструменту запобігання злочинності в місцях несвободи.

2.2. Поняття злочинності в місцях несвободи ДКВС України, ознаки та види

Злочинність завжди була й залишається в колі центральних проблем кримінологічної науки, її системоутворювальним началом. І хоча на сьогодні сформовано чималу кількість підходів, концепцій розуміння та визначення злочинності, можна з упевненістю стверджувати, що вітчизняна доктрина і досі не забезпечила єдиного визнаного та релевантного онтологічній палітрі бачення її природи [362, с. 271] .

Одним із парадоксів будь-якої кримінально-виконавчої системи є те, що засуджена та ізольована від суспільства особа не бажає стати на шлях виправлення і повернутись у суспільство повноправним його членом, повторно порушує норми кримінально-правової заборони, знову вчиняючи нові кримінальні правопорушення, а у багатьох випадках, як доводить наше дослідження, і тяжкі та особливо тяжкі злочини, іноді навіть тяжчі, ніж той або ті, за вчинення якого відбуває покарання [258, с.728] .

Розкриваючи поняття злочинності в місцях несвободи ДКВС України, варто констатувати, що сама ідея дати їй цілісне визначення є складною міждисциплінарною проблемою, оскільки, за справедливим твердженням вітчизняних кримінологів (О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський), всі запропоновані раніше визначення поняття злочинності є досить умовними, а їх автори по суті вивчають різні аспекти цього соціального явища [294, с. 53] , виходячи з предмета суто власного наукового дослідження.

До проголошення Україною незалежності в кримінологічній науці поняття злочинності визначалося лише статистичним методом як сукупність вчинених у певний період часу в суспільстві кримінальних правопорушень.

Більшість вітчизняних учених схилиються до того, що злочинність є проявом внутрішньої схильності індивіда до вчинення кримінального правопорушення, тому під злочинністю слід розуміти «властивість людини, соціального інституту, суспільства, окремої країни, глобального суспільства відтворювати безліч небезпечних для оточуючих людей діянь, що виявляється у взаємозв'язку кримінальних правопорушень та їх причин, піддається кількісній інтерпретації та зумовлює введення кримінально-правових заборон» [306, с. 34–35].

З погляду суспільної оцінки, генеральної властивості сформованих очікувань, ставлення до поведінки, змісту норми й девіації щодо самої поведінки, діяльності, масових соціальних практик досліджували злочинність В. М. Дрьомін та А. П. Закалюк.

В. М. Дрьомін під злочинністю пропонує розуміти поширену соціальну активність, різновид масової практики людей, що виявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках), яка передбачає кримінальну відповідальність згідно з чинним на даній території і в даний час законодавством [378, с. 81].

Як соціальну або кримінальну активність, «феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнозумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» визначав злочинність А. П. Закалюк [207, с. 139].

Проаналізувавши вказані вище дефініції, ми не можемо не погодитись з позицію В. М. Куца відносно того, що «в запропонованих визначеннях сумнівними є щонайменше два положення: наголос на тому, що злочинність – це винятково соціальна активність, та твердження, що прояви деструктивної поведінки передбачають кримінальну відповідальність. На противагу висловленій позиції автор слушно зауважує, що, по-перше, злочинність може виявлятися не лише у формі активності, але й як бездіяльність; по-друге, засобами реагування на злочинні прояви можуть бути не тільки відповідні форми кримінальної відповідальності, а й інші засоби кримінально-правового характеру; по-третє, вчинення злочинного діяння не завжди тягне за собою

кримінально-правову реакцію з боку держави, адже частина їх залишається латентною» [306, с. 35]. У зв'язку з цим поймає вище вчений справедливо розглядає злочинність як «невід'ємну, зумовлену внутрішньою і зовнішньою детермінацією еволюційно-мінливу схильність людей та їхніх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що піддаються кількісній та якісній інтерпретації» [306, с. 38].

За твердженням О. М. Джужі: «Сьогодні в кримінологічній науці можна нарахувати більше десяти авторських визначень злочинності, кожне з яких відповідає предмету і об'єкту злочинності. Що стосується поняття пенітенціарна злочинність, то її вітчизняні вчені визначають як кримінальне правопорушення, що вчиняється засудженими до покарання у виді позбавлення волі та посягає на встановлений порядок виконання/відбування даного покарання» [294, с. 548].

У своїх працях професор І. Г. Богатирьов наголошує, що «злочинність у місцях несвободи – це закономірне явище, що відображає стан суспільного організму в установах виконання покарань Міністерства юстиції України, порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, застосування засобів виправлення і ресоціалізацію засуджених та заходи безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених» [366, с. 170]. Пенітенціарна злочинність є однією з нагальних проблем суспільства, вона наявна в різних суспільствах на конкретних територіях, а тому певне переосмислення наукових поглядів на злочинність та її наслідки допомагає конкретизувати її вивчення з метою вирішення конкретних практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремими її різновидам зокрема [133, с. 25].

Інший вітчизняний вчений Ю. В. Орел, вивчаючи проблеми кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби, злочинність у місцях несвободи розглядає як пенітенціарну злочинність, що є

складовою злочинності загалом і рецидивної зокрема, яка характеризується специфічним місцем вчинення кримінального правопорушення, своєрідним його суб'єктом і виражена спрямованістю проти інших засуджених або персоналу установи виконання покарань [359, с. 464] .

За справедливим твердженням О. М. Джужі, злочинність в місцях несвободи являє собою особливий вид суспільно небезпечної діяльності, який відбивається в соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих засуджених від установлених законодавством норм [191, с. 464] . За словами поіменованого вченого, злочинність у місцях несвободи – це так званий «пенітенціарний рецидив», що передбачає вчинення нового кримінального правопорушення особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [290, с. 134] .

Погоджуючись з позицією вітчизняного вченого Ю. В. Орлова відносно того, що: «по-перше, злочинність є різновидом соціальних практик, адже знаходить свій прояв у діяльності певної частини населення; по-друге, злочинність має форми прояву не лише в сукупності злочинів, а й злочинній діяльності; по-третє, сукупність кримінальних правопорушень в якості форми прояву злочинності є понадсумативною, оскільки виявляє властивості, які не притаманні механічній сумі одиничних складників (закономірності відтворення, стійкість, прогнозованість, мінливість, соціальні кореляції тощо); по-четверте, злочинність є складовою суспільно небезпечних соціальних практик; по-п'яте, злочинність є релятивним феноменом, що виявляється в історично, культурно, політично, юридично обумовленій відносності його змісту й обсягу» [362, с. 73] .

Водночас варто погодитись і з позицією А. М. Бабенка, який до негативних соціальних явищ окремо відносить: «згубну антиправову політику держави, що призводить до загального зубожіння населення, перебування в постійному стресовому стані, виживання особи та членів її родини, відсутність турботи або показна турбота про знедолених. Якоюсь мірою жертви такої політики стають вразливими категоріями громадян і можуть стати жертвами

вчинення кримінального правопорушення [291, с. 243]. У контексті зазначеного яскравим прикладом злочинності, який безпосередньо впливає на цей процес, можемо назвати різного роду шахрайства в інтернеті, які вчиняються засудженими з місць несвободи.

Отже, підтримуючи позицію І. Г. Богатирьова, можемо констатувати, що злочинність в місцях несвободи є не лише різновидом загальної, кримінологічної, а й рецидивної злочинності. Іншими словами, поняття «злочинність», «кримінологічна злочинність» та «злочинність в місцях несвободи» співвідносяться як загальне та спеціальне, у зв'язку з чим останню варто розглядати як складову частину злочинності в цілому, але з притаманними їй особливостями, динамікою, географією, кількісними та якісними показниками. Про що мова буде йти в наступних підрозділах дисертації.

Отже, у вузькому розумінні під злочинністю в місцях несвободи слід розуміти невід'ємну та зумовлену внутрішньою і зовнішньою детермінацією сукупність учинених засудженими, а також персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень (курсив наш. – Д. К.).

Проведений аналіз запропонованого поняття дає можливість виділити наступні ознаки злочинності в місцях несвободи ДКВС України:

по-перше, має підвищений ступінь суспільної небезпеки як для самих засуджених, так і для персоналу місць несвободи;

по-друге, суттєво підриває не лише порядок і умови відбування засудженими у місцях несвободи покарання, а й авторитет кримінально-виконавчої системи в цілому;

по-третє, ставить під загрозу не лише життя і здоров'я засуджених та персоналу місць несвободи, а й завдає непоправної шкоди усьому комплексу заходів, пов'язаних з виправленням і ресоціалізацією засуджених [257, с. 730];

по-четверте, засуджені, які вчиняють у місцях несвободи нові кримінальні правопорушення, явно не бажають стати на шлях виправлення, у

зв'язку з чим їх ресоціалізація та подальша реінтеграція у суспільство не досягають бажаних кримінально-виконавчих результатів. А вжиті основні заходи виправлення і ресоціалізації, на забезпечення яких з-поміж іншого було витрачено значні кошти платників податків, – марними [258].

Ураховуючи факт того, що злочинність в місцях несвободи являє собою особливий вид злочинності, проведене нами дослідження дало змогу виокремити дві її основні групи: злочинність засуджених в місцях несвободи і злочинність адміністрації місць несвободи та їх персоналу.

До першої групи належать такі види кримінальних правопорушень:

- кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я та власності особи;
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльності місць несвободи;
- інші кримінальні правопорушення.

Що стосується злочинності адміністрації місць несвободи та їх персоналу, то до основних її видів слід віднести такі кримінальні правопорушення:

- проти життя, здоров'я і власності особи;
- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- у сфері службової діяльності;
- у сфері корупційної діяльності;
- інші кримінальні правопорушення.

(Докладно описано в підрозділі 2.3. «Стан, структура та динаміка злочинності в місцях несвободи ДКВС України» дисертації).

Окремим видом злочинності в місцях несвободи є латентна злочинність, розкриваючи поняття та сутність якої варто зауважити, що «латентність» (від

лат. *latentis* – прихований, невидимий) – здатність об'єктів або процесів перебувати в прихованому стані, не виявляючи себе [309].

Проведений нами аналіз наукових джерел та спеціальної літератури дав можливість з'ясувати відсутність єдиного загально визнаного поняття латентної злочинності та розглядається вченими в контексті винятково власних досліджень.

Вітчизняні вчені (А. Ф. Зелінський, І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед) латентну злочинність розглядають як сукупність невиявлених і невиключених до офіційної статистичної звітності кримінальних правопорушень [218, с. 32], [300, с. 44–45].

Дещо ширше бачення латентної злочинності пропонує І. Г. Богатирьов, який під латентною злочинністю пропонує розуміти «сукупність кримінально-протиправних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистиці» [292, с. 62].

Проведене нами дослідження доводить, що сучасний стан латентної злочинності у місцях несвободи викликає значне занепокоєння у зв'язку з тим, що через закритість кримінально-виконавчої системи засуджені не завжди звертаються до правоохоронних органів з відповідними заявами щодо вчинення проти них кримінального правопорушення із залежних і незалежних від них причин. У зв'язку з чим латентну злочинність в місцях несвободи ми поділили на два основні види:

1) приховані засудженими факти вчинення щодо них в місцях несвободи кримінальних правопорушень;

2) приховані адміністрацією установ виконання покарань для зменшення рівня злочинності в місцях несвободи або такі, що не стали їм відомими, вчинені засудженими та персоналом місць несвободи кримінальні правопорушення.

Вивчення наукового бачення вітчизняних учених на поняття та ознаки латентної злочинності дало нам можливість виділити основні з них, що

характерні для латентної злочинності в місцях несвободи: сукупність кримінально протиправних діянь, які були реально вчинені засудженими та персоналом в місцях несвободи; невиявлені правоохоронними органами, у зв'язку з чим не були внесені до єдиного реєстру досудових розслідувань; не мають відповідного вираження в офіційній статистичній звітності про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування.

Аналіз ознак латентної злочинності в місцях несвободи дає можливість реалізувати власне бачення на її поняття, а отже, під латентною злочинністю в місцях несвободи ми пропонуємо розуміти *сукупність вчинених засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень, що не були внесені до єдиного реєстру досудових розслідувань та не отримали відповідного вираження в офіційній статистичній звітності про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування.*

Вивчення поняття, ознак та видів злочинності в місцях несвободи дає можливість сформулювати власне бачення на її дефініцію, у зв'язку з чим під злочинністю в місцях несвободи ми пропонуємо розуміти *негативне соціально-правове явище, що охоплює слідчі ізолятори, спеціальні виховні і виправні колонії, виправні центри, медичні заклади ДУ «Центр охорони здоров'я» ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації і являє собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як засудженими, так і персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень за певний проміжок часу.*

2.3. Стан, структура та динаміка злочинності в місцях несвободи ДКВС України

Належне вивчення будь-якої злочинності є неможливим без пошуку нових підходів щодо визначення її кількісних та якісних показників, що

актуалізує потребу в постійному моніторингу статистичних даних, які в свою чергу дають суспільству змогу отримати реальне уявлення про стан, структуру та динаміку злочинності в місцях несвободи.

У процесі заданого наукового пошуку варто погодитися з позицією вітчизняного вченого С. Ю. Лукашевича, зазначивши, що «злочинність в місцях несвободи окремо вирізняється на тлі загальної злочинності наявністю кількісно-якісних статистично значущих показників про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, причини та умови вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, що виражають його ступінь суспільної небезпеки. Водночас злочинність у місцях несвободи, за словами поіменованого вченого, характеризується рівнем, коефіцієнтами, структурою та динамікою кримінальних правопорушень, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвободи» [315, с. 6].

На жаль, сучасні соціально-політичні процеси в державі в умовах воєнного стану вкрай негативно відобразились на злочинності взагалі та у місцях несвободи зокрема.

На теперішній час на підконтрольній Україні території діє 103 установи виконання покарань, слідчих ізоляторів, виправних та виховних колоній і виправних центрів (установ виконання покарань – 12, слідчих ізоляторів – 15, виправних колоній – 65, виховних колоній – 1, виправних центрів – 10).

Також, в 3 деокупованих установах особи не утримуються (Херсонська область), а з 13 (Запорізька – 6, Харківська – 3, Донецька – 3, Миколаївська – 1) засуджені та заарештовані особи евакуйовані до інших установ.

Наразі засуджені та заарештовані особи перебувають у 87 установах.

Із 11 окупованих після 24.02.2022 установ залишаються окупованими 7 (Херсонська – 1 (ВК), Луганська – 1 (СІЗО), Запорізька – 3 (ВЦ – 1, ВК – 2), Донецька – 2 (СІЗО – 1, ВК – 1).

Крім того, в установах ДКВС України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю, які розташовані майже в кожному

регіоні України, та 1 табір, розташований на заході держави (табір «Захід 1», в якому утримується 637 осіб).

Станом на 01.01.2023 в установах виконання покарань ДКВС України утримувалось 44 598 осіб (на 01.12.2022 утримувалось 43 296), (Вінницька – 2605, Хмельницька – 1819, Чернівецька – 854, Волинська – 700, Закарпатська – 480, Івано-Франківська – 1011, Львівська – 2344, Рівненська – 1944, Тернопільська – 701, Житомирська – 3608, Київська – 4043, Черкаська – 991, Чернігівська – 765, Дніпропетровська – 6615, Донецька – 0, Запорізька – 1015, Кіровоградська – 1512, Миколаївська – 2220, Одеська – 2070, Херсонська – 0, Луганська – 0, Полтавська – 1974, Сумська – 1332, Харківська – 5358).

Практика діяльності місць несвободи Міністерства юстиції України свідчить, що на окрему частину засуджених карально-виправний процес не справляє позитивного впливу, і вони, не бажаючи відмовитися від антигромадських поглядів та звичок, у певних ситуаціях знову вчиняють кримінальні правопорушення. У результаті чого, за твердженням О. М. Джужі, «порушується не лише принцип невідворотності покарання, а й факт вчинення засудженим у місцях несвободи нового кримінального правопорушення негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені кримінальні правопорушення» [288, с. 442] .

Згідно з отриманою від Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України інформацією, за поданими запитами про доступ до публічної інформації від 16.05.2023 встановлено, що протягом 2018–2022 рр. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України засудженими та особами, узятими під варту, було вчинено 2790 кримінальних правопорушень.

Протягом 2018 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах засудженими та особами, узятими під варту, було вчинено 541 кримінальне правопорушення, з яких в установах:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 7;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 13;
- середнього рівня безпеки – 291;
- максимального рівня безпеки – 28;
- виправних центрах – 79;
- слідчих ізоляторах – 123;
- виховних колоніях – 0.

Протягом 2019 року – 764 кримінальні правопорушення, з яких в установах:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 3;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 12;
- середнього рівня безпеки – 400;
- максимального рівня безпеки – 33;
- виправних центрах – 79;
- слідчих ізоляторах – 237;
- виховних колоніях – 0.

Протягом 2020 року – 600 кримінальних правопорушень, з яких в установах:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 2;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 11;
- середнього рівня безпеки – 321;
- максимального рівня безпеки – 26;
- виправних центрах – 52;
- слідчих ізоляторах – 188;
- виховних колоніях – 0.

Протягом 2021 року – 671 кримінальне правопорушення, з яких в установах:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 2;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 10;
- середнього рівня безпеки – 343;

- мінімального рівня безпеки – 36,
- виправних центрах – 54;
- слідчих ізоляторах – 226;
- виховних колоніях – 0.

Протягом 2022 року – 207 кримінальних правопорушень, з яких в установах:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 2;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 10;
- середнього рівня безпеки – 102;
- максимального рівня безпеки – 14;
- виправних центрах – 24;
- слідчих ізоляторах – 62;
- виховних колоніях – 0.

Проведений аналіз статистичних даних засвідчив, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5 %), на другому місці перебувають СІЗО (30,0 %) та на третьому – виправні центри (10,3 %). Середній відсотковий показник злочинності у виправних колоніях максимального рівня безпеки становить 4,9 %, виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 2 %, у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 0,6 %.

З огляду на те, що згідно з наявними статистичними даними за 2019–2022 рр. у виховних колоніях не було зареєстровано жодного випадку вчинення кримінального правопорушення, можна дійти висновку, що для засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях, вчинення кримінальних правопорушень не є характерним. Разом з тим зауважимо, що не слід забувати про латентну злочинність.

Водночас оперативними підрозділами ДКВС України протягом 2018 року запобігли вчиненню засудженими та особами, узятими під варту, 3549 кримінальних правопорушень, з яких:

- проти життя та здоров'я осіб – 2444;
- втеч, ухилення від відбування покарання – 23;
- у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 958;
- інших кримінальних правопорушень – 124.

Протягом 2019 року запобігли 3029 кримінальним правопорушенням, з яких:

- проти життя та здоров'я осіб – 1732;
- втеч, ухилення від відбування покарання – 17;
- у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 1239;
- інших кримінальних правопорушень – 41.

Протягом 2020 року запобігли 2858 кримінальним правопорушенням, з яких:

- проти життя та здоров'я осіб – 1603;
- втеч, ухилення від відбування покарання – 18;
- у сфері незаконного обігу наркотичних речовин – 1223;
- інших кримінальних правопорушень – 14.

Протягом 2021 року запобігли 2724 кримінальним правопорушенням, з яких:

- проти життя та здоров'я осіб – 1415;
- втеч, ухилення від відбування покарання – 12;
- у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 1273;
- інших кримінальних правопорушень – 24.

Протягом 2022 року запобігли 2437 кримінальним правопорушенням, з яких:

- проти життя та здоров'я осіб – 1258;
- втеч, ухилення від відбування покарання – 5;

- у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 1165;
- інших кримінальних правопорушень – 9.

Вивчення стану, структури та динаміки злочинності в місцях несвободи ДКВС України дало можливість дійти наступних висновків.

Протягом 2018 року у загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість (68,9 %) становили кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 27,0 % – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 3,5 % – інші кримінальні правопорушення; спроба втеч та ухилення від відбування покарання – 0,6 %.

Протягом 2019 року у загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість (57,1 %) становили кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 40,9 % – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 1,4 % – інші кримінальні правопорушення; спроба втеч та ухилення від відбування покарання – 0,6 %.

Протягом 2020 року у загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість (56,1 %) становили кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 42,8 % – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 0,5 % – інші кримінальні правопорушення; спроба втеч та ухилення від відбування покарання – 0,6 %.

Протягом 2021 року у загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість (52 %) становили кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 46,7 % – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 0,9 % – інші кримінальні правопорушення; спроба втеч та ухилення від відбування покарання – 0,4 %.

Протягом 2022 року у загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість (51,6 %) становили кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 47,8 % – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 0,4 % – інші кримінальні правопорушення; спроба втеч та ухилення від відбування покарання – 0,2 %.

Зведені статистичні дані протягом 2018–2022 рр. засвідчили, що в загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість становлять кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи – 57,2 % і кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 41 %; спроб втеч та ухилень від відбування покарання – 0,5 %; та інших кримінальних правопорушень – 1,3 %.

Для з'ясування стану злочинності в місцях несвободи нами вирішено конкретно зупинитися на кожному із її видів, які з-поміж іншого нами було виокремлено у попередньому підрозділі дисертації.

До першої групи кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими в місцях несвободи, належать:

1) Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності. До таких варто віднести: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України); крадіжка (ст. 185 КК України); грабіж (ст. 186 КК України); розбій (ст. 187 КК України) тощо [280] .

За результатами проведеного дослідження встановлено, що в системі злочинності засуджених в місцях несвободи кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи посідають перше місце та в середньому становлять 57,9 %.

2) Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в основному наступні: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України) [280] .

У загальній структурі злочинності засуджених в місцях несвободи кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, на жаль, посідають друге місце (40,1 %).

Окремо варто наголосити й на тому, що за результатами проведеного анкетування серед засуджених в місцях позбавлення волі на питання: «Чи вживали Ви у минулому наркотики?» позитивно відповіли 42,6 % опитаних нами респондентів та 2,8 % засуджених зазначили, що вживали наркотичні засоби постійно.

3) Кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи, в структурі злочинності в місцях несвободи становлять 0,5 %. До таких належать: злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393. КК України) та втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України) [280] .

4) Інші кримінальні правопорушення в загальній структурі злочинності засуджених в місцях несвободи становлять 1,4 %.

Проведений аналіз злочинності в місцях несвободи показує, що вищеперераховані кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються

засудженими у робочі дні (72,6 %); у житлових зонах установ (11,4 %); у виробничих зонах (4,2 %); у ДІЗО, ПКТ (28,4 %), у нічний час (18,1 %), що свідчить про наявність невирішених проблем у діяльності оперативних підрозділів ДКВС України [246, с.464] .

Як бачимо, вчинення засудженими під час відбування покарання кримінальних правопорушень свідчить про наявність серйозних недоліків та суперечностей, що виникають під час виконання покарання у виді позбавлення волі, що ставить під сумнів можливість досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства: захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для їх виправлення і ресоціалізації, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [246, с.466] .

Інший вид злочинності в місцях несвободи, за її суб'єктивним складом, становить пенітенціарний персонал, для якого характерним є вчинення таких кримінальних правопорушень:

1) Проти життя, здоров'я і власності особи. До них варто віднести: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України); крадіжка (ст. 185 КК України); грабіж (ст. 186 КК України); розбій (ст. 187 КК України) [280] .

2) У сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України) і незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України) [280] .

3) У сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України) [280] .

4) У сфері корупційної діяльності: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) [280] .

5) Інші кримінальні правопорушення.

У контексті предмета нашого наукового пошуку корисним стало дослідження вітчизняного вченого Я. В. Стрелюка, який, досліджуючи наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу, встановив, що серед персоналу, що вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є: працівники соціально-психологічної служби (23 %); працівники відділу режиму і охорони (20 %); працівники підрозділів нагляду і безпеки (16 %); працівники медичної служби (15 %); оперативні працівники (15 %); працівники відділу інтендантського та господарського забезпечення (6 %); начальники та заступники КВУЗТ (4 %); інші (1 %). Серед кримінальних правопорушень, що вчиняє молодший персонал, за твердженням поіменованого вище вченого, варто виділити: ч. 1 ст. 309 КК України; ст. 356 КК України; ч. 3 ст. 368 КК України; ч. 2 ст. 364 КК України; ч. 2 ст. 307 КК України; ч. 1 ст. 309 КК України; ч. 4 ст. 358 КК України; ч. 2 ст. 191 КК України; ч. 1 ст. 175 КК України; ст. 366–1 КК України; ч. 1 ст. 210 КК України; ч. 1 ст. 126 КК України [280, 439 с.] .

У зв'язку з цим, як справедливо наголошує вітчизняний учений Ю. В. Орел, «нормальна діяльність ДКВС України неможлива без цілеспрямованої і відповідальної діяльності персоналу органів і установ виконання покарань. І якщо з боку персоналу вчиняються кримінальні

правопорушення, тоді руйнується головна функція пенітенціарної системи – досягнення цілей покарання» [359, с. 165] .

З огляду на вказані вище статистичні показники варто зауважити, що злочинність у місцях несвободи відображає не тільки оперативну обстановку, а й стан суспільного організму, який характеризується соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами його розвитку і суспільного життя [366, с. 80] .

Враховуючи те, що за справедливим твердженням вітчизняних кримінологів В. В. Голіни і Б. М. Головкина, «статистична ілюзія про злочинність викривлює уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні» [296, с. 67] , розкриваючи стан, структуру та динаміку злочинності в місцях несвободи ДКВС України, ми брали до уваги не лише статистичні показники, а й її латентність.

Результати проведеного дослідження доводять, що найпоширенішу групу в структурі латентної злочинності в місцях несвободи становлять кримінальні правопорушення проти власності. Серед ключових негативних чинників кримінальних правопорушень проти власності засуджених в місцях несвободи, які впливають на латентність такої злочинності, слід виділити: неповідомлення засудженими про факт вчинення кримінального правопорушення проти його власності; привласнення майна засудженого на користь іншого засудженого, у тому числі за борги; заволодіння майном засудженого шляхом шахрайства тощо.

Указане положення отримало своє додаткове підтвердження і за результатами проведених нами опитувань, в ході яких встановлено, що до злочинності, яка з різних причин не знайшла відображення у державному обліку вчинених кримінальних правопорушень, і осіб, які їх вчинили, за словами 42,6 % опитаних нами респондентів з числа співробітників пенітенціарних установ, слід віднести кримінальні правопорушення проти власності, з яких 62,4 % в місцях несвободи посідає шахрайство.

Лише за 11 місяців 2023 року на території 26 установ виконання покарань карним розшуком задокументовано 588 випадків шахрайства, вчинених особами, які відбувають покарання. Загальна сума збитків, завданих такими особами, становить 3 635 901 грн. З них задокументовано 56 епізодів злочинної діяльності, вчинених у складі 25 організованих груп.

Значною проблемою є і те, що більшість інформації, яка сприяє шахраям у скоєнні кримінальних правопорушень, є у вільному доступі. Наприклад, телефони, за допомогою яких злочинці реалізують свої кримінально-протиправні схеми під приводом «працівник банку», «ваш родич в біді» або ж «продаж неіснуючих товарів», які є досить поширеними.

Складність документування шахрайств полягає у змінненні шахраями сім-карт та мобільних телефонів, використанні IP-телефонії, що уповільнює та в рази ускладнює процес встановлення місця знаходження абонентських терміналів. Окрім того, тривалим процесом є встановлення зміненого ланцюга IP-адрес під час документування шахрайства за допомогою фішингових сайтів.

Отримання засудженими права на використання в місцях несвободи інформаційних технологій за допомогою мобільних телефонів та комп'ютерів для застосування у переважній більшості випадків мобільного «Інтернет-зв'язку» стало причиною зародження та активного поширення в місцях несвободи кіберзлочинності.

І хоча КК України й закріплено кримінальну відповідальність у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, засуджені в місцях несвободи сьогодні активно використовують інформаційні технології.

На жаль, з моменту внесення змін і доповнень до КВК України, спрямованих на розширення прав засуджених у вказаному вище напрямку, порушення кримінальних проваджень про вчинення засудженими в місцях несвободи кіберзлочинів є досить поодиноким явищем, що ще раз доводить значну латентність кіберзлочинності в місцях несвободи.

Основними детермінантами латентності кіберзлочинності в місцях несвободи є її транснаціональний характер через застосування мережі «Інтернет» та анонімність мережевого спілкування, що ускладнює процес встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Окремий вплив на зростання кіберзлочинності в місцях несвободи здійснює брак в правоохоронній системі кадрів, що володіють відповідними знаннями, необхідними для розкриття відповідного роду кримінальних правопорушень.

Окрему категорію латентної злочинності в місцях несвободи становлять кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [280], яка у свою чергу є чи не основною причиною суїцидів серед засуджених [315, с. 6].

Існування в місцях несвободи гомосексуалізму сьогодні не заперечується ані пенітенціарним персоналом, ані самими засудженими. Вказане отримало свого додаткового підтвердження і за результатами проведеного нами анкетування, в ході якого 16,4% опитаних нами респондентів з числа співробітників місць несвободи та 36,9% засуджених підтвердили наявність сексуального насильства як одного з найбільш латентних злочинів в місцях несвободи (ст. 153 КК України).

За справедливим твердженням О. О. Шкути це окремо пов'язано і з тим, що в структурі кримінальних правопорушень серед засуджених, що відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, значне місце посідають кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Їх структура має приблизно такий вигляд: ст. 152 КК України – 59%; ст. 153 КК України – 24%; ст. 154 КК України – 9%; ст. 155 КК України – 3%; ст. 156 КК України – 4% [164, с. 88].

Основними детермінантами, що впливають на латентність сексуального насильства в місцях несвободи, за твердженням І. Г. Богатирьова, є: приховування засудженим фактів вчинення щодо нього сексуального насильства; примушування одного засудженого до статевого зносин всупереч волі іншого засудженого або під загрозою викриття його минулого; регулярні

статеві зносини із засудженим, який відбуває покарання за вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; залякування засудженого фізичною розправою у випадку відмови вступати у статеві зносини з іншим засудженим; вимагання вступати у статеві зносини замість погашення боргу тощо [366, с. 88] .

Варто погодитись з позицією поіменованого вище вченого, який окремо наголошує і на тому, «що латентна злочинність серед засуджених у місцях несвободи становить специфічну суспільну небезпеку. По-перше, вона формує і зміцнює кримінальну субкультуру в установах виконання покарань; по-друге, сприяє посиленню впливу груп негативної спрямованості на порядок і умови відбування покарань; а по-третє, породжує, особливо у вперше засуджених, почуття беззахисності перед засудженими негативної спрямованості».

Основною причиною зростання в місцях несвободи латентної злочинності, на наше переконання, є неналежний контроль з боку адміністрації установи виконання покарань за діяльністю засуджених. Інколи такі дії вчиняються з метою отримання останніми неправомірної вимоги, що також посідає значне місце в системі латентної злочинності в місцях несвободи. Існування в місцях несвободи латентної злочинності сприяє неправильному уявленню в суспільстві про реальну статистику такої злочинності, її масштаби та суспільну небезпечність [246, с.465] .

На жаль, до сьогодні рівень обізнаності суспільства про вчинення засудженими у місцях несвободи нових кримінальних правопорушень залишається надзвичайно низьким, на що впливають як мінімум два фактори: неналежне здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань ДКВС України та закритість пенітенціарної системи від суспільства. У зв'язку з чим лише найбільш резонансні злочини, що вчиняються у місцях несвободи, стають відомими для суспільства за допомогою засобів масової інформації.

Недооцінка суспільством в цілому та персоналом установ виконання покарань проблем латентної злочинності в місцях несвободи створює не лише хибне уявлення про фактичний її рівень, а й не дає можливості встановити розмір заподіяних для суспільства збитків.

Неврахування латентної злочинності в місцях несвободи в офіційних відомостях статистичної звітності призводить до певних помилок у її прогнозуванні як серед засуджених, так і пенітенціарного персоналу, в результаті чого через неправильний розрахунок методів, сил і засобів заплановані заходи, спрямовані на запобігання такому роду злочинності, як правило, не досягають бажаного результату. Одним із шляхів вирішення такої ситуації є перезавантаження діяльності оперативних підрозділів ДКВС України, спрямованої на виявлення та належне документування таких кримінальних правопорушень з відповідним використанням агентурно-оперативних методів та можливостей оперативних служб в місцях несвободи.

Суспільно небезпечною проблемою, на наявності якої слід наголосити окремо, залишається відчуття безкарності суб'єктів злочинності, які не лише продовжують свою кримінально-протиправну діяльність у місцях несвободи, а й спонукають інших засуджених до її здійснення.

Враховуючи викладене, варто погодитись із позицію вітчизняного вченого С. С. Мірошніченка, який говорить про необхідність удосконалення державою механізму протидії злочинності, оптимізації інтеграційних зв'язків між такими його елементами, як цілі, завдання, функції, методи діяльності шляхом комплексного вирішення питань реалізації принципу верховенства закону, прав і свобод людини і громадянина [335, с. 149].

З огляду на викладене, можемо констатувати, що проблема зменшення латентної злочинності в місцях несвободи до сьогодні залишається актуальною та невирішеною проблемою як для науки кримінально-виконавчого права та кримінології, так і для пенітенціарної практики в цілому.

Отже, виявлення латентної злочинності в місцях несвободи – завдання досить непросте, але не належить до тих, що неможливо розв'язати, основна

роль реалізації якого належить адміністрації місць несвободи, оскільки саме вона володіє майже усією інформацією про пенітенціарну злочинність у підвідомчій їй установі виконання покарань.

2.4. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України

Проблема детермінації злочинності в місцях несвободи завжди була основною проблемою для кримінально-виконавчої науки і практики її застосування. Дане твердження пов'язано у першу чергу з тим, що виявити факт вчинення засудженими або персоналом місць несвободи кримінального правопорушення це одне, а встановити причини й умови його вчинення – зовсім інше. У зв'язку з цим вивчення детермінант злочинності в місцях несвободи сьогодні є важливим завданням, результати вдалого завершення якого стають запорукою вироблення ефективних наукових і практичних шляхів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України.

Наша позиція підтверджується словами академіка А. П. Закалюка, який вважає, що «визначальною проблемою кримінологічного процесу є детермінація злочинності, розв'язання якої залежить від досягнення головної мети кримінології – наукового обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності» [207, с. 183] .

Подібної точки зору дотримуються й інші вітчизняні вчені (О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.), «які до причин протиправної поведінки особи відносять соціально-психологічні детермінанти, що складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості. Ця причина знаходить своє вираження і серед засуджених в місцях несвободи, особливо на стадії їхнього прибуття й адаптації до умов відбування покарання» [293, с. 66] .

Злочинність в державі, як зазначає Р. С. Веприцький, «у контексті суспільних процесів є похідною від ситуації, де в єдиній системі об'єднались: по-перше, соціальні умови, коли визнаються допустимими будь-які засоби збагачення і фактично відбувається злам дії різних цивілізованих соціальних регуляторів поведінки людей: норм моралі, права, релігії, громадської думки тощо; по-друге, соціальні причини, коли в межах закону не забезпечується навіть мінімальний стандарт життя (безробіття, бездомність, знедоленість тощо)» [158, с. 206] .

Разом з тим слушною вважаємо позицію С. Ю. Лукашевича, який наполягає на тому, що «поряд із загально кримінологічними причинами злочинності як об'єктивного (соціально-економічні, матеріально-побутові та інші протиріччя і складнощі в суспільному бутті), так і суб'єктивного (соціально-психологічні особливості особи, спотворення нормативно-ціннісної орієнтації тощо) характеру, злочинність в місцях несвободи детермінує ще низку специфічних причин» [315, с. 20] . До таких варто віднести певні негативні моральні і психологічні якості засудженого, що визначають його суспільно неприйнятну позицію в місцях несвободи та характеризують засудженого як суспільно небезпечного елемента [244, с. 108] .

Злочинність є побічним продуктом суспільного розвитку, наслідком конфліктів у суспільстві, результатом його патології та дезорганізації. Чим більше дезорганізоване суспільство в економічному, соціальному, моральному і політичному плані, тим вищий у ньому рівень злочинності [366, с. 78] . Указана позиція вчених отримала своє безпосереднє підтвердження за словами опитаних нами респондентів з числа засуджених, 8,6 % з яких пояснили власне небажання звільнитися з місць несвободи тим, що на свободі їх, окрім безпритульності та знедоленості, нічого доброго не чекає, що у першу чергу, за словами опитаних нами респондентів, пов'язано з неможливим подальшим працевлаштуванням. У зв'язку з цим 48,8 % з числа зазначеного вище відсотка засуджених повідомили, що скоріше за все

вимушені будуть вчинити нове кримінальне правопорушення або в установі виконання покарання або на свободі.

За результатами вивчення у попередньому підрозділі дисертації стану, структури та динаміки злочинності в місцях несвободи ДКВС України нами встановлено, що пенітенціарна злочинність в Україні не лише набула системного характеру, а й вразила значну частину суспільства.

Разом з цим варто зауважити, що засуджені є невід'ємною частиною нашого суспільства, а тому чинники, що впливають на вчинення ними в місцях несвободи кримінальних правопорушень, є наслідком соціальних суперечностей, що притаманні усьому суспільству. І тут, за твердженням Н. А. Дмитренко, «йдеться не про всі суперечності, характерні для розвитку суспільства, а саме про їх негативні складові, що створюють передумови для вчинення нових кримінальних правопорушень» [193, с. 67], у тому числі і в місцях несвободи.

Вітчизняний учений О. М. Костенко справедливо наголошує, що «пошуки детермінант появи і поширення тих чи інших явищ завжди слід починати із застосування феноменології – з'ясування усіх факторів, пов'язаних з існуванням конкретного феномена» [272, с. 43]. О. Г. Колб визначає причини й умови злочинності в місцях несвободи як «сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених і взаємодіючих явищ, процесів, станів і протиріч зовнішнього (загальносоціального) і внутрішнього (особливого – кримінально-виконавчого) та особистісного (на рівні суб'єкта кримінального правопорушення) характеру, що породжують злочинність в УВП та сприяють вчиненню засудженим нових кримінальних правопорушень» [236, с. 100].

На жаль, ізоляція засудженого від суспільства, за справедливим твердженням Ю.В. Корнякевич-Танасійчук «не єдина причина вчинення ним кримінальних правопорушень в місцях несвободи». Тут, за словами поіменованого автора, «діють дві групи факторів: ті, які породжують злочинність взагалі, тобто ті соціальні та психологічні фактори особистісного характеру, які призводять до вчинення кримінального правопорушення у будь-

якому середовищі життєдіяльності суспільства; і ті, що являють собою умови життя в місцях несвободи та містять у собі специфіку цього життя» [224, с. 313-315] .

Ізоляція засуджених як сутність покарань, пов'язаних з позбавленням волі, тягне за собою низку криміногенних соціальних наслідків, які, з одного боку, уповільнюють і навіть погіршують соціально-психологічну позитивну адаптацію засуджених до умов місць несвободи, а з іншого, навпаки, позбавляють засудженого можливості (або такі можливості істотно обмежені) підвищити рівень своєї освіти та професійної кваліфікації [366, с. 113] .

Як бачимо, однією з невирішених проблем на сьогодні залишається виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи, до основних з яких, згідно з положеннями Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [400] , законодавець відносить наступне: неефективне реагування на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту; неналежна поведінка працівників пенітенціарної системи та інших засуджених і осіб, взятих під варту; вплив тюремної субкультури та злочинного середовища» [400] тощо.

Проведений нами аналіз спеціальної літератури та позицій вітчизняних учених засвідчив відсутність єдності наукових поглядів щодо класифікації причин та умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

Водночас проведене узагальнення наукових праць, думок та суджень учених дало нам підстави для проведення поділу основних детермінант вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень на суб'єктивні (внутрішні) й об'єктивні (зовнішні).

Процес наукового дослідження та отримані на підставі його проведення системні результати дали можливість виділити три основні внутрішні стосовно суб'єкта детермінації кримінально-протиправної поведінки ознаки, якими є його:

- криміногенна мотивація;
- антисоціальні установки в свідомості особи;

- певна життєва ситуація.

На відміну від суб'єктивних, об'єктивні причини здійснюють безпосередній вплив на вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

У зв'язку з цим до основних причин вчинення засудженими в місцях несвободи кримінальних правопорушень, за словами опитаних нами респондентів, слід віднести:

- завоювання і підтримання авторитету;
- небажання дотримуватися встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму);
- бажання незаконної наживи;
- бажання продовжувати кримінально-протиправну діяльність;
- потреба бути в колі постійної уваги тощо.

Окремо варто зауважити, що вивчення детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи має свої окремі інституціональні особливості, до яких варто віднести:

1) Відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засудженими встановленого порядку відбування покарання.

Регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань, організація охорони в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, контроль і нагляд за особами, які тримаються в місцях несвободи, забезпечення стабільної й контрольованої оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах, організація взаємодії з органами державної влади, правоохоронними органами та прийняття у зв'язку із цим організаційно-управлінських рішень не повною мірою враховують новітні підходи щодо охорони і нагляду, забезпечення безпеки й правопорядку засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з чим сьогодні одним із основних стратегічних завдань в процесі реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року гостро стоїть «модернізація інженерно-технічних засобів охорони і нагляду для забезпечення відповідності сучасним

вимогам фізичної безпеки і гарантування безпеки персоналу та засуджених» [400].

Однією із суттєвих умов пенітенціарної злочинності, як зазначає Я. О. Ліховіцький, є неналежне використання технічних засобів нагляду і контролю (наприклад, відеокамер) за засудженими (ст. 103 КВК України) [313, с. 206], зношеність яких становить по всіх установах виконання покарань 50 %, а на деяких відкритих територіях охоронних зон вони взагалі відсутні.

Разом з тим варто зазначити, що досліджувана інституціональна особливість пов'язана не лише з відсутністю належного матеріально-технічного забезпечення в місцях несвободи, а й недоліками у роботі уповноваженого пенітенціарного персоналу, що призводить до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, особливо в нічний час доби.

Неабияку роль у виявленні причин і умов злочинності в місцях несвободи відіграє і поділ засуджених на неформальні групи, в результаті чого деякі з них, зважаючи на залежне і підлегле становище, служать «громовідводом» для наявних проявів агресії з боку інших засуджених. Кримінально-протиправна діяльність таких груп, за твердженням А. Ф. Зелінського, «характеризується вчиненням кримінальних правопорушень, потерпілі (або свідки) від яких не звертатимуться до адміністрації місць несвободи про факти вчинення кримінальних правопорушень з різних причин» [218, с. 23].

Окремо варто зауважити, що ініціативна кримінально-протиправна поведінка, як правило, походить від:

- активних учасників та лідерів груп з явно вираженою антисоціальною спрямованістю;
- засуджених, які насаджують неформальні норми, правила поведінки і традиції «зони»;

- так званих «катал», які прагнуть поставити інших засуджених у боргову залежність в результаті програшу в азартні ігри;
- активних гомосексуалістів тощо.

За результатами нашого дослідження встановлено, що особливий контроль у своїй переважній більшості випадків є вкрай необхідним не за всіма засудженими, а за так званою їх «елітою», оскільки саме вона характеризується найбільшою криміногенною зараженістю та яскраво вираженою девіантною поведінкою в місцях несвободи.

Отже, вчинення засудженими у місцях несвободи нового кримінального правопорушення виступає, як правило, засобом вирішення конфліктної ситуації, що складається між окремими засудженими, а інколи й адміністрацією установи виконання покарань. Породити її, за твердженням І. Г. Богатирьова, можуть особисті «неприятні відносини, що виникають на ґрунті ненависті, ревнощів, заздрості, помсти тощо. Конфлікти виникають і через те, що засудженому може не подобатися зовнішність, манери, звички іншого засудженого» [367, с. 107-108].

Таким чином, основними приводами до кримінально-протиправної поведінки в місцях несвободи є:

- відмова засуджених з нижчою ієрархічною належністю виконувати вимоги лідерів злочинних угруповань;
- «стукацтво» – надання інформації адміністрації або органам правосуддя, у тому числі допомоги в припиненні чи розслідуванні кримінальних правопорушень;
- крадіжка особистих речей засудженого;
- несвоєчасна виплата боргу;
- сексуальне насильство;
- порушення заборони на спілкування з «опущеними» (засудженими, які стали об'єктом сексуального насильства) тощо.

І це лише невеликий перелік приводів до агресивної поведінки одних засуджених в місцях несвободи стосовно інших, у зв'язку з чим будь-яка

агресивна дія особи чи її діяльність, що не відповідає правилам поведінки і неформальним традиціям «зони», можуть призвести до вчинення засудженим у місцях несвободи кримінального правопорушення.

Д. О. Александров підкреслює: передусім треба зазначити, що більшості ув'язнених притаманні специфічні емоційні стани – недовірливість, підозрілість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо. Це спричинено такими факторами: 1) ізоляція від суспільства і розміщення у замкненому середовищі; 2) тотальна регламентація життєдіяльності та наявність жорстких санкцій за порушення і офіційних приписів, і неформальних норм та правил поведінки. Отже, кожна особа перебуває під подвійним контролем – адміністрації та мікросередовища засуджених, причому уявлення про «правильну поведінку» у них можуть бути діаметрально протилежними; 3) обмеження у задоволенні потреб, насамперед біологічних, та примусове втягнення до одностатевих соціальних груп [469, с. 18] .

Отже, за результатами проведеного дослідження встановлено, що ізоляція особи від суспільства та перебування засуджених у замкнутому соціальному середовищі, пов'язані з відбуванням покарання у виді позбавлення волі, обмеження в задоволенні потреб, тотальна регламентація в місцях несвободи режимних обмежень сприяють розвитку у засуджених особливої психологічної схильності до насильства.

Низька культура спілкування в пенітенціарному соціумі і як результат часті конфліктні ситуації нерідко викликають очікування з боку інших засуджених агресії та страх бути побитим чи «опущеним», що призводить не лише до психічних переживань, а й формує в особи агресивну установку стосовно інших, готовність у будь-який момент чинити опір, навіть за відсутності реальної загрози.

Саме тому основу системи суспільних відносин в місцях несвободи складають неформальні норми поведінки, засновані на кримінальних традиціях. У зв'язку з цим за певних обставин засуджений просто не може

вчинити по-іншому. Він завжди змушений жорстко реагувати чи не на кожен факт посягання у будь-якій формі на його честь та гідність, що дає йому можливість не лише зберігати неформальний статус, а в деяких випадках, як правило, за допомогою вчинення насильницького кримінального правопорушення підвищувати свій авторитет.

2) Вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи.

Вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи певною мірою відображено в самому понятті «кримінальна субкультура», тому варто з'ясувати зв'язок понять культура зі злочинністю.

К. А. Прокоф'єва в дослідженні «Поняття культури: методологія вивчення» поняття «культура» розглядає як «рівень відношень, які склалися у колективі, ті норми та зразки поведінки, що освячені традицією, обов'язкові для даного етносу та різних його соціальних шарів. Культура є формою трансляції соціального досвіду через освоєння кожним поколінням предметного світу культури, навичок та прийомів технологічного ставлення до природи, культурних цінностей, зразків поведінки. Культура формує стійкі художні та пізнавальні канони, уявлення про прекрасне, бачення природи людини в усіх її етнічних особливостях і колоритах» [406, с. 136] .

У педагогічній літературі під субкультурою вчені розуміють самостійне порівняно цілісне утворення, що включає в себе низку чітко виражених ознак: специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємин її суб'єктів; статусні структури; своєрідність уподобань, смаків та різних способів проведення дозвілля; системний набір окремих джерел постачання інформації; жаргон; фольклор тощо [367, с. 114] .

Субкультура як культурна реальність, зважаючи на правову аксіологію, умовно складається з трьох блоків: позитивні (культуротворчі, правомірні) субкультури, нейтральні (безвідносні) та негативні (деструктивні, протиправні) субкультури. Не будь-яка субкультура повинна розглядатися в якості негативного соціального явища, оскільки чимало субкультурних груп,

що існували в різні часи, не виявляли нахилів до проявів девіації, асоціальної орієнтації, чимало представників субкультурних груп демонстрували правослухняну поведінку [160, с. 9].

Поняття субкультури набуло в сучасному суспільстві досить значного поширення й стосується професійних, вікових, національних, релігійних та інших прошарків і верст населення. Тому в системі субкультури є, наприклад, субкультура юристів, адміністративна субкультура, тобто субкультура державного чиновника [342, с. 75].

Термін «кримінальна субкультура» в місцях несвободи у науковому ужитку використовується вже давно, але про її вплив на асоціальну поведінку і тим більше на злочинність в місцях несвободи заговорили порівняно нещодавно [57, с. 178].

У спеціальній літературі достатньо визначень кримінальної субкультури, оскільки вона є важливим чинником культурної деградації окремої категорії суспільства – осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, у зв'язку з чим О. В. Шкуратенко кримінальну субкультуру називає найнижчим та найнебезпечнішим щаблем у структурі субкультур [464, с. 139].

Вітчизняний учений О. Г. Крикушенко кримінальну субкультуру розглядає як «сукупність духовних та матеріальних цінностей, що регламентують життєдіяльність осіб, об'єднаних у кримінальні групи, які створюються спонтанно в місцях несвободи» [275, с. 118]. При цьому А. В. Баляба, Е. В. Віленська, Е. А. Дідоренко, Б. Г. Розовський зауважують, що «кримінальна субкультура – це форма свідомості засуджених, що формується не тільки в результаті миттєвої дійсності, але й накопиченого життєвого досвіду багатьох поколінь» [276, с. 102].

Л. Ф. Гула під кримінальною субкультурою бачить сукупність складових, зокрема духовних і матеріальних цінностей, норм, атрибутів, манер поведінки тощо, притаманних злочинному середовищу, які регламентують і упорядковують діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їхній

живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників, своєрідний спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів і традицій [179, с. 224] .

Інший вітчизняний учений В. С. Медведєв вважає, що кримінальна субкультура – це ті цінності, норми, традиції, які замінюють офіційно визнані, загально прийняті регулятори поведінки та визначають порядок функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [322, с. 124-125] .

Цікавим в контексті предмета нашого дослідження стало визначення пенітенціарної субкультури, яке запропонував вітчизняний вчений С. Ю. Замула: це «сукупність духовних та матеріальних цінностей, які формують у засудженого певний стиль поведінки у межах неформальних норм, правил, ідей, принципів, що суперечать загальній правовій культурі суспільства» [210, с. 19] .

Як вияв деструкції і дегенерації щодо культури взагалі та культуротворчих субкультур зокрема, кримінальну субкультуру у власних дослідженнях бачить О. В. Шкуратенко. Суть же загальної кримінальної субкультури, за словами поіменованого вченого, полягає у суспільній небезпеці, асоціальності, криміногенності, протиправності. Ця тенденція врешті-решт зводиться до конкретного носія кримінальної субкультури – правопорушника [464, с. 141] .

Найбільш прийнятним і таким, що максимально відображає суть досліджуваного нами поняття, ми вважаємо дефініцію, запропоновану авторським колективом навчального посібника «Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань», підготовленого авторським колективом (О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.). Під поняттям «кримінальна субкультура» поіменовані вчені розуміють «особливу сферу життєдіяльності особи в умовах ізоляції від суспільства, яка виражається в кримінальній

ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установках і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті» [277, с. 32] .

Проведений аналіз впливу кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи дає можливість стверджувати, що пенітенціарна субкультура у кримінально-виконавчій системі України – це не випадок, а скоріше закономірна тенденція, яка формувалася в місцях несвободи десятиліттями. Причин цього можна назвати кілька [244, с. 132] .

По-перше, відсутність у звітах про роботу установ виконання покарань наявності субкультури серед засуджених. Що є досить закономірним, адже навіть Міністерству юстиції України показувати у звітності, що в її кримінально-виконавчій системі є субкультура, яка не лише формує рецидивну злочинність у місцях несвободи, а й підриває авторитет усього українського правосуддя.

По-друге, перед адміністрацією місць несвободи стояли більш відповідальні завдання, аніж протидіяти субкультурі. Це насамперед перевиховання засуджених та підготовка їх до звільнення.

По-третє, оперативні підрозділи установ виконання покарань використовували субкультуру у своїх оперативно-профілактичних заходах, які іноді призводили до небажаних наслідків, якщо засуджені з негативною спрямованістю не йшли на співпрацю з адміністрацією місць несвободи.

На жаль, здійснений нами аналіз впливу пенітенціарної субкультури на лібералізацію кримінально-виконавчої системи України не дає підстав стверджувати про оптимістичний прогноз кримінологічної ситуації, що складається серед засуджених у місцях несвободи.

Вітчизняний учений О. В. Шкуратенко вважає, що погіршення оперативної обстановки у місцях несвободи Міністерства юстиції України пов'язане не з лібералізацією кримінально-виконавчої системи, а з наявністю пенітенціарної субкультури та антисоціально налаштованих осіб, які підтримують субкультуру у місцях несвободи. Тому вчений вважає, що

пенітенціарна субкультура посідає особливе місце у системі відбуття покарання та її вивчення дасть змогу зрозуміти внутрішній зміст злочинної поведінки осіб, які вчинили злочин, були засуджені та відбувають свій строк [464, с.138] .

Насправді, пенітенціарна субкультура завдала і продовжує завдавати великої шкоди лібералізації кримінально-виконавчої системи України, і пов'язано це з тим, що вона сприяє розвитку серед засуджених міжгрупової ворожості, формуванню негативного ставлення засуджених до персоналу кримінально-виконавчої системи. На її ґрунті і сьогодні в установах виконання покарань виникають конфлікти та насильницькі дії між окремими засудженими та їх групами.

Негативно впливає вона і на соціально-психологічний стан та поведінку засуджених під час відбуття ними покарання у місцях несвободи. Все вищевикладене підтверджує вірність обраної нами наукової гіпотези про те, що пенітенціарна субкультура у місцях несвободи України негативно впливає на лібералізацію кримінально-виконавчої системи України та водночас показує необхідність її вирішення у правовому полі [57, с. 179] .

Про що окремо свідчать і результати досліджень конфліктної активності засуджених, скоєння ними нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи, проведені вітчизняними вченими за останні десять років.

Важливо зауважити, що вплив пенітенціарної субкультури на лібералізацію кримінально-виконавчої системи України в сучасних умовах її реформування та трансформації в пенітенціарну систему пов'язаний, з одного боку, із недостатнім фінансуванням кримінально-виконавчої системи, а з іншого, прийняттям засудженим пенітенціарної субкультури, його пристосуванням до умов життя в місцях несвободи, де роками закладалися звичаї і традиції кримінально протиправного середовища [57, с. 182] .

Самоорганізація засуджених у місцях несвободи, як стверджує Л. Ф. Гула, призводить до створення різних неформальних угруповань, що об'єктивно і закономірно зумовлено розміщенням у замкненому просторі

великої кількості засуджених зі складними долями, психологічними властивостями і кримінальною спрямованістю [180, с. 225] .

Цікавим в контексті предмета нашого дослідження стало проведене вітчизняним ученим В. О Радієвським опитування працівників кримінально-виконавчої системи України щодо стереотипів пенітенціарної субкультури у місцях несвободи та шляхи її зміни. Респонденти запропонували такі шляхи вирішення: психолого-педагогічний вплив на малі групи засуджених, схильних до скоєння в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень (38,3 %), усунення серед засуджених кримінальних традицій (37,3 %), поліпшення матеріального та побутового стану засуджених у місцях несвободи (36,3 %), розширення впливу на засуджених родичів, релігійних та громадських організацій (31,3 %) [417, с. 164–168] .

Вищевикладені підходи вчених щодо впливу пенітенціарної субкультури на лібералізацію кримінально-виконавчої системи України показують, що в місцях несвободи кожен засуджений свідомо чи інтуїтивно має на меті зберегти себе, своє людське «Я», а тому він змушений орієнтуватися та підлаштовуватись під соціум місць несвободи, змушений підвищувати свій статус і дотримуватися традицій та звичаїв пенітенціарної субкультури [57, с. 182] .

А. І. Богатирьов, досліджуючи злочинність у місцях несвободи України, дійшов висновку, що проблема пенітенціарної субкультури тісно пов'язана з кримінальними лідерами, які підтримують звичаї та традиції злочинного світу своїми незаконними діями проти волі засуджених, впливають на них різними формами та методами та одночасно виступають посередниками засуджених на основі пенітенціарної субкультури [127, с. 178–179] . Ось чому деякі засуджені, не погоджуючись із прищепленням їм пенітенціарної субкультури, роблять інший вибір і погоджуються співпрацювати з адміністрацією виправної колонії. Мотив і вибір, як правило, полягає в тому, щоб швидше звільнитися з місць несвободи. Саме заступництво адміністрації виправної

колонії є безперешкодним шляхом здобути право на умовно-дострокове звільнення [57, с. 182] .

У зв'язку з цим варто враховувати специфічні ознаки тих чи інших носіїв кримінальної субкультури й ретельно та чітко класифікувати її діячів. Дана класифікація має зводитись до конкретної особи та навіть ретранслятора такої субкультури, додаючи окремі випадки у загальну схему кримінальної субкультури. Як справедливо зазначає Л. Ф. Гула, окремо слід враховувати юридично-психологічні, юридично-соціологічні та інші комплекси засуджених, оскільки даремно деякі вдалі злочинці та їх образи знайшли відображення у міфологізації та романтизації злочинного способу життя [179, с. 141] .

Виникнення і формування різних неформальних об'єднань засуджених за основою об'єктивні, оскільки зумовлені цілою низкою чинників, визначальним серед яких є існування в місцях несвободи кримінальної субкультури. Як правило, кримінальна субкультура суперечить цінностям, які панують у суспільстві, а якщо точніше, протиставляє свої уявлення про справедливість, гідність офіційним цінностям. Потрапляючи в злочинну групу, сприйнявши її субкультуру, людина ніби звільняється від інших соціальних заборон, і навіть більше, їх порушення нерідко є однією з норм кримінальної субкультури [181, с. 225] .

Як бачимо, вплив кримінальної субкультури в місцях несвободи пов'язаний з відносинами виконання/відбування покарання, які, на думку вітчизняних учених, ґрунтуються на єдності та диференціації двох суб'єктів – адміністрації і засуджених. Ознака єдності впливає з перебування цих осіб в єдиній установі з її чітко визначеними межами й відповідними статутними (внутрішніми) правилами. Ознака диференціації чітко впливає з відносин підпорядкування (субординаційна вертикаль), ґрунтується на нерівності правових статусів, що часто зумовлює виникнення певних внутрішніх конфліктів, які підживлюють у місцях несвободи кримінальну субкультуру [56, с 452] .

Узагальнюючи запропоновані вітчизняними вченими дефініції, вивчивши ознаки та розкривши їх зміст, у рамках власного дослідження під поняттям «кримінальна субкультура» ми пропонуємо розуміти *кримінологічне явище, що забезпечує особливу сферу (уклад) життя засуджених в місцях несвободи, та виражається в їх пенітенціарній ідеології, специфічних етичних нормах, цінностях та правилах поведінки, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті, як правило, під час відбування покарання* (курсив наш. – Д. К.).

3) Невиконання завдань щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів.

Потрапляння в місця несвободи заборонених предметів в діяльності ДКВС Міністерства юстиції України сьогодні залишається найбільшою невирішеною проблемою. Адже усі спроби протидії надходженням в місця несвободи заборонених предметів в різні періоди функціонування пенітенціарної системи ніколи не давали ефективного результату, чому звичайно сприяє у першу чергу людський фактор.

За оперативною інформацією Офісу Генпрокурора, станом на липень 2020 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах вчинено 283 злочини, більшість з яких пов'язана зі злісною непокорю осіб, взятих під варту, незаконним обігом наркотиків та шахрайством. Результати прокурорських перевірок в місцях несвободи засвідчили неефективну роботу пенітенціарного персоналу у частині запобігання вчиненню засудженими та ув'язненими повторних кримінальних правопорушень. Офіс Генпрокурора, вимагає від регіональних прокуратур посилити контроль за станом злочинності в цих установах, адже основні причини цих злочинів напряду пов'язані з потраплянням до установ заборонених предметів та речовин. У зв'язку з цим на початку 2020 року у місцях несвободи були вилучені з обігу понад 2 тис. колоче-ріжучих предметів, 4,8 тис. мобільних телефонів, близько 10 тис. л спиртовмісних речовин та майже 800 г наркотичних засобів [367].

Незважаючи на умови воєнного стану, на жаль, дана статистика не лише погіршилась, а й набула неабиякої суспільної небезпечності. Так, станом на 01.12.2023 року завдяки належній взаємодії між оперативними працівниками Національної поліції та установ ДКВС розкрито 3654 злочини, в ході розкриття яких вилучено 26 одиниць зброї, понад 1,3 тис. набоїв та 1,4 кг вибухівки. Канали їх надходження у більшості випадків персоналом не встановлюються, і правоохоронні органи мають надавати належну правову оцінку таким діям.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що серед заборонених предметів, які щоденно потрапляють у місця несвободи, основне місце посідають:

- грошові кошти;
- мобільні телефони;
- спиртні напої;
- наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори.

Колюче-ріжучі предмети та самогон або брага, як правило, в місцях несвободи виготовляються засудженими самостійно.

Указане вище отримало своє додаткове підтвердження і за інформацією Офісу Генерального прокурора, в якій наголошується на необхідності припинення практики приховування від офіційного обліку кримінальних правопорушень, пов'язаних з вилученням у в'язнів заборонених законодавством предметів та речовин [367] .

Причини потрапляння у місця несвободи заборонених предметів є різними, і в першу чергу залежать не лише від неефективності роботи персоналу місць несвободи ДКВС України щодо перекриття каналів надходження заборонених предметів, а часто від умисних кримінально-протиправних дій персоналу органів і установ виконання покарань, спрямованих на незаконне отримання прибутку.

Наявність в місцях несвободи у засуджених заборонених предметів, на думку вітчизняних учених А. В. Боровика та О. Г. Колба, «створює відповідні

умови для формування протиправної поведінки цих осіб та значні перешкоди для їх виправлення і ресоціалізації у процесі відбування кримінального покарання, а в подальшому детермінує їх злочинну діяльність у виді пенітенціарної та рецидивної злочинності» [215, с. 220] .

Інші вітчизняні вчені (В. В. Шаблистий та Л. Г. Якименко) наголошують, що «тенденції проникнення заборонених предметів у місця несвободи є суспільно небезпечним через те, що вони сприяють вчиненню засудженими такого кримінально-протиправного діяння, як втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, та сприяють іншим протиправним діянням з боку засуджених у місцях відбування покарання (масові заворушення, захоплення заручників, групова непокора, напад на співробітників тощо)» [461, с. 8] .

4) Неналежна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

На формування криміногенної мотивації та її проявів у поведінці засуджених у місцях несвободи істотно впливають недоліки організаційно-управлінського характеру керівного складу місць несвободи, на які покладено безпосереднє запобігання вчиненню засудженими і персоналом пенітенціарних установ кримінальних правопорушень. Ученими неодноразово доведено, що взаємодія притаманна будь-якій системі групової діяльності людей, але лише у соціально керованих системах вона має осмислений, цілеспрямований характер [367, с. 108] .

Взаємодія відповідних підрозділів та служб місць несвободи з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи досі залишається актуальною проблемою, що суттєво впливає на функціонування всієї кримінально-виконавчої системи.

А тому така ефективна взаємодія дає змогу не лише запобігти вчиненню нового кримінального правопорушення, а й запобігти вчиненню кримінальних правопорушень іншими особами та/або притягнути винних до кримінальної відповідальності.

Так, станом на 01.12.2023 року завдяки належній взаємодії між оперативними працівниками Національної поліції та установ ДКВС розкрито 3654 злочини. Як бачимо, будь-яке вдосконалення ефективності діяльності соціальних систем об'єктивно пов'язане з необхідністю покращення координації функціонування їх структурних елементів, організації взаємодії між ними. Що, за твердженням І. Г. Богатирьова, особливо важливо в період реформування пенітенціарної системи України.

5) Неналежна поведінка щодо засуджених з боку адміністрації місць несвободи.

Переважна більшість засуджених в місцях несвободи сприймає адміністрацію установи виконання покарань та пенітенціарний персонал негативно, вбачаючи в них силу, покликану придушувати й підпорядковувати їх своїй волі, оскільки вона здійснює державний примус щодо засуджених [367, с. 108]. У зв'язку з цим законні повноваження адміністрація установи виконання покарань нерідко доповнює протиправними, а інколи й злочинними, результатом чого є перевищення влади або службових повноважень працівниками установ виконання покарань ДКВС України.

З метою забезпечення покорі засуджених та належного виконання ними встановленого порядку відбування покарання адміністрацією місць несвободи нерідко застосовується не лише нецензурна лайка щодо засуджених, а і їх цькування. Непоодинокі випадки підбурювання одних засуджених до заподіяння фізичної шкоди іншим засудженим.

За твердженням вітчизняної вченої К. В. Бондаревої, «адміністрація установ виконання покарань є дієвим запобіжним засобом, який сприяє підтриманню належного правопорядку в місцях несвободи та відіграє важливу роль в організації застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації

засуджених, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень» [150] як в місцях несвободи, так і поза їх межами. Проте неналежне виконання власних функцій чи зловживання ними часто призводить до вчинення засудженими кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи.

На жаль, останніми роками вкрай нерідким явищем є масова непокора засуджених, що вкотре підтверджує нашу гіпотезу про те, що оперативна обстановка в місцях несвободи є досить напруженою.

За твердженням А. В. Ткаченко, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, перешкоджають зміцненню режиму утримання засуджених, залученню їх до суспільно корисної праці, проведення з ними соціально-виховної роботи та навчання, заподіюють шкоду всім засобам виправлення і ресоціалізації засуджених [443, с. 18] .

До того ж суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, особливо велика, адже його вчиняють особи, вже засуджені за кримінальні правопорушення (здебільшого тяжкі й особливо тяжкі злочини) та які відбувають покарання [367, с. 61] .

І. М. Копотун справедливо зазначає, що конкретні кримінально-протиправні прояви часто спричиняють шкоду не тільки окремим потерпілим, а й порушують роботу установ виконання покарань, інтереси та безпеку більшості засуджених і персоналу, створюючи при цьому в пенітенціарних закладах умови тотальної жорстокості й насилля [267, с. 72] .

Найбільшою суспільною небезпекою, на думку вітчизняного вченого І. Г. Богатирьова, є напади засуджених на особовий склад варті. Такі дії засуджених, за словами поіменованого вченого, спрямовані на усунення перешкод під час реалізації кримінально-протиправного задуму, часто супроводжуються заволодінням зброєю з метою здійснення збройного опору у разі затримання або для вчинення нових кримінальних правопорушень [136, с. 27] .

Наступною в досліджуваній системі кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи, є втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) [280], суспільна небезпечність якої, як стверджує Ю. В. Орел, «у першу чергу характеризується тим, що форми і способи її вчинення можуть бути різні: від самовільного залишення особою, яка відбуває покарання, місця відбування до підкопів і втеч з використанням насильства над охороною, зброї, технічних засобів тощо» [359].

Показовим прикладом такого кримінального правопорушення стало використання засудженими гелікоптера під час вчинення спроби втечі з ДУ «Петрівська виправна колонія № 49» Кіровоградської області. Для цього засудженими було залучено декілька осіб, у тому числі тих, які перебували на свободі, зокрема і пілота гелікоптера [127].

Лише за 2019–2022 роки оперативні підрозділи ДКВС України запобігли 75 випадкам вчинення засудженими та особами, узятими під варту, спроб втечі з місць несвободи. Незважаючи на порівняно невеликі статистичні показники поширеності, втеча з місць несвободи, як зауважує І. Г. Богатирьов, «порушує принцип невідворотності покарання. Сам факт втечі негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені кримінальні правопорушення. Суспільна небезпека втеч, за твердженням поіменованого вченого, збільшується ще й через те, що засуджені, які її вчиняють, перебувають у нелегальному становищі, добувають кошти для існування кримінально-протиправним шляхом, у низці випадків втягують у протиправну діяльність й інших осіб, особливо з числа молоді» [140, с. 446].

У зв'язку з цим одна із стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року «спрямована на формування та впровадження ефективних інноваційних підходів у сфері забезпечення правопорядку та безпеки в пенітенціарній системі, зменшення кількості правопорушень та

надзвичайних ситуацій, зміну взаємовідносин між персоналом органів і установ пенітенціарної системи та засудженими на засадах взаємоповаги і законності [400] .

У процесі вивчення причин та умов вчинення засудженими в місцях несвободи кримінальних правопорушень ми не могли оминати увагою пенітенціарний персонал.

На причину вчинення персоналом місць несвободи ДКВС України кримінальних правопорушень, за словами вітчизняних науковців, впливають різні чинники як зовнішнього (економічні, соціальні, правові), так і внутрішнього (постійні організаційно-управлінські зміни, психологічні та професійні) характеру [367, с. 65] .

Окрему роль у даному кримінально-протиправному процесі відіграє професійна деформація пенітенціарного персоналу. Таким чином, створення умов для профілактики професійної деформації та емоційного вигорання персоналу місць несвободи є одним із основних завдань формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи, покладених в основу Стратегії її реформування на період до 2026 року [400] .

Як показало наше дослідження, основним суб'єктивним детермінантом вчинення пенітенціарним персоналом в місцях несвободи кримінальних правопорушень є бажання отримання неправомірної вигоди. Що підтверджується за словами 72,7 % опитаних нами респондентів з числа засуджених.

Що стосується причин та умов латентної злочинності в місцях несвободи, то до основних із них ми можемо віднести: закритість пенітенціарних установ від суспільства; наявність у місцях несвободи професійної та організованої злочинності; низький стан правосвідомості засуджених; відсутність належного матеріально-технічного забезпечення; небажання самих засуджених повідомляти про факт вчинення кримінального правопорушення.

На завершення підрозділу зазначаємо, що злочинність в місцях несвободи виявляється в діях і бездіяльності людини, матеріалізується як злочинні наслідки та існує в її детермінантах. Місця несвободи активно сприяють подальшій дезадаптації особистості, ще більшій віддаленості її від суспільства, і тому виступають потужним криміногенним стимулом.

2.5. Характеристика та типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України

Особа, що вчиняє кримінальне правопорушення, у тому числі в місцях несвободи, та її особисті якості завжди залишалися однією з центральних проблем науки кримінального та кримінально-виконавчого права й кримінології [297, с.129]. У зв'язку з цим перед початком надання характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, слід зауважити, що хоча терміни «суб'єкт кримінального правопорушення», «особа злочинця» та «особистість злочинця» характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, дані терміни відрізняються специфічним галузевим значенням, зумовленим предметною сферою пізнання відповідної підгалузі науки, незважаючи на те, що родовим поняттям для них все ж виступає термін «особа» [187, с. 186].

З точки зору кримінального права, за твердженням М. Й. Коржанського, особа і особистість злочинця ототожнюються за рахунок кримінально-правових ознак з ознаками конкретного діяння, яке містить ознаки складу того чи іншого кримінального правопорушення [270, с. 9]. Водночас варто зауважити, що за межами складу кримінального правопорушення існує чимало інших ознак, які мають кримінально-правове значення, – соціальна характеристика особи, склад її сім'ї, стан здоров'я, професія та певні обставини вчиненого діяння, його мотиви тощо.

Таким чином, простежується тісний зв'язок між кримінально-правовими ознаками, які мають значення для правильної кваліфікації кримінального

правопорушення у кримінальному праві, та цими ж ознаками, які дозволяють досліджувати особу, що його вчинила саме через призму кримінології [164, с. 84].

Деякі вчені слушно звертають увагу і на той факт, що кримінально-правова характеристика засудженого визначає напрямки діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин [139, с. 440]. Ми також підтримуємо наукову позицію тих дослідників, які стверджують, що така характеристика дає можливість правильно визначити напрямки та межі вивчення особи злочинця та саме ті властивості, які відіграли вирішальну роль у вчиненні ним кримінального правопорушення.

Особу, що вчинила кримінальне правопорушення як «сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному кримінальному правопорушенні, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності», розглядає Ю.М. Джужа, у зв'язку з чим, за словами поіменованого вченого, особа притягається до передбаченої кримінальним законом відповідальності [184].

Указане вище твердження у свої працях доповнюють В. В. Голіна та Б. М. Головкін, зазначаючи, що «виходячи із загальних уявлень про особу, будь-яка людина, яка усвідомлює свої дії і свідомо поводить себе, є особистістю. Особистістю визнається і суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (кримінальний проступок або злочин) у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність, і незважаючи на свої негативні якості, він залишається учасником суспільних відносин, продовжує взаємодіяти з іншими людьми і суспільством взагалі» [299].

За твердженням А. П. Закалюка, в українській мові поняття «особа» зазвичай об'єднує два терміни: «особа» та «особистість», які мають різні смислові значення [207].

С. Ф. Денисов, вивчаючи проблеми особи злочинця у кримінологічній теорії України, справедливо зауважує, що у кримінології існує багато визначень особистості злочинця, які можна об'єднати за трьома основними ознаками:

1. Формальна ознака передбачає підхід, за яким особистість злочинця розглядається як людина, яка вчинила кримінальне правопорушення. Така людина характеризується як складне інтегруюче поняття, яке включає в себе біологічні, соціальні та психологічні сторони.

2. Змістовна ознака особистості злочинця передбачає окрему характеристику особистості не тільки у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення, але й наявністю причинного зв'язку між особою, що вчинила кримінальне правопорушення, та рівнем його суспільної небезпеки.

3. Формально-змістовна ознака – це ознака, за якою визначається стан особи в момент вчинення кримінального правопорушення, а саме коли до та після його вчинення (часовий термін) особа не може вважатися «особою, що вчинила злочин» [187, с. 154] .

Як бачимо, питання вивчення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, є комплексною, міжгалузеву проблемою, дослідження якої є предметом кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної педагогіки та психології [163, с. 85] . Виходячи з окреслених нами напрямків, ми не можемо не враховувати важливість характеристики засуджених в місцях несвободи в контексті вчинених ними кримінальних правопорушень як необхідний елемент в структурі їх характеристики.

За твердженням А. В. Кирилюка, «таке вивчення не лише виходить на кримінологічно значимі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані із кримінально-протиправною поведінкою засуджених та їх злочинністю в місцях несвободи, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає

можливості для прогнозування кримінально-протиправної поведінки засудженого» [228, с. 173] .

Окремо варто наголосити і на тому, що характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, є складною і малодослідженою проблемою, що вимагає розуміння самих механізмів вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, аналізу усієї сукупності особистісних властивостей та особливостей не лише поведінки таких осіб, а й ставлення як до закону, так і до покарання в цілому.

За справедливою позицію В. Я. Горбачевського, «усебічне вивчення особи, що вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи, є необхідною передумовою пізнання детермінант протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі, планування та організації процесу їх виправлення і ресоціалізації» [173, с. 340] .

І. М. Копотун у власних дослідженнях справедливо наголошує на тому, що «згідно з усталеною практикою під час вивчення особистісних особливостей засуджених виявляються певні риси, які знаходять своє відображення в таких видах характеристик: соціально-демографічній, кримінально-правовій, кримінально-виконавчій (пенітенціарній) тощо» [268, с. 340] .

Погоджуючись з позицією поіменованого вченого, ми не могли оминати увагою твердження І. Г. Богатирьова, який зауважує, що в даному аспекті відіграють важливу роль не лише види характеристик, а й види кримінальних правопорушень, за які було засуджено осіб, що відбувають ті чи інші види покарання, що багато в чому відображають характеристику не лише суспільної небезпеки діяння, а й осіб, що їх вчинили [130, с. 167] .

Окремо варто зауважити, що знання персоналом та адміністрацією установ виконання покарань та слідчих ізоляторів характеристики та типології осіб, схильних вчиняти кримінальні правопорушення в місцях несвободи, дає змогу вчасно запобігти їх кримінально-протиправним діям та не допустити не лише вчинення групової непокори, а й особливо тяжких злочинів.

На думку І. М. Даньшина, ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, варто класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [304, с. 128] .

Водночас інший вчений І. М. Копотун вважає, що у структурі характеристики особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи, варто виділити і такий елемент, як кримінально-виконавчі ознаки, до яких належать: місце відбування покарання, умови відбування покарання, ставлення засудженого до основних засобів виправлення і ресоціалізації, кількість заохочень і стягнень та ін. [268, с. 8] .

За твердженням вітчизняних учених О. М. Джужі та В. В. Василевича, характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, має передбачати: соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки.

Проведений аналіз позицій поіменованих вище вчених дав нам можливість у власному дослідженні під час надання характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, зупинитися на чотирьох основних групах ознак, а саме: соціально-демографічних, морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих [251, с. 102] .

Велике значення для характеристики особи засудженого, який вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення, є соціально-демографічні ознаки, оскільки вони закладені ще до вироку суду [367, с. 143] .

До соціально-демографічних ознак осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, належать: стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, трудова діяльність, місце проживання тощо.

Починаючи розгляд соціально-демографічних ознак, в першу чергу варто встановити, для яких саме кримінально-виконавчих установ найбільш характерним є вчинення кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз злочинності в місцях несвободи засвідчив, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5 %), на другому місці перебувають СІЗО (30,0 %) та на третьому – виправні центри (10,3 %) (докладно описано в підрозділі 2.3. «Стан, структура та динаміка злочинності в місцях несвободи ДКВС України» дисертації).

Починаючи характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, варто зауважити, що у виправних колоніях середнього рівня безпеки відбуваються покарання:

- жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;
- жінки, яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк за правилами, передбаченими ст. 82 КК України;
- чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини;
- чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;
- чоловіки, засуджені за вчинення умисного нетяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;
- засуджені, переведені з колоній (секторів) максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому цим Кодексом.

У секторах максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбуватися покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі, та чоловіки, засуджені до позбавлення волі на певний строк, яким визначено відбування покарання у приміщеннях камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки [287] .

Станом на 01.01.2023 в установах виконання покарань ДКВС України утримувалось 44598 осіб (на 01.12.2022 утримувалось 43296), з них у

виправних колоніях – 25441 засуджених, з них у виправних колоніях середнього рівня безпеки 19461 (76,5 %): для чоловіків вперше засуджених до позбавлення волі – 7990 (31,4 %) та 11471 (45,1 %) для чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Таким чином, загальні показники засуджених, які відбuvають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, становлять: чоловіки – 19439 (7982/11457) та жінки – 22 (засуджені до довічного позбавлення волі) (8/14), іноземні громадяни – 285 (187/98) чоловіків.

Аналіз отриманих статистичних даних доводить, що вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи притаманне саме особам чоловічої статі. Така ситуація пояснюється не лише тим, що у структурі осіб, які відбuvають кримінальні покарання в місцях несвободи, переважну більшість становлять чоловіки (99,8 %), а й їхньою соціальною роллю у суспільстві. Дане твердження отримало своє додаткове підтвердження і за результатами наукових досліджень інших вітчизняних учених. Так, А. І. Богатирьов у власному монографічному дослідженні «Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи» доводить, що вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у своїй переважній більшості притаманно чоловікам (85,0 %), як і корупційні діяння: одержання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем та кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [127, с. 224] .

Важливою складовою у наданні соціально-демографічної характеристики засуджених, за твердженням О. О. Шкути, «є врахування їх вікових потреб, світогляду, переконань і життєвого досвіду кожного засудженого, що впливає на сприйняття ними покарання за вчинене кримінальне правопорушення та дозволяє персоналу місць несвободи максимально диференціювати програму індивідуально-виховного впливу на засуджених. Врахування вікових особливостей у період формування особистості має важливе значення для виховної роботи, яка проводиться із

засудженими [163, с. 85] . Підтримуючи думку поіменованого вище вченого, С. В. Царюк зауважує, що «тривалість перебування засуджених в місцях несвободи зумовлює певні особистісні зміни, що позначаються на їхній поведінці та сприйнятті ними різного роду виправних заходів. Їх урахування дозволяє побудувати систему не тільки управління поведінкою засудженого під час відбування покарання, а й визначити найбільш ефективні способи впливу на нього з метою повернення в суспільство особи із соціально-корисними установками, схильністю до правомірної поведінки та відновленими соціально-корисними зв'язками [456, с. 463] .

Інший вітчизняний учений В. А. Носенко вважає, що віковий склад засудженого дає можливість розкрити особливості поведінки людей, їхні потреби і життєву установку, оскільки це пов'язано з особливостями кожного етапу соціалізації людини, її соціальні функції, звички, характер, способи реагування на конкретні ситуації [351, с. 216] .

За результатами дослідження встановлено, що вік засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки становить:

- до 20-ти років – 76 (72/4) чоловіків;
- від 20-ти до 30-ти років – 4622 (2912/1710) чоловіки, 1 жінка;
- від 30-ти до 40-ка років – 7948 (2851/5097) чоловіків, 4 (2/2) жінки;
- від 40-ка до 55-ти років – 5464 (1565/3899) чоловіки, 7 (2/5) жінок;
- від 55-ти до 60-ти років – 826 (319/507) чоловіків, 3 (1/2) жінки;
- понад 60 років – 503 (63/240) чоловіки, 7 (2/5) жінок.

У зв'язку з цим можемо констатувати, що в місцях несвободи кримінальні правопорушення вчиняють чоловіки (99,8 %) у віці від 20-ти до 55-ти років (92,7 %).

Така ситуація, за твердженням А. І. Богатирьова, пояснюється тим, що вік людини є найпродуктивнішим для категорії осіб 25–50 років. Саме в цей період людина стверджується як особистість, набуває життєвого досвіду,

здобуває професію, створює сім'ю та умови для її проживання, отже, є більш схильною до вчинення протиправних дій [127, с. 116].

Підтримуючи позиції поіменованих вище вчених, варто наголосити на тому, що з метою запобігання вчиненню засудженими нового кримінального правопорушення уповноважений пенітенціарний персонал повинен знати, для якої саме вікової групи засуджених найбільш характерним є вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи та використовувати ці відомості у своїй практичній діяльності [251, с. 103].

Окремо варто зупинитися на категорії осіб похилого віку від 65-ти років, незначний відсоток (5,3 %) яких також має місце у вивченні нами характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи. Більшість із них, за ствердженням С. В. Кушнарьова, втратили соціально-корисні зв'язки, і сподівання реалізувати себе у постпенітенціарний період є вельми слабкою. Психологи зазначають, що невдачі самоствердження, самовираження, які нерідко супроводжують спілкування засудженого з соціальним середовищем, призводять до згортання стосунків із зовнішнім світом, самоізоляції, депресивного стану [307, с. 179], що нерідко спричиняє вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень. Саме тому вони потребують посиленої уваги з боку персоналу пенітенціарної установи, особливо начальників відділень соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими і психологів протягом всього часу перебування в установі виконання покарань, й особливо – у період їхньої підготовки до звільнення [251, с. 104].

Громадянство України мають 98,6 % засуджених. Родина у більшості випадків набуває для засуджених важливого значення, оскільки дозволяє їм підтримувати зовнішні зв'язки з навколишнім світом, а також слугує матеріальною та моральною підтримкою їх існування в місцях несвободи [164, с. 80].

Вітчизняні вчені (О. М. Бандурка, Т. А. Денисова, В. М. Трубников) дійшли висновку, що мета кримінального покарання досягається усуненням

негативних якостей особистості, причому вимушений відрив засудженого від сім'ї, найближчого родинного оточення створює проблеми для його адаптації [119, с. 201] .

Що знайшло свого окремого підтвердження за результатами нашого дослідження. Майже половина опитаних нами респондентів з числа засуджених не мають власної сім'ї (48,6 %), шлюб було розірвано під час відбування покарання (72,6 %). Це викликано у першу чергу тим, що більшість з них вели антисоціальний спосіб життя на свободі, вживаючи алкоголь та/або наркотики, не намагаючись підтримувати сімейні стосунки чи здійснити спробу знайти сім'ю взагалі. З них 76,8 % зазначили, що скоріше за все б утрималися від вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи, якби мали родину

Проте дана позиція не отримала свого підтвердження за словами опитаних нами респондентів з числа пенітенціарного персоналу. Як зауважують практичні працівники (68,2 %), шлюб у більшості випадків для засуджених є скоріше матеріальною підтримкою. Дана позиція знайшла підтвердження у 28,3 % опитаних респондентів з числа засуджених, для задоволення статевої пристрасті шлюб потрібен 12,6 % засуджених. З метою отримання можливості бути переведеним на полегшені умови тримання чи отримати умовно-дострокове звільнення бажають укласти шлюб 8,4 % опитаних нами респондентів.

За твердженням І. І. Митрофанова, освіта відіграє далеко не останню роль у формуванні не тільки моральних, вольових, але й розумових якостей особи і значною мірою визначає її інтелектуальний та культурний рівень. Чим вищий інтелектуальний рівень, тим більше можливостей у людини знайти своє місце в суспільстві [328, с. 46] .

За результатами дослідження встановлено, що засуджені, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, на момент проведення опитування не мають освіти взагалі або мають початкову загальну освіту – 4,6 %, базову загальну середню освіту – 18,6 %, повну загальну середню освіту

– 34,8 %, професійно-технічну освіту – 26,8 %, неповну вищу освіту – 11,5 %, базову вищу освіту – 3,1 %, повну вищу освіту – 0,6 %.

За слушним твердженням В. С. Батиргарєвої, доволі часто перепорою на шляху отримання освіти виступає «злочинна кар'єра» засудженого, яку він проходить під час відбуття покарання [122, с. 247] .

Як бачимо, вказаний вище освітній рівень категорії засуджених в місцях несвободи підкреслює їхнє соціальне становище у суспільстві.

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, є їхня трудова діяльність.

Дані про особу через призму оцінки її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально-корисної діяльності злочинною [163, с. 83] .

Указане твердження також отримало свого додаткового підтвердження і за результатами проведеного нами анкетування, де встановлено, що 46,4 % засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, не мають трудового стажу взагалі. Ми не можемо не погодитись з позицією інших вітчизняних учених, які стверджують, що «праця засуджених в місцях несвободи відіграє важливу роль, оскільки дозволяє засудженому марно не витрачати час, отримувати відповідно договору платню, яка дозволяє погасити збитки, завдані потерпілому, оплатити комунальні послуги, купити продукти харчування в магазині, який розташований на території кримінально-виконавчих установ закритого типу» [367, с. 140] .

На жаль, як показало наше дослідження, 62,2 % засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, відмовляються від їх залучення до суспільно корисної праці, мотивуючи це тим, що право на умовно-дострокове звільнення вони все одно не отримають та з інших суб'єктивних причин, основною з яких є їхня приналежність до кримінальної субкультури.

Проведене нами дослідження дало можливість встановити, що серед засуджених, які вчинили або мали намір вчинити кримінальне правопорушення в місцях несвободи, лише 16,2 % не мали постійного місця проживання.

Питому вагу таких засуджених становлять ті, що проживали у містах (68,4 %), жителів сільської місцевості – 31,6 %.

Як бачимо, соціально-демографічні дані осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України свідчать, що у своїй переважній більшості таку категорію засуджених становлять малоосвічені та незабезпечені прошарки населення, які не знайшли своєї ролі в правовому суспільстві.

Саме тому адміністрація і персонал місць несвободи має найбільше приділяти уваги саме такій категорії засуджених, ставити їх на профілактичний облік, проводити один раз на тиждень профілактичні бесіди, здійснювати інші заходи щодо підвищення рівня їхніх адаптаційних можливостей [367, с. 142-143] .

Отже, вивчення соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу, має окремий комплексний напрям і не може розглядатися без врахування інших ознак особи, зокрема морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

Досліджуючи характеристику та типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, ми не могли оминати увагою широкий спектр внутрішніх позицій засуджених у різних сферах соціального буття, які становлять другу групу – це морально-психологічні ознаки, що окремо відображають ставлення особи до існуючих в суспільстві та прийнятих ним соціальних цінностей.

Вивчаючи типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, нами виділено чотири їх основні типи: насильницький, корисливо-насильницький, суспільно протиправний і корисливий.

До засуджених, які вчиняють в місцях несвободи кримінальні правопорушення насильницького типу, слід віднести в першу чергу тих, які характеризуються: жорстокістю, зневажливим ставленням до оточення, егоїзмом, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням, відсутністю співчуття тощо.

Що стосується пенітенціарного персоналу, то, як правило, насильницькі і корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення вчиняють ті з них, хто не знайшов свого місця у нормальному соціумі, має певні підсвідомі образи на оточуючих та проблеми у суспільному житті, у першу чергу фінансового характеру.

Як правило, формування насильницької криміногенної мотивації в особи розпочинається задовго до потрапляння в місця несвободи.

Отримані нами дані підтверджено результатами проведених досліджень і інших вітчизняних учених, на думку яких «для осіб, які вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення в місцях несвободи, характерним є культ фізичної сили, спосіб самоствердження. Щодо засуджених, то така позиція визначається приналежністю останніх до неформальних груп, де поряд із «протиправною сміливістю» високо оцінюється жорстокість, черствість, байдужість до інших осіб» [367, с. 144] .

72,4 % опитаних нами респондентів з числа засуджених вважають, що вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення є безумовною запорукою завоювання авторитету серед засуджених, з них 68,4 % особливо відзначили вчинення саме кримінального правопорушення насильницького характеру.

Суспільно протиправний і корисливий тип є характерним для засуджених, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи; та кримінальні правопорушення проти власності. Особливе місце в системі останніх посідає інтернет-шахрайство.

Що стосується кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом місць несвободи ДКВС України, то, як показало наше дослідження, за своїм морально-психологічним типом такі особи в 76,8 % є корисливими, та в 23,2 % – корисливо-насильницькими.

Так, особи, що вчиняють кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втечу з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) та втечу із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України) [280], за своїми морально-психологічними якостями та ступенем суспільної небезпеки доволі сильно відрізняються від осіб, які вчиняють інші (наприклад, корисливі) кримінальні правопорушення.

Вчинене особою суспільно небезпечне діяння зазвичай відображає різного роду морально-психологічні дефекти в його особистості, з якими доводиться працювати уповноваженому пенітенціарному персоналу.

Для засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи, або корисливі кримінальні правопорушення, характерною є нестійка насильницька орієнтація, що здебільшого пов'язано із засобом самоствердження такої особи. Дефіцит фізичної сили така особа компенсує за рахунок власної спритності та стійкої антисоціальної поведінки з метою самовираження в криміногенному середовищі

На відміну від вищезазначених стійкою насильницькою орієнтацією володіють особи, що вчиняють кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності (умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України); розбій (ст. 187 КК України) тощо) [280].

Окремо варто констатувати, що корислива і корисливо-насильницька злочинність в місцях несвободи постійно розширюється за рахунок збільшення прошарку безробітних. Дана позиція отримала додаткового підтвердження за результатами досліджень й інших вітчизняних учених. Так, О. М. Неживець доводить, що крадіжки (43,5 %) скоює повторно кожен третій звільнений, а вбивства, зґвалтування, розбої, грабежі, вимагання становлять найбільш питому вагу – більше половини (48,6 %) від усіх скоєних засудженими кримінальних правопорушень [344, с. 100-102].

На думку В. І. Борисова, кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, полягає у відображенні особливостей їх певного виду, що мають значення для з'ясування природи вчиненого діяння, його суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності та призначення особі, що його вчинила, покарання [152, с. 181].

За твердженням інших учених (І. Г. Богатирьова, Д. О. Зубова, В. В. Маковій), ступінь суспільної небезпеки як вчинених кримінальних правопорушень, так і осіб, що їх вчинили, характеризують ті риси, які сприяли їх вчиненню, дозволяють певною мірою судити про перспективи виправлення і ресоціалізації засуджених, а також здійснювати спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання [140, с. 181].

Ми підтримуємо позицію поіменованих вище вчених про те, що питання вивчення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є комплексною, міжгалузеву проблемою, дослідження якої не повинно обмежуватися лише предметом кримінально-виконавчого права та кримінології.

Виходячи з окресленого предмета дослідження, ми не можемо не враховувати важливість характеристики засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, в контексті вчинених ними кримінальних правопорушень, до якої в першу чергу відносимо наступні

ознаки: характер вчиненого засудженим в місцях несвободи кримінального правопорушення; судимість; строк покарання; визнання вини тощо.

Переходячи до розкриття першої ознаки, варто зауважити, що в кримінально-правовому циклі характер вчиненого кримінального правопорушення є найбільш значимим, оскільки не лише характеризує особу, яка вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення, а й акумулює в собі інші властивості такої особистості.

Подібної точки зору дотримуються й інші вітчизняні дослідники І. Г. Богатирьов та С. І. Халимон, стверджуючи, що види кримінальних правопорушень, за які було засуджено осіб, що відбувають ті чи інші види покарання, багато в чому відображають не лише характеристику суспільної небезпеки вчиненого ними діяння, а й особу злочинця [131, с. 167], який володіє як стійкою, так і нестійкою насильницькою орієнтацією.

До першої варто віднести кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності, як-от умисне вбивство (ст. ст. 115, 119, 121, 122, 127, 153, 187 КК України) [280] тощо.

Як правило, нестійкою насильницькою орієнтацією характеризуються засуджені, які вчиняють у місцях несвободи кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. ст. 307, 308, 309, 364, 365, 367 КК України), кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (ст. ст. 391, 392, 393, 394 КК України), та кримінальні правопорушення проти власності (ст. ст. 185, 186, 189, 190 КК України) [280].

Що стосується пенітенціарного персоналу, то він також характеризується як стійкою (ст. ст. 115, 119, 121, 122, 127, 187 КК України), так і нестійкою (ст. ст. 364-368 КК України) [280] насильницькою орієнтацією.

Проведене опитування засуджених засвідчило, що за кримінальні правопорушення, вчинені в місцях несвободи, вони отримали покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 років 3 місяців до 5 років (включно) – 56,4 %;

від 5 років 1 місяця до 10 років (включно) – 32,8 %; від 10 років 6 місяців і більше – 10,8 %.

Сукупний строк перебування у місцях несвободи осіб, які вже мали попередні судимості, становить від 3 до 5 років (36,4 %); від 5 до 10 років (37,2 %); від 10 до 15 років (19,6 %); від 15 до 20 років (6,8 %).

Строк фактично відбутого покарання є досить суттєвим фактором, який негативно впливає на засуджених в місцях несвободи.

Відомо, що у період відбування покарання засуджений з боку персоналу виправної колонії та інших засуджених піддається впливу цілої системи чинників як позитивного, так і негативного характеру. До позитивного впливу вітчизняні вчені справедливо відносять засоби виправлення і ресоціалізації, а до негативного впливу – дії організованих злочинних груп, субкультуру тощо [366, с. 148] .

У системі кримінально-правових ознак, що характеризують осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, досить важливою є така ознака, як визнання вини у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Результати проведеного нами дослідження засвідчили, що вини у вчиненні кримінального правопорушення в місцях несвободи визнали лише 28,6 % опитаних нами респондентів.

Четверта група ознак в характеристиці осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є кримінально-виконавчі ознаки, важливість яких полягає не лише в тому, що вони характеризують особу засудженого, а й що дають змогу встановити ступінь застосування до таких засуджених основних засобів їх виправлення і ресоціалізації, визначити роль кожного з них в даному процесі, а це головне в процесі запобігання пенітенціарній злочинності. Вони також сприяють виявленню специфічних детермінант, які обумовлюють вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії і криються у самому процесі виконання відбування покарання, та визначенню шляхів удосконалення заходів щодо їх недопущення [367, с. 149] .

Найбільш загальним показником кримінально-виконавчих ознак засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є місце відбування покарання. Як уже зазначалося вище, найбільше (82,5 %) кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5 %) та СІЗО (30,0 %), що передусім пов'язано з відбуванням в них покарання раніше судимих особами.

Не менш важливою кримінально-виконавчою ознакою осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є їхня поведінка у період відбування покарання. За результатами проведеного опитування встановлено, що систематично або злісно порушували встановлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи 64,2 % засуджених, дотримувалися режиму повністю – 22,6% засуджених та допускали окремі його порушення – 13,2 %.

Як зазначено вище, не визнають свою вину у вчиненому кримінальному правопорушенні (28,6 %), а тому і не розкаються в ньому (36,4 %) опитаних нами засуджених, що вкотре підтверджує факт, що такі засуджені не лише не бажають ставати на шлях виправлення, а й повертатися у суспільство повноправним його членом також.

2.6. Запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України

На сучасному етапі державотворення в Україні значну суспільну увагу приділяють питанням, пов'язаним із криміногенною ситуацією в державі, станом протидії кримінальним правопорушенням, запобігання криміналізації суспільства, нейтралізації негативних тенденцій цього процесу. Йдеться насамперед про проблеми екстраординарного плану, які прямо співвідносяться з питаннями національної безпеки України, безпеки її громадян, захисту конституційних прав і свобод людини, законності та правопорядку в державі. У цьому контексті особливої гостроти набуває проблема запобіжної діяльності, яка сьогодні є складною й суперечливою за

своїм змістом, неоднозначною за наслідками процесів організаційного реформування, докорінної зміни суспільних відносин. Тому забезпечення внутрішньої стабільності, правопорядку й законності в системі та механізмі її функціонування набуло доленосного значення, адже на цьому й ґрунтується національна безпека [406, с. 130] .

Злочинність в місцях несвободи на всіх етапах її розвитку завжди виступала руйнівною силою пенітенціарної системи. На жаль, сучасні місця несвободи Міністерства юстиції України до сьогодні залишаються малоефективними в протистоянні вчиненню засудженими і пенітенціарним персоналом кримінальних правопорушень [249, с. 24] .

Згадуючи твердження І. Г. Богатирьова, ми не можемо не погодитись з тим, що «вчинення засудженими кримінальних правопорушень під час відбування покарання свідчить про наявність серйозних недоліків та суперечностей, що виникають під час виконання покарання у виді позбавлення волі, що ставить під сумнів можливість досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства: захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Тому відсутність в Україні сучасної кримінологічної доктрини запобігання злочинності в місцях несвободи як провідного теоретичного і політичного принципу діяльності держави й громадянського суспільства вимагає від вчених-кримінологів створення її реального механізму і відповідного інструментарію» [367, с. 73] .

Указана вище позиція вітчизняного вченого прямо кореспондується із положеннями Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [400] , де з-поміж іншого основними цілями Стратегії до сьогодні залишаються: «створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи

покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи [400].

Вивчення проблем запобігання злочинності в місцях несвободи варто розпочинати з дослідження суті та змісту самого його поняття, що дає змогу не лише розгорнути широку наукову дискусію щодо його визначення, а й сформуванню цілісної системи запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України.

Так, на думку вітчизняних учених Ю. Ф. Іванова та О. М. Джузі, запобігання злочинності являє собою «діяльність держави та суспільства, спрямовану на утримання злочинності на якомога мінімальному рівні шляхом усунення її причин та умов, а також на недопущення й припинення конкретних кримінальних правопорушень [220, с. 165]. Подібної точки зору дотримується й А. Ф. Зелінський, який в запобіганні злочинності бачить «систему заходів, які застосовуються суспільством з метою стримування зростання злочинності і за можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням [218, с. 114]. Водночас В. В. Голіна під профілактикою злочинності розуміє «нейтралізацію, обмеження чи блокування впливу причин та умов, які детермінують злочинну поведінку» [170, с. 69].

А. П. Закалюк з цього приводу зазначає, що «запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика». Тому, як зазначає вчений, цей різновид має свій специфічний предмет і свою конкретну

мету, а саме: предмет становить діяльність щодо перешкодження дії детермінантів злочинності, передусім її причин та сприятливих умов, з метою обмеження, нейтралізації, а за можливістю – й усунення їх дії. Цим, на його переконання, й визначається функціональна спільність і змістовний зв'язок усіх елементів запобіжної діяльності: її сфер, предмета, цілей, суб'єктів, об'єктів тощо [207, с. 212] .

Підтримуючи вказану вище позицію, О. Г. Колб, А. В. Кирилюк та М. С. Пузирьов зазначають, що в усіх ланках кримінально-виконавчої системи має бути налагоджений комплексний підхід до запобігання злочинності в місцях несвободи [293, с. 186] .

Підтримуючи позицію поіменованих вище вчених, у власному дослідженні ми не могли обійти увагою комплексність підходу до вивчення предмета наукового пошуку.

Залежно від виявлених детермінантів вчинення кримінальних правопорушень ученими виділяються три групи заходів запобігання злочинності: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний [176, с. 68] .

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України являють собою першооснову завдань державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, що реалізуються через систему заходів політичного, економічного, соціального, ідеологічного, і насамперед організаційного характеру, спрямованих на вирішення проблем не лише засуджених, а й пенітенціарного персоналу, що сприяють вчиненню ними кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

За твердженням О. О. Шкути, ці заходи не мають спеціальних цілей боротьби зі злочинністю та профілактики кримінальних правопорушень. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, стаючи основою, платформою спеціального запобігання, оскільки їх спрямованість на вирішення проблемних завдань, які стоять перед нашою державою, створює

передумови для зменшення рівня вчинення таких кримінальних правопорушень [176, с. 121].

До загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи можна віднести ті, що спрямовані на поліпшення життя й діяльності як засуджених, так і персоналу установ виконання покарань, удосконалення ідеологічної та виховної роботи з цими особами тощо [367, с. 199]. Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, однак їх вжиття створює необхідні умови для запобігання кримінально каранним діянням [300, с. 130].

Підтримуючи позицію поіменованих вище вчених, під загальносоціальним запобіганням злочинності в місцях несвободи ми пропонуємо розуміти *систему державних та суспільних заходів політичного, економічного, соціального, ідеологічного та організаційного характеру, спрямованих на запобігання вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом пенітенціарних установ* (курсив наш – Д. К.).

Одним із важливих нормативних документів, що регулює зміст загальносоціального запобігання злочинності в місцях несвободи, сьогодні є Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024 роках, затверджена Розпорядженням КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1153-р [400], положеннями якої констатовано, що «інфраструктура пенітенціарної системи і до війни не відповідала міжнародним стандартам. Умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій. Неefективне реагування на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту, щодо неналежної поведінки працівників пенітенціарної системи та інших засуджених та осіб, взятих під

варту, неефективне розслідування скарг на таке поводження, вплив тюремної субкультури та злочинного середовища створюють передумови для визнання Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, іншими міжнародними організаціями та експертами фактів порушень положень Конвенції у зв'язку із катуванням, жорстоким, нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням» [400] .

Ураховуючи сучасний стан злочинності в місцях несвободи та наявні проблеми протидії так званим «ворам в законі», заслуговує окремої уваги той факт, що в Законі України «Про національну безпеку України» дане питання не відображено взагалі [393] , у зв'язку з чим ми не можемо не підтримати точку зору К. Г. Махніцької стосовно того, що сьогодні варто було б ч. 2 ст. 12 даного Закону [393] «Склад сектору безпеки і оборони» доповнити таким органом, як Державна кримінально-виконавча служба України [321, с. 117] , адже одним із задекларованих стратегічних завдань, спрямованих на запобігання злочинності в місцях несвободи, сьогодні залишається протидія негативному впливу злочинної субкультури та неформальній тюремній ієрархії [400] .

Щодо інших заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи, то мова про них ведеться зокрема у Законі України «Про захист суспільної моралі» [392] . Підтримуючи твердження поіменованого вченого, К. В. Муравйов у власному дослідженні («Арештантська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі) зауважує, що саме кримінальна субкультура є неформальною системою самоорганізації засуджених, що складалась десятиріччями. Саме тому, як і будь-яка інша система самоорганізації, вона включає в себе рольову та соціальну стратифікацію членів, наявність певних правил поведінки (законів, звичаїв, традицій), а також карної системи (у разі порушенні правил) [336, с. 154] .

У зв'язку з цим на загальносоціальному рівні до сьогодні залишається невирішеною низка проблем, які одночасно є одними із задекларованих Стратегічних завдань, спрямованих на запобігання злочинності в місцях несвободи:

- «імплементация положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями та Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), Європейських в'язничних правил та рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в національну правову систему;

- створення та забезпечення функціонування подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (зовнішніх та внутрішніх) з метою додержання прав і свобод людини і громадянина, які перебувають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань, закладах охорони здоров'я державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»;

- удосконалення процедури фіксації тілесних ушкоджень засуджених та осіб, взятих під варту, медичними працівниками відповідно до рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

- формування взаємовідносин персоналу пенітенціарної системи та засуджених на засадах динамічної безпеки;

- модернізація центрів відеоспостереження в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, у тому числі в частині застосування портативних відеореєстраторів;

- протидія негативному впливу злочинної субкультури та неформальної тюремної ієрархії» [400] .

З огляду на перелік вказаних вище проблем у власному дослідженні ми не могли оминати увагою і персонал місць несвободи. У зв'язку з цим важливо зауважити, що на ефективність виконання запобіжних загальносоціальних заходів у цьому напрямі негативно впливає також плинність кадрів у ДКВС України, що пов'язано з невисоким рівнем соціального захисту персоналу місць несвободи, низькою заробітною платою працюючих осіб та пенсіонерів кримінально-виконавчої системи [249, с.26] .

Водночас ми не можемо не погодитись з твердженням І. Г. Богатирьова, що роботу з персоналом завжди вважали «візитною карткою» будь-якої організації чи відомства. А щодо органів і установ виконання покарань – тут вимога єдина: персонал має бути обличчям держави та гідно представляти її на всіх рівнях. Саме на цьому постулаті має будуватися кадрова політика, завдання якої – здійснювати професійну підготовку і виховання персоналу, а також вирішувати весь комплекс проблемних питань, що супроводжує роботу з ним [135, с. 73] .

Узагальнюючи результати дослідження, до сучасних заходів загальносоціального запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України слід віднести:

- належне фінансування пенітенціарної системи України, особливо в частині створення відповідних Європейських умов виконання та відбування кримінальних покарань в місцях несвободи;

- проведення капітального ремонту та побудова нових пенітенціарних установ європейського зразка;

- створення відповідних умов соціального забезпечення та захисту пенітенціарного персоналу ДКВС України, у тому числі шляхом підвищення заробітної плати.

Реалізація перелічених вище завдань на наше переконання є неможливим без ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про пенітенціарну систему України», відповідний законопроект поданий депутатами до Верховної Ради України.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України на відміну від загальносоціальних мають безпосередню мету, спрямовану на виявлення і усунення кримінально-протиправних причин та умов, що являє собою його основну і характерну ознаку та є головною особливістю.

За твердженням академіка А. П. Закалюка, «на відміну від інших, заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності застосовуються: не тільки після вчинення кримінального правопорушення, але й зазвичай до його вчинення; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, що мають винятково цільове запобіжне значення; інколи паралельно з іншими засобами запобігання злочинності, але частіше після них. Водночас, як зазначає поіменований вчений, такі заходи становлять окремий різновид запобігання злочинності – суто кримінологічний, у зв'язку з чим їх так і називають – спеціально-кримінологічними заходами запобігання злочинності» [207, с. 217] .

Л. В. Раєцька під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності пропонує розуміти «комплекс напрямів боротьби зі злочинністю, сутність яких полягає у різнобічній діяльності державних органів, громадян та їх об'єднань, спрямованих на розробку і реалізацію заходів, які цілеспрямовані на усунення негативних процесів та явищ, що виступають факторами вчинення кримінальних правопорушень, а також запобігання їх вчиненню на різних стадіях кримінально-протиправної діяльності» [419, с. 254] .

Л. Т. Головійчук під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням розуміє «діяльність, яка охоплює сукупність політичних, соціально-економічних, організаційних, правових, освітніх та інших заходів, які у своєму комплексі спрямовані на запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень» [172, с. 157] .

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, за твердженням І. Г. Богатирьова, «спрямоване на виявлення й послаблення або усунення впливу факторів, що виступають

причиною розвитку злочинності у цілому як окремим її видам та групам кримінальних правопорушень, так і окремим кримінальним правопорушенням. Важливим аспектом спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи виступають розробка та впровадження наукових програм з вивчення факторів ризику щодо поведінки засуджених та персоналу установ виконання покарань, що відхиляються від норми» [367, с. 206] .

На підставі вивчених дефініцій та поглядів вітчизняних учених пропонуємо власне бачення на поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності в місцях несвободи», під яким ми пропонуємо розуміти *специфічну професійну діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на запобігання вчиненню у місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань та здійснення безпосереднього впливу на дестабілізацію криміногенних чинників, які породжують такого роду злочинність* (курсив наш. – Д. К.).

Отже, як бачимо, метою спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України є вирішення конкретних завдань, спрямованих на усунення відповідних причин та умов вчинення засудженими та персоналом в місцях несвободи кримінальних правопорушень.

Щодо ознак заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи, то варто зауважити, що першою із них є саме специфічна професійна діяльність уповноважених суб'єктів, тому що така діяльність, по-перше, здійснюється в закритих умовах місць несвободи, а по-друге, обмеженим колом суб'єктів.

До суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи варто віднести: підрозділи охорони, нагляду і безпеки слідчих ізоляторів та виправних колоній закритого типу, які безпосередньо проводять ці заходи; воєнізовані формування ДКВС України, які залучаються

до забезпечення правопорядку в слідчих ізоляторах та виправних колоніях закритого типу.

Окреме місце варто відвести оперативно-розшуковій діяльності та організації взаємодії відповідних підрозділів і служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи. Це знайшло окреме схвальне підтвердження за словами 63,8 % опитаних нами респондентів з числа пенітенціарного персоналу.

Важливу роль у забезпеченні даного процесу відіграють й інші державні органи і недержавні організації в порядку, визначеному ст. 20 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [386] .

Наступною ознакою спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи є відповідна нормативно-правова база, основу якої становлять Конституція України, законодавчі та підзаконні нормативні акти, які регулюють порядок виконання та відбування кримінальних покарань.

На жаль, сьогодні констатовано невідповідність пенітенціарного законодавства порядку і умовам виконання/відбування кримінальних покарань, що вкрай негативно впливає на проведення заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи. У зв'язку з цим вітчизняний вчений О. Г. Колб справедливо звертає увагу на відсутність у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України об'єктів запобіжного впливу та необхідність їх закріплення у спеціальній нормі КВК України [238, с. 268] .

Невід'ємною складовою спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в місцях несвободи є загальносоціальна профілактика віктимності засуджених, що включає в себе вивчення причин віктимізації, скоєння засудженими аморальних вчинків, правопорушень і умов, що їм сприяють, та розробка на цій основі необхідних методів і засобів нейтралізації й усунення у засуджених чинників віктимної поведінки.

Віктимологічна профілактика в місцях несвободи на спеціально-кримінологічному рівні забезпечується діями в межах трьох основних напрямів: виявлення детермінантів, які сприяють вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень, якщо вони пов'язані з потерпілою особою та її поведінкою, й усунення їх; виявлення осіб, які своєю поведінкою або сукупністю особистісних характеристик можуть з найбільшою ймовірністю стати жертвами вчинення щодо них в місцях несвободи кримінальних правопорушень та здійснення стосовно них відповідного впливу, спрямованого на активізацію їхніх захисних функцій, а також забезпечення їхньої особистої чи майнової безпеки; запобігання та припинення конкретних кримінальних правопорушень з використанням захисних можливостей потенційної жертви, а також з використанням певної тактики під час організації профілактичної роботи «від потерпілого» [194, с. 134] .

Для того, щоб спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи отримали більшу ефективність, слід перед їх плануванням як зазначає український учений М.В Романов не тільки виявити фактори вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень, а й детально дослідити особу, яка схильна до вчинення такого кримінального правопорушення [425, с. 132] .

До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності засуджених в місцях несвободи ДКВС України слід віднести:

- модернізацію чинного законодавства та відомчих нормативних актів, спрямованих на запобігання злочинності в місцях несвободи;
- створення належних умов праці і безпеки осіб, до функціональних обов'язків яких входить боротьба зі злочинністю в місцях несвободи;
- створення прозорої й відкритої процедури відбору висококваліфікованих кадрів для ДКВС України, особливо на керівні посади;

– своєчасне проведення службових перевірок щодо вчинення як засудженими, так і пенітенціарним персоналом кримінальних правопорушень та притягання їх до кримінальної відповідальності;

– розробка комплексних дієвих і сучасних кримінологічних програм, спрямованих на запобігання злочинності в місцях несвободи.

До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності адміністрацією і персоналом місць несвободи ДКВС України слід віднести:

- подолання в місцях несвободи корупції;
- унеможливлення проявів нестатутних відносин між адміністрацією і персоналом місць несвободи та засудженими;
- ефективну співпрацю адміністрації і персоналу місць несвободи з громадськими організаціями, засобами масової інформації та родичами засуджених;
- проведення адміністрацією профілактичної роботи з персоналом місць несвободи з метою недопущення кримінальних проявів стосовно засуджених корисливого й насильницького характеру тощо.

Індивідуально-профілактичне запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України на відміну від спеціально-кримінологічного вчені розглядають як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи.

Є. Б. Пузиревський зауважує, що індивідуальне запобігання злочинності спрямоване у першу чергу на особистість правопорушника, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують вчинення кримінально карних діянь цього виду. За твердженням поіменованого вченого, по-перше, таке запобігання забезпечують за допомогою не одного заходу, а цілого їх комплексу; а по-друге, результат за однієї й такої самої тактики кримінологічного впливу істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінантів злочинної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної ситуації того чи іншого кримінального правопорушення; і по-третє, інтенсивність запобіжних

заходів повинна перебувати в прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінантів [408, с. 14] .

З огляду на основні характеристики особи коригувальний вплив має бути спрямований на: поведінку і спосіб її життя; особистісні характеристики людини, які мають кримінологічне значення, оскільки характеризують деформацію її поведінки; кримінологічно значущі психофізіологічні особливості людини (у міру її схильності до виправлення, зміни, лікування); навколишнє середовище як сукупність умов для несприятливого формування особистості та її життєдіяльності у побуті (насамперед у сім'ї), під час навчання, праці та дозвілля, у мікросоціальних групах, у тому числі девіантних; тривалі несприятливі життєві умови, які мають криміногенний характер [367, с. 217–218] .

За результатами проведеного нами дослідження отримала підтвердження позиція вітчизняних учених, що ізоляція осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень у місцях несвободи, не завжди дає позитивні результати, і будучи поміщеними до установи виконання покарань, засуджені знову вчиняють часом не менш тяжкі, а інколи й особливо тяжкі злочини [194, с. 260] , що ставить перед кримінологічною наукою і практикою діяльності органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів завдання щодо перегляду застарілих концепцій індивідуально-профілактичного запобігання злочинності в місцях несвободи та заходів, спрямованих на запобігання їй.

Індивідуально-профілактичне запобігання злочинності в місцях несвободи, як зазначалося вище, здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких така діяльність належить до основних завдань і функцій.

До основних методів індивідуальної профілактики злочинності в місцях несвободи, за твердженням вітчизняних учених, слід віднести метод переконання і правозастосування.

Перший включає тлумачення, що виражається у роз'ясненні особі, до якої застосовується профілактичний захід, змісту допущених нею порушень і

помилки; осуд протиправної поведінки; здійснення впливу на свідомість особи, що профілакується, для формування у неї бажання уникати дій, які можуть спровокувати вчинення кримінального правопорушення.

Водночас метод правозастосування дає можливість застосувати до особи, що профілакується, заходи дисциплінарного або громадського впливу, а в окремих випадках – ініціювати питання про притягнення такої особи до інших видів відповідальності, що передбачені законом [166, с. 53].

На підставі викладеного вище під індивідуально-профілактичним запобіганням злочинності в місцях несвободи ми пропонуємо розуміти *діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на здійснення відповідних профілактичних заходів щодо виявлення осіб, які мають намір або готують вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень.*

До основних заходів індивідуально-профілактичного запобігання злочинності в місцях несвободи варто віднести:

- виключення умов, що дають можливість вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень;
- встановлення осіб, які вступають в кримінально-протиправні зв'язки із засудженими або персоналом місць несвободи;
- постановку на профілактичний облік засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень;
- застосування заходів ефективного впливу на особу, яка має намір вчинити кримінальне правопорушення в місцях несвободи;
- проведення щодо засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, відповідних оперативно-розшукових заходів.

Висновки до розділу 2

1. За результатами вивчення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України як суб'єкта запобігання злочинності в місцях

несвободи констатовано, що, незважаючи на низку позитивних змін, спрямованих на забезпечення процесу гуманізації виконання/відбування кримінальних покарань, перехід ДКВС України в підпорядкування Міністерства юстиції породив недостатній контроль держави над місцями несовободи, що призвело до зростання пенітенціарної злочинності.

2. Вивчення поняття ознак та видів злочинності в місцях несовободи ДКВС України дозволило не лише запропонувати його авторську дефініцію, а й встановити, що злочинність в місцях несовободи становлять дві основні групи: злочинність засуджених в місцях несовободи і злочинність адміністрації місць несовободи та їх персоналу. Охарактеризовано види злочинності в місцях несовободи ДКВС України та виділено характерні ознаки за кожним з них.

Констатовано, що окреме місце в структурі злочинності в місцях несовободи посідає латентна злочинність, вивчення якої дозволило запропонувати сучасне власне бачення поняття латентної злочинності в місцях несовободи.

3. Вивчення стану, структури та динаміки злочинності в місцях несовободи ДКВС України засвідчило значну кількість (2790) вчинених у місцях несовободи, переважну більшість з яких становлять виправні колонії середнього рівня безпеки (52,5 %), СІЗО (30,0 %) та виправні центри (10,3 %), протягом останніх (2018–2022) років кримінальних правопорушень: проти життя та здоров'я особи (57,2 %) й у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (41 %).

4. За результатами проведеного аналізу причин та умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несовободи ДКВС України здійснено їх поділ на суб'єктивні (внутрішні) й об'єктивні (зовнішні). На підставі чого нами виділено три основні внутрішні стосовно суб'єкта детермінації кримінально-протиправної поведінки ознаки, якими є: його криміногенна мотивація; антисоціальні установки в свідомості особи; певна життєва ситуація. Окремо запропоновано власне бачення на поняття кримінальної субкультури.

5. Надання характеристики та вивчення типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, нами було здійснено за чотирма основними групами ознак: соціально-демографічними (стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, трудова діяльність, місце проживання тощо), морально-психологічними (чотири основні типи особистості: насильницький, корисливо-насильницький, суспільно протиправний і корисливий), кримінально-правовими (характер вчиненого засудженим в місцях несвободи кримінального правопорушення, судимість та строк покарання) та кримінально-виконавчими (місце відбування покарання, поведінка засудженого у період відбування покарання, засвоєння основних засобів виправлення і ресоціалізації, ставлення до каяття у вчиненому тощо), що в кінцевому результаті дало змогу розробити та запропонувати кримінологічні портрети засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи

6. Результати вивчення запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України дали змогу не лише надати повну і ґрунтовну характеристику за кожною з її трьох груп – загальносоціальною, спеціально-кримінологічною та індивідуально-профілактичною, – а й запропонувати власне авторське бачення на їх поняття та характерні ознаки.

РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ОБЛІКУ ОРГАНУ З ПИТАНЬ ПРОБАЦІЇ

3.1. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації

Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні [125, с. 207] .

Вивчення проблем стану злочинності та з'ясування закономірностей її розвитку завжди мають науковий інтерес і є предметом дослідження вчених-кримінологів. Проблеми злочинності серед осіб, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі (перебувають на пробації), досліджували І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. М. Дрьомін, С. І. Халимон та інші. Напрацювання зазначених учених мають велике значення для формування теоретичних засад кримінологічної науки, проте розвиток суспільних відносин, створення нових правових інституцій вимагають уточнення й актуалізації результатів досліджень. Саме це і підтверджує актуальність вивчення стану, рівня, динаміки та структури злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації.

Завданнями нашого дослідження є аналіз стану, рівня, динаміки та структури злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, вивчення характеристики осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу пробації, установлення основних детермінант злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, вивчення компетенції уповноваженого органу пробації як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням та розкриття змісту заходів запобігання

кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації.

Отже, злочинність, як стверджують криминологи, це відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою цілісну сукупність всіх злочинів (кримінальних правопорушень), вчинених на певній території за відповідний період часу [220, с. 55]. Ураховуючи зміни до національного законодавства в частині появи у ньому нових термінів «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок», варто відзначити, що поняття «злочинність» включає в себе сукупність як злочинів, так і кримінальних проступків.

Це визначення містить низку ознак, які потребують певного пояснення у контексті поставленого наукового завдання. Отже, під «відносною масовістю» необхідно розуміти те, що злочинність не є абсолютною, вона динамічна і залежно від суспільно-політичних факторів може зростати або знижуватися. Наприклад, початок воєнних (бойових) дій на території України у 2022 році мав значний вплив на рівень злочинності, окремі види якої суттєво знизилися, а інші – зросли.

Соціальна обумовленість злочинності пояснюється тим, що злочинність існує стільки, скільки існує суспільство, саме передумовами виникнення цього негативного явища є соціум. Очевидно, що без суспільства злочинність неможлива. Жодному суспільству, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити вчинення антисуспільних діянь [294, с. 53].

Така ознака, як «історична мінливість», характеризує злочинність у різні періоди розвитку людства. Одні види злочинів зникають, інші з'являються. Кримінально-правове явище злочинності виявляється через виняткову належність до кримінально-караних діянь, визначених КК України. Такі явища, як криміналізація та декриміналізація, також мають вплив на рівень злочинності. У лютому 2022 року КК України доповнено низкою змін, які спрямовані на криміналізацію діянь, що не існували до початку

повномасштабного вторгнення росії в Україну (ст. 111⁻¹ Колабораційна діяльність; ст. 111⁻² Пособництво державі-агресору; ст. 114⁻² Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану; ст. 201⁻² Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; ст. 435⁻¹ Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю; ст. 436⁻² Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників).

Злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, не є окремою складовою злочинності, а лише її частиною. Проте злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації, становить певний науковий інтерес, адже діяльність пробації та виправних практик чи пробаційних програм має безпосередній вплив на її рівень, стан, динаміку і структуру.

Злочинності, як і будь-якому явищу, притаманні певні показники. Такими показниками є кількісні (стан, рівень, коефіцієнт, динаміка) та якісні (структура, характер, ціна, латентність).

Чиказька школа кримінології для позначення показників злочинності використовує термін «crime data» – термін, що використовується для позначення різних джерел інформації про тенденції та моделі злочинності. Дані про злочини інформують нас про рівні різних видів правопорушень, де і коли вони відбуваються, а також про соціальні характеристики як правопорушників, так і жертв. Дані про злочинність є основним матеріалом, з яким працюють багато кримінологів, наприклад, намагаючись пояснити, як і чому відбуваються певні злочини, чому певні типи соціальних суб'єктів з більшою чи меншою ймовірністю беруть участь у злочинній поведінці або чому загальний рівень злочинності може зростати або падати [64, с. 33] .

Застосовуючи метод дедукції, спробуємо, використовуючи сукупність показників злочинності, здійснити аналіз стану, рівня, динаміки та структури злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації. Ураховуючи те, що здійснити аналіз злочинності серед зазначених осіб за всіма показниками неможливо через відсутність апробованих методик, аналіз буде проведений лише за окремими показниками.

Спочатку коротко охарактеризуємо ці основні показники. Перший показник злочинності – це її стан – число вчинених кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів) та осіб, що їх вчинили, на певній території за визначений період часу [294, с. 189]. За основу візьмемо кількість осіб, які вчинили повторно кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу пробації у період нагляду (відбування покарання) та після його завершення на території України (за винятком тимчасово окупованих територій), у межах доступного часового простору (залежно від наявності статистичних даних). У нашому випадку береться кількість осіб, які вчинили повторні злочини, адже з'ясувати достовірно кількість вчинених кримінальних правопорушень такими особами не є можливим (уповноважений орган пробації не веде такої статистики). Територіальна ознака стану злочинності дасть можливість визначити адміністративно-територіальні одиниці, де цей показник є більшим чи меншим.

Другий показник злочинності – рівень (або коефіцієнт) – визначається із кількості кримінальних правопорушень, вчинених на тій чи іншій території, з урахуванням числа мешканців на певний період часу [294, с. 57]. У нашому дослідженні ми використовуватимемо кількість вчинених кримінальних правопорушень особами, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, на 100 таких осіб. Коефіцієнт злочинів розраховуватимемо за формулою:

$$\text{К. з.} = \frac{3 \times 100}{\text{Н}},$$

де Z – кількість кримінальних правопорушень, вчинених особами, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації певного регіону (адміністративно-територіальної одиниці) за певний період часу (рік);

N – кількість осіб, які перебували на обліку уповноваженого органу пробації певного регіону (адміністративно-територіальної одиниці) за певний період часу (рік).

Коефіцієнти дозволяють порівняти інтенсивність кримінальних правопорушень у різних адміністративно-територіальних одиницях з різною кількістю осіб, що перебувають на обліку, а також у різні періоди. Вибір величини стандартної кількості населення залежить від чисельності жителів даної території, зручності сприйняття даного показника та його порівняння з аналогічними показниками в інших територіальних одиницях. Для великих територіальних одиниць (країна, область, велике місто) коефіцієнти розраховуються на 100 тисяч населення, для середніх (район, місто) – на 10 тисяч, для невеликих (мале місто, мікрорайон у місті, селище тощо) – на 1 тисячу [294, с. 57]. У нашому випадку для зручності розрахунків ми обрали величину 100 осіб, беручи до уваги той факт, що у певних регіонах кількість осіб, які перебувають на обліку, може бути меншою за 1000.

Третій показник злочинності – це її динаміка. Під динамікою злочинності розуміють її розвиток у часі (стан, рівень, структура). Динаміка злочинності – це кримінологічна категорія, що означає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, які відбувалися протягом певного періоду [294, с. 58].

У кримінологічній науці із цією метою використовують карти злочинності. Використання карт злочинності має допомагати правоохоронним органам визначити тенденції злочинності (головним чином у містах), визначити ресурси там, де вони, вочевидь, найбільше потрібні, і розподілити сили та засоби [64, с. 37].

Показники злочинності зазвичай аналізуються у русі, тобто динаміці. Ми спробуємо порівняти показники повторної злочинності серед осіб, які

перебували на обліку кримінально-виконавчої інспекції та уповноваженого органу пробації у межах 15 років (за наявності доступних даних). Аналіз динаміки злочинності в науково-практичному значенні для діяльності уповноважених органів пробації має таку мету: отримати уявлення про зміну показників за попередній (минулий) період, виявити тенденції та закономірності цих змін; здійснити прогноз про майбутній можливий характер злочинності у найближчій перспективі; вирішити питання про необхідну кількість та якість персоналу уповноваженого органу пробації.

Четвертим показником злочинності є її структура, тобто співвідношення окремих видів кримінальних правопорушень в загальній їх кількості за певний період часу на визначеній території. Структура виразно говорить про те, що собою являє злочинність у конкретних умовах, якою є якість цього явища [294, с. 58]. Основними показниками структури злочинності є: співвідношення за ступенем тяжкості злочинів; співвідношення умисних та необережних злочинів; частка злочинності неповнолітніх та молоді; частка групової та організованої злочинності; співвідношення жіночої та чоловічої злочинності.

Таким чином, використовуючи наявний статистичний матеріал, спробуємо здійснити аналіз злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації за чотирма показниками: стан, рівень (коефіцієнт), динаміка, структура.

Для з'ясування стану (повторної) злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, необхідно проаналізувати кількісний склад осіб, які перебували на обліку за роками.

Як видно з діаграми на рис. 3.1.1, у 2018 році на обліках уповноважених органів з питань пробації перебувало 56112 осіб. Це чотири категорії осіб, засуджених до громадських робіт, виправних робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та звільнені від відбування покарання з випробуванням. Переважну більшість – 89 % – становлять особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням.

Стан повторних кримінальних правопорушень, вчинених у 2018 році, зображено на рис. 3.1.2. Кількість вчинених правопорушень становить 2026, що відповідно дорівнює 3,61 % від загальної кількості, що пройшли за обліками.

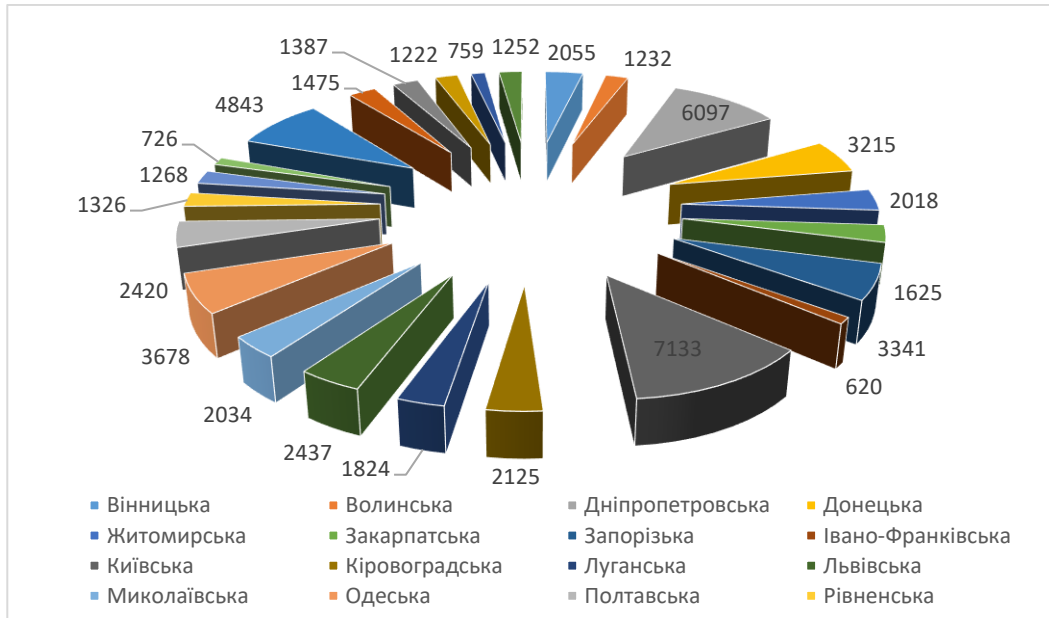

Рис.3.1.1 Кількість осіб, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації у 2018 році

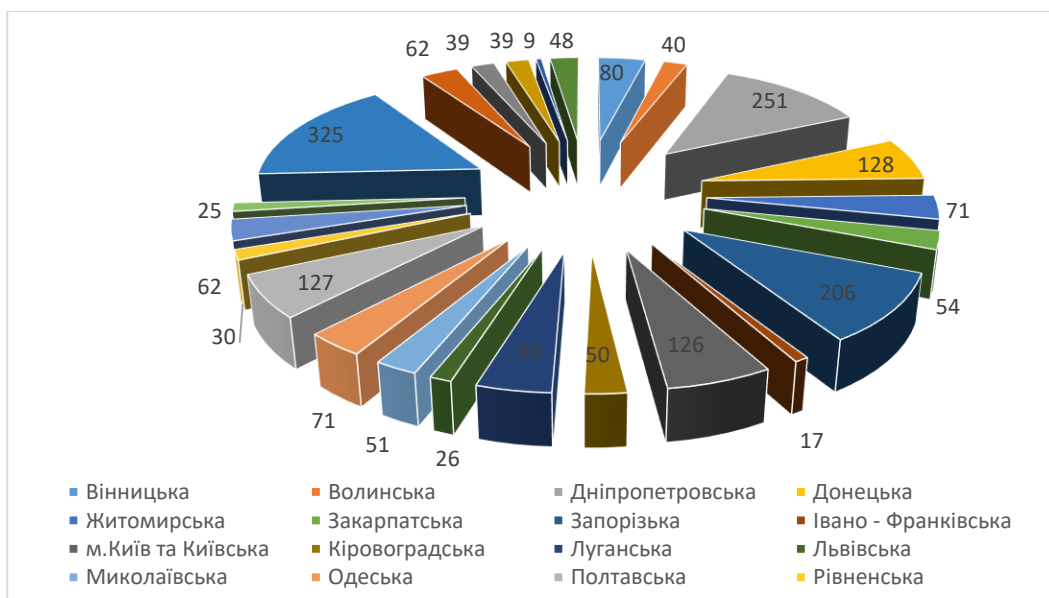

Рис. 3.1.2 Кількість осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2018 році (повідомлено про підозру під час перебування на обліку)

Стан повторних кримінальних правопорушень у 2019 році характеризується певним зменшенням. У 2019 році на обліку уповноважених органів пробації перебувало 56334 осіб (рис. 3.1.3), за цей період 1729 осіб вчинили повторні кримінальні правопорушення (рис. 3.1.4), що становило 3,1 % від кількості осіб, які перебували на обліку, притому що кількість осіб, які пройшли за обліками, була на 222 особи більше.

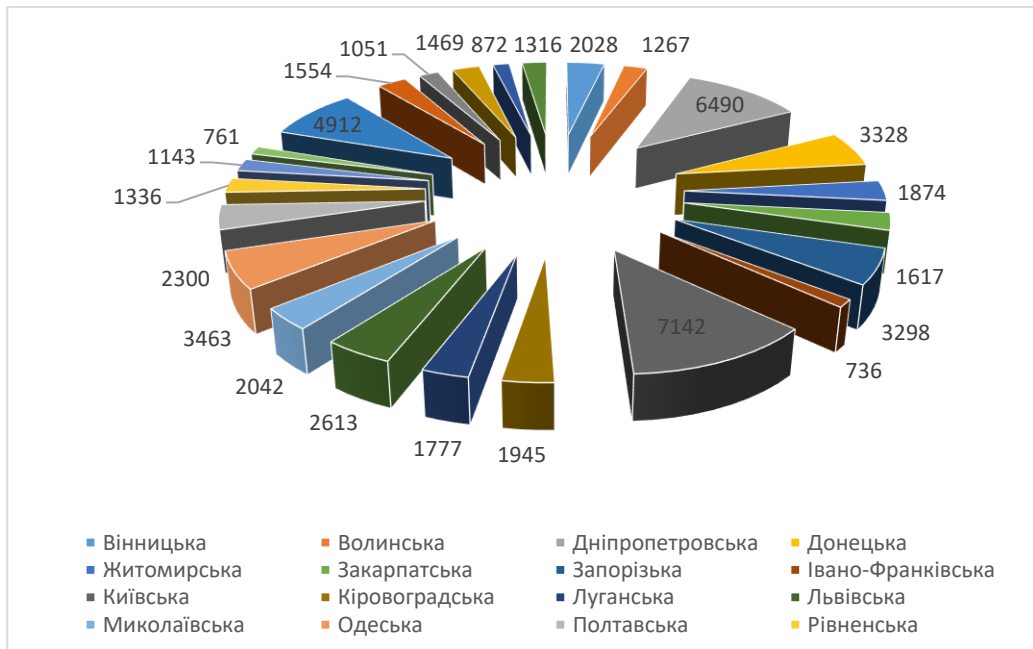

Рис. 3.1.3 Кількість осіб, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації у 2019 році

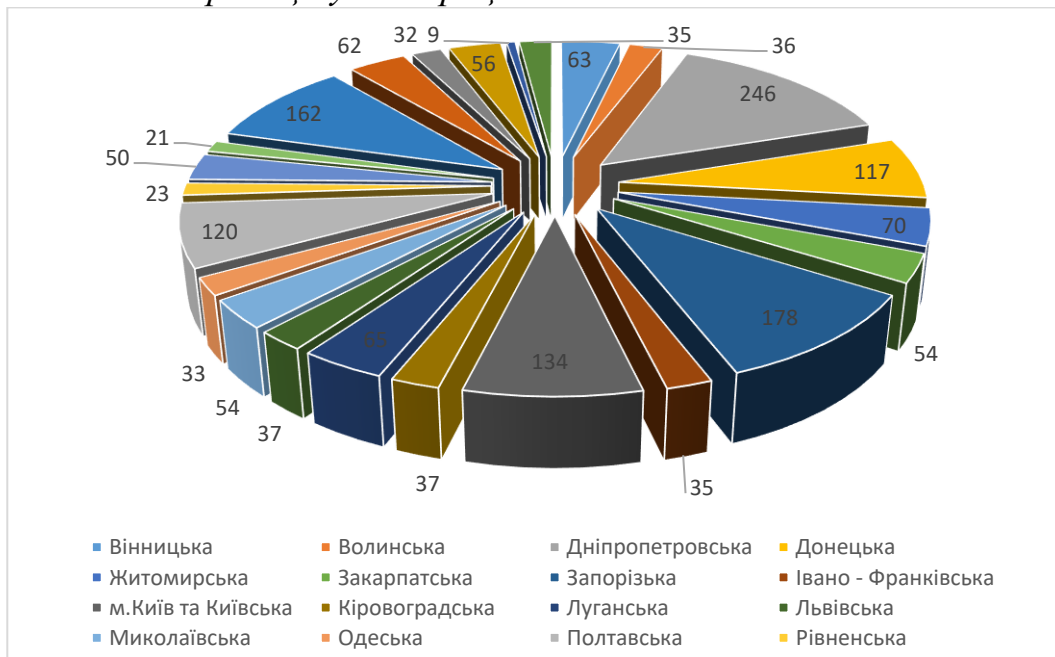

Рис. 3.1.4 Кількість осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2019 році (повідомлено про підозру під час перебування на обліку)

Стан повторних кримінальних правопорушень у 2020 році характеризується зменшенням кількості осіб, які перебували на обліках уповноважених органів пробації, у порівнянні з минулим роком на 2,6 %, що становило 54889 осіб (рис. 3.1.5). Проте стан повторних кримінальних правопорушень характеризується відносним збільшенням і становить 3,18 % або 1746 осіб (рис. 3.1.6).

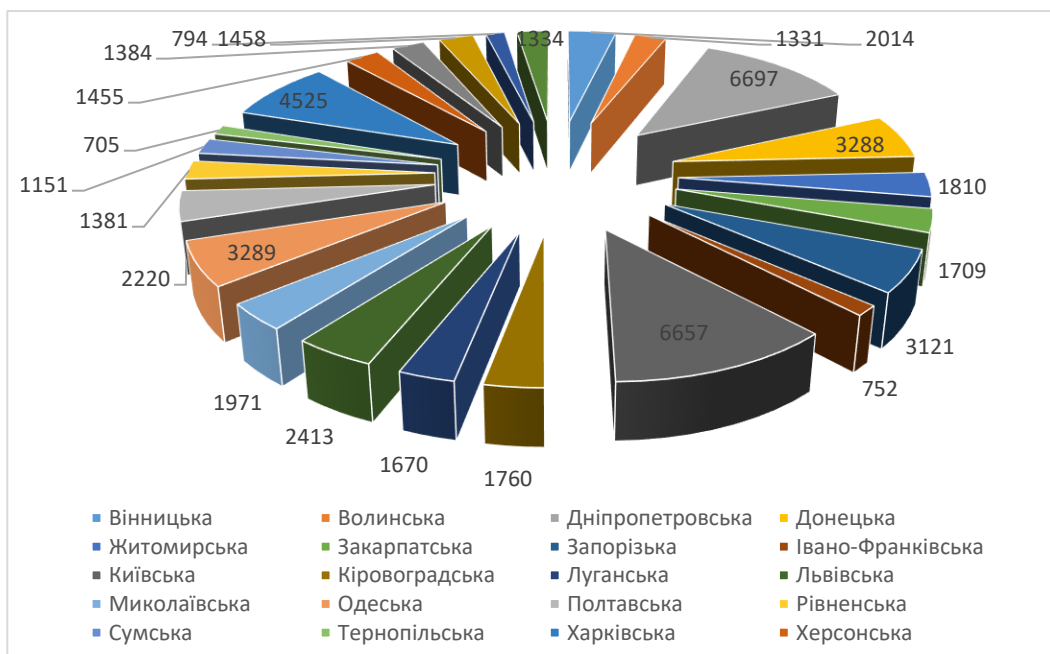

Рис. 3.1.5 Кількість осіб, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації у 2020 році

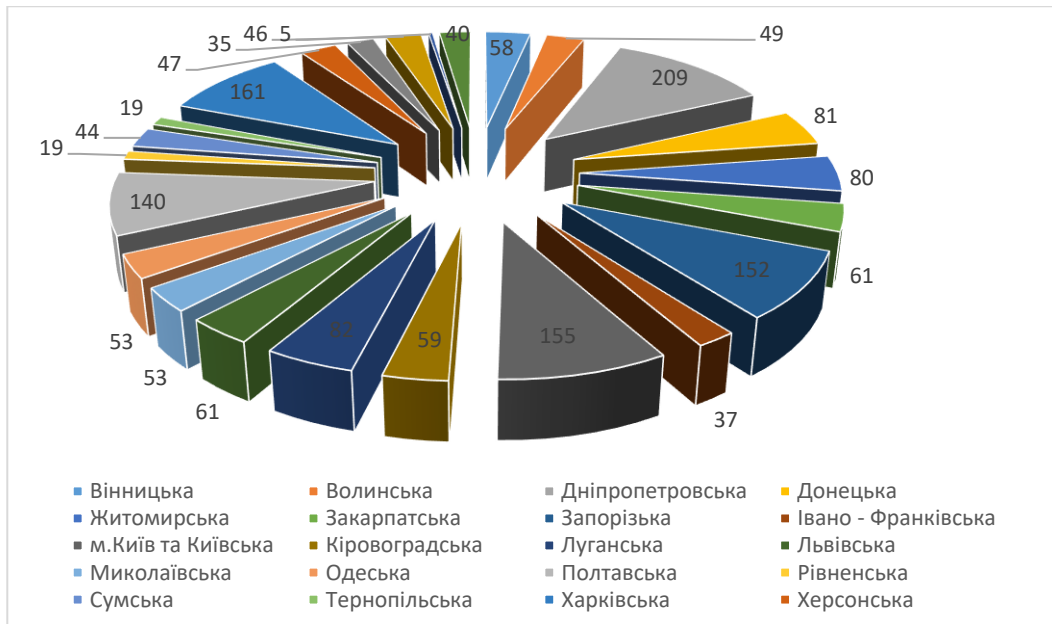

Рис. 3.1.6 Кількість осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2019 році (повідомлено про підозру під час перебування на обліку)

У 2021 році характерним є збільшення кількості осіб, які перебували на обліку уповноважених органів пробації, в середньому на 2,5 тис. осіб і становило 59023 (рис. 3.1.7), тоді як кількість осіб, що вчинили повторні кримінальні правопорушення за цей період, становить 1541 або 2,6 % від всіх, що пройшли за обліками (рис. 3.1.8).

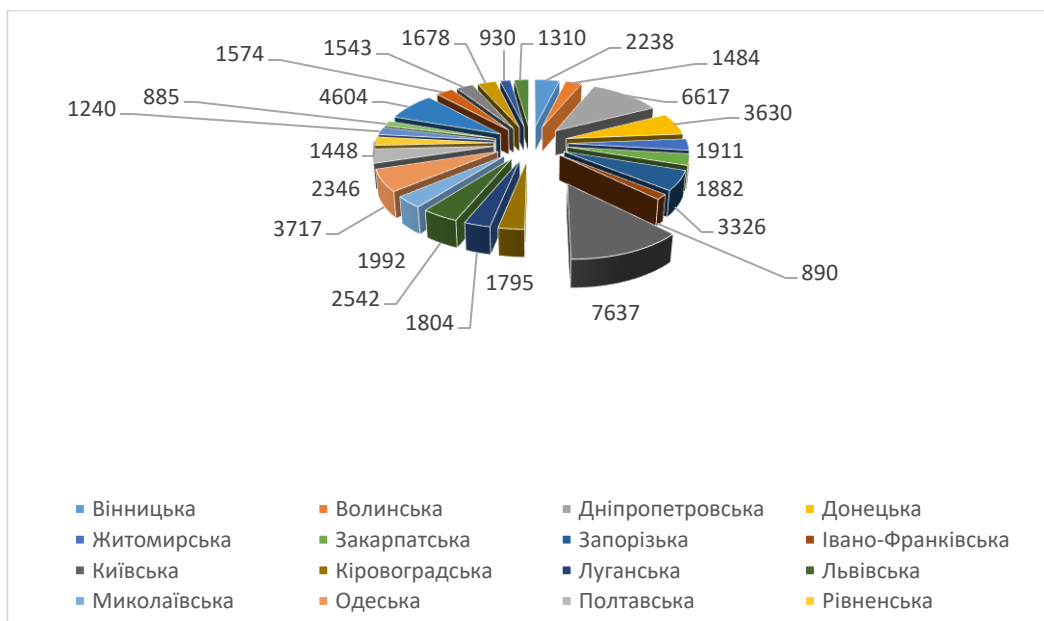

Рис. 3.1.7 Кількість осіб, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації у 2021 році

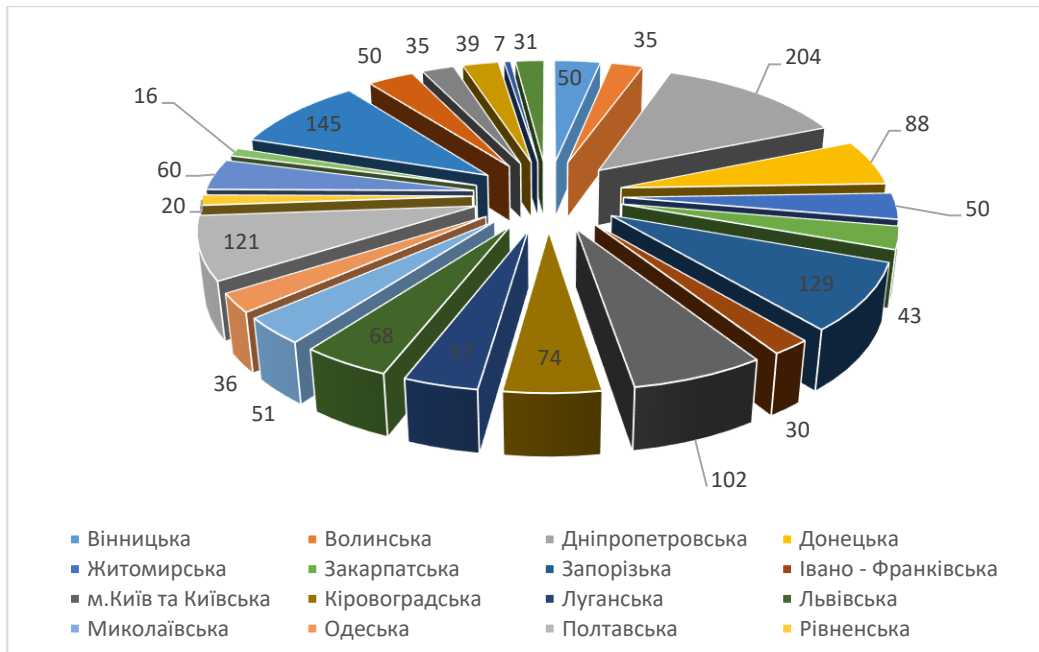

Рис. 3.1.8 Кількість осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2021 році (повідомлено про підозру під час перебування на обліку)

Отже, підбиваючи проміжні підсумки щодо стану повторних кримінальних правопорушень, вчинених у 2018–2021 роках, слід звернути увагу на їх відносну стабільність, тобто відсутність неконтрольованого зростання, а у 2021 році навіть тенденцію до зниження на тлі збільшення кількості осіб, які перебували на обліку.

Здійснимо аналіз стану повторних кримінальних правопорушень за територіальною ознакою.

Як зазначалося вище, за територіальною ознакою стану злочинності ми можемо визначити адміністративно-територіальні одиниці, де цей показник є більшим чи меншим. З'ясування цієї ознаки автоматично дає нам можливість визначити другий важливий показник злочинності – це її рівень (або коефіцієнт).

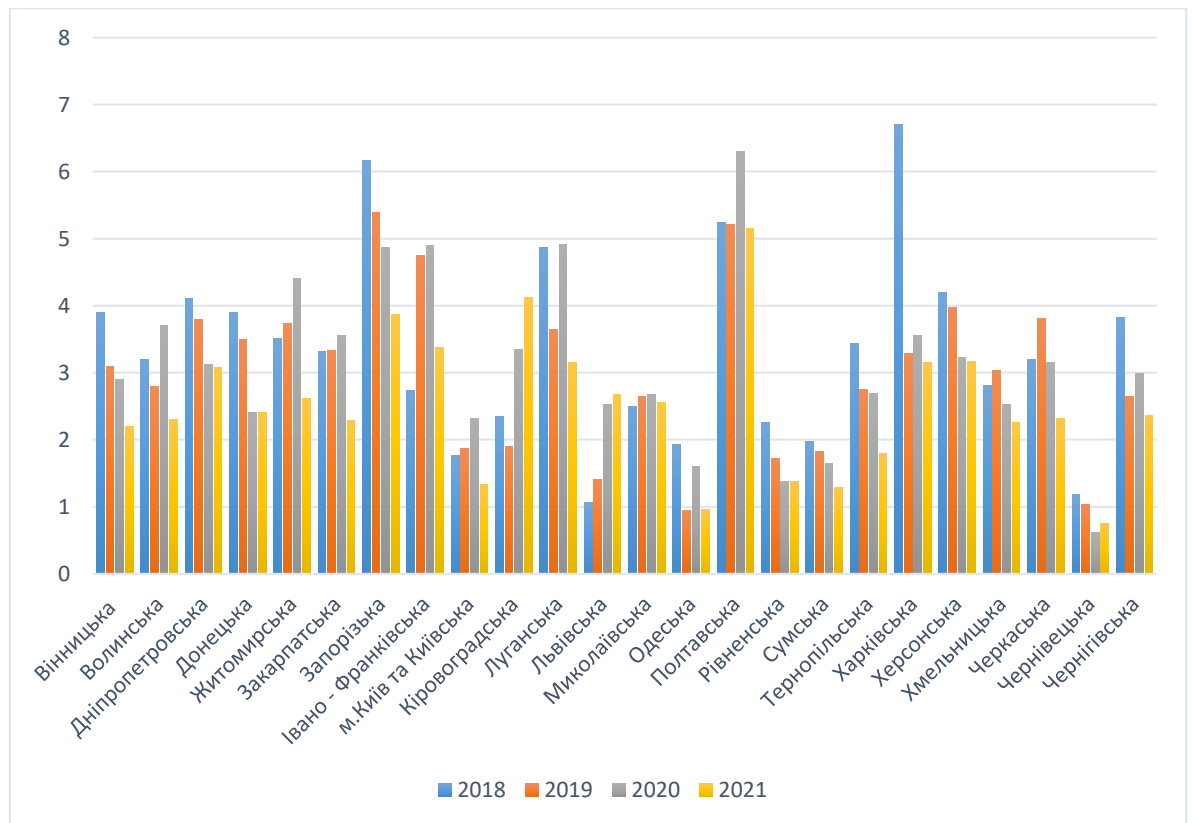

Рис. 3.1.9 Рівень (коефіцієнт) повторних кримінальних правопорушень, вчинених особами, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2018–2021 роках

Аналіз повторних кримінальних правопорушень, вчинених особами, які перебували на обліку уповноваженого органу пробації, упродовж 2018–2021 років, свідчить, що середній коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень по Україні у 2018 році становив 3,33, у 2019 – 3,00, у 2020 – 3,13, у 2021 році знизився до 2,52, середній коефіцієнт по країні за чотири роки становив 3 кримінальні правопорушення. Як бачимо, 2021 рік має найнижчий коефіцієнт інтенсивності повторних злочинів за період спостереження.

Водночас у деяких регіонах інтенсивність кримінальних правопорушень є вищою за середній показник. До таких областей належать: Запорізька – коефіцієнт інтенсивності злочинності за чотири роки становив 5,07 на 100 осіб, які перебувають на обліку; Івано-Франківська – 3,94; Луганська – 4,14; Полтавська – 5,47; Харківська – 4,17; Херсонська – 3,64.

Досліджуючи динаміку повторних кримінальних правопорушень, проведемо порівняння отриманих результатів із попередніми періодами. На жаль, у відкритому доступі відсутні достовірні статистичні дані щодо кількості осіб, які перебували на обліку у 2003–2007 роках, та кількості осіб, які вчинили повторні злочини у цей період. Тому ми звернулися до статистичних даних, наведених у дисертаційних дослідженнях. Так, С. І. Халимон у своєму науковому доробку наводить такі дані щодо осіб, які перебували на обліках у кримінально-виконавчій інспекції: 2003 рік – 297,3 тис., 2004 – 298,5 тис., 2005 – 316,5 тис., 2006 – 277,5 тис., 2007 – 253 тис.

Щодо повторних злочинів науковець наводить такі дані. У 2003 році повторно вчинили злочини 2980 осіб, 2004 – 3210, 2005 – 3413, 2006 – 3288, 2007 – 3101 осіб [453, с. 4]. Застосовуючи формулу визначення коефіцієнта інтенсивності вчинення повторних кримінальних правопорушень, нами встановлено, що середній показник дорівнював 1,1 злочину на 100 осіб, які перебували на обліку, тобто сьогодні показник повторних кримінальних правопорушень є більшим утричі, ніж до утворення в системі виконання покарань уповноваженого органу пробації.

На нашу думку, знайти обґрунтоване пояснення отриманим даним у межах цього дослідження неможливо. Єдине, що спадає на користь діяльності новоутвореного органу пробації – це зміна підходів до оцінювання ефективності уповноваженого органу пробації та більша відкритість у підрахунку показників повторності.

Також феноменальним, на нашу думку, є коефіцієнт інтенсивності повторних кримінальних правопорушень у таких регіонах, як Київська, Львівська, Одеська області. Насамперед це пояснюється тим, що зазначені регіони традиційно мають високий рівень злочинності. Так, середні показники коефіцієнтів злочинної активності осіб на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001–2013 років, у Київській області за визначенням А.М. Бабенко становили 9,26, Одеській – 6,04, Львівській 3,7 [117, с. 452].

Отримані результати свідчать про негативні тенденції у динаміці вчинення повторних кримінальних правопорушень особами, що перебувають на обліку уповноважених органів пробації. Одним із чинників, які впливають на рівень повторних кримінальних правопорушень, може бути також перехід від мілітаризованої системи уповноважених органів пробації до цивільної. Пострадянська ментальність і стереотипи асоціюють представника органу пробації у спеціальній формі з представником держави, а цивільна особа втрачає цей зв'язок. Цей аргумент не лише на користь мілітаризації системи виконання покарань, а й привід розробити спеціальну уніформу, яка даватиме можливість виокремлювати представників уповноважених органів пробації із загального середовища.

Збільшення рівня вчинення кримінальних правопорушень також викликане тим, що штатна чисельність підрозділів уповноважених органів пробації не відповідає визначеним законодавством нормативам.

Законами України «Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України» [403] та «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [386] визначено загальну чисельність персоналу кримінально-виконавчої інспекції (а з 2015 року – уповноважених органів пробації) у розмірі п'яти відсотків від кількості осіб, які перебувають на обліку. Штатна чисельність персоналу кримінально-виконавчої інспекції, встановлена на рік, залишається незмінною протягом року незалежно від зміни чисельності осіб, які перебувають на обліку. Перегляд персоналу уповноважених органів пробації здійснюється на початку року з урахуванням фактичної чисельності осіб, які перебували на обліку за минулий рік. У 2018–2021 роках штатна чисельність підрозділів пробації визначена на рівні 3440 штатних одиниць. Отже, штатна чисельність є незмінною вже близько п'яти років.

За даними Державної установи «Центр пробації» станом на 01.01.2019 фактична чисельність персоналу становила 3123 особи, з яких 2040 атестованих співробітників та 1083 працівники, які працювали за трудовим договором [353,с.70] .

Як бачимо, некомплект персоналу становить у середньому 9 % від штатної чисельності, найбільший некомплект серед працівників, які працюють за трудовим договором, – 238 одиниць (17,3 %).

У наступному році фактична чисельність персоналу становила 3129 осіб, з яких атестованих 1846 осіб та 1436 працівників, які працювали за трудовими договорами. Некомплект також становив 9 % від штатної чисельності персоналу, атестованих працівників – 71 та працівників, які працювали за трудовим договором, – 240 одиниць [354] .

Станом на 01.01.2021 фактична чисельність персоналу становила 3354 особи, з яких атестованого персоналу – 1757 осіб та 1597 осіб, які працювали за трудовим договором. Загальний некомплект протягом звітного періоду в середньому становив 6–9 % і станом на 01.01.2021 становив 228 одиниць (6,6 %). За цей період спостерігається тенденція до збільшення штатних посад персоналу, який працює на умовах договору [352, с.56] .

Співставлення кількості осіб, які перебували на обліках уповноважених органів пробації, та штатної чисельності свідчить, що вона була затверджена навіть більшою, ніж передбачав Закон України «Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України». Саме тому некомплект персоналу у кількості від 6,9 % утримувався, щоб не перевищувати вимогу у 5 %. Проте необхідно звернути увагу, що нами не враховується адміністративно-управлінський персонал уповноважених органів пробації, який не виконує функцій нагляду та виконання покарань. Шляхом експертних опитувань ми встановили, що адміністративно-управлінський персонал (керівна ланка) філій ДУ «Центр пробації» в областях становить близько 10 % штатної чисельності уповноважених органів пробації. Такої позиції дотримується і В. І. Гранкіна, зазначаючи, що керівники підрозділів УОП не мають відношення до безпосереднього виконання покарань\стягнень та відповідно до роботи із самими суб'єктами пробації. Сьогодні в державі функціонує 24 філії пробації, середній склад яких становить 7–10 службовців [174, с. 20] .

Питання визначення оптимального обсягу справ і робочого навантаження для персоналу служби пробації є непростим не лише для України. Наприклад, в Англії це питання порушується ще із 70-х років ХХ ст., оскільки уряди постійно прагнули узгодити конкуруючі цілі максимальної ефективності та співвідношення ціни та якості державних коштів, витрачених на пробацію. У різних юрисдикціях існують дуже різні моделі пробації.

В європейських країнах співвідношення умовно засуджених на окремого співробітника коливалося від 4,7; у Норвегії – до 240,1; у Греції – із середнім коефіцієнтом 32,8. Співробітники служби пробації вже давно переконані, що велика кількість справ впливає як на рівень рецидивів пробації, якими вони керують, так і на їхнє власне благополуччя. Наприклад, опитані офіцери пробації Канади (94,2 %) не погодилися з твердженням про те, що кількість випадків або частота контактів не впливають на громадську безпеку. Так само 86 % офіцерів умовно-дostroкового звільнення в установах і 87 % офіцерів умовно-дostroкового звільнення в громаді в тому ж опитуванні вважали, що їхнє робоче навантаження впливає на психологічне чи фізичне здоров'я [40, с. 140].

Офіцери пробації Каталонії, особливо групи, відповідальні за користувачів послуг, які виконують неоплачувану роботу, також скаржаться на високу завантаженість справами та збільшення кількості управлінських завдань, які вони сприймають як перешкоди для встановлення якісних стосунків та більш ефективного виконання покладених обов'язків [108, с. 27].

Отже, враховуючи некомплект персоналу уповноважених підрозділів пробації, близько 9 %, а також 10 % адміністративно-управлінського персоналу, близько 2800 осіб здійснювали безпосередньо виконання покарань та організацію нагляду за підобліковими особами. Зважаючи на ці показники, середнє навантаження на одного інспектора становило близько 20 осіб, при цьому ми не враховуємо навантаження, пов'язане зі здійсненням пенітенціарної пробації. У середньому на рік уповноважені органи пробації обробляють близько 12000 запитів установ виконання покарань щодо

можливості проживання, працевлаштування, соціального патронажу тощо [355, с. 103]. Таким чином, середнє навантаження на одного інспектора уповноваженого органу пробації становило 24,3 особи.

У цьому контексті становлять інтерес результати дослідження, проведеного колективом авторів з Великої Британії, які дійшли такого висновку: існують певні докази з методологічно надійних досліджень того, що чим менша кількість справ про пробацію, тим менший рецидив злочинності, хоча немає надійних доказів того, що менша кількість справ зменшує повторне вчинення злочину, де повторне вчинення розуміється як засудження за нові злочини, на відміну від технічних порушень чинного наказу про пробацію. Однією з ключових проблем є те, що менша кількість справ, природно, призводить до більшого контакту з умовно засудженими, і це може збільшити ймовірність більшого виявлення будь-яких порушень чи порушень умов нагляду [40, с. 154].

Визначення оптимальної штатної чисельності персоналу уповноважених органів пробації повинно здійснюватися з урахуванням низки факторів: частота контактів, складність випадку, категорія клієнта пробації, компетентність персоналу, наявність значного практичного досвіду, місце розташування клієнта пробації тощо.

Структура повторної злочинності осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації, характеризується так. Упродовж чотирьох років спостереження 90–93 % повторних злочинів вчинено особами чоловічої статі. Такі результати цілком відповідають статистичним даним щодо співвідношення жіночої та чоловічої злочинності.

Результати вивчення особових справ осіб-рецидивістів, які вчинили новий злочин, перебуваючи на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, проведеного С. І. Халимоном у 2004–2007 роках, показують майже аналогічні результати: чоловіків було 89,9 %, жінок – 10,1 % відповідно [453, с. 213]. Тобто така тенденція є незмінною упродовж останніх 15–17 років. Співвідношення чоловіків та жінок не має особливої відмінності і в Іспанії,

наприклад, клієнтами пробації в Каталонії є 92 % чоловіків, а 8 % – жінок [108, с. 28] .

Співвідношення дорослих і неповнолітніх осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, має такий вигляд. Від загальної кількості вчинених повторних правопорушень частка неповнолітніх осіб становила у 2018 році 3,06 %, у 2019 – 3,3 %, у 2020 – 4,11 %, у 2021 – 2,71 %.

У попередні роки цей показник був значно вищим і досягав 15 % від всієї сукупності осіб, які вчиняли повторні злочини [453, с. 129] . Однією з ознак суспільної небезпечності кримінальних правопорушень є вчинення їх у складі групи. За чотири роки спостереження у середньому 13,4 % повторних кримінальних правопорушень вчинено у складі групи.

За ступенем тяжкості повторні кримінальні правопорушення мають такий вигляд.

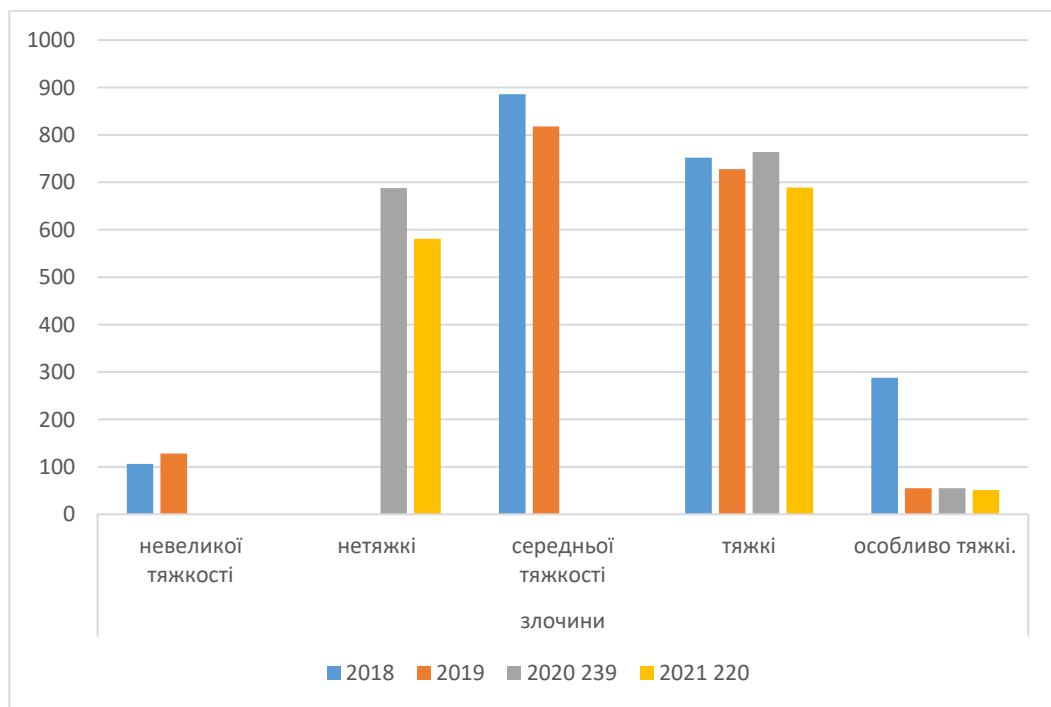

Рис. 3.1.10 Розподіл повторних кримінальних правопорушень, вчинених особами, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації, у 2018–2021 роках за ступенем тяжкості

Під час вивчення ступеня тяжкості вчинених повторних кримінальних правопорушень встановлено, що 13–14 % – це кримінальні проступки, 36–

38 % – нетяжкі злочини, 36–44 % – тяжкі злочини, 3 % – особливо тяжкі злочини.

Як видно з рис. 3.1.10, рівень повторних особливо тяжких злочинів у 2019–2021 роках тримається у межах 51–55 злочинів (3 %), суттєво знизившись з 2018 року з 288 злочинів (13,7 %).

Отримані нами результати мають досить оптимістичний вигляд. Для порівняння, у Литві кількість звернень до судів щодо скасування умовного покарання у 2016 та 2017 роках, порівняно із 2015, зросла на 37 % та 40 % відповідно. Незважаючи на те, що суди відхилили більше половини звернень, 3252 особи були засуджені до позбавлення волі через порушення умов пробації за ці 7 років, тобто у середньому 464 особи на рік.

Середня кількість осіб, які відбувають покарання і перебувають на обліку органів пробації Литви, за останні три роки становила 14903 особи [80]. Тобто 3,11 % осіб від загальної кількості були поміщені у місця позбавлення волі за порушення умов пробації. Якби суди задовольняли всі подання офіцерів пробації, то відсоток тих, кому замінили пробацію на позбавлення волі, був би удвічі-тричі вищим.

Підбиваючи проміжні підсумки проведеного дослідження, необхідно констатувати, що, на жаль, в Україні не сформовано належної системи статистичної звітності, яка б давала можливість проводити глибокий аналіз повторної злочинності, що в свою чергу допомагало б знайти відповідь на питання: наскільки ефективна пробація? Незважаючи на перманентні реформи у сфері виконання покарань – створення окремого уповноваженого органу з питань пробації, доводиться стверджувати, що на сьогодні в Україні фактично не існує єдиної державної політики щодо протидії вчиненню кримінальних правопорушень особами, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації [257, с. 557].

Та попри наявні недоліки, інститут пробації безперечно є доволі цікавим і перспективним для України, цілісна концепція його запровадження

дозволить значно вдосконалити роботу як органів виконання покарань, так і кримінальної юстиції взагалі [162, с. 134] .

Злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, не є окремим видом злочинності, а лише її частиною. Проте злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації, становить певний науковий інтерес, адже діяльність пробації та виправних практик чи пробаційних програм має безпосередній вплив на її стан, рівень, динаміку і структуру.

Результати аналізу стану, рівня, динаміки та структури повторних кримінальних правопорушень серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, засвідчують, що питома вага таких кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності за 2018–2020 роки у середньому становить 0,32 %.

Констатуємо відносно стабільність повторних кримінальних правопорушень упродовж 2018–2021 років, тобто відсутність неконтрольованого зростання, а у 2021 році навіть тенденцію до зниження на тлі збільшення кількості осіб, які перебували на обліку. Середньорічний коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень становив 3,1 %.

Низка регіонів України відрізняються інтенсивністю кримінальних правопорушень серед підоблікових осіб: Запорізька область – 5,07 на 100 осіб, Івано-Франківська область – 3,94, Луганська – 4,14, Полтавська – 5,47, Харківська – 4,17, Херсонська – 3,64. Порівнюючи із статистичними даними минулих років, з'ясовано, що середній показник інтенсивності повторних злочинів у 2004–2007 роках дорівнював 1,1 злочину на 100 осіб, тобто сьогодні показник повторних кримінальних правопорушень є більшим у три рази, ніж до утворення в системі виконання покарань уповноваженого органу пробації [257, с. 557] .

Ми коротко спробуємо пояснити можливі причини збільшення кількості повторних кримінальних правопорушень. По-перше, це може бути викликане недостатньою ефективністю програм і послуг, які надає

уповноважений орган з питань пробації. По-друге, недостатня спроможність уповноваженого органу з питань пробації виявляти та ефективно реагувати на поведінкові та соціальні проблеми засуджених, відсутність достатніх ресурсів або навичок. По-третє, відсутність належної системи формування статистичних показників повторної злочинності. Для того, щоб знайти більш достовірні пояснення збільшення показника інтенсивності, необхідно сформувати якісну систему формування статистичних даних, а також розробити належну методологічну базу їх дослідження

3.2. Характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації

Вивчення особи правопорушника є традиційним для кримінологічних наукових розвідок, не є винятком і наше дослідження. У 2008 році І. Г. Богатирьов та С. І. Халимон висловили думку, що панівна тривалий час у кримінально-виконавчій політиці держави концепція, згідно з якою широке призначення покарання у виді позбавлення волі здатне позитивно вплинути на зниження рівня злочинності, поступово втрачає свої позиції [144, с. 3]. Підтримуємо вказану тезу з одним уточненням, що станом на 2022 рік ця концепція повністю втратила свої позиції. Таким чином, застосування покарань, які є альтернативними позбавленню волі, набуло не лише актуальності на теоретичному рівні, а й повного визнання на рівні судової практики.

Незважаючи на загалом позитивні відгуки щодо ролі і наслідків для суспільства кримінально-правових заходів, альтернативних позбавленню волі, що застосовуються до осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень, такі особи можуть продовжувати свою суспільно небезпечну діяльність. З огляду на зазначене не втрачає своєї актуальності вивчення

особи, яка відбуває покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або перебуває на обліку уповноваженого органу з питань пробації.

Теоретичні та праксеологічні аспекти кримінально-правових засобів запобігання злочинності були і залишаються предметом наукових досліджень вітчизняних учених І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, А. І. Богатирьова, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. М. Звенигородського, О. Г. Кальмана, В. М. Куца, О. М. Костенка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, Л. І. Олефір, В. А. Мисливого, В. Г. Павленка, М. С. Пузирьова, О. В. Ткачової, С. В. Черкасова, С. І. Халимона, В. І. Шакуна, І. С. Яковець та інших.

Підґрунтям для дослідження особистості правопорушника стали роботи І. Г. Богатирьова «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» [131], С. І. Халимона «Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції» [453], О. І. Богатирьової «Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань» [147], Л. І. Олефір «Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні» [357], О. В. Ткачової «Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт» [443], С. В. Черкасова «Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання» [457], Д. В. Ягунова «Пенітенціарна політика як складова соціального контролю» [470], О. М. Литвака «Державний контроль над злочинністю: кримінологічний аспект» [312], О. Г. Колба «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» [237], Р. М. Гури «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» [182], Д. В. Чернишова «Адміністративно-правові засади пробації в Україні» [458].

Віддаючи належне вченим, чії наукові праці присвячено вивченню альтернативних позбавленню волі кримінально-правових заходів [373], слід зазначити, що переважна більшість з них стосується або організаційно-правових засад виконання таких покарань, або перспектив створення в Україні

органу з питань пробації, вирішення питань застосування кримінально-правових заходів впливу тощо. Комплексні роботи, присвячені вивченню кримінологічної характеристики злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, відсутні, що своєю чергою й актуалізує необхідність проведення такого дослідження.

Починаючи з 2000-х років, вітчизняна система виконання покарань почала зазнавати ґрунтовних гуманістичних змін. Передусім таким процесам необхідно завдячувати впливу міжнародної спільноти, зокрема Ради Європи, яка постійно здійснювала моніторинг цієї сфери суспільних відносин в Україні.

Також це є наслідком того, що у «... переважній більшості кримінально-правових систем Західної, Центральної, а в останні роки і Східної Європи широкого застосування набули як монетарні санкції (штраф, компенсаційні виплати, конфіскація особистого майна), так і попереджувальні (повне звільнення, умовне засудження без нагляду, тимчасове припинення виконання покарання, застереження, прийняття зобов'язання правопорушника поводитися згідно із законом, відтермінування від прийняття санкції на певний період тощо)» [195, с. 260] .

Уповноважений орган з питань пробації належить до органів виконання кримінальних покарань. Відповідно до ст. 13 КВК України уповноважений орган з питань пробації у межах своїх повноважень забезпечує:

здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками та жінками, які мають дітей до трьох років;

виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт;

реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Отже, на обліку уповноважених органів з питань пробації перебувають такі категорії засуджених осіб: звільнені від відбування покарання з випробуванням, звільнені від відбування покарання вагітні жінки та жінки, які мають дітей до трьох років; засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт.

Переважну більшість осіб, які перебувають на обліку, становлять звільнені від відбування покарання з випробуванням, в силу цього ми приділимо більше уваги саме цій категорії засуджених. Кримінальне законодавство України серед заходів кримінально-правового впливу [161] передбачає такий захід, як звільнення від відбування покарання з випробуванням. Звільнення від відбування покарання з випробуванням закріплене у ст. 75 КК України, де передбачено підстави й умови його застосування. Так, якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, ураховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням [280].

Окрім цього, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення

або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Таким чином, у ч. 1–2 ст. 75 КК України визначено підстави застосування звільнення від покарання з випробуванням, а ч. 3 передбачає умови, тобто невчинення такою особою протягом визначеного іспитового строку нового кримінального правопорушення і виконання покладених на особу обов'язків. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років, його тривалість та обов'язки, які покладаються на особу, визначаються судом [280].

Окрім родового виду звільнення від відбування покарання з випробуванням, є й видове – звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України).

Нагляд за такими засудженими здійснює уповноважений орган з питань пробації. Уповноважений орган з питань пробації – це новостворений орган виконання покарань, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації [390]. Повноцінно він розпочав свою роботу з 2017 року, а вперше в системі нормативно-правових актів офіційно з'явився у 2015 році з ухваленням Закону України «Про пробацію» [396]. Л. І. Олефір, досліджуючи кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні, дійшла висновку, що серед поглядів вітчизняних вчених існують різні позиції на правову природу інституту пробації в Україні. Тобто одні вчені називають його видом покарання, інші – інститутом звільнення від відбування покарання, треті – системою заходів, що застосовуються до осіб, яких притягнуто до кримінальної відповідальності, тощо [357, с. 22].

Наприклад, пробація в Україні – це цілеспрямована система, що має забезпечити переваги виховання правопорушників відповідно до

встановлених законом покарань і застосовується щодо осіб, які вчинили злочин або правопорушення, зокрема це стосується кримінальних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також пред'явлення суду інформації, що характеризує суб'єкта правопорушення чи злочину [458, с. 31] .

Не вдаючись до організаційно-правових основ діяльності уповноваженого органу з питань пробації, зазначимо, що цей орган у межах своїх повноважень забезпечує здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років. Порядок здійснення такого нагляду закріплено у відомчих нормативно-правових актах, а основні положення – у ст. 164 КВК України [287] .

На сьогодні, як і у минулі роки, звільнені від відбування покарання з випробуванням становлять переважну більшість засуджених, які перебувають на обліку в уповноваженого органу пробації (у минулі роки – кримінально-виконавча інспекція), – близько 90 % [453] . Так, за даними ДУ «Центр пробації» станом на 01.01.2019 на обліку уповноважених органів пробації перебувало 49972 особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням, що становило 88 % від загальної кількості [354, с. 27] . Станом на 01.01.2020 на обліку уповноважених органів пробації перебувало 50236 осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, що становило 83 % від загальної кількості осіб [354, с. 12] . Станом на 01.01.2021 звільнених від відбування покарання з випробуванням на обліках уповноважених органів пробації перебувало 47715 осіб, що становило 81 % від загальної кількості осіб [352, с. 18] .

2021 рік не зазнав суттєвих змін: на перше січня 2022 року на обліках уповноважених органів пробації перебувала 50151 особа, звільнена від відбування покарання з випробуванням, що становило 80 % від загальної кількості осіб [355, с. 21] .

Отже, як бачимо з наведених статистичних даних, кількість осіб, які проходять за обліками уповноважених органів пробації у порядку ст. 75, 79 КК України, коливається у межах 80–89 % від кількості всіх осіб, які пройшли за такими обліками. Очевидно, що у наступні роки статистичні дані зазнають змін у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації 24 лютого 2022 року і тимчасовою окупацією частини територій України.

Незважаючи на те, що держава в особі національного суду дала таким особам «другий шанс», тобто виправитися без застосування реального покарання, вони вчиняють повторні злочини. Детально рецидив серед осіб, які відбувають покарання, альтернативні позбавленню волі, розглядався у дисертації С. І. Халимона [453], проте вказана праця ґрунтується на статистичних показниках 2005–2007 років та іншому законодавстві в частині діяльності органу виконання покарань. Отже, чималий науковий інтерес викликає аналіз соціальних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих ознак осіб, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу пробації в нових умовах. Очевидно, що вивчення особи правопорушника як одне із завдань кримінології має важливе значення для прогнозування майбутньої поведінки. І, як зазначає С. І. Халимон, аналіз соціально значущих властивостей особи правопорушника дозволить пояснити причини протиправної поведінки; вивчення негативних властивостей особи правопорушника, які обумовлюють злочинну поведінку за кількістю і якістю, допоможе віднести правопорушника до певного типу, а відповідно прогнозувати ймовірність вчинення ним кримінальних правопорушень у майбутньому, з урахуванням такого прогнозу вибрати заходи запобігання кримінальним правопорушенням; знання негативних властивостей, які обумовлюють суспільно небезпечну поведінку, дозволить ефективно організувати процес виправлення таких осіб [454, с. 91].

Важко не погодитися з думкою, що особистість злочинця є багаторівневим феноменом, який характеризується соціально-демографічними, кримінально-правовими, морально-психологічними

властивостями, що в умовах свободи волевиявлення обрав та готовий надалі обирати соціально небезпечний варіант поведінки, пов'язаний із вчиненням суспільно небезпечного вчинку [454, с. 93] .

У зарубіжній науці поширеним є також підхід до формування типових характеристик різних категорій злочинців (засуджених), таких як неповнолітні, засуджені до позбавлення волі жінки (в сукупності чи на підставі індивідуальних соціально-демографічних, кримінально-правових та інших особливостей) (Alarid & Vega, 2010 [3] ; Cuervo, Villanueva, González, Carrión, and Busquets 2015 [24] ; Dragomir, 2014 [30] ; Gorbnescu, 2013 [43] ; Stanojoska & Jurtoska; Carlton, 2016) [96] , [Prost, S. G., Golder, S., Higgins, G. E., Pettus-Davis, C., Renn, T., Edmond, T., & Logan, T. [81] .

Таким чином, для формування характеристики осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, необхідно проаналізувати соціально-демографічні, кримінально-правові та інші дані.

У науковій літературі існує позиція, що вивчення особистості засудженого має бути цілеспрямованим алгоритмом, зумовленим необхідністю отримання такої інформації, яка має бути використана в процесі виконання покарання, здійсненні виховного впливу на засуджених [56] .

Україна планомірно впроваджує у діяльність системи виконання покарань європейські стандарти, серед значної кількості нововведень слід відзначити впровадження Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту [388] . Введення в експлуатацію Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, відбувається за підтримки Проекту ЄС «Pravo-Justice». Повноцінна робота Реєстру дозволить створити єдину базу даних інформації про засуджених та ув'язнених, забезпечити оперативну комунікацію між органами й установами виконання покарань та уповноважених органів пробації, а також забезпечить взаємодію з іншими державними структурами, які працюють з реєстрами.

Ведення Реєстру передбачає систему оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, яка ґрунтується на використанні

машинного навчання та алгоритмів автоматизованих висновків (прогнозів), заснованих на результатах обробки великих структурованих масивів даних [388]. У процесі роботи над дисертаційним дослідженням ми зокрема використовували матеріали підсистеми «КАСАНДРА», яка призначена для обліку даних щодо оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення.

Вірно відзначає вітчизняна вчена-кримінолог В. С. Батиргарєєва, що знайомство з особистістю будь-якого злочинця розпочинається з його соціально-демографічних даних [122, с. 74].

Своєю чергою соціально-демографічні ознаки дають можливість працівнику уповноваженого органу пробації з'ясувати найважливіші аспекти, що стосуються роботи, освіти, здоров'я, соціальних зав'язків особи, яка перебуває на обліку органу пробації. До ознак соціально-демографічної характеристики кримінологами віднесено: вік, стать, сімейний стан, а також соціальний статус. Соціальний статус, зі свого боку, включає сукупність ознак, які дають можливість визначити обсяг політичних та юридичних прав, обов'язків, можливостей, рівень доходу, освітній рівень тощо.

У процесі дослідження ми провели вивчення матеріалів особових справ засуджених, що перебували на обліку уповноважених органів пробації різних регіонів України (Київська, Чернігівська, Хмельницька, Вінницька, Закарпатська, Львівська, Волинська області). Вибірка становила 345 особових справ осіб, які перебували на обліку та вчинили повторні кримінальні правопорушення у 2020–2022 роках. Ураховуючи середню кількість осіб, які проходять за обліками протягом року (50–60 тис. осіб) та кількість осіб, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення (1500–1700), вважаємо таку вибірку цілком репрезентативною, адже вона становить майже третину від загальної кількості таких осіб.

Як бачимо, за статевою ознакою особи, які вчинили повторні злочини, не мають суттєвої відмінності від загальної кількості чоловіків і жінок, що перебувають на обліку органів пробації (таблиця 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

Характеристика за статевою ознакою

Стать	Кількість	Відсотки
Чоловіча	317	92
Жіноча	28	8

Проте ми вважаємо, що статеві ознаки також підлягають врахуванню у залежності від соціальних ролей, які виконуються такими особами. Варто звертати увагу на особливості гендерного законодавства та гендерні стереотипи, які, на жаль, мають місце в українському суспільстві. Насамперед це стосується гомосексуальності, бісексуальності, трансгендерності.

Як зазначає А. Герц, більшість пересічних людей вважають, що гендерні відмінності в поведінці, соціальних ролях та особистісних характеристиках спричинені біологічними відмінностями статей, тобто є наслідком того, що закладено природою. Проте дослідження західних науковців-антропологів, соціологів, психологів, проведені в ХХ ст., поставили під сумнів такі твердження. Основою формування гендерних ролей виступав розподіл праці за статевою ознакою, критерієм якого, як вважає певна частина дослідників, була й досі великою мірою залишається біологічна здатність жінок до дітонародження, хоча в сучасних суспільствах давно відпала потреба розподіляти працю на такій підставі [376, с. 78] .

Дослідники проблеми пробації в Іспанії також звертають увагу на гендерні відмінності, наприклад, К. Василеску стверджує, що працівники служби пробації усвідомлюють наявність важливих гендерних відмінностей щодо особистих і пенітенціарних характеристик і стилів нагляду. Адже жінки мають особливі потреби, характеристики та проблеми, які слід враховувати під час виконання покарань у громаді [108, с. 25] . На підтвердження зазначеної тези К. Василеску наводить опитування офіцерів пробації, які найчастіше повторювали, що робота з жінками-правопорушницями характеризується «більшими проблемами» та є «більш складною» [108, с. 30] .

Існують численні потреби та проблеми, які відрізняють жінок і чоловіків-користувачів, серед яких виділяють такі: проблеми з психічним здоров'ям, які, за словами офіцерів пробації, у випадку жінок є множинними або посилюються попередніми травмами; економічна нестабільність через нестабільне трудове життя та ситуації крайньої бідності, виселення, вживання наркотиків і секс-бізнесу.

Наприклад, офіцери пробації Іспанії (Каталонія) вважають, що «багато з них відповідають за все». Це ще одна додаткова складність для жінок-правопорушниць. Або вони «мають дітей, а чоловік у в'язниці з постійним, дуже постійним сімейним перевантаженням», як вони кажуть: «Я маю піклуватися про дитину, дідуся, швагра, мати, це все – моя відповідальність». Фактично, під час інтерв'ю професіоналів також попросили подумати конкретно про жінок, яких вони наглядали, і результати показують, що випадки з жінками-користувачками стосувалися багатьох проблем і потреб.

Прикладом цього є ті характеристики, які повторювалися найчастіше: ув'язнені партнери, самотні матері з дітьми, діти з особливими потребами, жертви гендерно зумовленого насильства, вулична проституція, вживання наркотиків, нестабільна економічна ситуація, проблеми з психічним здоров'ям, відсутність підтримки сім'ї, житла, такі проблеми, як сидіння на в'язниці, тягар утримання сім'ї, домашні обов'язки та серйозні проблеми з фізичним здоров'ям [108, с. 31] .

К. Василеску з'ясувала, що гендерні відмінності існують не лише у виді злочину, а й у причинах, які його викликали. Головна відмінність полягає в тому, що чоловіки скоюють (більше) насильницьких злочинів порівняно з жінками. Це добре відображено в поясненні, наданому одним із офіцерів пробації: «Більшість чоловіків скоюють злочини гендерного насильства. Отже, це питання патріархального та сексистського суспільства, тому я не думаю, що вони навіть беруть на себе відповідальність за свої дії. Так само жінки кривдять менше через витрати, тому що наслідки вчинення злочину для них гірші. Отже, більшість жінок, коли вони вчиняють злочин, думають, що

це останній варіант, тому що перед тим, як його вчинити, вони роблять усе можливе, щоб вижити в інший спосіб [108, с. 32] .

С. Нікартас та А. Терешкінас стверджують, що пробаційний нагляд за жінками характеризується меншим втручанням як «жорстким», так і «м'яким». Вони припускають, що менш інтенсивне застосування заходів контролю та ресоціалізації може бути пов'язане з більш ретельним дотриманням обов'язків пробації жінками, які менше, ніж чоловіки, схильні порушувати закон та обов'язки, в яких полягає їх покарання [73, с. 69] .

Жінки-правопорушниці, що перебувають на обліку уповноваженого органу пробації в Україні, також мають аналогічні проблеми, а отже, це необхідно враховувати у повсякденній діяльності. Урахування таких особливостей надаватиме можливості обирати більш ефективні форми виховної роботи з такими особами.

Здійснюючи вивчення осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації за віковою ознакою, необхідно враховувати вікові потреби, сучасні погляди та запити, стан здоров'я різних вікових груп (неповнолітні, молодь, середній вік, старші люди). Як бачимо, переважна більшість – 76,8 % осіб – входять до групи 18–55 років, це найпродуктивніша вікова група (таблиця 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Характеристика за віковою ознакою

Вік	Кількість	Відсотки
До 18 років	20	5,8
18–24	40	11,6
25–35	92	26,6
36–46	133	38,6
47–55	40	11,6
Старше 55	20	5,8

У своєму дослідженні С. І. Халимон пояснював це тим, що переважна більшість осіб засуджені вперше і, як правило, за злочини середньої тяжкості і подекуди тяжкі злочини [453, с. 111]. Проте, на нашу думку, це пояснюється саме тим, що ця вікова група є найактивніша у життєвому просторі, а тому більш схильна до вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Важливою для вивчення особистості є така ознака, як сімейний стан, визначення взаємин у сім'ї сприяє становленню особи на шлях виправлення і позитивному завершенню пробаційних програм. В українському суспільстві сім'я була і залишається основою, має на меті збереження дару любові, народження та повноцінне виховання дітей, сприяє збереженню суспільної моралі [376, с. 230]. Вважається, що наявність сім'ї стримує особу від можливого порушення закону [53].

Сімейні стосунки для осіб, які порушили закон, мають значення. Так, М. Фармер у своїй роботі пропонував «закріпити дуже простий принцип реформи, який має стати золотою ниткою через систему пенітенціарних установ та установ, які її оточують. Цей принцип полягає в тому, що стосунки є принципово важливими, якщо люди хочуть змінитися [36, с. 4]. Вивченню впливу сімейних стосунків на поведінку ув'язнених присвячено багато наукових праць, учені наголошують, що контакти під час тримання під вартою мають вирішальне значення для підтримки сімейних зв'язків, сприяння благополуччю ув'язнених, зменшення тюремних правопорушень, заохочення адаптації до тюремного життя та підтримки успішного звільнення [82]. Отже, наявність сім'ї та дітей напевно сприятимуть розвитку законослухняного способу життя і в осіб, які перебувають на обліку в уповноваженому органі пробації.

Як бачимо із наведених результатів (таблиця 3.2.3), 75,9 % осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, не були одруженими, і відповідно лише 9 % були одруженими, очевидно це підтверджує теорію, що сімейні стосунки мають стримувальний фактор.

Таблиця 3.2.3

Характеристика за сімейним станом

Сімейний стан	Кількість	Відсотки
Одружені	31	9
Неодружені	262	75,9
Розлучені	21	6,1
Перебувають у цивільному шлюбі	31	9

Аналогічні результати стосуються і наявності дітей. 64 % вивчених осіб не мали дітей, отже, їх не стримували ні сімейні, ні батьківські обов'язки (таблиця 3.2.4).

Таблиця 3.2.4

Характеристика за наявністю дітей

Наявність дітей	Кількість	Відсотки
Одна	61	17,7
Двоє	42	12,2
Більше	21	6,1
Немає	221	64

Характеристика осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації за освітнім рівнем, сприяє з'ясуванню світогляду людини, рівня знань у тій чи іншій сфері, вмінь, навичок. Наявність або відсутність освіти є чинником, який впливає на можливості самореалізації, рівень інтелектуального та культурного розвитку. За освітнім рівнем вивчені особи характеризуються так. Переважна більшість – 59,1 % – мають шкільну освіту, що може свідчити про відсутність будь-якої професії. Решта (40,9 %) мали різний освітній рівень, переважно професійно-технічне училище (29 %), яке

дає можливість припускати про наявність професії і можливість працевлаштуватися (таблиця 3.2.5).

Таблиця 3.2.5

Характеристика за освітнім рівнем

Освіта	Кількість	Відсотки
Базова середня (9 класів)	92	26,7
Повна середня (11 класів)	112	32,4
Середня спеціальна (ПТУ)	100	29
Базова вища	21	6,1
Повна вища	20	5,8

Як стверджує П. Буонанно, більшість публікацій про вплив освіти на злочинність наголошує на тому, що освіта покращує навички та здібності людей і таким чином примножує віддачу від законної роботи, збільшуючи альтернативні витрати незаконної поведінки. Освіта має непрямий (неринковий) ефект, який впливає на переваги індивідів. Цей ефект («ефект цивілізації») робить кримінальне рішення дорожчим у психологічному плані [10, с. 18] .

Окрім рівня освіти, важливе значення має інтелектуальний рівень. Думка про те, що менш розумні також менш схильні передбачати й оцінювати наслідки своїх вчинків, залишається настільки правдоподібною, що більшість сучасних підручників з кримінології розглядають питання інтелекту злочинців [49] . За допомогою багатofакторного підходу вчені продовжують досліджувати вплив інтелекту на кримінально-протиправну діяльність. Наше дослідження не ставило перед собою за мету визначити рівень інтелекту таких осіб, але можна прогнозувати, що він невисокий. Про те, що значна частина осіб, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення, характеризуються

відставанням у розвитку – фізичному, інтелектуальному, психологічному тощо, зазначає у своєму дослідженні М. С. Микитенко [326, с. 96] .

Наступна ознака, яка має тісний зв'язок із освітнім рівнем, це – зайнятість. Освітній рівень, зайнятість, а також частково місце проживання можуть характеризувати статус особи. Характеристика осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, за соціальним статусом хоча і не може бути визначальною під час вивчення таких осіб, проте може бути використана для повноцінного уявлення про сферу спілкування, рівень задоволення професією, наявні матеріальні труднощі тощо. А от працевлаштування неодноразово згадується як основна реабілітаційна діяльність в управлінні правопорушниками [36, с. 5] .

Як видно з отриманих результатів, 64,6 % на момент вчинення повторного кримінального правопорушення не працювали, лише 18,8 % з них не були зайняті суспільно корисною працею з поважних причин (таблиця 3.2.6). Проте, на жаль, у матеріалах особових справ відсутня інформація, з яких саме поважних причин 81,2 % непрацюючих не бажали виконувати суспільно корисну функцію.

Таблиця 3.2.6

Характеристика за зайнятістю

Зайнятість	Кількість	Відсотки
Працює (навчається)	122	35,4
Не працює	223	64,6
Чому:		
а) поважна причина	42	18,8
б) не бажає	181	81,2

На нашу думку, зайнятість осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, має важливе профілактичне значення. Американські вчені вважають, що коли рівень безробіття високий, особам, які мають певні проблеми із законом, особливо важко знайти законні засоби для

задоволення базових потреб, придбати ринкові товари та послуги тощо. Тобто це вказує на те, що безробіття позитивно корелює з правопорушеннями [39, с. 543].

Г. Беккер вважає, що «деякі особи стають злочинцями через фінансову та іншу винагороду від злочину порівняно з легальною роботою, беручи до уваги ймовірність затримання та засудження, а також суворість покарання» [8, с. 176].

Зайнятість, на нашу думку, безпосередньо пов'язана зі станом здоров'я таких осіб. Порівнюючи попередні результати з наступними, ми були здивовані, адже за матеріалами особових справ 96,2 % осіб були здоровими, лише 3,8 % мали обмеження щодо працевлаштування (таблиця 3.2.7). Наведені результати вказують на певну соціальну занедбаність таких осіб та необхідність проведення цілеспрямованих заходів соціально-профілактичної роботи.

Таблиця 3.2.7

Характеристика за станом здоров'я

Стан здоров'я	Кількість	Відсотки
Здоровий	332	96,2
Має хронічні захворювання	11	3,2
Має статус людини з обмеженими можливостями	2	0,6

Володіння такою інформацією представниками уповноваженого органу пробації матиме важливе значення для належної і насамперед ефективної організації заходів виховного та профілактичного характеру.

Місце проживання особи на момент вчинення злочину також має певне значення для профілактичної діяльності. Адже статистичні дані свідчать, що рівень вчинення злочинів у великих містах набагато більший, ніж у малих чи сільській місцевості. Вивчені нами результати не зовсім підтверджують

вказану теорію, адже переважна більшість (55,7 %) тих, хто вчинив повторні кримінальні правопорушення, проживають у сільській місцевості (таблиця 3.2.8).

Таблиця 3.2.8

Характеристика за місцем проживання

Місце проживання	Кількість	Відсотки
Село	140	40,6
Селище	52	15,1
Місто	153	44,3

Кримінологічна наука доводить, що проживання в районі, де велика частина інших молодих людей залучена до злочинів, пов'язано зі значним збільшенням імовірності того, що особа буде залучена до злочину. Значний ефект сусідства однолітків також очевидний у разі вживання наркотиків і алкоголю, а також залишення молоді без школи та без роботи. Сімейне походження та однолітки із сусідства тісно пов'язані з рішеннями молоді [10, с. 25].

Це підтверджується і статистичними даними зарубіжних учених. Так, Е. Глессер та Б. Сакердот зазначають, що згідно зі статистичним звітом Сполучених Штатів за 1994 рік, у столичних районах на 79 % більше насильницьких злочинів, ніж в інших американських містах, і на 300 % більше, ніж у сільській місцевості. У Нью-Йорку та Лос-Анджелесі рівень злочинності приблизно в чотири рази вищий, ніж рівень злочинності в мегаполісах загалом, а рівень насильницької злочинності більш ніж у 2,5 рази перевищує рівень насильницької злочинності в усіх мегаполісах [42, с. 225–226].

Отже, місце проживання клієнта уповноваженого органу пробації необхідно враховувати у діяльності уповноваженого органу пробації у зв'язку із тим, що такі особи мають більше ризиків вчинити повторне кримінальне правопорушення.

Наступна група ознак дала нам можливість з'ясувати, до якого виду кримінального покарання (захід кримінально-правового впливу) засуджені особи, що вчинили повторне кримінальне правопорушення.

Як виявилось, і це підтверджується результатами інших досліджень [453], понад 87 % осіб, які вчинили повторне кримінальне правопорушення, перебували на обліку як особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням, ще 6 % відбували громадські роботи, 2,9 % – виправні роботи і 3,2 % позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (таблиця 3.2.9).

Таблиця 3.2.9

Характеристика за видом покарання

Покарання, яке відбував	Кількість	Відсотки
ШПОППЗПД	15	4,3
Виправні роботи	7	2
Громадські роботи	21	6,1
Звільнений з випробуванням	302	87,5

Ми спробували також порахувати співвідношення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, до кількості осіб, які пройшли за обліками, за 2018–2020 роки. Протягом трьох років за обліками уповноважених органів пробації в середньому перебувала така кількість осіб: звільнених від відбування покарання з випробуванням – 49317; засуджених до громадських робіт – 3357; засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 2930, до виправних робіт – 470.

Застосувавши формулу визначення коефіцієнта злочинності, ми вирахуємо, які особи (яке покарання відбувають) найбільше вчиняють повторні кримінальні правопорушення:

$$К. з. = \frac{З \times 100}{Н}.$$

Як бачимо, найбільший коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень вчинено засудженими, які відбувають покарання у виді виправних робіт, а саме 1,48 (таблиця 3.2.10).

Таблиця 3.2.10

Коефіцієнт вчинених повторних правопорушень за видом покарання

Покарання, яке відбував	Кількість	К. з.
ШПОПЗПД	15	0,5
Виправні роботи	7	1,48
Громадські роботи	21	0,6
Звільнений з випробуванням	302	0,6

Зауважимо, що в структурі загальної злочинності вагомим є показник рецидиву. На існування такої проблеми постійно звертають увагу вчені-кримінологи [124]. Як зазначає В. М. Бесчастний, з усіх виявлених осіб, що вчинили злочини, близько третини вже притягали до кримінальної відповідальності. Приблизно 50 % з останніх на момент вчинення злочину мали непогашену або незняту судимість. 13,5 % виявлених осіб вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння; 62,7 % на момент кримінальної активності ніде не працювали і не навчалися, 14,1 % мали офіційний статус безробітного [125, с. 211].

Наші результати дуже близькі до зазначених вище показників, адже більш ніж третина, а саме 34,5 % осіб, які вчинили повторне кримінальне правопорушення, мали проблеми із законом до того, як стали клієнтами уповноважених органів пробації (таблиця 3.2.11).

Таблиця 3.2.11

Характеристика за наявністю попередньої судимості

Мав судимість	Кількість	Відсотки
Дві	30	8,7
Три і більше	89	25,8

Вивчення попередньої поведінки має важливе значення для можливої кримінальної траєкторії у майбутньому. Horning, Salfati and Crawford, вивчаючи поведінку вбивць, дійшли висновку про взаємозв'язок між попередньою кримінальною спеціалізацією і майбутньою поведінкою відносно вбивств [51].

Отримані результати можуть свідчити про спрямованість особистості, формування панівної системи мотивів, інтересів, переконань, ідеалів, у яких виявляють себе потреби людини. Спрямованість особистості – це система спонукань і ціннісних орієнтацій, яка визначає вибіркоче ставлення й активну поведінку людини, тобто спрямованість, по суті, – це стійка система мотивів, які орієнтують життєдіяльність особистості [167, с. 82]. У продовження вивчення спрямованості і мотиваційної складової ми з'ясували, які види кримінальних правопорушень були ними вчинені. Як з'ясувалося, більшість, а саме 52,4 %, мають корисливу спрямованість, 11,9 % – насильницьку, решта вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних речовин (12,5 %) та проти громадського порядку (2,9 %), а також 20,3 % вчинили інші кримінальні правопорушення (таблиця 3.2.12).

Таблиця 3.2.12

Характеристика за видами кримінальних правопорушень

Нове правопорушення	Кількість	Відсотки
Проти життя, здоров'я	41	11,9
Проти власності	181	52,4
Проти громадського порядку	10	2,9
У сфері обігу наркот. речовин	43	12,5
Інше	70	20,3

Для з'ясування мотиваційної спрямованості особистості ми з'ясували, упродовж якого періоду після постановки на облік уповноваженого органу пробації особа вчинила нове кримінальне правопорушення. Як видно із результатів (таблиця 3.2.13), третина вчинила нове кримінальне правопорушення у період від одного до трьох років, 40,9 % – у межах перших шести місяців і 26,5 % – від шести місяців до одного року. Ці дані можуть свідчити про стійку антисоціальну мотиваційну сферу, небажання жити у суспільстві за правилами законослухняного громадянина. Також певною мірою це свідчить про значні недоліки соціального контролю.

Таблиця 3.2.13

Характеристика за часом вчинення нового правопорушення

Нове правопорушення вчинив після постановки на облік	Кількість	Відсотки
До 3 місяців	69	20
Від 3 до 6 місяців	72	20,9
Від 6 міс. до 1 року	91	26,4
Від 1 року до 3 років	113	32,7

Одна із теорій злочинності – це «теорія контролю». Існує своєрідний підхід до її пояснення: вона запитує «не стільки, чому ми поводимося погано, а те, як нас можна спонукати поводитися добре» [45]. Інакше кажучи, прибічники «теорії контролю» прагнуть виявити чинники, які заважають або перешкоджають більшості людей у більшості випадків порушувати закони та правила суспільства. Їхній інтерес полягає в розумінні механізмів, які створюють відповідність нормам поведінки. Інакше кажучи, вони орієнтовані на ті особливості суспільства, які контролюють нашу повсякденну поведінку [64, с. 150].

Прихильники теорії контролю дотримуються досить песимістичного погляду на людей, оскільки всі ми від природи схильні до злочинної

поведінки, і лише засоби контролю, встановлені суспільством, заважають нам діяти згідно з нашими схильностями [64, с. 151]. Очевидно, що в цих словах є раціональне зерно, прикладом може слугувати поведінка диктаторів (деяких світових лідерів), які втрачають повний контроль над собою, розпочинаючи кровопролитні війни (Гітлер, Асад, путін). Це також стосується й осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації, відсутність належного контролю (нагляду) спонукає таких осіб порушувати встановлені правила.

Важливим елементом утримання особи від вчинення повторного кримінального правопорушення є його соціальне середовище або наявність чи відсутність позитивних соціальних зв'язків. Вивчаючи характерні особливості злочинців, учені припускають зв'язок між поведінкою правопорушника на місці вчинення злочину і його поведінкою у соціумі, включаючи поведінку під час вчинення попередніх злочинів [14]. Вочевидь поведінка людини тісно пов'язана із середовищем, у якому вона перебуває.

Під час вивчення характерних ознак осіб, які вчинили повторне кримінальне правопорушення, нами встановлено, що 40,5 % мали позитивні зв'язки в сім'ях, 17,4 % – в побуті та дозвіллі, лише 2,9 % мали їх за місцем роботи (таблиця 3.2.14).

Таблиця 3.2.14

Характеристика за наявністю позитивних зав'язків

Наявність позитивних зв'язків	Кількість	Відсотки
Зв'язки в сім'ї	140	40,6
У побуті та дозвіллі	60	17,4
За місцем роботи	10	2,9
Відсутні	135	39,1

З проведеного аналізу ознак, якими характеризуються особи, що вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку

уповноваженого органу з питань пробації, ми можемо виокремити найбільш притаманні, які своєю чергою дають можливість сформулювати типові ознаки таких осіб.

Отже, особи, які вчиняють повторні кримінальні правопорушення, не мають суттєвих відмінностей від інших порушників закону: 92 % – це особи чоловічої статі і лише 8 % – жінки. За віковою ознакою переважна більшість – 76,8 % – входять до групи 18–55 років (середній вік 36 років), що є найактивнішою у життєвому просторі групою осіб, а тому є більш схильною до вчинення протиправних дій. Переважна більшість – 75,9 % – неодружені; 64 % не мають дітей; 59,1 % мають базову середню освіту; 64,6 % непрацевлаштовані і 81,2 % з них не бажають працювати; стан здоров'я 96,2 % задовільний; 96,2 % схильні до порушення громадського порядку; 65,3 % вчинили повторне кримінальне правопорушення на першому році перебування на обліку. Установлено, що найбільший коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень вчинено засудженими, які відбувають покарання у виді виправних робіт, – 1,48. Це можна пояснити втратою виправного потенціалу цього покарання в останні десятиріччя. Спостерігається як низький відсоток призначення цього покарання, так і випадки його призначення особам, які вже на момент його застосування не займаються суспільно корисною працею, а отже, переходять у групу ризику [250, с. 45-46] .

3.3. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням

Суспільно-політичні зміни, які відбуваються в нашій державі останніми десятиріччями, а особливо після Революції Гідності, вимагають нових підходів до організації форм і методів правоохоронних органів, а особливо виконання покарань, які повинні відповідати міжнародним стандартам та європейським устремлінням України. Українська держава йде складним

шляхом боротьби як із зовнішнім, так і внутрішнім ворогом, недосконалі державні інституції та політичні структури, несистемність національного законодавства, постійна зміна політичних еліт негативно впливають на реформування такої важливої сфери, як виконання кримінальних покарань.

Відповідно до Основного закону України, органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Забезпечення економічної, громадської та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Реалізація вказаних функцій залежить від ефективності діяльності уповноважених органів. Боротьба зі злочинністю є потрібною та об'єктивною необхідністю суспільства, яке будує правову державу [66, с. 142–143]. Така діяльність повинна мати завжди наступальний характер, випереджувати злочинні наміри. А тому й система суб'єктів, які здійснюють запобігання злочинності, розширює свої межі та постійно пристосовується до змін, що відбуваються у суспільному житті [434, с. 81].

Кримінологи досить активно працюють над проблемою класифікації суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням. Кримінологічна наука визначає, що в Україні функціонує система суб'єктів запобігання злочинності, під якою розуміють сукупність об'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за узгодженням у часі та просторі. До неї (системи) входять юридичні і фізичні особи, які за своїми повноваженнями, соціальним статусом або громадянським обов'язком виконують функції запобігання злочинності. Сюди відносяться законодавчі органи, органи виконавчої і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємства, фірми, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи тощо [299, с. 151].

Як бачимо, перелік суб'єктів доволі широкий, серед них одне із важливих місць посідають органи виконання покарань, а саме уповноважений орган з питань пробації.

Правовою основою діяльності уповноваженого органу з питань пробації у сфері запобігання злочинності є сукупність законів, які визначають мету, завдання, повноваження, організаційну структуру тощо. Одним із перших законів є ухвалений Верховною Радою України Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року [209], який визначає, що Державна кримінально-виконавча служба України є органом виконавчої влади, що здійснює єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Проте слід наголосити, що у згаданому законі відсутні положення, які б визначали організаційно-правовий механізм діяльності такого органу, як пробація. Стаття 10 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплює, що органом, який виконує покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт та здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, є кримінально-виконавча інспекція [208].

Це суперечить сьогодні не лише цьому закону, а й іншим нормативно-правовим актам та практичній діяльності. Причиною цього є згадана вище проблема несистемності внесення змін до національного законодавства, що своєю чергою тягне за собою утворення колізій та порушує принцип правової визначеності.

Наступним документом, який визначає порядок діяльності уповноважених органів з питань пробації в частині запобігання кримінальним правопорушенням, є КВК України. Пріоритетним завданням КВК України є запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими,

так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [287, с. 3] .

КВК України в ст. 11 визначив, що уповноважений орган з питань пробації є органом виконання покарань. На уповноважений орган з питань пробації чинним законодавством (ст. 13 КВК України) покладено: здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років; виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт; реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких застосовано пробацію; здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів у порядку, визначеному ст. 57 КВК України; здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [287] .

І нарешті третім, як ми вважаємо, ключовим нормативно-правовим актом є Закон України «Про пробацію», ухвалений Верховною Радою України [396] . Відповідно до ст. 4 Закону України «Про пробацію», метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [396] .

Як бачимо, функція запобігання кримінальним правопорушенням чітко закріплена за вказаним органом державної влади, адже орган пробації є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації. Таким органом є Державна установа «Центр пробації»,

утворена відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 655-р «Про утворення державної установи “Центр пробації”» [402]. На виконання вказаного розпорядження Міністерство юстиції України видало наказ № 561/5 від 22.02.2019 про затвердження Положення про Державну установу «Центр пробації» [374]. Однією із функцій Центру пробації є реалізація заходів, спрямованих на виправлення засуджених, та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [374].

Окрім зазначеного, необхідно звернути увагу на невідповідність назви «Державна установа» функціональному призначенню такого органу як «Центр пробації». Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови під установою необхідно розуміти організацію (з певним штатом службовців і адміністрацією), що відає якою-небудь галуззю (галуззями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі (галузях) [157, с. 1517]. Такої думки дотримуються теоретики права і щодо державних установ. Під державними установами вони розуміють організації, що здійснюють соціально-культурну, наукову, навчально-виховну та інші види невиробничої діяльності з метою створення духовних цінностей і фінансуються цілком чи частково за рахунок державного бюджету. Це неприбуткові організації: дошкільні дитячі установи, школи, училища, вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, театри, музеї, лікарні, санаторії та ін. Як відомо, ДУ «Центр пробації» відповідно до положення створено для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України з питань пробації і безпосереднього спрямування та координації діяльності уповноважених органів з питань пробації, що належать до сфери управління Мін'юсту [374].

Завдання ж Державної кримінально-виконавчої служби України відповідно до ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» полягають у здійсненні державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Здійснювати функції з реалізації

державної політики відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» можуть служби, агентства, інспекції, комісії, бюро (ст. 16), які є державними органами.

Державні підприємства і державні установи відрізняються від державних органів за наступними ознаками:

не мають державно-владних повноважень, тобто не є носіями державної влади;

безпосередньо створюють матеріальні чи духовні блага;

мають специфічну організаційну структуру: це організовані державою трудові колективи робітників та службовців на чолі з відповідальним керівником, котрий діє на основі єдиноначальності;

мають суворо визначене коло повноважень: управлінські функції здійснюються адміністрацією підприємств і установ винятково у сфері своєї діяльності, не виходячи за межі підприємства чи установи;

керуються у своїй діяльності власним статутом, складеним відповідно до законодавства;

утримуються (не винятково) за рахунок державного бюджету;

правовий статус їх працівників становлять не лише права та обов'язки, а й гарантії зайнятості та соціального захисту [432] .

Системний аналіз вказаних ознак свідчить, що ДУ «Центр пробації» не відповідає таким ознакам за винятком утримання за державні кошти та має визначений правовий статус його працівників.

Персонал уповноважених органів з питань пробації не вважається працівниками державних органів у розумінні вимог постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану» від 25 квітня 2023 р. № 391 [189] .

Підвищення посадових окладів на персонал філій ДУ «Центр пробації», що виконують свої повноваження на територіях активних бойових дій, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або

тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, для яких не визначена дата завершення бойових дій, та територіях можливих бойових дій з урахуванням коефіцієнтів 1,5 та 2,0 відповідно не відбулося. Пояснення зовсім банальне, такі працівники не відносяться до працівників державних органів.

З урахуванням того, що національне законодавство на прикладі загаданих вище законів має суперечливий характер, а також того, що запровадження міжнародних стандартів у сфері виконання кримінальних покарань та перехід від каральної до гуманної пенітенціарної системи, кількість осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації збільшуватиметься, актуальною стає потреба у проведенні комплексних досліджень запобігання злочинам серед вказаних осіб.

За даними Центру пробації, середня кількість осіб, які перебувають на обліку в органах пробації, сягає 50 тис., така кількість майже відповідає кількості осіб, які перебувають у місцях ізоляції [353]. Проте проблемам запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженим органом пробації у науці приділяється набагато менше уваги. Це викликано зокрема об'єктивними причинами: короткий час функціонування інституту пробації; відсутність науково-дослідної установи, яка б опікувалася проблемами кримінально-виконавчого законодавства; низький суспільний інтерес. Здебільшого наукові праці присвячено кримінально-виконавчим засадам діяльності пробації [357], організаційно-правовим аспектам її створення [148], проблемам взаємодії органів пробації з релігійними організаціями [458], [270]. Частково на діяльність пробації звертають увагу вчені-педагоги [326].

На жаль, відсутність ґрунтовних наукових розвідок щодо ролі служби пробації у запобіжній діяльності не повною мірою дає можливість впливати на рівень повторних кримінальних правопорушень серед клієнтів цього органу. Таким чином, назріла необхідність проведення наукових досліджень,

присвячених визначенню уповноваженого органу пробації як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

Уповноважений орган пробації відповідно до положень наведеного вище законодавства належить не лише до суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, а й одночасно виконує функцію суб'єкта виконання кримінальних покарань, на відміну від підрозділів превентивної поліції Національної поліції.

Суб'єкт будь-якої діяльності є носієм прав та обов'язків, на якого покладено відповідну компетенцію, яка визначається правовими нормами. На реалізацію вимог Закону України «Про пробацію» Міністерством юстиції України затверджено Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [375] .

Як зазначено в наказі, метою наглядових та соціально-виховних заходів є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Під час здійснення нагляду при виконанні судових рішень, що набрали законної сили, уповноважений орган з питань пробації здійснює такі функції:

- веде облік засуджених осіб;
- викликає засуджених осіб до уповноваженого органу з питань пробації;
- роз'яснює засудженим особам порядок та умови відбування покарання;
- здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов'язків, встановлених законом та покладених на неї судом;
- здійснює профілактичні та виховні бесіди із засудженою особою;
- відвідує засуджену особу за місцем проживання (за необхідності) з метою забезпечення контролю за поведінкою та способом життя;
- здійснює збір інформації, необхідної для оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень;
- проводить оцінку ризиків;

здійснює спільно зі службами у справах дітей ознайомлювальні, профілактичні бесіди з батьками неповнолітніх, їх законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення кримінального правопорушення;

уживає заходів щодо недопущення, а в разі настання – до негайного припинення порушень вимог судових рішень;

організовує першочергові заходи з виявлення засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме;

звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме;

раз на три місяці надсилає до підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки територіальних органів Національної поліції України запити з метою з'ясування випадків учинення засудженими особами нових кримінальних правопорушень, а також з'ясування випадків учинення засудженими особами адміністративних правопорушень;

у разі отримання інформації про вчинення засудженими особами нових кримінальних правопорушень надсилає запити до компетентних органів, які здійснюють досудове розслідування відповідно до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, з метою отримання інформації про внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та копії ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу стосовно засудженої особи або повідомлення слідчого, що такий захід не застосовувався;

за зверненням слідчого, який здійснює досудове розслідування стосовно засудженої особи, що перебуває на обліку в уповноваженому органі з питань пробації, надає інформаційну довідку на таку особу, а також відомості щодо невідбутої частини як основного, так і додаткового покарання на час вчинення злочину;

погоджує виїзд за межі України засудженим особам, яким встановлено законом або покладено судом обов'язок не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

у разі необхідності, але не менше ніж раз на три місяці, стосовно засуджених осіб, яким заборонено виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації, надсилає запити до Головного центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України із зазначенням номера особової справи для встановлення факту перетину засудженими особами державного кордону. Головний центр обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України у місячний строк після отримання таких запитів за наявності відомостей для однозначної ідентифікації осіб надає інформацію про перетинання засудженими особами державного кордону на виїзд з України та їх повернення в Україну без погодження уповноваженого органу з питань пробації [375] .

Наведені функції, на нашу думку, цілком підпадають під класифікацію, яку запропонувала О. В. Ткачова, а саме: 1) організаційні; 2) інформаційно-аналітичні; 3) розшукові; 4) контролюючі; 5) виховні [444, с. 150–153] .

Здійснивши аналіз наведених функцій, необхідно зазначити, що більша їх частина покликана для недопущення з боку засуджених вчинення нових кримінальних правопорушень, а тому доцільно, на нашу думку, виділити ще одну – шосту групу – запобігання правопорушенням.

Наша теза ґрунтується також і на зарубіжному досвіді. Так, наприклад, Грем Сміт, оцінюючи майбутнє пробації, зазначив, що воно має похмурі майбутні без значного зсуву в бік ефективного скорочення рецидивів [84] . Напевно, майбутнє пробації в Україні також буде оцінюватися у контексті зменшення рецидиву, адже одним із головних лозунгів на користь впровадження інституту пробації були саме аргументи, що кількість повторних кримінальних правопорушень під час проходження пробації зменшується.

Як зазначалося нами вище, ДУ «Центр пробації» є неприбутковою державною установою, юридично залишається у підпорядкуванні заступника Міністра юстиції, який відповідає за систему виконання покарань. Тобто фактично ДУ «Центр пробації» є незалежним від іншого структурного підрозділу Мін'юсту – Департаменту з питань виконання кримінальних покарань.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на досвід Хорватії. Протягом перших років свого існування Служба пробації Хорватії була відокремлена від пенітенціарної системи. Однак після 6 успішних років діяльності Служби у 2017 році було вирішено об'єднати пенітенціарні установи та Службу пробації в рамках одного управління в міністерстві юстиції – Управління пенітенціарної системи та пробації, і така структура залишається до сьогодні [95, с. 129] .

Вектор курсу на запобігання кримінальним правопорушенням являє собою тривалу перспективу держави. Основним завданням такого курсу є мінімізація кількості кримінальних правопорушень, виявлення причин та умов, які сприяють їх вчиненню.

Система суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, діяльність яких відрізняється як за характером, так і за формами, складається як з державних, так і недержавних організацій [433] . У правовій літературі визначення суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням зводиться до того, що це сукупність державних та громадських організацій і громадян.

Так, В. В. Голіна для позначення суб'єктів запобігання злочинам наводить таке визначення: «державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розробку й реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, виявленням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ і процесів, що породжують злочинність, а також її недопущення на різних стадіях злочинної діяльності, у зв'язку із цим мають необхідні права і обов'язки» [169, с. 17] .

Сформульоване визначення, незважаючи на те, що є результатом наукового пошуку 30-річної давнини, детально розкриває перелік таких суб'єктів і їх компетенцію. До спеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням відносять також органи судової влади; органи прокуратури; органи внутрішніх справ (поліція); органи державної безпеки; органи економічної безпеки; органи охорони державного кордону; митні органи; військову службу правопорядку; органи і установи виконання покарань [343, с. 42] .

Використовуючи як основу підставу для класифікації суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, запропоновану О. М. Бандуркою та Л. М. Давиденком, уповноважені органи пробації можна віднести до суб'єктів, які безпосередньо реалізують заходи щодо реагування на кримінальні правопорушення, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували [120, с. 100] .

Проте нам найбільше імпонує підхід, запропонований О. М. Джужею, де суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням поділяються на три групи відповідно до компетенцій:

органи та організації, які керують, спрямовують, координують профілактичну діяльність (центральні органи державної влади тощо);

органи, організації, установи, що безпосередньо виконують профілактичні функції, здійснюють профілактичні заходи (НПУ, СБУ, ДПСУ, прокуратура, суд, адвокатура, спеціально створені громадські формування);

суб'єкти, що відрізняються один від одного залежно від масштабів здійснюваних ними профілактичних заходів – у межах держави, регіону, області, району, населеного пункту, об'єкта [295, с. 11] .

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що у класифікації суб'єктів запобіжної діяльності потрібно враховувати: по-перше, те, що всі вони відрізняються один від одного своєю структурою, обсягом повноважень, але функціонують у певному взаємозв'язку; по-друге, що кожний суб'єкт,

наділений певними повноваженнями, має конкретні права й обов'язки. Поряд із цим необхідно вимагати того, щоб повноваження кожного суб'єкта профілактики використовувались у повному обсязі, і разом із тим на них не повинні покладатися завдання, до яких вони не пристосовані, функції їх не повинні дублюватись; щоб для суб'єктів чітко встановлювалось коло об'єктів впливу; забезпечувалась взаємодія; чітко визначався внесок кожного суб'єкта запобігання злочинам в загальну справу протидії злочинності.

З метою правильного визначення суб'єктів запобіжної діяльності серед засуджених які перебувають на обліку в уповноваженого органу з питань пробації варто виділити такі ознаки:

щоденна робота персоналу пробації щодо запобігання кримінальним правопорушенням як очевидна функція;

зв'язок з іншими суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням серед клієнтів пробації як системи «по горизонталі» (координація) і «по вертикалі» (субординація);

здійснення персоналом пробації діяльності відповідно до команд «керуючого механізму» системи;

можливість вибору поведінки клієнтів пробації, що визначається конкретним станом об'єкта впливу і межами, заданими системою.

Структурні елементи системи суб'єктів запобігання злочинності взаємопов'язані по вертикалі і горизонталі кримінальними процесуальними нормами та впливають одна на одну (хоча й по-різному за ступенем значущості). Одночасно кожен суб'єкт, як і будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових елементів [294, с. 248].

Якщо подивитись під кутом зору права, то не можуть розглядатись як суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням такі суб'єкти, які не володіють хоча б однією з перерахованих ознак. Проте варто згадати і про громадянське суспільство або недержавні організації, адвокатуру тощо. У

діяльності уповноважених органів пробації набули поширення громадські інспектори-волонтери.

На увагу заслуговує запропонована В. В. Василевичем структура (державних) – *вставка моя – Д.К.*) суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема: державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби (у тому числі і запобігання злочинам) зі злочинністю; державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам; державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам; органи, діяльність яких напяму не пов'язана із запобіганням злочинам, водночас їх діяльність безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів [294, с. 248] .

Послугуючись такою класифікацією, віднесемо уповноважений орган з питань пробації до органів, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Віднесення державних органів до системи правоохоронних органів здійснюється за функціональним критерієм [462, с. 93] . Оскільки уповноважений орган з питань пробації станом на 2023 рік перебуває у стані демілітаризації, тобто персонал, який обіймає посади рядового та начальницького складу розатестовується, а отже, буде втрачено одну із ознак, за якою цей орган можна було відносити до правоохоронного, проте правоохоронна діяльність, вочевидь, виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів. Окремі її функції виконують законодавча та виконавча гілки влади, президентські органи, інститути громадянського суспільства тощо [462, с. 93] . З таким трактуванням очевидно варто погодитися, в нашому випадку й уповноважений орган з питань пробації виконує правоохоронну функцію.

Роль уповноваженого органу з питань пробації як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на його обліку, не варто недооцінювати. Для забезпечення виконання завдань служби пробації передбачено 3440 штатних одиниць, зокрема 1909 одиниць начальницького складу та 1531 – вільнонайманого складу. Станом на 01.01.2021 фактична

чисельність персоналу становила 3354 особи, з яких середнього і старшого начальницького складу – 1757 осіб та 1597 осіб, які працюють за трудовим договором [352]. Це важливий ресурс, який необхідно використовувати з максимальною ефективністю.

Суттєвою умовою підвищення ефективності запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку в уповноважених органах пробації, має виступати правова основа такої діяльності. Звернувшись до історії існування досліджуваного органу виконання кримінальних покарань, зазначимо, що до ребрендингу це була кримінально-виконавча інспекція. На той час в експертних колах (переважно серед персоналу) існувала дискусія: чи повинна ефективність діяльності інспекторів інспекції і всього органу оцінюватися за рівнем повторно вчинених кримінальних правопорушень? Професійна дискусія зводилась також до того, що на рівні відомчих наказів, які регламентували діяльність інспекції, не передбачалося обов'язку із запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Проведене нами опитування персоналу уповноважених органів пробації у межах дослідження показало, що 64,3 % респондентів вважають, що їхню діяльність необхідно оцінювати за рівнем повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації, 27,5 % вважають, що ні, і решта вважають, що частково має оцінюватися (таблиця 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

Оцінка діяльності уповноваженого органу пробації за рівнем повторних кримінальних правопорушень

Чи потрібно оцінювати діяльність органу за рівнем повторних кримінальних правопорушень?	Кількість	Відсотки

Так	63	64,3
Ні	27	27,5
Частково	8	8,2

Вивчені нами огляди результатів діяльності ДУ «Центр пробації» за 2018–2021 роки показав, що окремого розділу, присвяченого аналізу повторних кримінальних правопорушень, не передбачено. Проте в підрозділах постійно здійснюється робота щодо розроблення нормативної та методичної бази щодо реалізації пробаційних програм, оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, надання психологічної допомоги суб'єктам пробації тощо [356].

У кримінологічній науці суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням поділяють на загальні та спеціальні [295].

Для першої групи характерним є те, що функція запобігання злочинам не є для них основною, вони виконують її поряд із іншими завданнями. До загальних суб'єктів запобігання злочинам в Україні можна віднести Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, громадські об'єднання, організації, громадян.

Другу групу становлять суб'єкти, для яких діяльність у справі запобігання злочинам є головним або одним із головних завдань. У кримінологічній науці їх називають спеціальними суб'єктами запобігання злочинам [169, с. 25].

Уповноважений орган з питань пробації належить до спеціалізованих суб'єктів запобіжної діяльності, зміст запобіжної діяльності якого полягає у виявленні й усуненні причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; недопущенні вчинення повторних кримінальних правопорушень з боку осіб, які перебувають на його обліку; розробці та організації контролю за здійсненням заходів запобігання.

Отже, для запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженими органами з питань пробації сформовано не лише правову

основу, яка складається із сукупності нормативно-правових актів, а й ідеологічну основу, яка полягає саме в тому, що ідеологія діяльності цього органу полягає у мінімізації ризиків вчинення клієнтами пробації нових правопорушень.

Правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням визначають як органічну систему матеріальних і процесуальних норм, що містять соціально обумовлені заборони та стандарти, спрямовані на загальну, спеціальну та індивідуальну превенцію, усунення причин та умов, що їх породжують, а також регулювання діяльності щодо їх попередження [343, с. 160] .

Ураховуючи закони логіки, якщо уповноважений орган з питань пробації є суб'єктом запобігання кримінальним правопорушенням, то особи, які перебувають на обліку цього органу (клієнти пробації), виступають об'єктами запобігання.

Як зазначалося у попередніх підрозділах дослідження, серед об'єктів, на яких спрямовують свою діяльність уповноважені органи з питань пробації, є особи, які відбувають кримінальні покарання, не пов'язані із позбавленням волі, а також особи, які звільнені від відбування покарання з випробуванням.

Новелами законодавства про пробацію є запровадження нових механізмів нагляду за клієнтами пробації: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація; ювенальна пробація.

До респондентів, які вивчалися нами у процесі дослідження, застосовувалися всі види пробації у такому співвідношенні (таблиця 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Який вид пробації застосовано?	Кількість	Відсотки
Досудова	110	32
Наглядова	177	51,3
Пенітенціарна	38	11

Відповідно до Закону України «Про пробацію», досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Пробація щодо неповнолітніх (ювенальна пробація) – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх [396] .

Пробація значно полегшує роботу правоохоронних органів, судової системи, забезпечує координацію взаємодії державних установ, місцевого самоврядування, неурядових організацій, окремих громадян (волонтерів) у процесі виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, та запобігання повторним злочинам [458, с. 160] .

Наведене вище дає підстави резюмувати, що діяльність щодо запобігання кримінальним правопорушенням має загальнодержавне значення і становить комплекс заходів економічного, соціального, культурного, виховного, законодавчого й іншого характеру, спрямованих на усунення причин та умов вчинення злочинів [454 с.75] .

Виконуючи завдання з ресоціалізації та виправлення клієнтів пробації, виконується також завдання із захисту суспільства від злочинних посягань, реабілітація правопорушників в очах суспільства, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням важливе місце посідають недержавні інституції. До таких можна віднести різноманітні громадські організації, волонтерів тощо. Для координації діяльності з громадськими організаціями в ДУ «Центр пробації» утворено сектор із взаємодії з громадськістю та волонтерами пробації, основним завданням якого є організація і контроль роботи уповноважених органів з питань пробації щодо залучення та діяльності громадськості і волонтерів пробації з дотриманням прав людини і громадянина, гендерної рівності та нульової толерантності до дискримінації [352] .

Про необхідність упровадження інституту громадських інспекторів (волонтерів) у діяльність цього органу зазначав С. І. Халимон. Його позиція ґрунтувалась на тому, що волонтери сприятимуть вирішенню таких проблем, як: перевантаження співробітників; участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених; створення дієвого контролю й нагляду за ними з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Науковцем також було запропоновано проєкт Положення про громадських інспекторів (волонтерів) [454, с.76] .

Як бачимо, ці пропозиції знайшли підтримку як на законодавчому рівні (ст. 2, 20 Закону України «Про пробацію»), так і у практичній діяльності уповноважених органів з питань пробації.

З метою вирішення основних проблем, що виникають в організації волонтерської діяльності, було затверджено стратегічний документ «Перспективний план розвитку волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, на період 2020–2023 роки», який визначає основні заходи для ефективного залучення недержавного сектору до розбудови волонтерського руху у пробації України, зокрема запровадження навчання працівників

уповноважених органів з питань пробації і волонтерів пробації та реалізацію адвокаційної кампанії щодо формування в громадах прихильності до пробації [352].

Справді, одним із напрямів запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку, є взаємодія між підрозділами служби пробації та неурядовими організаціями. Таке запобігання може проводитись шляхом розповсюдження превентивних матеріалів: листівок, календарів, плакатів, брошур, постерів, що сприятиме правовому вихованню засуджених та інших громадян [178, с. 65].

Станом на 2021 рік, за даними ДУ «Центр пробації», майже 78 % уповноважених органів пробації уклали договори про співробітництво із 876 волонтерами (з яких 5 % співпрацюють із двома та більше уповноваженими органами з питань пробації), які залучаються до певних напрямів роботи із клієнтами пробації [352].

Незважаючи на офіційне декларування наявності значної кількості громадських інспекторів (волонтерів), заходи громадського впливу до потенційних порушників майже не застосовуються, принаймні в матеріалах особових справ такі дані були відсутні. Нами встановлено, що лише в 20,3 % випадків до порушників застосовували заходи громадського впливу (таблиця 3.3.3).

Таблиця 3.3.3

Застосування заходів громадського впливу

Чи застосовувалися заходи громадського впливу?	Кількість	Відсотки
Так	70	20,3
Ні	275	79,7

Очевидно, укладання угод про співробітництво з волонтерськими організаціями чи громадянами є недостатнім, а потребує вдосконалення.

Зарубіжний досвід участі волонтерів у діяльності служб пробації свідчить, що їх залучають до виконання функцій нагляду за засудженими. Таким волонтерам виплачується грошова компенсація в розмірі 400 крон (дозволяє, в основному, покрити транспортні витрати). Отже, метою запровадження волонтерів пробації не повинно перетворюватися на формалізм та щоквартальне звітування про кількість укладених угод, а має стати реальним механізмом, який впливатиме на зменшення ризиків і повторних кримінальних правопорушень.

Система запобігання кримінальним правопорушенням традиційно складається із відповідних заходів, які реалізуються суб'єктами такої діяльності. Серед заходів запобігання виділяють загальні, спеціальні та індивідуальні.

У своїй практичній діяльності персонал уповноважених органів пробації віддає перевагу профілактичним бесідам (69,6 %), до 10,1 % вивчених осіб не застосовувалися жодні заходи, 7,2 % залучали до громадського життя, до 3,5 % застосовували вплив колективу за місцем роботи, до 9,6 % застосовувалися інші заходи (таблиця 3.3.4).

Таблиця 3.3.4

Які заходи впливу застосовувалися?	Кількість	Відсотки
Профілактична бесіда	240	69,6
Залучення до громадського життя	25	7,2
Вплив колективу за місцем роботи	12	3,5
Інші	33	9,6
Не застосовувалися	35	10,1

До осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації, у разі невиконання ними обов'язків, визначених законом та покладених судом, систематичного вчинення правопорушень, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про їхнє небажання стати на шлях виправлення, уповноважений орган з питань пробації застосовує (імперативно) письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності, а у випадках звільнених з випробуванням – про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання [375].

У вивченій нами вибірці попередження застосовувалося лише у 42,6 % випадків, відповідно до 57,4 % не застосовувалося (таблиця 3.3.5).

Таблиця 3.3.5

Застосування письмового попередження

Чи застосовувалося попередження?	Кількість	Відсотки
Так, 1 раз	124	35,9
2 і більше	23	6,7
Ні	198	57,4

Пояснити таку різницю можна тим, що інспектори уповноважених органів з питань пробації не встигали попередити таких осіб, тобто їхня поведінка до вчинення повторного кримінального правопорушення не потребувала винесення такого попередження, була позитивною. І це підтверджується іншими даними, а саме характеристикою такої особи під час перебування на обліку. За результатами вивчення особових справ 49,6 % осіб, які вивчалися, характеризувалися позитивно, тобто не мали підстав для винесення письмових попереджень (таблиця 3.3.6).

Таблиця 3.3.6

Характеристика осіб під час перебування на обліку

Як особа характеризувалася до вчинення правопорушення?	Кількість	Відсотки
Негативно	174	50,4
Позитивно	171	49,6

Посадові особи уповноважених органів з питань пробації з метою систематизації заходів, що мають бути виконані для задоволення криміногенних потреб, виявлених за результатами оцінки ризиків, запобігання протиправній поведінці особи та вчинення нею повторного правопорушення, складають індивідуальний план роботи із клієнтами пробації. Такий план складається з урахуванням оцінки ризиків за встановленою формою. Збір інформації, необхідної для проведення оцінки ризиків, здійснюється під час особистої бесіди із засудженою особою, а також шляхом направлення запитів до підприємств, установ, організацій (місця роботи або навчання, медичних закладів, правоохоронних органів, центрів соціальних служб, громадських організацій тощо), у полі зору яких знаходиться засуджена особа, а також (за потреби) відвідування місця проживання, навчання, роботи. План залежно від потреб засудженої особи може містити таку інформацію: про наглядові заходи; соціально-виховні заходи; консультативну та психологічну допомогу; заходи сприяння у вирішенні соціальних питань, працевлаштуванні, залученні до навчання; заходи індивідуально-профілактичної роботи та інше. Засуджена особа ознайомлюється з планом та змінами до нього під підпис [375].

Проте під час складання індивідуальних планів виявляються факти неякісного виконання персоналом уповноважених органів пробації завдань й обов'язків за цим напрямом: зазначення неіснуючих криміногенних потреб; відсутність зв'язку між окремими криміногенними потребами, між криміногенними потребами та фактором ризику шкоди життю і здоров'ю;

невідповідність запланованих завдань і заходів принципу пріоритетності (включення інформації про всі виявлені криміногенні потреби); відсутність зв'язку визначених завдань і заходів із результатом виконання [352] .

Діяльність уповноваженого органу з питань пробації уособлює в собі комплекс концепцій, методів, схем впливу на осіб, які перебувають на його обліку, взаємодії з іншими державними і недержавними інституціями. Важливість роботи персоналу уповноваженого органу з питань пробації полягає у соціальній реабілітації клієнтів, повноцінному відновленні їхнього соціального статусу, запобіганні вчиненню ними нових кримінальних правопорушень [326, с. 114] .

Отже, проведене нами дослідження дає підстави констатувати, що уповноважений орган з питань пробації належить до спеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням. Подальший розвиток теоретичних досліджень має ґрунтуватися на прогресивних зарубіжних практиках діяльності служб пробації, позитивному досвіді інших суб'єктів запобіжної діяльності. Формуючи систему запобігання кримінальним правопорушенням, необхідно уникати формалізму, захоплення піаром.

З метою покращення діяльності уповноважених суб'єктів з питань пробації у сфері запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації необхідно забезпечити належну взаємодію з іншими суб'єктами запобігання (правоохоронними органами), недержавними органами (громадськими організаціями, трудовими колективами), яка повинна становити собою погоджену за метою, місцем і часом, взаємообумовлену діяльність, спрямовану на корекцію поведінки осіб, які перебувають на обліку органу пробації [260, с. 102] .

Залучення волонтерів пробації до діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, на нашу думку, допоможе вирішити низку актуальних питань: зменшення рівня вчинення повторних кримінальних правопорушень; залучення громадянського суспільства до вирішення проблем в осіб, які вступили у конфлікт із законом; посилення

інституційної спроможності інституту пробації як одного із видів соціального контролю; зниження навантаження на персонал.

3.4. Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації

Закріплення на законодавчому рівні словосполучення «запобігання кримінальним правопорушенням», на нашу думку, мало б покласти край постійній «термінологічній дискусії стосовно розмежування понять, що визначають одне й те саме явище, оскільки не має теоретичного та практичного сенсу і є явно надуманою, поглиблює понятійну плутанину, змушує вчених «переключатися» з аналізу змісту явища на його етимологічну оболонку» [303, с. 136–137]. Проте дискусії не припиняються і по сьогодні. Враховуючи складність цього питання, ми будемо керуватися позицією, яка обґрунтована С. І. Халимоном і полягає у тому, що при визначенні поняття запобігання злочинам (кримінальним правопорушенням – *вставка моя – Д.К.*) серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, необхідно виходити зі змісту ч. 2 ст. 50 КК України, в якій визначено, що «покарання має на меті запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» та ч. 1 ст. 1 КВК України, де констатовано, що КВК України «регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими». З наведених законодавчих положень випливає, що термін «запобігання кримінальним правопорушенням» є родовим. Отже, враховуючи зазначені позиції, проблеми полісемії та відсутності єдності думок щодо підпорядкування даних термінів, необхідно використовувати

поняття «запобігання» як родове, а «попередження», «відвернення», «профілактика», «припинення» як видові [454, с. 78] .

Вітчизняна кримінологічна наука виділяє три основні рівні запобігання кримінальним правопорушенням:

загальносоціальний рівень запобігання кримінальним правопорушенням (вплив на злочинність на рівні держави);

спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням (запобігання всім формам і виявам злочинної поведінки на рівні спеціальних суб'єктів запобігання);

індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням (індивідуальна робота з потенційними суб'єктами протиправної діяльності, у тому числі з особами, які перебувають на обліку в уповноваженого органу з питань пробації).

Загальносоціальний рівень запобігання кримінальним правопорушенням являє собою сукупність правових, соціально-економічних, культурно-виховних, інформаційних, соціально-психологічних та деяких інших заходів, які забезпечують подальший розвиток і вдосконалення суспільної системи та здійснюються в державі з метою не безпосереднього запобігання кримінальним правопорушенням, а вирішення економічних і соціальних завдань, що передбачає усунення негативних явищ і процесів, які існують у суспільстві [207, с. 328] .

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання кримінальним правопорушенням включає в себе сукупність заходів, спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, що здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою [294, с. 199] . Тобто це діяльність спеціально утворених органів, у тому числі й органи пробації, адже, як було доведено нами у попередніх підрозділах, уповноважений орган з питань пробації є суб'єктом запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

І відповідно індивідуальний рівень запобігання являє собою систему заходів, організовану як спеціальними, так й іншими учасниками цього процесу заходів, які спрямовані на конкретну особу (потенційного) правопорушника. Такі заходи включають вплив на свідомість особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і водночас формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки [294, с. 199] .

На нашу думку, перш ніж визначати найефективніші заходи запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень особами, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, необхідно визначити основні детермінанти їх вчинення.

Існує багато факторів, які можуть впливати на вчинення повторних кримінальних правопорушень. Серед них можна виділити кримінальне минуле таких осіб. Як показало наше дослідження, більш ніж третина, а саме 34,5 % осіб, які вчинили повторне кримінальне правопорушення, мали проблеми із законом до того, як стали клієнтами уповноважених органів пробації (таблиця 3.2.11). Наявність кримінального минулого може вказувати на низький рівень соціальної адаптації та труднощі у підтриманні законослухняної поведінки.

У 1939 році Сазерленд обґрунтував одну з найперспективніших теорій про те, що злочину навчаються. Це навчання відбувається «у взаємодії з іншими людьми... головним чином у близьких особистих групах» [58] .

Як бачимо з результатів нашого вивчення вироків, понад третина осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення мали кримінальне минуле, а отже, ймовірний досвід перебування у місцях ізоляції. Перебування у місцях ізоляції негативно впливає на свідомість індивіда, частина засуджених набувають негативного досвіду кримінальної субкультури. Тобто підсвідомого стилю мислення та поведінки, що виникає в середовищі людей, які мають досвід кримінальної діяльності та певний статус серед інших злочинців.

Кримінальна субкультура може впливати на клієнтів пробації шляхом створення системи підтримки від інших засуджених. Така собі злочинна солідарність, яка може формувати у засуджених віру в те, що кримінальна діяльність є прийнятним способом життя. Окрім цього, засуджені особи можуть мати негативний досвід взаємодії з правоохоронними органами, що може посилити їх ворожість до закону та збільшити схильність до кримінальної протиправної поведінки.

Для того, щоб запобігти впливу кримінальної субкультури на повторні кримінальні правопорушення, уповноважений орган з питань пробації повинен вживати таких заходів:

Соціальна адаптація. Необхідно забезпечувати засудженим особам підтримку та можливості для соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі. Це може включати забезпечення доступу до освіти, професійної підготовки, працевлаштування та інших ресурсів, які сприяють інтеграції в суспільство.

Підтримка уповноваженого органу з питань пробації. Уповноважений орган з питань пробації може забезпечувати підтримку та нагляд за засудженими особами, що зменшує ризик повторного вчинення кримінально протиправних дій. Наприклад, інспектор уповноваженого органу з питань пробації повинен надавати рекомендації щодо соціальної адаптації та допомагати засудженим особам знаходити роботу та інші ресурси. Надавати допомогу через різноманітні благодійні організації тощо.

Освіта та інформаційна робота. Важливо проводити освітню та інформаційну роботу серед засуджених осіб щодо наслідків кримінально протиправної діяльності та можливих шляхів зміни свого життя. Це може зробити засуджених осіб більш свідомими щодо наслідків вчинених дій та зменшити їхню схильність до кримінально протиправної поведінки.

Робота з середовищем. Необхідно здійснювати роботу з середовищем, де перебувають засуджені особи, з метою зменшення впливу кримінальної субкультури та створення сприятливого середовища для соціальної адаптації.

Це може включати роботу з сім'ями засуджених осіб, розвиток місцевих спільнот та інші заходи.

Отже, вплив кримінальної субкультури на вчинення повторних кримінальних правопорушень може бути значущим, але йому можна запобігти шляхом забезпечення підтримки та можливостей для соціальної адаптації, підтримки від уповноваженого органу з питань пробації, освіти та інформаційної роботи, а також роботи з середовищем. Важливо звертати увагу на цей аспект, оскільки успішна соціальна адаптація засуджених осіб зменшує їхню схильність до повторного вчинення кримінальних правопорушень та сприяє підвищенню рівня безпеки в суспільстві.

Наступним фактором, що суттєво детермінує злочинність, є економічні умови. Наявність роботи та доступ до матеріальних ресурсів може впливати на зменшення злочинності серед цієї групи людей. Відсутність стабільного доходу може спонукати до вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Суттєвий вплив на повторні кримінальні правопорушення мають соціальні умови в яких перебуває людина. Сім'я та її підтримка знижує ризик вчинення повторних кримінальних правопорушень. Умови проживання, рівень освіти та доступ до медичних послуг також можуть впливати на злочинність.

Вживання наркотичних засобів або алкоголю, як фонове явище, також позначається на вчиненні повторних кримінальних правопорушень: 50,4 % вивчених осіб характеризувалися негативно, а 13 % зловживали спиртними напоями, наркотичними засобами.

Ще одним фактором, який впливає на рівень повторних кримінальних правопорушень, це контроль та супровід клієнтів пробації. Наявність ефективної системи контролю та супроводу може допомогти зменшити ризик злочинної поведінки. Відсутність контролю та супроводу може збільшити ризик відхилення від законослухняної поведінки.

Опитаний персонал уповноважених органів з питань пробації причини

вчинення повторних кримінальних правопорушень розподілив наступним чином (таблиця 3.4.1).

Таблиця 3.4.1

Які причини вчинення повторних кримінальних правопорушень		
Причини вчинення правопорушення	Кількість	Відсотки
Відсутність засобів для існування	50	14,7
Негативний вплив середовища	171	50,3
Небажання стати на шлях виправлення	170	50
Інші причини	80	23,5

Криміногенні детермінанти (причини і умови злочинності) утворюють відносно цілісну систему, яка складається з великої кількості елементів. Сюди входять комплекси причин і умов окремих видів злочинів, наприклад, насильницьких, корисливих, рецидивних та інших; розрізняються і рівні криміногенних детермінант. Причини і умови конкретних злочинів виступають первинним елементом криміногенної системи [454, с. 78].

Одвічне питання кримінологічної науки (біологічне чи соціальне превалює в особі злочинця), яке розглядалося ще в роботах італійського позитивіста Ч. Ломброзо, ставилося і в американській кримінології. Американські вчені, які присвятили свої роботи цій проблемі, вважали, що злочинність передається у спадок за різними механізмами спадкування. У 1910 році видатний соціолог Франклін Гіддінгс у вступі до книги Роберта Дугласа висловив думку, що «злочинність пов'язана зі схрещуванням порочної крові з більш енергійним зовнішнім штамом» [88]. Проте остаточного краху ця теорія зазнала завдяки результатам дослідження Чарльза Горінга, який порівняв

оксфордських студентів і англійських каторжників, дійшовши висновку, що такого поняття, як фізичний злочинець, не існує [44].

З метою якісного визначення дієвих заходів запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, вважаємо за доцільне здійснити певний екскурс в історію становлення та розвитку пробації в зарубіжних країнах. Як відомо, пробація набула широкого поширення в європейських країнах, а також США. Ми проаналізуємо наявну юридичну літературу, присвячену діяльності пробації на різних континентах в контексті запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Як стверджують П. Вайтхед і Р. Стетхем у своїй роботі, присвяченій історії розвитку пробації в Англії, згідно із законом 1907 року випробувальний термін ґрунтувався на принципі «радити, дружити та допомагати», і лише в 1970-х та 1980-х роках ця головна передумова опинилася під серйозною загрозою. Зазначений принцип був трансформований Законом про кримінальну юстицію 1991 року, і умовне засудження стало «покаранням у суспільстві» та вироком суду, і відтоді питання легітимності породило складні питання для практики пробації [110].

Збільшення кількості умовно-достроково звільнених і, починаючи з 1992 року, запровадження встановленого законом нагляду для всіх, хто відбуває 12 місяців або більше, почало витісняти добровільний нагляд [62, с. 235]. Обмеження ресурсів обмежило роботу після звільнення. Особливо це вплинуло на послуги для осіб, які відбувають короткі терміни ув'язнення, яких на той час було звільнено без офіційного нагляду і, отже, з незначною підтримкою або взагалі без неї, навіть якщо було відомо, що вони особливо її потребують і ризикують бути повторно засудженими [61].

Окрім потреби в обмежених ресурсах, цей зсув мав ідеологічне підґрунтя. Акцент змінився на безперервність покарання та управління ризиком, а не на пропозицію підтримки та допомоги людям протягом важких тижнів після звільнення з в'язниці. Конотації піклування погано підходили для

цієї нової характеристики, і термін переселення ставав дедалі більш популярним [83].

1990-ті роки посилили цей зсув і рішуче змінили офіційну ідентичність пробації. Закон про кримінальне правосуддя 1991 року зробив наказ про пробацію вироком суду та супроводжувався новими національними стандартами. Відтепер умовне засудження стало «покаранням у суспільстві», і поряд із виникненням ризику служба була реформована урядом як правоохоронний орган та орган громадського захисту. Реабілітація продовжувала залишатися офіційною метою, але в зміненій формі так званої нової реабілітації – реабілітації, заснованої на когнітивному біхевіоризмі. Важливим показником змін у практичному середовищі стала зміна системи стажування. До 1990-х років фахівці з пробації проходили підготовку з питань соціальної роботи, але коли лейбористський уряд відновив професійну підготовку офіцерів пробації в 1997 році, він створив нову кваліфікацію. Таким особам видавався диплом з вивчення пробації, зосереджений на громадському захисті та зниженні повторних злочинів (Deering and Feilzer, 2015: 24) [26].

У США цей перехід від реабілітації до пріоритетів управління ризиками і продовження покарання було відображено в навчанні та практиці персоналу та відтворено в ньому [76]. Персонал проводить тести на наркотики, носить зброю, контролює комендантську годину та збирає гонорари. Хоча це далеко від позиції в Англії та Уельсі, це може служити попередженням про те, куди зрештою може призвести заклопотаність ризиком і покаранням.

Отже, починаючи приблизно з середини 1970-х років, нової популярності та впливу на уряд набуває класична теорія раціонального вибору злочинності, що супроводжувалося переконанням у необхідності покарання як акту відплати та стримування (Вілсон, 1975 [112]; Wilson і Kelling, 1982[113]). Як англійська, так і французька пробація все більше зосереджуються на поняттях ризику та менеджменту, зберігаючи при цьому головну мету – зменшення рецидиву [37, с. 226].

В Англії та Уельсі створюються громадські центри, в яких учасники, окрім можливостей зустрічатися з офіцерами пробації, також мають доступ до додаткової підтримки, яка пропонується волонтерами та колегами-наставниками, від партнерських агенцій, наприклад, отримання освіти та навчання, фінансової підтримки, охорони здоров'я та житла [77, с. 265]. Наприклад, Доміні, посилаючись на неопубліковане дослідження Уоткінса, стверджує, що існують «багатообіцяючі ознаки того, що громадські центри покращують надання нагляду за правопорушниками та заохочують залучення та дотримання вимог» [27].

Вітчизняний учений-політолог Д. Ягунов, досліджуючи загальну превенцію та «реабілітаційний ідеал» у політиці соціального контролю держави, намагався з'ясувати, що зупиняє людину від вчинення кримінальних правопорушень? Указаний автор відзначає, що, аналізуючи проблематику загальної превенції, увага мимоволі фокусується здебільшого на ефекті залякування. Д. Ягунов вважає, і ми повністю погоджуємося з його думкою, що загальна превенція і так сама по собі характеризується абстрактністю та аморфністю, а відтак – «незручністю» для перевірки відповідних наукових висновків на практиці. І лише такий компонент, як залякування, має найбільші шанси бути більш-менш перевіреним за допомогою соціологічних досліджень [470, с. 130].

Використовуючи оцінки, засновані на результатах регресії для США в 1960 році, Ерліх (1981; 311) [33] дійшов висновку, що «на практиці переважна частка загального профілактичного ефекту ув'язнення пояснюється його чистим стримувальним ефектом. Фактично «політика, яка розвиває навички та здібності дітей і підлітків, а також заохочує їх закінчити середню школу, може мати значний вплив на злочинність».

Подібних результатів у боротьбі зі злочинністю можна отримати, використовуючи субсидії на заробітну плату замість «субсидій на освіту», але в цьому випадку важливо враховувати динамічні наслідки політики, яка націлює субсидії на заробітну плату молодим працівникам. Більшість

попередніх досліджень щодо зменшення злочинності зосереджувалися на стримувальних і недієздатних ефектах суворішого дотримання закону. Політика забезпечення правопорядку, інвестування в навички та субсидування заробітної плати є важливими компонентами ефективної стратегії боротьби зі злочинністю [10].

Дослідження Брюса Вестерна людей, які перебували під наглядом після звільнення в Бостоні, показало, що вони мали набагато нижчий рівень злочинності, ніж ті, хто не був під наглядом, і знову потрапляли до в'язниці вдвічі частіше (Western 2018: 127) [109].

Таким чином, нагляд може виявитися найефективнішим засобом управління ризиками та зменшення кількості рецидивів.

Очевидно, що ефект стримування через страх перед покаранням не єдиний аргумент на користь невчинення повторних кримінальних правопорушень. Частина людей не вчиняють кримінальні правопорушення через моральні та етичні цінності або релігійні переконання. Якесь частина громадян не вчиняють їх через повагу до закону та правопорядку. Не останнє місце у причинах утримання від вчинення повторних кримінальних правопорушень посідає наявність альтернатив: коли у людей є доступ до легальних можливостей заробітку та до інших ресурсів, вони не мають потреби вчиняти кримінальні правопорушення.

Емоційна та соціальна підтримка також посідає важливе місце. Люди, які мають емоційну та соціальну підтримку від своєї родини, друзів та спільноти, частіше відмовляються від вчинення кримінальних правопорушень, оскільки вони відчують, що мають підтримку в складних ситуаціях. Загалом люди утримуються від вчинення кримінальних правопорушень через різноманітні мотиви, які можуть бути як індивідуальними, так і загальнолюдськими.

Рівність можливостей є найвірнішими ліками від злочинності. Певною мірою, в якій можливість сама по собі є функцією індивідуальних здібностей і бажання, ці теорії конкурують з традиційними поясненнями, заснованими на

індивідуальних відмінностях. Наприклад, основним джерелом підтримки теорій можливостей є більший рівень злочинності в нижчих соціально-економічних класах [49].

У системі кримінального правосуддя розлад особистості пов'язаний із швидшими темпами повторного засудження, збільшенням насильства, більшою кількістю вироків та збільшенням кількості випадків припинення лікування (Cooke, 2010 [18]; McMurrin, 2012 [67]; Minoudis et al., 2011 [72]).

Для порівняння в США, наприклад, з 2005 по 2010 роки за даними Cooper, Durose, & Snyder протягом 3 років після звільнення близько 68 % правопорушників заарештовуються за новий злочин, і близько 50 % повертаються до в'язниці (Cooper, Durose, & Snyder, 2014) [20].

Дауні та Ендрю у своєму мета-аналітичному огляді розглянули роль основних виправних практик у зниженні рецидивної злочинності та надали вагомі попередні докази щодо їх ефективності [29]. До основних виправних практик зазначені автори відносять:

- належне використання повноважень персоналом;
- відповідне моделювання та посилення;
- розвиток навичок і стратегії вирішення проблем;
- ефективне використання ресурсів громади;
- фактори стосунків персоналу з правопорушником.

Ми вважаємо, що такі практики цілком можливо використовувати у діяльності уповноважених органів пробації. Спробуємо більш ґрунтовно розкрити зміст кожної із них.

Порушення, і особливо рецидив, лежить в основі багатьох проблем, з якими стикаються політика, соціальні працівники та всі організації, які зосереджені на підтримці молодих людей, що перебувають під пробацією (відбувають умовні терміни тощо) [89, с. 112].

Належне використання повноважень персоналом передбачає твердий, але справедливий підхід до осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації. Використання повноважень передбачає чітке і конкретне

доведення до особи вимог і правил, яких необхідно дотримуватися. Процес нагляду повинен супроводжуватися якісним контролем та винагородою за дотримання правил. Учасник процесу повинен отримувати підбадьорливі повідомлення та словесну підтримку. Вимоги та правила мають доводитися шанобливо. Необхідно утримуватися від дисциплінарної практики контролю та принизливого (ганебного) ставлення до засуджених осіб.

Загалом належне використання повноважень персоналом передбачає здатність до справедливості, терпимості та емпатії, а також вміння дотримуватися процедур та правил, виконувати свої обов'язки відповідно до закону та допомагати засудженим повернутися до суспільства.

Відповідне моделювання та посилення полягає в тому, що персонал пробації повинен брати участь у просоціальному моделюванні та рольових іграх. Використовувати позитивне підкріплення та ефективні методи несхвалення. Працівники пробації повинні всіляко демонструвати та посилювати альтернативні кримінальним стилі мислення, почуття і дій. Необхідно залучатися до процедур структурованого навчання (використання рольових ігор/репетицій, моделювання з відповідним зворотним зв'язком на продуктивність піднаглядних).

Стратегії розвитку навичок і вирішення проблем розкриваються через використання структурованого навчання та когнітивно-поведінкових технік. Необхідно сприяти розвитку навичок і вдосконалювати здатність вирішувати проблеми самостійно. Персонал повинен прагнути виявити проблеми засуджених, допомогти створити альтернативи дій та розробити план їх реалізації. Структуроване навчання та когнітивно-поведінкові техніки є ефективними методами для розвитку навичок і вирішення проблем клієнтів пробації. Структуроване навчання включає в себе чітку послідовність кроків, які необхідно виконати для досягнення певної мети. Когнітивно-поведінкові техніки допомагають засудженим зрозуміти, як їхнє мислення та поведінка впливають на їхнє життя та на життя інших людей.

Персонал уповноважених органів з питань пробації повинен стимулювати їх до самостійного розвитку навичок і вирішення проблем. Це можна робити, допомагаючи засудженим виявляти та розв'язувати проблеми самостійно, а не пропонуючи готові рішення. Це може виражатися у формі підготовки плану дій для розв'язання проблем, які вони виявляють.

Ефективне використання ресурсів громади є дуже важливою практикою перш за все через адвокацію та посередництво. Персонал пробації повинен використовувати допомогу різноманітних агенцій, які надають підтримку вразливим категоріям населення (лікування алкоголізму/наркоманії, працевлаштування тощо). Найефективнішим елементом участі громади у процесі запобігання повторним кримінальним правопорушенням є залучення волонтерів, про що нами вже неодноразово згадувалося. Головне у цій роботі – донесення до членів громади важливості такої діяльності.

Ресурси громади можуть сприяти прийняттю різноманітних профілактичних програм. О. С. Шеремета зазначає, що заходи запобігання кримінальним правопорушенням повинні входити до компетенції не тільки правоохоронних органів, а й органів місцевого самоврядування [463, с. 16]. Органи місцевого самоврядування уповноважені приймати документи у вигляді Комплексних програм профілактики злочинності та правопорушень. Такі програми повинні включати навчання навичкам соціальної адаптації, психологічну підтримку та інші види підтримки, які допоможуть особам, що перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, уникнути повторного вчинення кримінального правопорушення. Технології науково-технологічного прогресу також повинні використовуватися у заходах запобігання. Розвиток інформаційних технологій допоможе створити онлайн-платформу, що сприятиме об'єднанню осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, з волонтерами та іншими організаціями, які надають підтримку.

Також можна використовувати технології штучного інтелекту та аналізу даних, щоб виявити та прогнозувати ризики повторного вчинення

кримінального правопорушення та розробляти індивідуальні підходи до кожної особи. Використання ресурсів громади може сприяти підвищенню освітнього рівня її населення. Необхідно проводити освітні заходи для підвищення рівня правової свідомості громадян та їхньої можливої участі у запобіганні повторним кримінальним правопорушенням.

Загалом запобігання повторному вчиненню кримінального правопорушення вимагає комплексного підходу, в якому беруть участь різні сторони. Ефективність такого підходу залежить від того, наскільки добре координується робота між усіма сторонами та які ресурси та інструменти використовуються для досягнення цієї мети. Застосування таких підходів може допомогти знизити рівень повторності та створити безпечну громаду [162].

Фактори стосунків – заключна практика, зміст якої полягає у відпрацюванні якісних стосунків між персоналом та засудженими. Спілкування між ними повинно відбуватися відкрито, шанобливо, дбайливо та щиро. Персонал повинен виявляти співчуття, компетентність і готовність завжди допомогти [98].

Робочі стосунки між учасниками пробації та офіцерами пробації завжди визначалися як ключові для ефективності роботи з клієнтами пробації [12]. Очевидно, що комунікація персоналу з клієнтами має важливе значення. Це підкреслюють у своїй публікації Доміні Дж., Колі Д., Девітт К. Е. та Лоуренс Дж., зазначаючи про внесок, який робить живе спілкування в якість роботи персоналу пробації.

Проте разом з живим спілкуванням вказані автори вивчають ефективність телефонного нагляду за клієнтами і на підставі емпіричних даних та інтерв'ю стверджують, що є можливість зберегти деяке використання телефонного нагляду як частину майбутньої моделі змішаної практики. Використання телефону для деяких завдань і в деяких ситуаціях може допомогти та збагатити досвід як для офіцера пробації, так і для клієнтів [28, с. 395].

Як виявилося, жоден учасник дослідження не мав досвіду використання відеодзвінків. Мобільні телефони, видані для роботи, не були обладнані камерою та підключенням до Інтернету, а політика не підтримувала використання таких програм, як WhatsApp і Zoom, для зв'язку з користувачами послуг. Проте деякі практичні працівники були зацікавлені у можливості відеодзвінків на тій підставі, що можна було б побачити клієнта та отримати чіткіше уявлення про те, як, де та з ким він був [28, с. 399] .

Такий досвід спілкування з клієнтами пробації може бути цікавим і для України, зважаючи на те, що 66 % українців станом на 2019 рік використовували мобільний телефон або смартфон для доступу до Інтернету [319] , і кількість користувачів збільшуватиметься. Вважаємо за необхідне передбачити на рівні відомчих інструкцій можливість використання таких засобів зв'язку для здійснення контролю за клієнтами пробації.

Штурм А., Робберс С., Хенскенс Р. та де Фогель В. також вивчали вплив онлайн-роботи з клієнтами пробації під час карантинних обмежень і дійшли висновку, що клієнти загалом позитивно відгукувалися про дистанційне спостереження, але деякі висловили думку, що їм бракує особистого контакту. У свою чергу більшість офіцерів пробації зазначили, що дистанційна робота є гнучкою (ефективною, економить час, транспортні витрати), підходить для певних етапів процесу пробації (особливо на більш пізньому етапі, коли вже встановлено робочий зв'язок) і особливо підходить для клієнтів з легкими проблемами та низькими профілями ризику [99, с. 411] .

Незважаючи на те, що зміни в спілкуванні з клієнтами під час пандемії COVID-19 були сприйняті офіцерами пробації як позитивні, переважна більшість повідомили про відсутність особистого контакту як про обставину, що ускладнювала виконання своїх обов'язків. Особливо важливі частини випробувальної роботи, такі як боротьба зі злочинною поведінкою та встановлення альтернативних варіантів дій, не можуть бути замінені лише телефонним зв'язком [97, с. 455] .

З цього приводу слушно зауважила В. І. Гранкіна, «... що співробітники української пробації, на відміну від досвіду європейської пробації, у цей важкий для всього світу період (пандемії COVID-19) продовжували працювати за системою «особа-особа». Адже наказами ДУ «Центр пробації» «Про організацію роботи уповноважених органів з питань пробації в період карантину» визначено про неможливість віддаленої роботи із суб'єктами пробації та їхніми особовими справами.

Така робота має проводитися винятково в межах адміністративних приміщень підрозділів. Весь період карантину співробітниками уповноважених органів з питань пробації в звичайному режимі виконувались вироки, проводились дні реєстрації засуджених, соціально-виховна, профілактична та інша робота, передбачена функціональними обов'язками та законодавством України, незважаючи на великий ризик зараження COVID-19, а також піддаючи небезпеці себе та свої родини.

Натомість дотримання карантинних заходів було можливим лише засобами та коштом самих співробітників, оскільки держава в особі Міністерства юстиції, на жаль, самоусунулась від свого обов'язку зі створення захисту та безпечних умов праці співробітникам пробації» [176, с. 217–218].

Ще одна гостра проблема, яка постала перед сучасною Україною, це воєнні (бойові) дії, що розпочалися 24 лютого 2022 року. Частина органів державної влади на тимчасово окупованих територіях не могли виконувати покладені на них обов'язки, у тому числі уповноважені органи пробації. На жаль, на такі випадки відсутні алгоритми дій, а також не визначені правові наслідки у разі невиконання умов пробаційного нагляду.

Як бачимо, незважаючи на можливості, які нам дає сучасний науково-технічний прогрес (мобільний зв'язок чи то Інтернет), вони не можуть замінити живе спілкування, виникає потреба вживати заходів щодо особистих зустрічей навіть у таких умовах. А також такі події вимагають розглянути можливість використання мобільного зв'язку чи можливостей Інтернету більш широко, і у тому числі для проведення наглядових заходів.

Як зазначає К. Василеску, офіцери пробації в Іспанії відіграють важливу роль в ефективності пробації. Це професіонали, які мають підготовку в галузі кримінології, психології, соціальної роботи та права, розподілені по всій території та відповідають за нагляд і моніторинг людей, які перебувають на пробації. Кожен офіцер пробації контролює від 60 до 70 користувачів пробації шляхом періодичних співбесід, але на практиці частота та зміст співбесід залежать від проблеми та потреби користувачів і громадського покарання, яке вони відбувають [107].

В Україні з'являються пропозиції щодо приватизації установ виконання покарань або ж слідчих ізоляторів [378]. Приватизувати органи пробації ще не пропонували, проте такий досвід має Велика Британія. Такі реформи відбулися в 2000-х роках, і службу пробації розділили на державну національну службу пробації (NPS) і приватні громадські реабілітаційні компанії (CRC) (Міністерство юстиції (МЮ), 2013а) [70].

У подальшому такі рішення зазнали серйозної і навіть жорсткої критики (Берк, 2016 [11]; Об'єднані інспекції кримінального правосуддя (СJJ), 2016 [22]; Інспекція пробації Її Величності, 2015, 2017 [47]; Комітет з питань правосуддя Палати громад, 2018а) [52]. Головним аргументом критиків було занепокоєння, що реформи не врахували вплив на зв'язки та ефективну комунікацію між службами (Інспекторат Її Величності пробації, 2016) [48]. І вже у 2019 році було оголошено, що служба пробації буде ренаціоналізована (МЮ, НПС та НМPPS, 2018, 2019) [71].

Отже, навіть у країнах сталої демократії, високого соціально-економічного розвитку приватизація державних інституцій не дає високого позитивного результату. Очевидно, Україні зарано навіть розглядати такі пропозиції. Можна зустріти і досить критичні відгуки про практику пробації. Наприклад, у Франції вказується, що це по суті «робота для галочки», яка нехтує реальними потребами людей [37, с. 232].

Однією з інституційних цілей пробації у Франції є забезпечення дотримання заходів, винесених разом із вироком. Ці заходи включають,

наприклад, активний пошук роботи, неоплачувану роботу, обмеження щодо місця розташування або зобов'язання вирішувати проблеми залежності. Деякі із заходів, які можуть бути оголошені, можливо потребуватимуть адміністративної «роботи» та документації [37, с. 235].

Проведене дослідження дає нам можливість дійти висновку, що запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, є комплексом соціальних, психологічних та правових заходів, спрямованих на зниження ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та забезпечення соціальної адаптації таких осіб.

Цей процес передбачає індивідуальний підхід до кожного засудженого, визначення основних причин його кримінальної поведінки та розроблення персоналізованого плану реабілітації та ресоціалізації, який має на меті розвиток позитивних соціальних навичок та відповідальності за свої дії, зниження ризику вчинення кримінальних правопорушень та забезпечення ефективного інтегрування засудженого в соціум після закінчення терміну пробації [245, с. 136].

Основними засобами запобігання повторним кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу пробації, є соціальна реабілітація, психологічна підтримка, виховна робота, навчання професійним навичкам та інші заходи, спрямовані на підвищення самооцінки та соціальної адаптації цих осіб.

Висновки до розділу 3

1. Злочинність осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, не є окремим видом злочинності, а лише її частиною. Результати аналізу стану, рівня, динаміки та структури повторних кримінальних правопорушень серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації, засвідчують, що питома вага таких

кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності за 2018–2020 роки у середньому становить 0,32 %.

Констатуємо відносно стабільність повторних кримінальних правопорушень упродовж 2018–2021 років, тобто відсутність неконтрольованого зростання, а у 2021 році навіть тенденцію до зниження на тлі збільшення кількості осіб, які перебували на обліку. Середньорічний коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень становив 3,1 %.

Низка регіонів України відрізняється інтенсивністю кримінальних правопорушень серед підоблікових осіб: Запорізька область – 5,07 на 100 осіб, Івано-Франківська область – 3,94, Луганська – 4,14, Полтавська – 5,47, Харківська – 4,17, Херсонська – 3,64. Порівнюючи із статистичними даними минулих років, з'ясовано, що середній показник інтенсивності повторних злочинів у 2004–2007 роках дорівнював 1,1 злочину на 100 осіб, тобто сьогодні показник повторних кримінальних правопорушень є більшим утричі, ніж до утворення в системі виконання покарань уповноваженого органу пробації.

Серед можливих причин збільшення кількості повторних кримінальних правопорушень необхідно виділити наступні: по-перше, це може бути викликано недостатньою ефективністю програм і послуг, які надає уповноважений орган з питань пробації; по-друге, недостатня спроможність уповноваженого органу з питань пробації виявляти та ефективно реагувати на поведінкові та соціальні проблеми засуджених, відсутність достатніх ресурсів або навичок; по-третє, відсутність належної системи формування статистичних показників повторної злочинності. Для того, щоб знайти більш достовірні пояснення збільшення показника інтенсивності, необхідно сформувати якісну систему формування статистичних даних, а також розробити належну методологічну базу їх дослідження.

2. Аналіз досліджень про особистість злочинця є тривалим процесом, який включає в себе збір, систематизацію та узагальнення інформації про цей об'єкт дослідження. Цей процес дозволяє формувати більш глибокі та повні ідеї та судження про особистість злочинця, що розширює наше розуміння про

нього. На підставі аналізу основних ознак осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації, сформовано кримінологічний профіль такої особи. Отже, особи, що вчиняють повторні кримінальні правопорушення, не мають суттєвих відмінностей від інших порушників закону: 92 % – це особи чоловічої статі і лише 8 % – жінки. За віковою ознакою переважна більшість – 76,8 % – входять до групи 18–55 років (середній вік 36 років), що є найактивнішою у життєвому просторі групою осіб, а тому є більш схильною до вчинення протиправних дій. Переважна більшість – 75,9 % – неодружені; 64 % не мають дітей; 59,1 % мають базову середню освіту; 64,6 % непрацевлаштовані і 81,2 % з них не бажають працювати; стан здоров'я 96,2 % задовільний; 96,2 % схильні до порушення громадського порядку; 65,3 % вчинили повторне кримінальне правопорушення на першому році перебування на обліку. Установлено, що найбільший коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень вчинено засудженими, які відбувають покарання у виді виправних робіт, – 1,48.

Ці дані можуть бути корисними для соціальних наук, кримінальної статистики та політики у сфері зайнятості та здоров'я. Вони можуть допомогти у плануванні соціальних програм та заходів на регіональному та загальнонаціональному рівні.

3. Уповноважений орган з питань пробації належить до спеціалізованих суб'єктів запобіжної діяльності, зміст якої полягає у виявленні й усуненні причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; недопущенні вчинення повторних кримінальних правопорушень з боку осіб, які перебувають на його обліку; розробці та організації контролю за здійсненням заходів запобігання. Подальший розвиток теоретичних досліджень має ґрунтуватися на прогресивних зарубіжних практиках діяльності служб пробації, позитивному досвіді інших суб'єктів запобіжної діяльності. Формуючи систему запобігання кримінальним правопорушенням, необхідно уникати формалізму, захоплення піаром.

З метою покращення діяльності уповноважених суб'єктів з питань пробації у сфері запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації необхідно забезпечити належну взаємодію з іншими суб'єктами запобігання (правоохоронними органами), недержавними органами (громадськими організаціями, трудовими колективами), яка повинна становити собою погоджену за метою, місцем і часом, взаємообумовлену діяльність, спрямовану на корекцію поведінки осіб, які перебувають на обліку органу пробації.

4. На підставі опитування персоналу уповноважених органів пробації здійснено спробу завершити дискусію в експертних колах (переважно серед персоналу): чи повинна ефективність діяльності інспекторів органу оцінюватися за рівнем повторно вчинених кримінальних правопорушень клієнтами? Професійна дискусія зводилась також до того, що на рівні відомчих наказів, які регламентували діяльність органу виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не передбачалося обов'язку із запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Результати нашого опитування засвідчили: 64,3 % респондентів вважають, що їх діяльність необхідно оцінювати за рівнем повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації; 27,5 % вважають, що ні, і решта вважають, що частково має оцінюватися.

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

4.1. Стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

На відміну від пенітенціарної сфери України (яка охоплює як місця несвободи, так і систему пробації), розуміння пенітенціарних правовідносин у зарубіжних країнах має свою специфіку.

Справа в тому, що історично термін «пенітенціарний» виник і розвивався в контексті виконання/відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, адже:

– як відомо, пенітенціарії (англ. «penitentiaries») – це одні з перших кримінально-виконавчих установ закритого типу в державах англо-американської правової сім'ї;

– дві найперші світові пенітенціарні системи – пенсильванська (філадельфійська) та оборнська – стосувалися системи виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, називаючись ще й тюремними;

– перші міжнародні пенітенціарні конгреси так само мали статус міжнародних тюремних форумів, на яких обговорювалися й приймалися рішення (резолуції) з питань, дотичних саме до заходів, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства.

Сучасні пенітенціарні заклади в зарубіжних країнах функціонують у двох архітектурних формаціях:

1) як установи на базі історичних будівель найперших пенітенціаріїв кінця XVIII–XIX ст.;

2) як новітні установи виконання покарань, побудовані «за останнім словом техніки».

У будь-якому випадку, за слушним висловом зарубіжних дослідників Д. Мердока та В. Їржички, «в Європі старе прислів'я про те, що людину відправляють до в'язниці як покарання, а не для покарання, тепер доповнено

додатковою сентенцією: ув'язнені зберігають усі громадянські права, окрім тих, які не сумісні із самим фактом позбавлення свободи. В'язні зберігають свої права людини, і межі цих прав постійно розширюються. Наприклад, багато рішень і постанов Європейського суду з прав людини допомогли розтлумачити зміст прав, що стосуються спілкування із зовнішнім світом і здійснення права на участь у голосуванні. У Європі в'язниці змінюються в контексті того, як правова система ставиться до вирішення проблем поведінням із ув'язненими» [323, с. 5].

Таким чином, сучасна європейська пенітенціарна практика виходить із реабілітаційного підходу, а не карального, і має на меті не сліпо обмежувати правовий статус засуджених, а застосовувати лише ті правообмеження, які є органічними для факту перебування в місцях несвободи, виходячи із соціально-правової природи покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

Це, у свою чергу, відображається як на кримінологічній характеристиці, так і на системі запобігання злочинності в пенітенціарній сфері відповідних країн.

Науково-методологічною і практичною передумовою звернення до концептуальних засад злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн є необхідність з'ясування в межах порівняльної кримінології стану злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, концепцій причин злочинності та заходів запобігання їй в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, а також міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн.

Слушним у зв'язку з наведеним є судження авторитетного вітчизняного кримінолога професора О. М. Джужі, що «системний підхід до аналізу кримінології виправданий з позиції пошуку правильного орієнтира в розмаїтті кримінологічних учень, які відображають особливості права й політики, філософії та культури, історичного досвіду, сучасної ідеології конкретної країни, національного менталітету і правосвідомості громадян у різних

країнах та регіонах. Також цей підхід оптимальний з позиції порівняльного правознавства» [192, с. 8].

Розглядаючи роль та місце відповідного методологічного інструментарію в системі наукового знання, зазначимо, що порівняльний метод у кримінологічних дослідженнях втілюється в самостійній складовій цієї науки, а саме порівняльній кримінології [193, с. 23–31; 294, с. 87–98; 303, с. 207–230; 7; 85, с. 19; 91].

За справедливим судженням О. М. Джужі, В. В. Василевича й А. В. Кирилюка, «успішному розвитку самої науки кримінології сприяє аналіз її історії, розвиток порівняльних кримінологічних досліджень в інших країнах. Усе це забезпечує подальше поглиблення кримінологічних знань, підвищує ефективність запобіжної діяльності, покращує підготовку законодавчих та інших нормативно-правових актів» [294, с. 13].

Натомість вивчення спеціальних наукових джерел показує, що нині компаративістика пенітенціарної кримінології ще недостатньо досліджена. Чи не єдиними на сьогодні науковими та навчально-методичними розробками у цій сфері є напрацювання таких вітчизняних учених, як А. І. Богатирьова (у монографії «Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України» на рівні самостійного підрозділу досліджено зарубіжний досвід запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи [127, с. 305–321]), І. М. Копотуна (в монографічному дослідженні «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» розкрито зарубіжний досвід запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях [267, с. 90–110]), М. С. Пузирьова (який у межах колективного підручника «Пенітенціарна кримінологія» самостійний розділ присвятив наданню кримінологічної характеристики та формулюванню заходів запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн [409]) та деяких інших. За таких обставин ми вирішили посилити компаративну складову в українській пенітенціарній кримінології,

присвятивши окремий розділ свого дослідження формулюванню концептуальних засад злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн.

Аналіз стану злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн показав, що зазначене суспільно небезпечне явище, що існує у визначеній інституціональній системі (якою є власне пенітенціарна система), диференціюється на загальнокримінальну та власне пенітенціарну. Вчинення першої властиве всім сферам суспільного життя, так само, як і пенітенціарній (наприклад, насильницька злочинність), щодо другої форми її вияву – лише пенітенціарній сфері (наприклад, втечі, непокора адміністрації установи тощо).

Варто зазначити, що злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн є частиною рецидивної злочинності, рівень якої останніми роками в країнах заходу зростає.

Загалом вчені-кримінологи виокремлюють такі основні ознаки злочинності у зарубіжних країнах на сучасному етапі їх розвитку:

- розповсюдженість і високий рівень злочинності, який значно випереджає зростання населення;
- збільшення кількості злочинів, вчинених представниками управлінського класу, організованої і професійної злочинності, злиття останньої з легальним бізнесом і апаратом управління;
- величезні масштаби майнових і насильницьких злочинів;
- високий рівень злочинності неповнолітніх і молоді, що обумовлює процес її «омолодження»;
- значний рівень рецидивної злочинності, а звідси професійність злочинців [294, с. 91].

Водночас офіційна статистика злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн не представлена максимально повно у відкритих джерелах. Тому отримання відповідних показників відбувалося переважно з матеріалів наукових досліджень.

Зокрема, стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн вчені-кримінологи визначають майже за схожою структурою кримінальних правопорушень, учинюваних засудженими (ув'язненими).

Так, наприклад, Я. В. Стрелюк, вивчаючи досвід пенітенціарних установ зарубіжних країн, установив, що «в їх установах вчиняється як групова непокора засуджених, так і захоплення заручників й знищення майна» [439, с. 195].

Інші вітчизняні кримінологи, які вивчали відповідний міжнародний досвід [127, с. 305–321; 267, с. 90–110; 410], відзначають у структурі пенітенціарної злочинності зарубіжних країн такі види кримінальних правопорушень: насильницькі кримінальні правопорушення (вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, сексуальне насильство тощо), масові заворушення (бунти), захоплення заручників, групові (злісні) непокори засуджених, втечі, створення в місцях несвободи злочинних організацій, незаконний обіг зброї та наркотичних засобів тощо.

Загалом же наявні дослідження і проведені авторський науковий пошук засвідчує той факт, що, зважаючи на особливості кримінологічної характеристики злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, більшість національних законодавців диференціюють кримінальну відповідальність за діяння, вчинювані засудженими та ув'язненими як у сфері пенітенціарних правовідносин (тобто ті, що посягають на встановлений порядок виконання та відбування покарань), так і за загальнокримінальні діяння, вчинювані в місцях несвободи.

Причому під час дослідження виявлено цікавий момент: законодавці майже всіх зарубіжних країн (так само, як і України) не використовують диференційований підхід під час притягнення до відповідальності за загальнокримінальні діяння, вчинювані в місцях несвободи.

Наближений виняток із такої ситуації становить правова система США, де, наприклад, «покарання за рецидив злочинів може бути призначено судом із перевищенням максимальних меж санкції удвічі (взагалі ж діє такий підхід:

максимальна санкція множитья на кількість попередніх судимостей). Така позиція американських суддів є логічною та виправданою: якщо виправити та перевиховати вже «запеклого злодія» неможливо (а вирішальним чинником є не тяжкість злочину, а суспільна небезпека особи), то єдиною досяжною метою покарання буде ізоляція такого злочинця від суспільства» [427, с. 269–270].

Звернення уваги на подібну ситуацію зумовлено наявністю так званих «білих плям» (або прогалін) у кваліфікації окремих кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері, вчинюваних засудженими.

Це питання на сьогодні активно обговорюється в галузевій юридичній науці вченими-пенітенціаристами, кримінологами та криміналістами.

Зокрема, М. С. Пузирьов та Ю. В. Сокоринський одним із компонентів теоретичної моделі побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду вважають забезпечення належної кримінально-правової охорони інтересів пенітенціарної системи, від ефективного функціонування якої залежить безпека суб'єктів як виконання, так і відбування покарань [414, с. 53–54].

Таку свою позицію вчені пояснюють тією обставиною, що у практиці призначення покарань особам, які вчинили кримінальні правопорушення під час відбування покарання, крім призначення нового покарання за сукупністю вироків, мають місце випадки, коли неможливо врахувати дану обставину як таку, що обтяжує кримінальну відповідальність. Адже п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України обставинами, які обтяжують покарання, називає тільки повторність та рецидив [280], упускаючи при цьому сукупність кримінальних правопорушень.

У свою чергу, інший кримінолог, І. М. Копотун у власному дослідженні «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» І. М. Копотун моделює таку ситуацію. У випадку, коли, наприклад, засуджена за необережне вбивство особа вчиняє одне з пенітенціарних кримінальних правопорушень (є організатором чи активним учасником

масових заворушень), діяльність такої особи за чинним законодавством, незважаючи на вчинення двох кримінальних правопорушень, не охоплюється множинністю кримінальних правопорушень. Поняття повторності не підпадає під таке поєднання, оскільки вчинені кримінальні правопорушення не є тотожними чи однорідними, до сукупності його не можна віднести через судимість за перше кримінальне правопорушення, а рецидивом це не можна назвати через те, що ст. 34 КК України складовими рецидиву визначає лише умисні кримінальні правопорушення [266, с. 124].

На цій підставі, враховуючи наявну в українському законодавстві прогалину і спираючись на зарубіжний досвід кримінально-правової протидії злочинності в пенітенціарній сфері, пропонуємо ч. 1 ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» КК України доповнити новим пунктом 1¹ такого змісту:

«1¹) вчинення засудженням нового кримінального правопорушення під час відбування покарання».

Незважаючи на більш досконалі міжнародні підходи до кримінально-правової протидії злочинності в місцях несвободи, разом із тим певним національним системам не властиві деякі види кримінально-протиправних діянь у пенітенціарній сфері, визнані такими в інших правових системах. Уся справа у криміналізації законодавцем конкретної держави того чи іншого виду протиправної поведінки засуджених.

Так, наприклад, у Швеції втеча з тюрми або спроба втечі не розглядаються як злочин. Тому до особи, яка вчинила втечу або спробу втечі, застосовуються дисциплінарні стягнення [60, с. 570]. За даними досліджень, встановлення за втечу з тюрми дисциплінарної (а не кримінальної) відповідальності представники адміністрації в'язниць Швеції пояснюють тим, що у людини є природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання подовжується на термін перебування засудженого у розшуку [311, с. 113].

У межах застосування порівняльно-правової (компаративної) методології на цю проблематику звернув увагу М. С. Пузирьов. Так, виокремлюючи функціональне порівняння (під час якого правові інститути і норми вважаються такими, що можуть порівнюватися, якщо вони вирішують, нехай і діаметрально протилежно, схожу соціальну проблему), названий учений наголошує, що «іноді соціальна проблема може вирішуватись різними правовими засобами (так, проблема втеч засуджених може вирішуватись як шляхом установлення кримінальної відповідальності (Україна) за їх вчинення, так і шляхом установлення дисциплінарної відповідальності (Швеція)» [410, с. 370].

Схожа ситуація наявна в зарубіжних країнах (за винятком пострадянських держав) із відсутністю в більшості випадків кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (в Україні відповідальність за таке кримінальне правопорушення в пенітенціарній сфері передбачена ст. 391 КК).

Науково-практичні погляди на проблематику декриміналізації в Україні злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, зважаючи на відповідний міжнародний досвід, на сьогодні не позбавлені дискусійності.

Однією з узагальнюючих публікацій стосовно цього (в якій ґрунтовно проаналізовано міжнародні підходи до окресленої проблематики) є наукова стаття М. С. Пузирьова, Ю. В. Сокоринського та І. В. Боднара «Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань: рудимент минулого чи потреба сьогодення?». За результатами опрацювання низки законопроектів щодо декриміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України), заснованих на зауваженнях Європейського комітету з питань запобігання катуванням та деяких інших позиціях розробників проєктів [414, с. 205], вони аргументовано піддали критиці відповідні положення, навівши обґрунтовані спростування і дійшовши таких висновків:

1) збереження кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань із наявним на сьогодні судовим механізмом її реалізації (оскільки суд первинно призначає особі покарання (ч. 1 ст. 65 КК України), надалі приймає остаточне рішення про застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) (абз. 5 ч. 6 ст. 135 КВК України, п. 13-2 ч. 1 ст. 537 Кримінального процесуального кодексу України), і здійснює остаточну кримінально-правову кваліфікацію й призначає покарання за ст. 391 КК України) не порушує право на справедливий суд, гарантоване засудженим як законодавством України (ст. 55 Конституції), так і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6);

2) зауваження, викладені щодо практики застосування ст. 391 КК України, котрі містяться в доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням за 2017 та 2018 роки (на які посилаються розробники проєктів Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вилучення ст. 391 КК України), стосуються окремих випадків зловживання адміністрацією установ виконання покарань України своїми обов'язками (наприклад, підготовки матеріалів на притягнення особи до кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань за незначні порушення);

3) урахування вищенаведених пропозицій щодо доцільності збереження кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань дасть змогу забезпечити інтереси не лише засуджених, а й персоналу установ виконання покарань, виходячи з принципу взаємної відповідальності держави і засудженого, закріпленого в ст. 5 КВК України [413, с. 211].

Загалом ми підтримуємо такі наукові погляди названих авторів. Водночас ми розуміємо і можемо прогнозувати, що в подальшому питання щодо декриміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи

виконання покарань не зніматиметься з порядку денного діяльності правозахисних організацій і нормотворців в Україні.

Тому у власному дослідженні, враховуючи національні реалії та спираючись на міжнародний досвід, ми пропонуємо авторські пропозиції у вигляді своєрідної «дорожньої карти» для двох випадків:

– по-перше, якщо зберігати кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, то редакція ст. 391 КК України потребує свого удосконалення і приведення у відповідність до сучасного стану кримінально-виконавчого законодавства;

– по-друге, у разі подальшої декриміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, ст. 391 КК України має бути замінена дієвими механізмами впливу на засуджених – злісних порушників установленого порядку відбування покарання, що існують у міжнародній кримінологічно-пенітенціарній практиці.

Отже, виходячи з вищенаведеного, висловлюємо такі пропозиції:

1. У разі залишення ст. 391 у тексті КК України викласти її в оновленій редакції, що передбачає узгодження норм КК України та КВК України, а саме:

«Стаття 391. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань

1. Злісна непокора законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом шестимісячів стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери), або до якої було застосовано зміну умов тримання в бік посилення режиму (в межах однієї колонії або шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки), –

карається позбавленням волі на строк до трьох років».

2. У разі вилучення ст. 391 із тексту КК України:

– зробити це комплексно з декриміналізацією інших складів кримінальних правопорушень, що містять адміністративну преюдицію (ст. 389 «Ухилення від покарання, не пов’язаного з позбавленням волі», ст. 390 «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі»);

– запропонувати на законодавчому рівні альтернативні науково обґрунтовані дієві засоби впливу на так званих «звичних злочинців», які чинять негативний вплив на інших засуджених і протидіють законній діяльності адміністрації установ виконання покарань (наприклад, незарахування часу тримання у дисциплінарному ізоляторі, приміщенні камерного типу (одиначній камері), карцері до загального строку покарання тощо);

– забезпечити поступове переведення системи тримання засуджених до позбавлення волі у гуртожитках різного виду на одиночне в нічний час.

Також в умовах посилення уваги правозахисників до вказаного сегмента функціонування місць несвободи, поряд із залишенням кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, вважаємо за доцільне посилити: а) нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань (ст. 22 КВК України); б) відомчий контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань з боку вищих органів управління і посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань (ст. 23 КВК України).

До речі, проведені сучасними вченими-кримінологами й пенітенціаристами дослідження вказують на те, що засуджені краще сприймають залишення ст. 391 КК України, ніж розширення дискреційних повноважень чи то суду, чи то пенітенціарної адміністрації щодо незарахування строку тримання в установі до загального строку в результаті численних порушень режиму.

З'ясовуючи відмінності у криміналізації суспільно небезпечних діянь у пенітенціарній сфері зарубіжних країн, ми також виявили різні підходи до формулювання родових об'єктів кримінальних правопорушень, вчинення яких порушує нормальну діяльність установ виконання покарань. Так, законодавці одних держав у своїх КК визнають відповідні кримінальні правопорушення посяганнями на порядок управління, інші – на інтереси правосуддя. Така диференціація властива переважно пострадянським державам, у КК яких більшість статей, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері, схожі за конструкцією їх диспозицій. Це пояснюється тим, що їх законодавство про кримінальну відповідальність формувалося на основі уніфікованого нормативно-правового акта – Модельного Кримінального кодексу держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав.

Загалом же проблематика як криміналізації, так і запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері для більшості держав світу має більше спільних рис, ніж відмінностей, хоча і не є однаковою.

У свою чергу у власному дослідженні таку схожість ми можемо пояснити внутрішньосистемними ознаками пенітенціарних установ зарубіжних країн, яким властиві такі інституційні риси: виконання покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи в закритих і відкритих установах; наявність низки правообмежень, що застосовуються до засуджених протягом визначеного строку покарання; зосередження на обмеженій території визначеної кількості криміногенно заражених осіб (якими є засуджені до позбавлення волі) із ризиком вчинення нових кримінальних правопорушень.

Таким чином, проведене за цим підрозділом компаративне дослідження засвідчило, що, як і в Україні, в будь-якій державі світу система недоліків функціонування того чи іншого закритого інституту (яким, до речі, є пенітенціарна сфера) зумовлює виникнення тих або інших негативних процесів, одним із найнебезпечніших з яких виступає злочинність.

Проте таке суспільно небезпечне явище має і свою специфіку залежно від особливостей пенітенціарних систем і правовідносин у сфері виконання/відбування покарань, адже криміналізація чи декриміналізація того чи іншого суспільно небезпечного діяння – справа законодавця конкретно взятої країни. І якщо для одних держав, наприклад, втеча є злочином, в інших юрисдикціях – це дисциплінарне правопорушення.

4.2. Концепції причин злочинності та заходів запобігання їй в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

Як слушно зазначає вітчизняний учений-кримінолог Ю. В. Орлов, проблеми детермінації злочинності традиційно центрують предметне поле наукової кримінологічної уваги. І це є закономірним. Саме воно, це предметне поле, є опосередковуючим дослідницьким ланцюгом між формуванням інформаційних моделей злочинності, описом їх стану та прогнозуванням, теоретичним моделюванням, зрештою практичною протидією її відтворенню. Така гносеологічна та практико-перетворююча роль знання про детермінацію й детермінанти злочинності зумовлена їх змістовною, сутнісною характеристикою. Так, під детермінацією злочинності в науці прийнято розуміти процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних зміни у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить із розуміння комплексності, системності, багаторівневості та безперервності процесу відтворення злочинності. При цьому самі детермінанти останньої, зазвичай, визначаються як явища і процеси, існування, дія (взаємодія) яких впливає на збереження, погіршення стану злочинності [360, с. 308].

Не є винятком із цього наукового концепту і детермінація злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Наше дослідження підтвердило наявну

в сучасній кримінологічній науці парадигму, за якою причини злочинності у державі та причини пенітенціарної злочинності співвідносяться як загальне та особливе. Перші виступають загальними стосовно других. У свою чергу пенітенціарній злочинності притаманні свої специфічні причини, не властиві іншим видам злочинності, що обумовлено інституціональним характером пенітенціарного середовища.

Подібні кореляційні зв'язки властиві й причинам злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Відтак вивченню детермінаційного комплексу злочинності в зарубіжних країнах приділяють значну науково-практичну увагу, зумовлену низкою соціально-правових чинників.

Саме тому зарубіжні кримінологи дійшли висновку, що кримінологічні дослідження як у сфері проблем причин злочинності, так й у сфері проблем боротьби зі злочинністю тісно пов'язані з панівною на даний період часу соціальною і політичною спрямованістю країни. А тому будь-які концепції, доктрини або теорії знаходять життєву силу і реальну значимість лише в тому випадку, якщо суб'єкти, що перебувають при владі, вважатимуть ці теоретичні дослідження корисними, придатними для користування, такими, що відповідають їх ідеологічним установкам і світогляду [59, с. 196].

Пенітенціарна сфера в даному детермінаційному комплексі злочинності не становить винятку, адже:

– по-перше, екстраполює на собі проблеми соціуму, в тому числі утримуючи протягом визначеного строку покарання осіб, яких власне суспільство в особі уповноважених органів держави прийняло рішення ізолювати з міркувань безпеки;

– по-друге, відображає наявну у конкретний період часу соціально-політичну ситуацію, а також ідеологічні установки і світогляд в тій чи іншій країні;

– по-третє, впливає з конкретних внутрішньосистемних недоліків у діяльності суб'єктів, що перебувають при владі, а також реалізують пенітенціарну політику.

При цьому, вивчаючи в цьому дослідженні концепції причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, звертаємо увагу на такі моменти:

- а) вчення про причини злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн ґрунтується на кримінологічній теорії і практиці окремо взятої країни;
- б) детермінанти пенітенціарної злочинності є похідними від злочинності загалом у конкретній державі в певний історичний період;
- в) причини і умови злочинності в пенітенціарній сфері впливають із внутрішньосистемних недоліків функціонування системи виконання покарань конкретно взятої країни [248, с. 123].

Відтак первинним елементом для з'ясування причинового комплексу злочинності в пенітенціарній сфері є дані про загальні детермінанти злочинності в зарубіжних країнах.

Вивчення низки зарубіжних наукових праць з означеної проблематики [7; 25; 34; 35; 54; 68; 85] й узагальнення наявних у них даних дає можливість виділити низку причин і умов злочинності в зарубіжних країнах, які відображають традиційну для західної кримінології градацію за біологічними та соціальними факторами. Це зокрема такі детермінанти:

- 1) індивідуальні психологічні (зокрема низький інтелект, особливий тип темпераменту) та психічні (в тому числі психічні аномалії в межах осудності) відмінності й особливості, які відрізняють делінквентів (правопорушників) від інших осіб. За даними С. Берта (автора праці «Молодий правопорушник» («The Young Delinquent»), 1925 р.) виявлення зазначених детермінантів досягається шляхом використання великої кількості різних методів, у тому числі: антропометричних вимірів, дослідження рівня інтелекту, якостей темпераменту, психоаналітичного вивчення особистості та вивчення соціальних умов її формування, включаючи найбільш сучасні статистичні методи аналізу всіх цих факторів та побудову відповідних кореляцій [13, с. 335].

Ця група детермінантів особливо ескалується (посилюється) в умовах місць несвободи. Так, численні вітчизняні й зарубіжні емпіричні дослідження підтверджують негативний вплив тривалої ізоляції на психологічний та психічний стани людини. Саме тому більшості засуджених притаманні специфічні емоційні стани – недовірливість, підозрлість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо. Це, за висновками дослідників, спричинено такими обставинами: 1) ізоляція від суспільства і розміщення у замкненому середовищі; 2) тотальна регламентація життєдіяльності та наявність жорстких санкцій за порушення як офіційних приписів, так і неформальних норм та правил поведінки. Кожна особа перебуває під подвійним контролем – адміністрації та мікросередовища засуджених, причому уявлення про «правильну поведінку» у них можуть бути діаметрально протилежними; 3) обмеження у задоволенні потреб, насамперед біологічних, та примусове втягнення до одностатевих соціальних груп [469, с. 18].

У свою чергу адаптація особи в умовах несвободи до вищевказаних негативних факторів призводить до появи такого криміногенного явища, як «призонізація», під якою вчені пропонують розуміти процес соціально-психологічної адаптації особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі (або утримується у слідчому ізоляторі), до комплексу організаційно-управлінських, режимних, побутових, психологічних умов, що мають місце в установі виконання покарання, та який має своїм наслідком формування стійких негативних морально-психологічних рис особистості у зв'язку з дією на неї обмежень, обумовлених режимом й самим змістом покарання, насильства (фізичного, психічного, психологічного, сексуального) з боку інших засуджених, ув'язнених, а також елементів кримінальної субкультури [368, с. 9].

Усе це в комплексі й детермінує злочинність у пенітенціарній сфері;

2) негативні внутрішньосімейні відносини, низький життєвий рівень (бідність) тощо. Умови несвободи під час відбування покарання накладають

на відповідні загальносоціальні детермінанти свою специфіку, а саме: а) засуджені з нестабільними (або відсутніми) соціальними (особливо сімейними) зв'язками частіше (за інших рівних криміногенних чинників) вчиняють кримінальні правопорушення; б) соціально занедбані засуджені (які до направлення в установу виконання покарань мали низький життєвий рівень) частіше стають жертвами кримінально-протиправних посягань, потрапляють у різні види залежності від лідерів (та інших представників) злочинних угруповань у місцях несвободи, самі нерідко вчиняють нові кримінальні правопорушення (що є наслідком їхнього маргінального способу життя до засудження);

3) детермінанти, об'єднані (переважно за американською кримінологічною моделлю) в такі кримінологічні теорії:

– *теорія аномії*. Згідно з цією теорією (яку слідом за французьким соціологом Емілем Дюркгеймом розвинув американський соціолог Роберт Мертон) основною причиною злочинної поведінки є конфлікт між цілями, проголошеними суспільством, та засобами їх досягнення. Неможливість досягти бажаної мети законними методами породжує соціальну дезорганізацію або аномію, що і є причиною злочинної поведінки [69];

Дотично до пенітенціарної сфери за теорією аномії вчиняється більшість як інституційних (властивих лише системі виконання/відбування покарань), так і загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь;

– *теорія субкультур*. Суть цієї теорії (яку в 50-х роках ХХ ст. розробив американський соціолог Стенлі Коен) полягає в тому, що злочинна поведінка пояснюється приналежністю до певного кримінального об'єднання, в якому панують свої традиції, норми та міри покарання до порушників. Часто однією з норм кримінальної субкультури є порушення прийнятих у суспільстві правил, і тому, потрапивши до такої групи, індивід змушений вчиняти злочини [15; 16].

Згідно з теорією субкультур у місцях несвободи поширеним є криміногенне явище тюремної (пенітенціарної) субкультури, що детермінує більшість проявів організованої злочинності засуджених (ув'язнених).

Загалом спеціальні джерела так визначають поняття пенітенціарної субкультури: сукупність духовних і матеріальних цінностей, які формують у засудженого певний стиль поведінки, в межах неформальних норм, правил, ідей, принципів, що суперечать спільній правовій культурі суспільства [211, с. 19]; особлива сфера життєдіяльності осіб в умовах повної ізоляції від суспільства, яка виражається у кримінальній ідеології, специфічних, етичних нормах та цінностях, які формуються у засуджених під час відбування покарання [277, с. 17];

– *теорія диференціальної асоціації*. Автор цієї теорії американський кримінолог Едвін Сатерленд вважав, що злочинна поведінка є результатом «навчання», наслідком частих контактів з антисоціальними, злочинними елементами, які негативно впливають на особистість, формуючи криміногенні погляди та звички. Таким чином, злочинна поведінка – результат наслідування поганого прикладу [100, с. 32]. Теорія диференціальної асоціації визначила розвиток наукової думки американських кримінологів та інших учених, які займаються проблемою злочинності. Більше того, за результатами дослідження Е. Сатерленда та Д. Крессі, нині ця теорія є найбільш поширеною у західній кримінології, якщо судити про це за кількістю журнальних статей, у яких йдеться про те, як вона піддається перевірці, аналізується й розвивається [101, с. 7].

Принагідно до сфери виконання/відбування покарань зазначена теорія знайшла своє втілення в тому, що в пенітенціарних системах, які перебувають у кризовому стані й потребують реформування, тюрми (місця несвободи) розглядаються як «школи злочинності»;

– *теорія конфлікту культур*. Засновник цієї теорії американський соціолог Торстен Селлін намагався пов'язати злочинність із конфліктом соціальних цінностей, інтересів, норм, що виникають у представників різних

культур, у тому числі національних, расових, політичних та релігійних меншин [92].

Проведене нами дослідження засвідчує, що зазначена теорія актуальна і для детермінації злочинності в пенітенціарній сфері, особливо в частині вчинення корисливих, насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів з боку організованих злочинних груп засуджених (ув'язнених), об'єднаних за національним, етнічним, расовим та іншими принципами, стосовно засуджених (ув'язнених) – представників інших груп (меншин);

– *екологічна концепція «Чиказької школи»*. Родоначальниками цієї концепції вивчення причин злочинності є американські дослідники Кліффорд Шоу та Генрі Маккей. У межах цієї концепції вивчаються такі фактори соціальної екології, як: щільність населення; мобільність населення; урбанізація, а також проблеми «делінквентної зони». При цьому поняття «делінквентної зони» є умовним і означає розподіл злочинності в різних частинах населеного пункту (у центрі, на околиці). Дослідники дійшли такого висновку: загалом рівень злочинності у центрі міста вищий у зв'язку з наявністю великої кількості магазинів та інших об'єктів, які можуть стати місцем вчинення злочину. Водночас будівництво нових районів на околиці не вирішує всіх соціальних проблем, воно має бути доповнене засобами, спрямованими на стабілізацію життя у громаді [46; 94].

У контексті детермінації злочинності в пенітенціарній сфері поняття «делінквентної зони» може бути застосоване, по-перше, до пенітенціарних установ із різними умовами тримання (казарменого типу, блочного типу, з одиночним розміщенням засуджених), а по-друге, до різних частин установи з різними особливостями здійснення нагляду за засудженими й забезпечення охорони;

– *«ефект війн»*. У 50–60-ті роки ХХ ст. особлива увага приділялася вивченню такого явища, що було названо «ефект війн». При цьому наголошувалося, що з усіх криз, які можуть вразити націю, війна викликає найбільш глибокі і тривалі наслідки, і тому природним висновком є те, що

зростання рівня злочинності, що спостерігався в післявоєнний період у багатьох країнах, слід віднести до наслідків двох світових війн [63, с. 591].

Доречно відзначити, що Україна повною мірою може сприйняти «ефект війн» у своїй кримінологічній системі внаслідок російсько-української війни. Ця війна не оминула і місця несвободи України. Частина із них опинилися на тимчасово окупованих територіях і там вчиняються численні насильницькі й інші кримінально-протиправні діяння стосовно засуджених (ув'язнених) і пенітенціарного персоналу, які відмовляються співпрацювати з окупаційною владою. В інших установах (які знаходяться на території, підконтрольній українській владі) тримаються або військовополонені країни-агресора, або воєнні злочинці, вже засуджені за злочини агресії. Це на сьогодні. У подальшому можемо лише спрогнозувати збільшення кількості засуджених військовослужбовців країни-агресора, які відбуватимуть покарання в місцях несвободи України, і відповідно підвищення їх віктимності в силу такого статусу через високу ймовірність вчинення щодо них кримінально-протиправних діянь із мотивів помсти та національної неприязні;

4) детермінанти, зумовлені хибами (недоліками) у правовій, соціально-економічній, політичній, фінансовій, правоохоронній та інших сферах. Дотично до пенітенціарної сфери ця група детермінант позначається на загальносоціальних причинах і умовах злочинності в місцях несвободи, особливо в частині непослідовності й безсистемності заходів, що вживаються під час формування та реалізації кримінально-виконавчої політики держави.

Вищенаведені детермінанти ґрунтуються на історично сформованих у зарубіжній кримінології трьох моделях причин злочинності, якими є:

1) модель контролю, яка передбачає, що поведінка змінюється під впливом зовнішніх обставин, таких як затримання, арешт, взяття під варту, заохочення та інші заходи контролю;

2) медична модель передбачає поводження з правопорушником, як з пацієнтом, розглядаючи його як хворого, який погано пристосовується до

оточення і потребує психотерапії, індивідуального підходу виховання, поради та інших форм заохочення;

3) соціологічна модель розглядає правопорушника, як продукт середовища, що оточує людину [294, с. 94].

Загалом же у зарубіжній кримінології застосовується багатофакторний підхід («multifactorial research») до вивчення причин злочинності, сформований у I пол. XX ст.

Одним із його фундаторів є британський кримінолог Сіріл Берт, якому вдалося статистично довести два принципово важливі положення, що визначили суть багатофакторного підходу та напрями розвитку всієї кримінологічної думки:

1) причини злочинної поведінки носять не одиничний, а множинний характер;

2) криміногенні фактори кореняться не тільки в біологічній природі людини, а й у його психологічних особливостях, а також у соціальних умовах розвитку та виховання [13, с. 342].

Інший послідовник цієї зарубіжної кримінологічної парадигми (яка, до речі, сприймається і вітчизняною кримінологічною наукою) Герман Маннгейм стверджує, що у процесі кримінологічної детермінації відсутні причини, які були б одночасно і «необхідними», і «достатніми» для настання злочинного результату. На його думку, існують лише «фактори», які можуть бути «необхідними» для продукування злочинності у взаємодії з іншими факторами. Ні злочинність загалом, ні індивідуальний злочинний акт не можуть бути обумовлені єдиним якимось фактором, що неминуче породжує такий результат [63, с. 8].

Наступну групу детермінантів (спеціальних, що є похідними від загальних, наведених вище) становлять внутрішньосистемні причини та умови злочинності в пенітенціарній сфері, що впливають зі специфіки виконання та відбування покарань у конкретній державі.

Поряд із поясненням основних зарубіжних кримінологічних теорій детермінації злочинності через призму пенітенціарної сфери нижче наведемо основні наукові підходи, наявні у кримінологічній науці щодо причин і умов злочинності в пенітенціарній сфері.

Так, М. С. Пузирьов у межах надання кримінологічної характеристики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн серед найпоширеніших її детермінант виокремив такі:

– соціальна ізоляція засуджених, яка сприяє відчуженню від зовнішнього світу і культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. При цьому така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи. За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з другого, як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання, заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань з боку інших засуджених. Канадський кримінолог Алекс Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізолюваності й бажання убезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних [111, с. 6];

– пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, що підживлюються тюремною субкультурою, викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої, як правило, за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтво) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касти й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи. Як зазначає іспанський дослідник Хав'єр Джордан, «у тюрмі, яка є ворожим середовищем, саме пошук емоційної близькості й

необхідність захисту штовхають засуджених в екстремістські групи» [55, с. 212];

– наявність у пенітенціарних установах великої кількості осіб, схильних до агресивної поведінки, для яких заклики до розв’язання соціальних проблем (існуючих або уявних) за допомогою насильства є цілком прийнятним виходом [50, с. 103]. Причому кількість таких осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, пропорційно збільшується завдяки як механізму психічного зараження, так і постійної необхідності захищати свій особистий простір від інших засуджених;

– переповненість місць несвободи, коли скупченість засуджених на обмеженій території призводить до значного поширення радикальних ідей у цьому середовищі. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні відбувається засвоєння установок і стереотипів навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи [1, с. 61];

– одноманітність побуту засуджених та необхідність підпорядкування регламентованим вимогам представників адміністрації нерідко призводять як до протестних дій засуджених, так і вияву потреби у зміні умов свого існування [409, с. 376–377].

Утім, зарубіжні криминологи поряд із детермінацією, властивою більшості кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері, виділяють і деякі специфічні, притаманні окремим видам досліджуваних суспільно небезпечних діянь. Зокрема, Х. Й. Шнайдер обґрунтував три теорії, що пояснюють причини виникнення масових заворушень у місцях несвободи, а саме:

- 1) теорія кримінально-біологічної регресії (рецидив поведінки тварин);
- 2) теорія психічного впливу, коли дії учасників заворушень пояснюються як неусвідомлені вчинки під впливом почуттів, афекту й імпульсу;

3) теорія психопатологічної конвергенції, коли в натовп збираються індивідууми, які мають однакові особисті якості, відхилення в поведінці, схильність до злочинних дій або належать до членів крайніх угруповань [90].

Також варто підтримати судження іншого вітчизняного фахівця в галузі пенітенціарної кримінології Я. В. Стрелюка, що важливу роль у процесі вивчення, накопичення й запровадження іноземного досвіду як стратегічно важливого питання запобігання злочинності в пенітенціарній сфері України «відіграє міжнародна інтеграція співпраці всіх країн світу щодо створення єдиної міжнародної наукової бази вивчення проблем злочинності в місцях несвободи і пошуку оптимальних шляхів її запобігання серед засуджених, ув'язнених і персоналу» [440, с. 211].

Така міжнародна інтеграція, як показали результати нашого власного дослідження, виявляється в таких формах:

- наукових дослідженнях учених-кримінологів різних країн щодо вивчення кримінологічної характеристики злочинності в пенітенціарній сфері й формулювання заходів запобігання їй;

- міжнародній науково-практичній співпраці, що втілюється у міжнародних конгресах із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (поводження з правопорушниками) та міжнародних стандартах із різних питань кримінальної юстиції (запобігання різним видам злочинності та пенітенціарної сфери);

- вивченні позитивного зарубіжного досвіду в рамках порівняльно-кримінологічних досліджень із подальшим їх науково-практичним обґрунтуванням і впровадженням у національну систему запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

Остання наукова позиція заслуговує на особливу увагу в контексті стратегічної трансформації пенітенціарної системи України за напрямом запобігання злочинності. Оскільки згідно зі Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р), запобігання

катуванням (що є одним із проявів кримінально-протиправного насильства в пенітенціарній сфері. – Д. К.) є міжнародним зобов'язанням України. Така постановка проблеми, відповідно до вказаного акта стратегічного планування, потребує створення прозорого та ефективного механізму, призначеного забезпечити дотримання прав засуджених і осіб, взятих під варту, через запобігання та протидію катуванням і жорстокому поводженню [400].

Відповідні реформаційні кроки є логічними і в контексті міжнародно-правових засад запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, адже на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших міжнародних стандартів у цій сфері заборона катування та жорстокого поводження має абсолютний характер. У свою чергу абсолютний характер такої заборони за міжнародно визнаною практикою (як конвенційною, так і прецедентною практикою ЄСПЛ) не передбачає жодних винятків навіть у випадках надзвичайних ситуацій, що становлять загрозу для безпеки держави [263].

Відтак вивчення в межах цього дослідження науково-практичне обґрунтування і формулювання шляхів із впровадження позитивного зарубіжного досвіду й прогресивних міжнародних підходів до запобігання злочинності в пенітенціарній сфері є актуальним і своєчасним.

Натомість, за даними досліджень наукової школи «Інтелект», ті пропозиції, які надають вітчизняні вчені у власних дослідженнях щодо покращення функціонування пенітенціарної системи України, не тільки не впроваджуються в діяльність установ виконання покарань ДКВС України, з ними і не ознайомлюються працівники цих установ [320, с. 7].

Така ситуація потребує вирішення не лише з боку галузевої юридичною науки (зокрема пенітенціарної криминології), а й керівництва Міністерства юстиції України (в тому числі його структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію пенітенціарної політики), а також суб'єктів законодавчої ініціативи й політичної волі.

У свою чергу проведений пошук показав наступне. На сьогодні в спеціальній кримінологічній літературі пенітенціарного спрямування наявні численні наукові дискусії, які іноді є протилежними серед вітчизняних і зарубіжних учених щодо формування єдиного концептуального бачення на причини злочинності та заходи запобігання їй в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Це, з одного боку, вказує на актуальність означеної проблеми, а з іншого, – на потребу її вирішення.

Так само специфіка функціонування та інституційні відмінності пенітенціарних систем зарубіжних країн накладають свій відбиток на відповідну детермінацію.

Для кращого сприйняття з позицій принципу диференціації ми у цьому дослідженні згрупували пенітенціарні системи зарубіжних країн залежно від «рівня розвитку (досконалості)», що корелює із рівнем дотримання прав людини в умовах несвободи, недопущення катувань та інших кримінально-протиправних проявів як щодо засуджених (ув'язнених), так і пенітенціарного персоналу.

Умовно цей поділ є таким:

1. Країни з високим рівнем розвитку пенітенціарних систем (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія, Канада, США, Велика Британія). У державах цієї групи вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері не має масового характеру, низький рівень вчинення насильницьких злочинів (окрім США), детермінація злочинності в пенітенціарній сфері скоріше криється в індивідуальних злочинних установках особи засудженого, ніж у внутрішньосистемних недоліках функціонування пенітенціарних систем, які зведені до мінімуму завдяки належному фінансуванню та прозорому громадському моніторингу.

2. Країни із середнім рівнем розвитку пенітенціарних систем (країни Східної Європи). Це переважно держави пострадянського простору (в т. ч. Україна), в яких відбувається трансформація систем виконання покарань з орієнтацією на європейські стандарти. Детермінанти злочинності в

пенітенціарній сфері криються у внутрішньосистемних недоліках функціонування таких систем (більшість із яких залишилися у спадок від Радянського Союзу), тюремній субкультурі, подекуди переповненості місць несвободи, неповному фінансуванні пенітенціарних систем, корупції та інших супутніх криміногенних факторах.

3. Країни з низьким рівнем розвитку пенітенціарних систем (країни Латинської Америки, Африки, Азії). До найпоширеніших детермінант злочинності в пенітенціарній сфері в державах цієї групи належать: неналежні умови тримання в місцях несвободи (які супроводжуються їх переповненістю, низьким рівнем матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених і ув'язнених), високий рівень корупції, мінімальне фінансування пенітенціарних систем, висока поширеність обігу наркотичних засобів та інших заборонених речовин і предметів у середовищі засуджених (ув'язнених).

У зв'язку з означеним варто відзначити, що західні кримінологи у своїх дослідженнях обґрунтовують зв'язок між умовами тримання в місцях несвободи та рецидивною злочинністю [106]. Рецидивна злочинність у цьому контексті розглядається як злочинність у пенітенціарній сфері (тобто як сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими і ув'язненими в місцях несвободи), так і постпенітенціарна злочинність осіб, звільнених від відбування відповідних заходів державного примусу.

Вищенаведений поділ зарубіжних країн на три групи є умовним і таким, що ґрунтується на авторській науковій позиції. Проте це не означає, що детермінанти злочинності в пенітенціарній сфері країн однієї групи не можуть бути властивими іншим країнам. Сучасні дослідники-компаративісти у цьому зв'язку наголошують на взаємопроникненні суспільних явищ одних правових систем в інші, збагаченні національних практик протидії злочинності за рахунок використання позитивного зарубіжного досвіду.

За таких обставин розвитку глобалізаційних процесів у кримінологічно-пенітенціарній сфері ми підтримуємо судження І. Г. Богатирьова,

І. М. Копотуна та М. С. Пузирьова, на думку яких, «насамперед важливо розуміти, що немає ідеальних правових систем, їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. В Україні останні два десятиліття відбувається ідеалізація права західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем» [142, с. 9].

Так само й інший відомий кримінолог професор О. М. Джужа (який, до речі, вперше в українській кримінологічній науці комплексно, на підставі використання сучасних методів пізнання, урахування новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу й узагальнення з'ясував та охарактеризував феномен кримінологічного забезпечення протидії злочинності, спрогнозував тенденції його розвитку і трансформації в умовах сьогодення у світових кримінологічних системах запобігання злочинам) слушно у зв'язку з порушеною проблематикою підкреслює, що «...в кожній державі є певні особливості концептуальних підходів і практики запобігання злочинам, які зумовлені специфічною структурою й динамікою злочинності, а також своєрідністю загальнополітичної ситуації в країні в конкретний історичний період» [192, с. 9].

Водночас, незважаючи на специфіку функціонування різних правових систем, деякі відмінності в кількісно-якісних показниках злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, детермінація відповідного суспільно небезпечного явища та заходи запобігання мають схожі риси.

Отримані нами результати щодо детермінації та причиновості злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн загалом корелюють і з іншими дослідженнями в галузі компаративної пенітенціарної кримінології.

Я. В. Стрелюк у власному науковому дослідженні з пенітенціарної кримінології до причин вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах, зокрема США, як і в Україні, відносить неналежні умови утримання засуджених в пенітенціарних установах (до яких належить переповненість тюрем, недостатнє їх фінансування, неправильна класифікація

засуджених за режимом відбування покарання) та деякі інші причини [440, с. 211].

У свою чергу інший вітчизняний кримінолог І. М. Копотун, вивчаючи досвід функціонування пенітенціарних установ США, дійшов узагальнюючого висновку, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість, які в кінцевому підсумку призводять до масових заворушень. Такі кримінально-протиправні явища в пенітенціарній сфері, на переконання вченого, можуть спалахнути від «іскри», такої, як, наприклад, погана їжа або чутки про насильство з боку тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії, у детермінації обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава для невдоволення та інцидент, який перетворює невдоволення на заворушення [266, с. 90].

Разом із тим, поважаючи наукові здобутки вітчизняних учених у галузі пенітенціарної кримінології (в тому числі її компаративної складової), із методологічних позицій, окреслених у першому розділі нашого дослідження, вважаємо правильним також звернутися до автентичних праць зарубіжних кримінологів, які також напрацювали значний масив даних з порушеної проблематики.

Вивчення відповідних спеціальних джерел показало, що західні фахівці однією з причин виникнення масових заворушень в місцях несвободи вважають саме втручання адміністрації в соціальну систему засуджених. Так, наприклад, відомий німецький кримінолог Х. Й. Шнайдер у дослідженні «Кримінологія масових заворушень (бунтів)» виокремив чотири основні типи масових заворушень (бунтів):

- інструментальні – дуже добре сплановані заходи певних соціальних структур, що слугують засобом для досягнення певних цілей;
- експресивні – заворушення (бунти) характеризуються підвищеною емоційністю, виявом певних почуттів і відносин до наявних фактів і подій;
- перехідний тип – інструментально-експресивний, часто виникає без особливих причин;

– безпричинні заворушення (бунти). При цьому поіменований учений не виключає, що масові заворушення (бунти) в місцях несвободи можуть виникнути несподівано, без явних провокуючих ознак, або ж виникають у процесі інтенсивного розвитку ситуації, так званого «снігового кому») [90].

Отже, використання наведеної класифікації масових заворушень (бунтів) на практиці (яка, до речі, видається повною мірою прийнятною і для місць несвободи) дає можливість чіткіше простежити генезис їх виникнення і протікання (детермінацію), тобто від стадії формування невдоволення і відповідного кримінально-протиправного задуму до стадії переростання в так звану «активну» фазу.

Серед інших причин виникнення масових заворушень в місцях несвободи дослідники виділяють саме неналежні умови ув'язнення, наявність яких у певних пенітенціарних системах підвищує ймовірність тюремних бунтів. Учені доходять висновків, що фактичні заворушення розвиваються в динамічних взаєминах між засудженими (ув'язненими), які бунтують, і пенітенціарною адміністрацією, і, як наслідок, криміногенні фактори, що передували заворушенням, наприклад, ідеологія засуджених (ув'язнених), можуть допомогти пояснити хід заворушень, а в подальшому – виробити ефективні заходи запобігання (профілактики, відвернення, припинення). Саме тому, як відзначається в західних дослідженнях, на сьогодні найбільші проблеми з масовими заворушеннями в місцях несвободи мають країни Латинської Америки. Експерти пояснюють це тим, що тюремна система майже всієї Латинської Америки перебуває у кризі, яка, на їхнє переконання, зумовлена такими причинами: переповненістю пенітенціарних установ, впливом організованих кримінальних спільнот і відсутністю державних інвестицій [105].

Отже, отримані в ході дослідження дані щодо детермінантів злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн дають можливість:

1) на загальносоціальному рівні – виявити внутрішньосистемні недоліки за різними напрямками функціонування місць несвободи (архітектурна

побудова, матеріально-побутове, медико-санітарне забезпечення тощо) з подальшим виробленням антикриміногенних заходів щодо вдосконалення функціонування пенітенціарної системи;

2) на спеціально-кримінологічному рівні – з'ясувати окремі похибки в діяльності суб'єктів запобіжної діяльності (зокрема щодо неналежного перекриття каналів надходження до засуджених заборонених до обігу предметів і речовин);

3) на індивідуальному рівні – за допомогою вивчення індивідуальних психологічних та психічних відмінностей і особливостей спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи, можливість його входження до різних неформальних груп засуджених, урахувати індивідуальні чинники, що сприяють повторній криміналізації його особистості.

Розкривши основні науково-практичні підходи до причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, коротко (зважаючи на аналіз системи заходів запобігання в наступних підрозділах роботи) охарактеризуємо ключові доктринальні позиції на заходи запобігання їй у зарубіжній кримінології.

Так, проведений аналіз зарубіжних кримінологічних концепцій [7; 25; 34; 35; 63; 85] засвідчує, що в системі заходів боротьби зі злочинністю в сучасних провідних державах світу важливе місце посідають заходи, спрямовані на вдосконалення діяльності органів кримінальної юстиції, кримінально-правової та каральної (пенальної) політики.

У цьому зв'язку пенітенціарна сфера не становить винятку, адже на неї поширюються всі три означені напрями реалізації заходів запобігання, зокрема:

– по-перше, пенітенціарна система є складовою органів кримінальної юстиції в зарубіжних країнах, тому заходи, що вживаються на загальносоціальному рівні для вдосконалення її діяльності, мають системний характер та внутрішньоінтеграційні зв'язки;

– по-друге, формування та реалізація кримінально-правової політики в пенітенціарній сфері спрямовані на виконання таких завдань: криміналізація суспільно небезпечних діянь у місцях несвободи; кримінально-правовий захист нормальної діяльності установ виконання покарань, суб'єктів виконання та відбування покарань; забезпечення принципів невідворотності кримінальної відповідальності та призначення покарання за вчинення суспільно небезпечних діянь у пенітенціарній сфері;

– по-третє, вдосконалення каральної (пенальної) політики в межах пенітенціарних систем, що передбачає низку прогресивних підходів до процесу виконання/відбування покарань (удосконалення пенітенціарної архітектури, запровадження одиночного тримання засуджених, впровадження альтернативних позбавленню волі заходів), виступає дієвим загальносоціальним напрямом антикриміногенного впливу на досліджуваний вид злочинності.

Відтак у концептуальному плані запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн ґрунтується на таких вихідних (формуючих) позиціях:

1) запобігання здійснюється щодо тих суспільно небезпечних діянь у пенітенціарній сфері, які криміналізовані національними законодавцями як злочини (кримінальні правопорушення). Зокрема одним із найпоширеніших і найтипівіших злочинів, що вчиняється засудженими, є втеча з місць несвободи. Цей вид пенітенціарного кримінального правопорушення закріплений майже всіма законодавцями зарубіжних країн (за деякими винятками, як-от у Швеції).

Сучасні дослідники пенітенціарної злочинності в зарубіжних країнах також звертають увагу на проблематику поширення кримінально-протиправних діянь у визначеній сфері, схожість підходів до криміналізації відповідних суспільно небезпечних проявів та запобігання їм [347, с. 161; 440, с. 83–84];

2) суб'єктами, щодо яких здійснюється запобіжна (профілактична) діяльність, є як засуджені і ув'язнені, так і персонал місць несвободи;

3) суб'єкти загальносоціального запобігання реалізують відповідні заходи, спрямовані на:

– забезпечення прав людини в місцях несвободи під час застосування відповідних кримінально-правових засобів;

– збалансоване виконання покарань з метою зведення до мінімуму різниці між умовами життя в установі і на свободі. Такий підхід, що відповідає міжнародним стандартам і цивілізованій пенітенціарній практиці, у контексті загальносоціального запобігання досліджуваному виду злочинності, покликаний сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності. За таких обставин (за рівних інших умов) мотивована особистість на індивідуальному рівні меншою мірою піддається криміногенному зараженню й рідше вдається до вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері. У цьому контексті також виявляється кореляція між загальносоціальним та індивідуальним рівнями запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн;

4) суб'єкти спеціально-кримінологічного запобігання здійснюють свою діяльність переважно у формі наглядових, режимних, профілактичних та примусових форм службової діяльності, не маючи у переважній більшості оперативно-розшукових повноважень. Остання функція в більшості зарубіжних країн реалізується органами поліції, які взаємодіють із пенітенціарними адміністраціями за напрямом спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в місцях несвободи;

5) суб'єкти індивідуального запобігання представлені широким колом суб'єктів (як із числа пенітенціарного персоналу, так і фахівців громадянського суспільства), які організують і провадять свою діяльність щодо вивчення особи потенційного пенітенціарного злочинця та індивідуально-профілактичної діяльності із застосуванням комплексу

корекційних, психолого-педагогічних, терапевтичних (медичних) та інших методів.

Таким чином, підбиваючи підсумки щодо характеристики ролі зарубіжної пенітенціарної кримінології у формуванні теоретико-прикладних засад запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, зазначаємо, що ця галузь спеціального наукового знання основним об'єктом свого вивчення має кримінологічні системи місць несвободи, що представлені на кримінологічно-пенітенціарній карті світу, і які відображають особливості кількісно-якісних показників цього виду злочинності, узагальнюють концепції її причин і умов та формують заходи запобігання їй у зарубіжних країнах.

У більш деталізованому виді до елементів кримінологічних систем місць несвободи зарубіжних країн (їх підсистем) належать:

1) сукупність доктринальних положень (поглядів, ідей, уявлень, концепцій) щодо детермінації злочинності в пенітенціарній сфері конкретної країни (або правової сім'ї) на визначеному періоді її історичного розвитку;

2) сфера нормативно-правового регулювання кримінологічно-пенітенціарної діяльності, що закріплює вихідні засади, окреслює мету, завдання, пріоритетні напрями, визначає суб'єктів, форми та методи запобігання кримінальним правопорушенням серед засуджених (ув'язнених) і персоналу місць несвободи;

3) підсистема практичної організації діяльності уповноважених суб'єктів (залежно від рівня – загальних і спеціальних) запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, а також підсистема взаємодії (субординації та координації) таких суб'єктів.

4.3. Міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн

У контексті аналізу міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн зазначимо, що

проведений порівняльно-правовий (компаративний) аналіз дає підстави відносити до них:

– *по-перше*, міжнародні стандарти поведження із засудженими та ув'язненими або так звані «міжнародні пенітенціарні стандарти»;

– *по-друге*, прецедентну практику (рішення) Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ);

– *по-третьє*, моніторингову діяльність (втілену в моніторингові звіти) Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (далі – ЄКЗК).

Так, якщо перша група механізму закладає правові передумови й гарантії дотримання прав засуджених і запобігання правопорушенням (у т. ч. кримінальним) у пенітенціарній сфері та по суті утворює матеріальний сегмент, то друга й третя групи виступають процесуальними механізмами втілення відповідних стандартів на практиці, в т. ч. шляхом вжиття низки ресторативних (спрямованих на захист і відновлення порушених прав) заходів.

Тому, як ЄКЗК у своїх звітах, так і ЄСПЛ у своїх рішеннях звертають увагу на низку проблем функціонування місць несвободи, з'ясування і вплив на які відіграють роль дієвого антикриміногенного чинника в контексті вироблення ефективних механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн.

Ураховуючи предметну сферу пенітенціарної кримінології, власне пенітенціарна система може продукувати низку інституційних проблем, що детермінують досліджуваний вид злочинності.

Так, вищеназвані міжнародні організації у своїх підсумкових документах звертають увагу країн, щодо яких відповідні рішення приймаються, так і інших держав (для яких в силу своїх міжнародних зобов'язань такі рішення є імперативними), на такі порушення в пенітенціарній сфері (котрі за даними нашого дослідження виступають інституційними детермінантами злочинності в пенітенціарній сфері):

– переповненість установ виконання покарань;

- неналежні для засуджених (ув'язнених) кількість та якість продуктів харчування;

- незадовільний стан жилих приміщень;

- незадовільний рівень надання медичної допомоги;

- не виправдані режимні обмеження тощо.

Як випливає з проведеного аналізу, більшість зафіксованих порушень і відповідних криміногенних факторів стосуються матеріально-побутової, медико-санітарної та режимної сфер і пов'язані з такими супутніми чинниками, як: а) недостатнє фінансування системи виконання покарань; б) низький рівень професійної підготовки окремих представників пенітенціарного персоналу; в) зловживання повноваженнями або неправомірні дії з боку співробітників пенітенціарної системи.

Розглядаючи *перший блок* міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн – міжнародні стандарти поводження із засудженими та ув'язненими («міжнародні пенітенціарні стандарти»), варто зазначити, що вони в пенітенціарній і кримінологічній науці класифікуються за різними підставами.

Проведений аналіз низки наукових джерел [222; 273] з цього приводу дає нам підстави подати найбільш оптимальну таку класифікацію, яка може бути цілком застосована в контексті предмета нашого дослідження.

1. За ступенем загальності:

- загальні універсальні, які відносяться до прав людини взагалі й лише в окремих частинах визначають специфічний стан особистості в системі виконання покарань;

- загальні спеціальні, які приймаються спеціально для регламентації правових відносин або в системі виконання покарань, або в системі кримінальної юстиції взагалі.

2. За ступенем обов'язковості:

- положення, які є обов'язковими для національних систем виконання покарань;

– положення, які мають характер рекомендацій.

3. *За джерелами походження:*

– міждержавні угоди (пакти, конвенції), які є обов'язковими для держав, що їх підписали чи ратифікували;

– норми та принципи, що прийняті міжнародними урядовими (ООН та її робочі органи) або неурядовими організаціями (Міжнародна амністія), які мають, як правило, рекомендаційний характер.

4. *За широтою (територіальними масштабами) дії:*

– загальносвітові;

– регіональні міжнародні норми поводження з ув'язненими.

5. *Стосовно суб'єктів, на яких поширюється їх дія:*

– стосовно окремих категорій засуджених (жінки, неповнолітні тощо);

– стосовно визначених професійних груп персоналу пенітенціарних установ (лікарі, вчителі тощо).

6. *За предметною сферою:*

– міжнародні стандарти (документи), присвячені регламентації (впорядкуванню) порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань;

– міжнародні стандарти (документи), що визначають ключові засади запобіжної діяльності.

Зрозуміло, що та частина міжнародних пенітенціарних стандартів, які мають загальнообов'язковий характер, імplementовані в національне законодавство зарубіжних країн за механізмом ратифікації. Натомість ті з них, які ще не є частиною національного законодавства (маючи рекомендаційний характер), можуть використовуватися зарубіжними країнами як своєрідний «резерв» для удосконалення власних пенітенціарних та кримінологічних систем.

У свою чергу в контексті вдосконалення систем запобігання злочинності (в тому числі в місцях несвободи) та шостої із вищенаведених класифікаційних груп (за предметною сферою) доречним є звернення до

окремих положень нормативно-правових актів пенітенціарного спрямування (які, втім, мають і відомий антикриміногенний потенціал), а також урахування положень міжнародних стандартів, безпосередньо присвячених запобіжній діяльності.

Так, як показало наше дослідження, найбільший загальносоціальний запобіжний вплив на злочинність у пенітенціарній сфері чинить імплементація окремих міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму [241].

Це зумовлено такими факторами:

а) забезпечення прав і свобод засуджених на належному рівні виступає антикриміногенним чинником, оскільки власне систематичні порушення прав людини в умовах несвободи детермінують її кримінально-протиправну поведінку в пенітенціарній сфері (злісна непокора, напади на адміністрацію, створення організованих злочинних груп з метою протидії режиму тощо);

б) режим виступає, з одного боку, заходом, який порівняно з іншими заходами пенітенціарного впливу (в розумінні вітчизняної термінології – засобами виправлення і ресоціалізації) найістотніше обмежує особисту свободу засуджених під час відбування покарань, а з іншого, – саме його засобами вдається здійснювати профілактику та припинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері.

Варто звернути увагу, що в зарубіжних країнах, так само, як і в Україні, імплементація міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі є лише першим кроком на шляху реформування пенітенціарної системи [241, с. 216].

На загальносоціальному рівні міжнародні стандарти з прав і свобод людини стосовно засуджених значною мірою конкретизовані у Мінімальних стандартних правилах ООН щодо поводження з ув'язненими (Правилах Нельсона Мандели) [327] та дещо модернізованому регіональному міжнародному правовому документі – Європейських пенітенціарних правилах [201]. Другий документ розглядається як європейський варіант

першого документа. Оскільки два зазначені документи базуються на міжнародних стандартах з прав людини загального характеру, саме вони є предметом нашого розгляду.

Права і свободи засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, закріплені в зазначених спеціалізованих документах, базуються на загальних правах і свободах людини і в найбільш узагальненому вигляді, на думку міжнародних експертів із зазначених проблем, містять у собі: право на життя й особисту недоторканність; право на свободу від катування та іншого жорстокого поводження; право на здоров'я; право на повагу людської гідності; право на належні правові процедури; право на свободу від дискримінації будь-якого роду; право на свободу від рабства; право на свободу совісті і думки; право на свободу віросповідання; право на недоторканність сімейного життя; право на саморозвиток [471, с. 16].

Останні дослідження правового статусу засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, показують, що важлива роль у цьому процесі відведена такому засобу виправлення і ресоціалізації, як режиму. Режим необхідно організовувати так, щоб по можливості не руйнувати соціально корисні зв'язки засуджених із зовнішнім світом. Із цією метою засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом необхідно дозволяти спілкування із сім'ями чи друзями, які мають незаплямовану репутацію [241, с. 217]. У цьому контексті, в розумінні міжнародних стандартів та положень національних законодавств у сфері виконання покарань, створення умов для підтримання засудженими соціально корисних зв'язків виступає антикриміногенним чинником щодо злочинності в пенітенціарній сфері.

Наведемо приклад стосовно прав засуджених. Якщо ми хочемо, щоб засуджені на початковій стадії перебування у виправній колонії не відчували себе самотніми, їм варто дозволяти читати газети і журнали, в'язничні видання, слухати радіо, бути присутніми на лекціях чи використовувати інші засоби, що дозволяються адміністрацією. У випадку смерті, важкого

захворювання, поранення засудженого чи переведення його в установу для психічно хворих, про це відразу повідомляється його дружина, близькі родичі або будь-яка особа, на яку вкаже засуджений.

Згідно з ч. 1 ст. 110 КВК України засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів [287]. Реалізація такого права дозволяє засудженому підтримувати родинні зв'язки, не відчувати себе самотнім.

Отже, імплементація міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі проходить через призму режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки саме режим у місцях позбавлення волі, як зауважує вітчизняний учений-пенітенціарист І. Г. Богатирьов, повинен звести до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності [143, с. 83].

У поводженні із засудженими необхідно підкреслювати не виключення їх із суспільства, а те, що вони продовжують залишатися його членами. Необхідно вживати заходів до того, щоб засуджені могли зберегти максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у сфері їх громадянських інтересів, соціального забезпечення та соціальних пільг.

Відправною точкою для характеристики режиму відбування покарання є п. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з яким пенітенціарною системою передбачений режим для ув'язнених,

головною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання [333]. Відтак виражені в режимі правообмеження суттєво впливають на зміст прав і свобод засуджених і тому повинні стати предметом дослідження цих положень на предмет їх відповідності міжнародним стандартам.

У літературі режим відбування покарання розглядається як у широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні режим відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації пенітенціарних установ, на які покладено законом функції виконання покарання, забезпечують його реалізацію, а також сукупність умов і правил відбування кримінального покарання засудженим [146, с. 82].

У вузькому розумінні режим відбування покарання містить не тільки правообмеження, що виражають кару, а й правила проживання, які не мають карального змісту, спрямовані на створення елементарних умов спільного проживання і не містять у собі яких-небудь правообмежень [241, с. 218].

Отже, підсумовуючи імплементацію міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі, можемо констатувати, що сприйняття режиму в якості відносно самостійного засобу виправного впливу на засуджених видається дещо спрощеним, оскільки режим створює усі складники системи виконання та відбування покарання і суттєво впливає на стан прав і свобод засуджених у місцях несвободи [241, с. 219].

Також міжнародні стандарти загальносоціального рівня орієнтують національні пенітенціарні системи на необхідність дотримання балансу між режимними обмеженнями (спрямованими в тому числі і на запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи) і правами засуджених.

Варто зазначити, що право засуджених користуватися всіма правами людини і фундаментальними свободами викладені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Факультативному протоколі до нього, а також в інших пактах Організації Об'єднаних Націй, як

підкреслено у ст. 5 Основних принципів поводження з ув'язненими від 14 грудня 1990 р. Однак Основні принципи допускають обмеження зазначених прав і свобод, якщо необхідність обмежень явно обумовлена фактом ув'язнення в тюрму [364].

У свою чергу, обмеження прав засуджених не повинно застосовуватися довільно, а подібне правозастосування має бути пов'язане з конкретними цілями. Відповідно до Загальної декларації прав людини (п. 2 ст. 29), такими цілями виступають: захист прав і свобод інших людей, а також задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в суспільстві [204]. Зазначені цілі обмежень юридично закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (п. 3 ст. 12, п. 3 ст. 18, п. 3 ст. 19, ст. 21, 22) [333]. Американська конвенція про права людини цілями обмежень визнає запобігання злочину, захист національної безпеки і здоров'я інших людей [4].

Однак не всі права засуджених можуть бути обмежені, навіть в умовах введення надзвичайного або особливого стану (у тому числі й режиму особливих умов як юридичного наслідку вчинення окремих кримінальних правопорушень у місцях несвободи). Відповідно до п. 2 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, такий стан не є підставою для будь-яких обмежень права на життя (ст. 6); свободи від тортур та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 7); права людини не вважатися винною у вчиненні будь-якого злочину внаслідок будь-якої дії чи упушення, яке, згідно з чинним на момент його вчинення внутрішньодержавним законодавством або міжнародним правом, не було кримінальним правопорушенням (ст. 15); права на визнання правосуб'єктності (ст. 16) [333].

Відтак права засуджених, які можуть бути обмежені за обставин, зазначених у нормативно-правових документах, складають юридичну основу будь-яких правообмежень.

Окрім того, за справедливим висновком І. Г. Богатирьова та О. Г. Михайлика, «важливе місце у вивченні проблеми балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених відводиться також практиці ЄСПЛ, оскільки практика порушення прав засуджених у місцях несвободи з боку персоналу, який їх обслуговує, свідчить, що Суд перевіряє, чи було досягнуто справедливого балансу між інтересами засудженого і персоналу під час виконання/відбування покарання» [147, с. 198].

Щодо другої підгрупи (міжнародних стандартів, безпосередньо присвячених запобіжній діяльності), до них належать: Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975 р.) [187], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.) [264], Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) [199], Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку (1979 р.) [232], Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) (1990 р.) [227] та ін.

У свою чергу імплементація міжнародних стандартів другої підгрупи має відбуватися на спеціально-кримінологічному рівні запобігання злочинності в пенітенціарній сфері за такими напрямками:

- запобігання катуванню як специфічному виду насильства в пенітенціарній сфері [329];
- створення дієвих національних механізмів для запобігання катуванням у місцях несвободи;
- дотримання уповноваженими суб'єктами засад законності у здійсненні запобіжної діяльності;
- диференціація заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері залежно від категорій засуджених [256, с. 159].

Щодо *другого блоку* міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн – прецедентної практики (рішень) ЄСПЛ, то його запобіжна роль зводиться до того, що Суд на підставі аналізу і тлумачення положень ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [263], власної прецедентної практики, а також моніторингових звітів ЄКЗК здійснює кваліфікацію діянь пенітенціарних адміністрацій країн-членів Ради Європи, що підпадають під ознаки катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

У європейській правозахисній і правозастосовній (у т. ч. прецедентній, судовій) практиці об'єднувальним терміном щодо конструкції ст. 3 згаданої Конвенції «катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання» є «ill-treatment» (або «жорстоке поводження»).

Проведені нами вивчення й уніфікація емпіричних матеріалів за цим напрямом дали підстави виділити такі форми жорстокого поводження із засудженими та ув'язненими в місцях несвободи:

- 1) фізична жорстокість та її крайня форма – фізичне насильство (побої, удари, поштовхи, опіки, заподіяння болю, зв'язування тощо);
- 2) психологічна або емоційна жорстокість (образливі, принизливі слова, обзивання, залякування, погрози, грубість, відсторонення від самостійних рішень та ін.);
- 3) сексуальне насильство і сексуальні домагання;
- 4) обмеження свободи пересування, фізична ізоляція;
- 5) експлуатація: економічна, фінансова (незаконне використання фінансів і майна засудженого (ув'язненого) без його відома), завдання йому матеріальної шкоди шляхом примусу, обману та шахрайства;
- 6) зневага (відсутність уваги, турботи, ігнорування, недбалість, умисне ненадання предметів першої потреби або догляду, відмова в харчових продуктах, у побаченнях з родичами тощо);
- 7) обмеження законних прав і свобод засудженого (ув'язненого);

8) передозування або недостатність призначених психофармакологічних засобів.

Саме недопущення вищеописаних випадків у практичній діяльності місць несвободи як зарубіжних країн, так і України сприятиме загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному запобіганню катуванню як специфічному виду насильства в пенітенціарній сфері.

Окрім того, в ході нашого компаративного дослідження узагальнено основні постулати, на яких ґрунтуються міжнародно (європейсько) визнані підходи до заборони катування в місцях несвободи, а саме:

1. Коли держава позбавляє людину свободи, вона бере на себе обов'язок турбуватися забезпеченням її недоторканності та безпеки (відповідальність пенітенціарної служби перед особами, які потрапили під її опіку).

2. Людину відправляють до в'язниці як покарання, а не для покарання.

3. Ув'язнені зберігають усі громадянські права, окрім тих, які не сумісні із самим фактом позбавлення свободи.

4. Захист засуджених від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання – важливий аспект захисту прав людини.

5. Абсолютний характер права не бути підданим катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

У свою чергу щодо ролі цього блоку міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері для України, зауважимо, що окремі аспекти тримання засуджених (ув'язнених) в місцях несвободи Міністерства юстиції України були негативно оцінені ЄСПЛ в рішеннях у справах проти України. Тому нині наша держава як відповідач у справах «Сукачов проти України» [423], «Невмержицький проти України» [422], «Яковенко проти України» [424] тощо за рішенням ЄСПЛ сплачує кошти з державного бюджету як компенсацію заявникам за неналежні умови тримання під вартою.

Водночас наразі на загальносоціальному рівні запобігання злочинності в пенітенціарній сфері Міністерством юстиції України вживається комплекс заходів щодо створення належних умов тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блочного розміщення засуджених та збільшення норми жилої площі на одного засудженого. Це знаходить своє втілення у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р) [400].

Аналізуючи *третій блок* міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн – моніторингову діяльність (втілену в моніторингові звіти) ЄКЗК, варто наголосити, що така діяльність і відповідні звітні документи чинять значний антикриміногенний вплив на злочинність у пенітенціарній сфері в країнах-членах Ради Європи.

Зазначимо, що ЄКЗК як спеціальний позасудовий механізм контролю у сфері запобігання катуванням у місцях несвободи створено на підставі Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) [198]. Після оголошення про створення ЄКЗК у ст. 1 Конвенції передбачено, що цей «Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження з особами, позбавленими волі, з метою посилення у разі необхідності захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання» [198]. Відповідно до ст. 2, «кожна держава-учасниця Конвенції дозволяє інспектувати Комітету будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому тримаються особи, позбавлені волі органом державної влади» [198]. З метою реалізації покладених на нього завдань ЄКЗК здійснює інспекції до місць позбавлення волі.

Відомий науково-практичний інтерес становлять експертні позиції представників ЄКЗК на окремі аспекти злочинності в пенітенціарній сфері, які створили передумови для внесення у 2018–2019 рр. до Верховної Ради

України двох законопроектів щодо декриміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) [403; 404]. У контексті предмета дослідження вважаємо за необхідне коротко на них зупинитися. Це, зокрема, доповіді (2017 р. і 2018 р.) ЄКЗК після візитів в Україну у 2016 р. і 2017 р. відповідно.

Так, у параграфі 46 доповіді за 2017 р. (за результатами візиту 2016 р.) на прикладі виправної колонії № 25 наголошувалося, що установа, яка була піддана моніторингу, управлялася за допомогою залізної дисципліни. За будь-якими дисциплінарними порушеннями слідували безжалісні покарання, хоча – цього разу – у чіткій відповідності до існуючого матеріального і процесуального права. Це стосувалося насамперед невеликої групи особливо «важких» і «непокірних» засуджених (більшість із яких виконували неписані правила тюремної субкультури), які могли відносно швидко і легко (у багатьох, якщо не в більшості випадків, за неодноразову відмову прибирати приміщення або виконувати інші завдання, що покладалися на них адміністрацією) піддаватися повторним і зростаючим дисциплінарним санкціям (поміщення у дисциплінарний ізолятор на строк до 14 діб, переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців). Це, зрештою, могло призвести до засудження на додатковий строк до одного року позбавлення волі відповідно до ст. 391 КК України.

За результатами моніторингового візиту ЄКЗК визнав цей підхід таким, що перевищує необхідність. Хоча в більшості установ іноді доводиться давати раду засудженим, які порушують дисципліну та систематично відмовляються виконувати законні правила та розпорядження адміністрації, належним підходом до них є, замість того, щоб піддавати їх повторним дисциплінарним стягненням із більшою суворістю, не кажучи вже про додатковий строк позбавлення волі, піддавати їх ізоляції в адміністративному порядку.

Окрім того, ЄКЗК вважає, що має бути чітка різниця між такою адміністративною ізоляцією та одиночним ув'язненням на дисциплінарних підставах. Зокрема умови адміністративної ізоляції мають бути менш

суворими і, крім виняткових обставин, не повинні зводитися до одиночного ув'язнення. Слід докласти особливих зусиль для розвитку позитивних відносин між персоналом та засудженими. Протягом усього періоду адміністративної ізоляції метою має бути переконати засудженого знову залучитися до нормального режиму.

Відповідно, дуже важливо, щоб існував план для всіх таких засуджених і щоб усі співробітники були задіяні до того, щоб працювали над цим планом, щоб максимізувати його ефект.

За результатами візиту ЄКЗК рекомендував, щоб українська влада переглянула практику дисциплінарної ізоляції у виправній колонії № 25 (та у відповідних випадках у всіх інших пенітенціарних установах) у світлі вищезазначених зауважень. Стаття 391 КК України має бути скасована. Окрім того, існуюча практика має бути змінена таким чином, щоб засуджений не піддавався послідовним дисциплінарним стягненням у виді одиночного ув'язнення без відповідного переривання (кілька днів) у режимі одиночного ув'язнення [86, с. 29–30].

У свою чергу в параграфі 103 доповіді за 2018 р. (за підсумками візиту 2016 р.) зверталася увага, що з часу спеціального візиту 2016 р. до законодавчих положень, які стосуються дисциплінарного одиночного ув'язнення для (дорослих) в'язнів, не внесено жодних змін. Ув'язнений може бути підданий дисциплінарному одиночному ув'язненню на строк до 10 діб, а засуджений – до 14 діб.

Що стосується засуджених, перелік наявних санкцій також включав (як і раніше) переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців і в якості найбільш суворої санкції за повторні порушення дисципліни – засудження до додаткового терміну строком до одного року позбавлення волі відповідно до ст. 391 КК України.

Єдина велика (і позитивна) зміна полягала в тому, що переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) більше не може призначатися за рішенням начальника установи, а тільки за рішенням суду (що, як

повідомляється, вже призвело до менш частого звернення до цієї санкції). Водночас ЄКЗК висловив жаль з приводу того, що його рекомендація, зроблена в доповіді за результатами візиту 2016 р., про скасування ст. 391 КК України не була виконана. Тому ЄКЗК закликав українську владу зробити це без подальшої затримки [87, с. 53–54].

Такий критичний підхід ЄКЗК до аналізу діяльності уповноважених суб'єктів місць несвободи Міністерства юстиції України щодо запобігання окремим видам кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері викликає у сучасних дослідників цієї проблематики низку аргументованих контрдоводів.

Зокрема, М. С. Пузирьов, Ю. В. Сокоринський та І. В. Боднар не вбачають у механізмі притягнення засуджених до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України порушень прав людини, визнаних європейським співтовариством.

Вчені мотивують це такими аргументами [414, с. 208–209]:

По-перше, кримінально-виконавче законодавство України [287] містить удосконалену [383] процедуру дисциплінарного провадження (ст. 135 КВК України), приведену у відповідність до ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [263].

А саме:

– під час призначення заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого (ч. 1 ст. 134 КВК України);

– стягнення у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) накладається в разі безуспішного застосування інших заходів впливу (ч. 9 ст. 134 КВК України);

– поміщення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) проводиться за рішенням суду. У разі прийняття на засіданні дисциплінарної комісії рішення про поміщення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) адміністрація установи виконання покарань протягом двадцяти чотирьох годин направляє до суду відповідне клопотання (подання) разом із рішенням комісії (абз. 5 ч. 6 ст. 135 КВК України) [287].

По-друге, керівні роз'яснення вищої судової інстанції в Україні містять «запобіжник», який унеможливорює притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України за незначні правопорушення в місцях несвободи. Так, у п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. № 2 зазначено, що «не є злісною непокорю вимогам адміністрації або іншою протидією їй порушення форми одягу, запізнення до шиккування та аналогічні малозначні порушення» [397]. Це положення, за справедливим уточненням вищепоіменованих учених, також слід ураховувати під час кваліфікації за ст. 391 КК України. І якщо за таке порушення судом буде прийнято рішення про притягнення до кримінальної відповідальності, особа має право на його оскарження до вищої судової інстанції (апеляційне, касаційне оскарження) відповідно до кримінального процесуального законодавства [414, с. 208].

На цій підставі підтримуємо позицію М. С. Пузирьова, Ю. В. Сокоринського та І. В. Боднара, що «...в Україні існує дієвий нормативно визначений «запобіжний механізм» від неправомірних дій щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України. Тому вимоги Європейського комітету з питань запобігання катуванням щодо необхідності скасування ст. 391 КК України є безпідставними» [414, с. 209].

Із тим лише уточненням, що нами в межах підрозділу 4.1. висловлено авторські пропозиції з удосконалення конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України, та подальших заходів

щодо посилення нагляду й відомчого контролю за відповідним напрямом правозастосовної діяльності в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

4.4. Запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

Формулюючи доктринальні засади й аналізуючи практику запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, ми задля уніфікації кримінологічних категорій використовуємо класичний підхід, за якого відповідна запобіжна діяльність реалізується на трьох рівнях:

- 1) загальносоціальному;
- 2) спеціально-кримінологічному;
- 3) індивідуальному.

Тому далі послідовно охарактеризуємо кожну групу.

4.4.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

У сучасній пенітенціарній кримінології звертається увага на той факт, що в усіх ланках кримінально-виконавчої системи має бути налагоджений комплексний підхід до запобігання кримінальним правопорушенням серед засуджених [240, с. 563]. Такий комплексний характер і властивий системі заходів запобігання кримінально-протиправним діянням, які застосовуються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Починаючи аналіз загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, у концептуальному плані підтримуємо наукову позицію М. С. Пузирьова, який справедливо вважає, що «стратегічно важливим питанням запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України є вивчення зарубіжного

досвіду. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна інтеграція співпраці всіх країн світу щодо створення єдиної міжнародної наукової бази вивчення проблем пенітенціарної злочинності в місцях несвободи і пошуку оптимальних шляхів її запобігання серед засуджених, ув'язнених і пенітенціарного персоналу» [409, с. 370].

До речі, важливо наголосити, що вивчення зарубіжного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері не має бути самоціллю; цей науково-дослідницький процес орієнтований на конкретний прикладний результат – впровадження окремих (найбільш оптимальних) його аспектів у національне кримінологічно-пенітенціарне законодавство країни і реалізація на практиці уповноваженими суб'єктами.

Задоволення потреб пенітенціарної практики у сфері запобігання злочинності в місцях несвободи має стати одним із ключових моментів у формулюванні предмета, мети й завдань (як, втім, і методологічного інструментарію й емпіричної бази) будь-якого фундаментального наукового дослідження в цій галузі.

За такого підходу буде забезпечено єдність потреб та шляхів розвитку пенітенціарної теорії і практики. Адже за матеріалами узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект», «...ті пропозиції, які надають вітчизняні вчені у власних дослідженнях щодо запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, не тільки не впроваджуються в діяльність місць несвободи Міністерства юстиції України, а навпаки – ігноруються і не вивчаються персоналом місць несвободи» [320, с. 8].

Порушена на науково-практичному рівні проблематика актуалізується і в силу того, що за даними сучасних кримінологічних досліджень [409, с. 370–371; 441, с. 83] (і наше не є винятком), повільна адаптація діяльності вітчизняних установ виконання покарань до міжнародних стандартів поводження із засудженими та ув'язненими виступає однією з детермінант вчинення як засудженими, так і пенітенціарним персоналом кримінальних правопорушень.

Потреба у вивченні та впровадженні зарубіжного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері впливає із низки положень нормативно-правових актів стратегічного планування у визначеній сфері національних правовідносин, а також є тією практичною обставиною, що нині запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи ведеться здебільшого в ході реагування на вчинення кримінальних правопорушень з боку засуджених, ув'язнених або пенітенціарного персоналу.

Відтак за наведених підстав зростає потреба саме у вивченні зарубіжного досвіду з цього питання та визначення, наскільки дане запобігання відповідає національним нормативно-правовим актам стратегічного планування у сфері реформування пенітенціарної системи [400].

До речі, проведений аналіз Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках показав, що їх положення орієнтовані на низку доктринальних засад, що створюють позитивні передумови для впровадження у вітчизняну практику функціонування місць несвободи позитивного зарубіжного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері. Зокрема це такі засади, як:

- 1) підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;
- 2) наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу;
- 3) подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [400].

Відповідно до загальнотеоретичних позицій пенітенціарної кримінології, «загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи виявляється через систему заходів економічного, політичного, ідеологічного та насамперед організаційного характеру, спрямованих на вирішення проблем засуджених та персоналу

установ виконання покарань, що сприяють вчиненню ними кримінальних правопорушень в місцях несвободи. Ці заходи не мають спеціальних цілей боротьби зі злочинністю в місцях несвободи та профілактики кримінальних правопорушень, однак вони мають важливий кримінологічний аспект, стаючи основою, платформою спеціального запобігання, оскільки спрямовані на вирішення конкретних проблемних завдань, які стоять перед державою» [466, с. 198].

Відтак у нашому дослідженні ми розглядаємо *загальносоціальне запобігання злочинності в місцях несвободи* як один із напрямів, в якому втілюється, продовжується пенітенціарна політика тієї чи іншої держави, спрямована на досягнення балансу між інтересами особи, суспільства і держави під час виконання кримінальних покарань, що створює оптимальні умови антикриміногенного впливу на злочинність у пенітенціарній сфері.

Концепція заходів загальносоціального запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн багато в чому випливає з усвідомлення зарубіжним соціумом соціального призначення пенітенціарної системи із визначенням її ролі та місця в механізмі держави та демократичному суспільстві загалом.

Звернення до праць зарубіжних авторів дало можливість переконатися як у соціальному призначенні пенітенціарної системи, так і наявності низки проблемних питань, на вирішення яких має спрямовуватися діяльність уповноважених суб'єктів за напрямами кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності.

Так, міжнародні експерти Д. Мердок та В. Їржичка звертають увагу, що «на пенітенціарну службу покладено серйозні обов'язки. Тюремний персонал і керівники наділені повноваженнями гарантувати безпеку суспільства шляхом ув'язнення осіб, яких вважають найнебезпечнішими; очікується, що пенітенціарний персонал і керівники допомагатимуть направити та реабілітувати осіб, які порушили кримінальне право; від працівників вимагають утримувати все більше ув'язнених у такому приміщенні в'язниці,

яке часто потребує негайного ремонту, перед ними стоїть практично нездійсненне завдання: забезпечити такі умови ув'язнення й тюремний режим, які б виявляли повагу до гідності кожного ув'язненого» [324, с. 5].

Аналізуючи такі судження зарубіжних дослідників, що ґрунтуються на результатах численних моніторинґів стану справ у пенітенціарних установах Європи, можемо зробити низку узагальнень, дотичних як до механізмів детермінації кримінально-протиправних діянь у пенітенціарній сфері зарубіжних країн, так і вироблення системи загальносоціального запобігання їм.

По-перше, це важливість виконуваних пенітенціарною системою суспільно корисних завдань, серед яких не лише кримінально-виконавчі й ресоціалізаційні, а й запобіжні (у виді загальної та спеціальної превенції). Саме тому, за відомою концепцією застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, найнебезпечніші особи, які вчинили кримінально-протиправні діяння, ізолюються від суспільства і поміщаються до установ закритого типу на визначений строк до досягнення соціально корисної мети. У такий спосіб унеможлиблюється вчинення особою певної групи кримінальних правопорушень, скоєння яких можливе в умовах вільного суспільства. Проте така заборона й унеможливлення не є абсолютними для особи, яка тримається навіть у закритій пенітенціарній установі. Адже і під час перебування в ізоляції можливе (хоча й меншою мірою порівняно з умовами вільного суспільства) вчинення кримінально-протиправних діянь у межах такого явища, як «пенітенціарна злочинність». Зважаючи на такі внутрішньосистемні ризики й криміногенну зараженість спецконтингенту, як на загальнодержавному, так і відомчому рівнях вживаються заходи (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуально-профілактичні), спрямовані на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень під час відбування покарань.

По-друге, серед проблем, із якими стикаються пенітенціарні системи зарубіжних країн, варто звернути увагу на ті, що на загальному рівні

детермінують як порушення прав людини в умовах несвободи, так і вчинення кримінальних правопорушень. Це зокрема:

- неналежні умови тримання, також в частині стану приміщень, що потребують ремонту, та недотримання норми жилої площі на одного засудженого;

- випадки нехтування з боку персоналу правом кожного засудженого на повагу до його гідності;

- неповнота медико-санітарного забезпечення засуджених через різні видатки державного бюджету за цим напрямом у різних країнах;

- поширення явища наркотизації в місцях несвободи та ін.

Перші три пункти більше стосуються немайнових прав засуджених, гарантованих міжнародними стандартами, на дотримання яких звертає увагу ЄСПЛ у справах про порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) [263].

По-третє, це необхідність створення такого пенітенціарного режиму, який сприяв би виправленню (реабілітації) та ресоціалізації засуджених. На цьому наголошується в тому числі й у Європейських пенітенціарних правилах, згідно з якими «режим для засуджених ув'язнених мусить бути спрямований на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів» (п. 102.1); «потрібно заохочувати участь засуджених ув'язнених у складанні своїх індивідуальних планів відбування покарання» (п. 103.3); «наскільки це практично можливо, такі плани повинні охоплювати: а. роботу; б. освіту; с. інші види діяльності; d. підготовку до звільнення» (п. 103.4); «режим для засуджених ув'язнених також може передбачати соціальну роботу, медичне обслуговування та психологічну допомогу» (п. 103.5); «як невід'ємний елемент загального режиму для засуджених ув'язнених повинна передбачатися система відпусток з пенітенціарної установи» (п. 103.6); «особлива увага мусить приділятися складанню відповідних планів

відбування покарання та режимів для засуджених до довічного ув'язнення та до тривалих термінів ув'язнення» (п. 103.8) [200].

Матеріальною передумовою формування системи загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн слугує особливий підхід зарубіжних нормотворців щодо визначення спеціальної мети функціонування пенітенціарної системи, відмінної від тієї, що визначена в Україні. Варто зазначити, що відповідна мета функціонування пенітенціарної системи також ґрунтується і корелює з відповідними складовими мети (цілями) покарання.

Так, наприклад, Закон Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки» у ст. 2 закріплює двоєдину мету виконання покарання у виді позбавлення волі, якою є: по-перше, підготовка засудженого до реінтеграції в суспільство та до ведення соціально відповідального способу життя, не пов'язаного із вчиненням нових злочинів; по-друге, захист суспільства від вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [2, с. 1].

До речі, проведений компаративний аналіз спеціальної наукової літератури засвідчив підтримку передбаченого німецьким законодавством багатовекторного підходу до формулювання мети виконання покарання не лише з боку вчених, а і практичних працівників (суддів, пенітенціарного персоналу та ін.).

Водночас цікаво було б дізнатися стосовно цього й думку самих засуджених, проте під час проведення дослідження це з об'єктивних причин виявилось неможливим. Проте аналіз даних щодо постпенітенціарного рецидиву свідчить про те, що самі колишні засуджені в силу проходження як корекційних програм, так і наданих постпенітенціарних послуг щодо їх реінтеграції та соціальної адаптації не мають такого бажання (порівняно із тим, що було на момент притягнення до кримінальної відповідальності) продовжувати вести протиправний спосіб життя.

Подібні тенденції щодо закріплення у засуджених результатів виправлення відзначаються і на рівні відомчого нормотворення на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи України. Зокрема наказом Міністерства юстиції України «Про визначення ступеня виправлення засудженого» від 19.01.2023 р. № 294/5 затверджено низку осучаснених документів у цій сфері, а саме: Порядок визначення ступеня виправлення засудженого, методику визначення ступеня виправлення засудженого, форму індивідуального плану виправлення та ресоціалізації [381].

Будучи схожим до законодавства України, вищеописаний підхід німецького нормотворця, з одного боку, визначає реінтеграційний напрям на перевагу від профілактичного та безпекоорієнтованого, а з іншого, на відміну від пострадянської традиції формулювання мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, відходить від мети виправлення засудженого, надаючи перевагу іншим механізмам реалізації пенітенціарної політики держави.

Сучасні як зарубіжні, так і українські вчені-пенітенціаристи все більшою мірою також замість терміна «виправлення» надають перевагу таким пенітенціарним категоріям, як «корекція», «реабілітація», «реінтеграція», «реадаптація» тощо. За такого підходу загальносоціальні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн здебільшого орієнтовані не на роботу зі свідомістю засуджених, а на формування у них соціально корисних компетентностей (у праці, навчанні та ін.), що за даними кримінологічної теорії і практики виступають дієвими антикриміногенними факторами.

Крім того, міжнародні пенітенціарні стандарти також у своїй переважній більшості тяжіють до «ресоціалізаційної» термінології, не вживаючи у своїх положеннях поняття «виправлення». Цим пояснюємо і використання відповідного понятійного апарату в провідних зарубіжних країнах, які досягли відомих успіхів у ресоціалізації засуджених та запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері.

Відтак переконані, що Україна, пенітенціарна система якої взяла курс на євроінтеграцію, має уніфікувати відповідну термінологію у сфері виконання/відбування покарань.

Розвиток системи загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн та її адаптація до українських реалій ґрунтується на низці прогресивних підходів.

Один із таких підходів – це вимоги до пенітенціарної архітектури, що прямо впливає на умови тримання засуджених з позицій прав людини, в тому числі на гуманне поводження та повагу людської гідності.

Тому в контексті запровадження прогресивного зарубіжного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері на загальносоціальному рівні насамперед заслуговують уваги заходи щодо вдосконалення тюремної (в'язничної) архітектури, а саме – *перехід на одиночне тримання*.

У контексті нашого компаративного наукового пошуку зазначимо, що в більшості розвинутих пенітенціарних систем процес виконання/відбування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, організовується (в окремих допустимих випадках – у поєднанні зі спільним триманням засуджених з урахуванням при цьому їхніх потреб) за системою одиночного тримання засуджених.

Наприклад, ч. 1, 2 ст. 143 Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки» передбачено, що установи виконання покарань має бути організовано таким чином, щоб із дотриманням вимог щодо нагляду й інших елементів механізму виконання/відбування покарання забезпечувалося як одиночне, так і спільне тримання засуджених, з урахуванням при цьому їхніх потреб [2, с. 32].

Також ч. 1 ст. 18 цього Закону закріплює положення, згідно з якими в нічний час засуджені мають розміщуватися в камерах за правилами одиночного тримання. Спільне розміщення допускається у разі, якщо засуджений потребує сторонньої допомоги або існує небезпека для його життя чи здоров'я [2, с. 5].

Схожих безпеково-запобіжних підходів дотримується і швейцарський законодавець, закріплюючи у ст. 78 КК норму, за якою «одиначне ув'язнення з дотриманням вимог безперервної ізоляції від інших засуджених може застосовуватися: а) протягом максимум одного тижня на початку відбування покарання з метою вивчення особи засудженого; б) для гарантування особистої безпеки засудженого або безпеки третіх осіб; в) як дисциплінарне стягнення» [103, с. 37].

Не є винятком у цьому контексті і держави скандинавської правової сім'ї. Так, незважаючи на те, що в пенітенціарній системі Швеції за загальним правилом не використовується таке дисциплінарне стягнення, як тримання в одиночній камері, тюремна адміністрація може застосовувати до засуджених одиночне тримання за особливих обставин (порушення загального порядку, перебування під впливом одурманюючих речовин, спроби вчинити втечу, на час розслідування порушень дисципліни) [60, с. 569].

І це не випадково, адже проведені дослідження, в тому числі й наше, засвідчують такий антикриміногенний вплив одиночного ув'язнення у процесі виконання/відбування покарання:

1) особа, перебуваючи у стані відособлення й морального спокою (в тому числі не контактуючи з іншими криміногенно зараженими особами), більшою мірою сприйнятна до корекційного впливу з метою виправлення та подолання її кримінальних установок (які послужили внутрішньою причиною вчинення злочину, за який вона відбуває покарання, а також можуть призвести до вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи);

2) режим одиночного тримання (в тому числі у нічний час) під час відбування покарання має і відомий безпековий потенціал, адже, як показують численні вітчизняні й зарубіжні дослідження, більшість насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи вчиняється у нічний час.

З іншого боку, тривале одиночне ув'язнення без будь-яких соціальних контактів як всередині установи, так і з суб'єктами громадянського суспільства, рідними та ін. може десоціалізувати особу, детермінувати

виникнення у неї психічних аномалій. А перелічені негативні наслідки у свою чергу виступають криміногенними чинниками злочинності в пенітенціарній сфері.

На цій підставі окремі зарубіжні юрисдикції містять своєрідні «запобіжники», які не надають пенітенціарній адміністрації максимальні повноваження щодо застосування режиму одиночного тримання як у процесі власне виконання/відбування покарання, так і в дисциплінарному порядку.

Так, у Франції залежно від тяжкості вчиненого злочину та соціальної небезпеки винного в тюрмах передбачено різні режими: в одних застосовується так звана прогресивна система організації відбування покарання, в інших – оборнська система. Вибір того чи іншого режиму зумовлено також тим, що КПК Франції надає адміністрації центральних тюрем право організувати відбування покарання відповідно до внутрішніх правил таких установ. Згідно зі ст. 719 КПК, після прибуття до центральної тюрми засуджений має відбути певний строк в одиночній камері, проте не більше 45 днів. Статтею 719 КПК також визначається, що всі засуджені в центральних тюрмах на ніч мають бути ізольовані один від одного. Однак на практиці ця вимога не виконується, причиною цього є переповненість тюрем. Адміністрація може застосовувати одиночне ув'язнення щодо засудженого на строк 45 днів і в якості заходу дисциплінарного впливу за порушення внутрішнього розпорядку. Відповідно до декрету від 12 вересня 1972 р., адміністрація тюрми про кожен випадок застосування одиночного ув'язнення як заходу дисциплінарного впливу зобов'язана повідомляти суддю з виконання покарань та регіональну пенітенціарну адміністрацію. Це покликано запобігти свавіллю з боку адміністрації тюрмної установи [410, с. 150].

Тим більше, що ЄКЗК звертає увагу на те, що тривале одиночне тримання як вид дисциплінарного покарання має застосовуватися як винятковий захід [6].

Тобто бачимо, що у кримінологічно-пенітенціарному плані одиночним режимом тримання не можна зловживати. За таких обставин у найбільш оптимальному відношенні долучаємося до експертної думки, висловленої вченими – представниками наукової школи «Інтелект», у працях яких сформульовано пропозицію щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України (у процесі розроблення проєкту Закону України «Про загальні засади функціонування пенітенціарної системи України») положенням такого змісту:

«У пенітенціарних установах встановлюється такий порядок і умови виконання та відбування покарань, за яких забезпечується реалізація вимог режиму, передбачених для державних, муніципальних і приватних установ, із дотриманням вимог одиночного тримання у нічний час у порядку, визначеному Прикінцевими положеннями цього Закону» [446, с. 16–17].

Так само і представник цієї школи М. С. Пузирьов на підставі вивчення зарубіжного досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк переконаний, що «...нові пенітенціарні установи закритого типу мають бути влаштовані за системою одиночного тримання, за певними винятками (наприклад, під час залучення засуджених до суспільно корисної праці, під час проведення соціально-виховної роботи, в інших необхідних випадках, що сприяють досягненню мети їх виправлення і ресоціалізації)» [408, с. 336; 410, с. 377]. Підтримуючи такі судження, зауважимо, що їх доцільно доповнити ще й метою запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Подібні наші судження щодо кримінологічної доцільності трансформації умов відбування покарань в місцях несвободи підкріплюються й даними інших спеціальних досліджень. Так, І. М. Копотун у своїй монографії «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» (2013 р.) звернув увагу, що «...подібна трансформація (на той час поіменованій учений обґрунтовував відхід від казармених умов тримання засуджених до позбавлення волі та запровадження блочного

тримання у виправних колоніях. – Д. К.) надасть можливість забезпечити більш безпечно проживання засуджених, сприятиме мінімізації насильства в їх середовищі, приведе до скорочення випадків порушення прав і свобод людини» [266, с. 102].

Більш сучасні кримінологічні дослідження [183, с. 152–153] також доводять доцільність переходу від колоніальної до тюремної системи виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. За слушним переконанням П. Ю. Данильченка, «саме тюремна система утримання осіб у належно й гідно обладнаних приміщеннях камерного типу має на декілька рівнів підвищити безпеку ув'язнених, ефективність запобігання кримінальному зараженню, втягненню у злочинну діяльність, виникненню конфліктів у середовищі засуджених, в тому числі й тих, які зрештою вирішуються у кримінально радикальний спосіб. Такий перехід виходить зі стандартів та підходів скандинавської тюремної моделі як вже узвичаєному в кримінологічній доктрині образу належного в системі виконання покарань» [183, с. 153].

А професор І. Г. Богатирьов в інноваційній моделі майбутнього «В'язниця в Україні у XXI столітті» обґрунтовує тезу, що одиночне утримання засуджених виключає основні загрози безпеці засуджених, наприклад, наявних захворювань чи високого ризику захворіти від інших засуджених, зокрема на COVID-19. Одиночна камера, на аргументовану думку вченого, є абсолютно безпечним місцем у в'язниці, оскільки в нічний час виключає загрози життю та здоров'ю засуджених [128, с. 25].

Ще одним ефективним загальносоціальним заходом запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн є **створення необхідних умов** відбування кримінальних покарань у місцях несвободи за скандинавською моделлю. Зазначена модель у пенітенціарній науці отримала назву «Скандинавська виключність» («Scandinavian exceptionalism») [31, с. 1; 65; 78; 79; 93] і характеризується такими рисами, що мають дієвий антикриміногенний вплив на процеси виконання/відбування покарань:

– по-перше, в державах скандинавської правової сім'ї (Норвегії [74], Швеції [102], Фінляндії [38]) один із найнижчих у світі рівень «тюремного населення», що корелює із низьким рівнем злочинності та високорозвинутою соціальною політикою у зазначених країнах;

– по-друге, високим рівнем дотримання прав та свобод осіб, які перебувають в місцях несвободи;

– по-третє, найвищим у світі рівнем фінансування пенітенціарної системи в розрахунку на одного засудженого (ув'язненого). Так, аналіз офіційних даних показує, що загальний тюремний бюджет у розрахунку на одне місце є найбільш високим у Швеції – 93 888 євро [102]. Відповідно, високий рівень фінансування потреб пенітенціарної системи створює соціально-економічне підґрунтя для виняткових (хороших) умов відбування покарань, у тому числі матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених (ув'язнених).

Також під час організації діяльності із запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн варто враховувати ту обставину, що, з одного боку, однією з основних проблем під час забезпечення профілактичної функції виконання покарання є переповненість установ виконання покарань, що багато в чому зумовлює ризик повторної криміналізації засуджених, а з іншого, відсутність явища переповненості сама по собі ще не свідчить про оптимальну кримінологічну обстановку, прикладом чого протягом останніх 10 років є Україна, криміногенна ситуація в місцях несвободи якої сильно не змінилася після зменшення кількості засуджених та «законсервування» декількох десятків установ.

Серед загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн важливе місце відводиться *класифікації засуджених*.

У загальному розумінні класифікація – це групування предметів, явищ тощо, які становлять загальну сукупність, за певними критеріями. Наукою кримінально-виконавчого права вироблено таке визначення поняття

«класифікація засуджених» – «це розподіл їх на більш-менш однорідні групи згідно із специфічними ознаками (критеріями) залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, минулих судимостей, статі й віку з метою диференціації та індивідуалізації виконання покарання» [285, с. 197].

Термін «класифікація» зрідка вживається національними законодавствами у сфері виконання покарань, натомість частіше зустрічаються такі, як «категоризація», «розподіл», «диференціація», «індивідуалізація».

Проведений порівняльно-правовий аналіз показав, що єдиним міжнародним документом, у якому сформульовано мету класифікації засуджених (ув'язнених), є Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р., згідно з п. 67 яких «метою класифікації є: а) відокремлення ув'язнених від тих, хто в силу свого злочинного минулого або негативних рис характеру може погано на них впливати; б) розподіл ув'язнених на категорії, що полегшувало б роботу з ними, спрямовану на повернення їх до життя в суспільстві» [334].

При цьому ані Європейські пенітенціарні правила 2006 р. [201], ані Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) 2015 р. [327] не містять ні визначення поняття, ні формулювання мети класифікації засуджених (ув'язнених). Незважаючи на це, вищенаведена мета за своєю сутністю цілком сприймається в сучасній зарубіжній пенітенціарній практиці.

При цьому проведений компаративний аналіз показав, що зарубіжна пенітенціарна практика відводить класифікації засуджених також і кримінологічно значущу (запобіжну) мету. Так, адміністрація більшості тюрем США класифікує засуджених відповідно до імовірності вчинення ними втечі та оцінки їхньої небезпеки. За цими підставами засуджені поділяються на 5 основних категорій: 1) засуджені, які тримаються в умовах максимальної ізоляції, від яких треба очікувати втечі, а також засуджені, які можуть завдати

шкоди собі та іншим; для забезпечення безпеки їх рекомендується тримати в одиночних камерах та не виводити без супроводу представника тюремної адміністрації та без застосування спецзасобів (наручники, ремені, кайдани); 2) засуджені, які тримаються в умовах суворої ізоляції, яких замикають у камерах та блоках, але яким дозволяється працювати у бригадах під наглядом у приміщеннях тюрми. На Півдні, де широко практикується використання засуджених на дорожніх роботах, ця категорія засуджених може залучатися до таких робіт під наглядом озброєної охорони; 3) засуджені, які тримаються в умовах обмеженої ізоляції, які працюють у бригадах під наглядом неозброєної охорони за межами тюрми та без нагляду – на території тюрми; у тюрмі їх називають «благодійними»; 4) засуджені, які тримаються в умовах мінімальної ізоляції, яким дозволяється жити та працювати за межами тюрми без нагляду; 5) засуджені, які «перебувають під опікою суспільства», яким дозволяється проживати у громаді у самому місті або неподалік від нього та без нагляду їздити на роботу, на навчання або час від часу відвідувати знайомих. Відповідно до однієї з нових програм, засудженому дозволяється проживати в університетському гуртожитку та у період навчання в університеті один раз на тиждень звітувати перед консультантом [242, с. 318].

У багатьох випадках класифікація засуджених за формальними юридичними та кримінологічно значущими підставами зумовлює систему (види, рівні безпеки) пенітенціарних установ та структурних ділянок у них.

Слідуючи такому підходу, кримінально-виконавча система України на початку XXI ст. сприйняла міжнародно визнану класифікацію установ виконання покарань за рівнями безпеки. Проте з деякими відмінностями. З одного боку, за слушним уточненням В. А. Львовчкіна, за новим КВК України було передбачено створення якісно нової класифікації «установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього і максимального рівня безпеки, нову класифікацію та систему розподілу засуджених по установах». Чітке визначення мережі й типів цих установ, за визначенням В. А. Львовчкіна, надало «можливість забезпечити роздільне

тримання в них засуджених з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо» [317, с. 11]. А з іншого, – в Україні в основу класифікації установ виконання покарань покладено формальний юридичний принцип. У той час як у зарубіжних місцях несвободи – імовірність вчинення засудженими втечі та оцінку їхньої небезпеки.

Зокрема в Англії та Уельсі, так само як і в США, тюрми класифікуються залежно від суспільної небезпеки засуджених і ступеня загрози їхньої втечі. Відповідно виділяють установи: супермаксимального рівня безпеки («супермакс»); категорії «А» (максимального або високого рівня безпеки); категорії «В» (середнього рівня безпеки); категорії «С» (напіввідкриті або «на півдорозі до свободи»); категорії «D» (відкриті) [242, с. 318].

Вищезазначені зарубіжні підходи до класифікації засуджених та їх розміщення в окремих установах виконання покарань створюють ефективні загальносоціальні (кримінально-виконавчі) передумови для запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи на спеціально-кримінологічному та віктимологічному рівнях.

Такі підходи заслуговують на увагу в частині оцінки ступеня суспільної небезпеки засуджених, ефективного планування процесу виконання/відбування покарання та індивідуально-профілактичної роботи з ними, проте вони не мають сприйматися однозначно (зокрема в частині створення однієї на всю державу установи для визначеної категорії засуджених), оскільки у такий спосіб може порушуватися територіальний принцип виконання/відбування покарання. Тому якщо враховувати проаналізовані зарубіжні підходи до класифікації засуджених в умовах реформування пенітенціарної системи України, то доцільно вести мову про створення відповідних установ за міжрегіональним принципом. При цьому не буде порушення міжнародних пенітенціарних стандартів, якщо робота з різними категоріями засуджених (ув'язнених) буде проводитися в різних

установах або різних відділеннях (секторах, структурних дільницях) однієї й тієї ж установи.

Зважаючи на це, варто враховувати й міжнародно визнані підходи до класифікації засуджених (ув'язнених). Так, міжнародно-правові акти в пенітенціарній сфері використовують широкі підходи до класифікації засуджених (ув'язнених), застосовуючи різні критерії, а саме:

1) за стадією кримінального провадження (судочинства) та процесуального статусу особи залежно від набрання обвинувальним вирокком суду законної сили:

- засуджені ув'язнені;
- незасуджені ув'язнені;

2) за строком покарання, що визначає особливості організації пенітенціарного процесу, виховного впливу, складання індивідуальних планів відбування покарання:

- засуджені до короткострокового позбавлення волі (до 1 року);
- засуджені до довічного ув'язнення та до тривалих термінів ув'язнення

(5 і більше років);

3) за статтю:

- а) чоловіки;
- б) жінки:

- які відбувають покарання із дітьми;
- які відбувають покарання без дітей;

4) за віком:

- засуджені неповнолітні (до 18 років);
- засуджені молодого віку (від 18 до 30 років);
- засуджені похилого (пенсійного) віку;

5) за станом здоров'я:

- фізично й психічно здорові засуджені;
- засуджені, які мають розлади психіки, проте є осудними (обмежено осудними);

- засуджені, хворі на соматичні хвороби;
- засуджені із соціально небезпечними захворюваннями (ВІЛ-інфіковані, хворі на алкоголізм та наркоманію).

Отже, класифікація засуджених у зарубіжних країнах виконує не лише кримінально-виконавчі функції (створення сприятливих умов для досягнення мети покарання; сприяння ефективній реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, застосуванню прогресивної системи; розподілу та розміщенню засуджених по установах виконання покарань), а й виступає дієвим загальносоціальним заходом, створюючи ефективні передумови для запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи на спеціально-кримінологічному та віктимологічному рівнях [242, с. 319].

Вагомим загальносоціальним заходом запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн виступає пильна увага держави до *соціально-правового захисту, забезпечення необхідними ресурсами, підвищення престижності служби й іміджу пенітенціарного персоналу.*

Адже істотні прорахунки за цим напрямом виступають внутрішньосистемними детермінантами злочинності в пенітенціарній сфері. Тому необхідність належного рівня забезпечення службової діяльності пенітенціарного персоналу в зарубіжних країнах підкреслюється в сучасних дослідженнях кримінологічного-пенітенціарного спрямування.

Так, М. С. Пузирьов дійшов висновку, що «<...> більшість із проблем, пов'язаних із функціонуванням кримінально-виконавчих систем як зарубіжних країн, так і України, пояснюються недостатнім фінансуванням, ресурсним забезпеченням, а також браком кваліфікованого й зацікавленого у службі персоналу. Важливо розуміти, що якими б досконалими не були норми щодо досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень тощо, впровадження відповідних положень у життя буде залежати від конкретних людей –

персоналу органів і установ виконання покарання, а також забезпечення таких осіб необхідними ресурсами» [409, с. 355–356; 410, с. 397].

У свою чергу О. П. Михальов, досліджуючи різні аспекти функціонування пенітенціарної системи США, звертає увагу, що робота (служба) в системі виконання покарань «<...> вважається престижною. Взагалі в Америці будь-яка робота, де добре платять, уважається гарною і поважною. <...> в американських в'язницях існує висока вимогливість адміністрації до дотримання дисципліни ув'язненими. На думку начальника в'язниці, “кожна людина в Америці знає, що покарання за злочин неминуче і суворе. Гуманізм в тому й полягає, щоб дати можливість усім законослухняним громадянам жити безпечно і вільно”» [332, с. 57].

Інша вітчизняна дослідниця проблематики соціально-правового захисту пенітенціарного персоналу Н. М. Свириденко звернула увагу на такий прогресивний аспект, наявний у зарубіжній пенітенціарній практиці. Так, «<...> в окремих країнах (Англії, Уельсі та ін.) для персоналу органів і установ виконання покарань передбачені пільги, які на сьогодні відсутні в пенітенціарній системі України. Наприклад, співробітник пенітенціарної установи має право на отримання безвідсоткового кредиту на той строк, доки триває його служба в системі». Названа дослідниця висловила слушну в кримінологічному контексті думку, що «<...> запровадження такої соціальної гарантії в Україні дасть змогу запобігати такому негативному системному явищу, як плинність кадрів, залишити в пенітенціарній системі висококваліфікованих фахівців, здатних на належному рівні протидіяти насильницьким та іншим протиправним проявам у середовищі засуджених» [428, с. 164–165].

При цьому водночас із поліпшенням рівня соціально-правової захищеності співробітників місць несвободи та забезпеченням їх необхідними ресурсами (в тому числі й технопревентивними), для підвищення ефективності діяльності із запобігання злочинності в пенітенціарній сфері

відповідний персонал має бути ще й фахово-кримінологічним, тобто володіти такими компетентностями:

1) знати міжнародну й національну нормативно-правову базу у сфері виконання/відбування кримінальних покарань, пробації, службової діяльності, в тому числі й діяльності щодо запобігання, виявлення, припинення й документування кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері;

2) уміти на основі наявних емпіричних даних (статистичної звітності, матеріалів кримінальних проваджень, особових справ засуджених і ув'язнених, даних оперативної обстановки) скласти коротко-, середньо- і довгострокові кримінологічні прогнози як в установі загалом, так і здійснювати прогнозування індивідуальної злочинної поведінки особи, яка становить підвищений криміногенний ризик;

3) володіти навичками й методикою проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими (ув'язненими), методикою реалізації корекційних та ресоціалізаційних програм на загальносоціальному рівні.

Для цього пропонуємо відновити вивчення пенітенціарної кримінології здобувачами вищої освіти Пенітенціарної академії України, яка є єдиним закладом вищої освіти в системі Міністерства юстиції України, що здійснює підготовку фахівців для системи органів і установ виконання покарань.

Іншим аспектом загальносоціального запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн є залучення до цього процесу як громадськості, так і служби пробації на таких її стадіях, як пенітенціарна й *постпенітенціарна*.

У свою чергу впровадження останньої у законодавство України і вітчизняну правозастосовну практику є перспективним напрямом, що дозволить позитивно впливати на досягнення мети виправлення, ресоціалізації та реінтеграції, скоротити рівень постпенітенціарного рецидиву, «розвантажити» систему пенітенціарних установ, що виступить потужним антикриміногенним чинником.

Більше того, проведений аналіз європейського досвіду гуманізації кримінального судочинства підтверджує, що переорієнтація практик правосуддя на призначення покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, не веде до загострення криміногенної обстановки. Вивчення рівнів повторної злочинності через два роки після закінчення дії нев'язничних санкцій свідчить про те, що такі альтернативні міри не ведуть до зростання рецидивізму, а навпаки, сприяють його зниженню порівняно з проявами його в тих осіб, які відбули покарання, пов'язані з позбавленням волі [126, с. 20].

Також у контексті запровадження ліберальних зарубіжних підходів до гуманізації кримінально-правової (застосування принципу економії кримінальної репресії) і пенітенціарної політик варто звернути увагу на окремі зауваження сучасних дослідників, які в розрізі вивчення проблем призонізації та протидії їй вказують, що особливі успіхи в реалізації антипризонізаційної політики демонструють системи кримінальної юстиції Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Фінляндії, Швеції та деяких інших країн Європи і світу. Позитивний досвід функціонування їх судів, а також ліберально-гуманістичні положення кримінального законодавства свідчать про прогресивність нерепресивної моделі протидії злочинності, що ґрунтується на жорсткому соціальному контролі, а не на ізоляції. Ув'язнення в цьому контексті – найбільш спрощений, але найменш ефективний спосіб спеціальної превенції [369, с. 156].

Варто звернути увагу, що за цим напрямом в Україні протягом останніх 10 років простежуються позитивні тенденції, пов'язані з реформуванням різних аспектів функціонування системи кримінальної юстиції, в тому числі кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого. Зокрема проведене нами зіставлення показників рівня судимості (позбавлення волі), а також кількості осіб, яким обирався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою у 2012 та 2023 роках, показало істотне зменшення зазначених показників: так, якщо у 2012 році кількість засуджених

і ув'язнених становила близько 154 тис. (позбавлення волі та тримання під вартою), то у 2023 році – 43,6 тис. [205].

Позитивно оцінюючи таку тенденцію, зазначимо, що один із найоптимальніших способів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері методом зниження статистичної вірогідності – це зниження кількості засуджених і ув'язнених у місцях несвободи.

Отже, загальносоціальні заходи запобігання злочинності в основі свого цілепокладання не мають домінуючу мету щодо антикриміногенного впливу на злочинність, вони спрямовані на інші ключові соціальні сфери, проте завдяки своїй соціально-правовій природі сприяють спеціально-кримінологічній запобіжній діяльності, яка у свою чергу безпосередньо спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням.

Тому, наприклад, загальносоціальні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн покликані первинно забезпечувати оптимальний кримінально-виконавчий процес, завдяки якому (і це вже вторинно, є похідним від першого) мінімізується криміногенність місць несвободи шляхом:

– по-перше, загального «оздоровлення» пенітенціарної сфери за рахунок оптимального нормативно-правового забезпечення (що повною мірою узгоджується з міжнародними стандартами), достатнього фінансування, ресурсного (в тому числі матеріально-побутового та медико-санітарного) забезпечення, впровадження сучасних технічних засобів, новітніх психолого-педагогічних, корекційних методик тощо;

– по-друге, забезпечення належного рівня безпеки учасників кримінально-виконавчих правовідносин (засуджених, персоналу, інших осіб) шляхом створення відповідних соціально-правових та інших гарантій у межах їх правового статусу;

– по-третє, зменшення віктимогенних ризиків відбування покарання уразливими категоріями засуджених за рахунок належної реалізації принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

4.4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

У контексті цього підрозділу дослідження слушною, на нашу думку, є позиція професора О. Г. Колба, який одним із перших охарактеризував зміст і призначення, а також місце в пенітенціарній системі спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності серед засуджених.

Так, у своїх дослідженнях поіменований учений дійшов висновку, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в установах виконання покарань має розглядатися як вид практики на концептуальній науковій основі, спрямованої на недопущення антигромадських виявів у місцях позбавлення волі, де запобігання виступатиме як певна сукупність ідей, концепцій, наукових гіпотез, проєктів, практичних рішень, спрямованих на забезпечення відповідної діяльності держави і суспільства. Крім того, зазначений вид запобігання злочинам має прагнути до того, щоб усунути антигромадську поведінку і тим самим створити умови нормального функціонування установ виконання покарань [235, с. 259].

Інші представники вітчизняної кримінологічної науки, визначаючи змістовну характеристику спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності, стверджують, що передусім вони виконують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних чинників. Спеціальна визначеність функцій стосовно виявлення й усунення (блокування і нейтралізації) причин, умов та інших детермінант є основним моментом їх профілактичної діяльності. Спеціально-кримінологічні заходи включають і такі додаткові елементи, як змушування особи шляхом її переконання до добровільної відмови від задуманого чи припинення розпочатого злочину. Вони мають часові рамки, локалізовані в часі та просторі, природно доповнюють і конкретизують загальносоціальні заходи [407, с. 175].

Таким чином, ґрунтуючись на аналізі спеціальної наукової літератури (як вітчизняних, так і зарубіжних учених-кримінологів та пенітенціаристів),

ураховуючи криміногенні процеси в пенітенціарній сфері України та зарубіжних країн, можемо узагальнити такі відмінні риси спеціально-кримінологічного запобігання (порівняно із загальносоціальним):

– вжиття спеціально-кримінологічних заходів персоналом місць несвободи (в той час як загальносоціальні здійснюються також на інших соціальних рівнях, у тому числі на рівні керівництва держави, стратегічних документів тощо);

– адресний (суб'єктно-орієнтований) характер спеціально-кримінологічних заходів;

– більш конкретний та цілеспрямований характер спеціально-кримінологічних заходів, що вживаються в пенітенціарній сфері.

Зокрема важливим аспектом спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн є *диференціація місць позбавлення волі залежно від низки кримінологічних ознак особи засудженого*.

Зазначений підхід дає можливість ізолювати від соціуму та від інших категорій засуджених осіб, які належать до так званих «sex offenders», тобто відбувають покарання за злочини, пов'язані з різними проявами сексуального насильства. Для цих категорій осіб в окремих зарубіжних країнах навіть створено окремі установи виконання покарань.

Так, для пенітенціарної системи Англії та Уельсу характерний яскраво виражений диференційований підхід, за якого передбачено створення окремих установ не лише за педологічним принципом, а й залежно від виду (роду) вчиненого кримінального правопорушення. Зокрема, у тюрмі категорії «В» (середнього рівня безпеки) Кінгстон тримаються тільки особи, засуджені до довічного позбавлення волі, в тюрмі Албані – особи, які вчинили статеві кримінальні правопорушення [242, с. 318].

Схожий підхід характерний для пенітенціарної системи ФРН, де засуджені за кримінальні правопорушення проти статевого самовизначення, передбачені ст. 174–180, 182 КК ФРН, направляються до соціально-

терапевтичних установ, які є одним із видів (поряд з установами відкритого й закритого типів) установ виконання покарання у виді позбавлення волі [2, с. 2]. Завдання соціально-терапевтичних установ зводиться до утримання засуджених, які потребують проведення з ними особливих реабілітаційних програм: соціальних тренінгів, роботи психологів. Ідеться як про створення спеціальних груп, так і про індивідуальну роботу з кожним засудженим. Найбільш часто діяльність зазначених установ спрямована на роботу із засудженими, які характеризуються підвищеною агресивністю, а також із засудженими за кримінальні правопорушення проти статевої недоторканості [242, с. 318–319].

Зазначений підхід у зарубіжній пенітенціарній практиці заслуговує на увагу в контексті дотримання принципів диференціації та індивідуалізації в організації запобіжної діяльності на спеціально-кримінологічному рівні. Так, зосередження визначених груп злочинців може сприяти досягненню спеціально- та індивідуально-превентивної мети, адже такий спосіб утримання засуджених дає змогу проводити з ними особливі реабілітаційні програми: соціальні тренінги, краще організовувати роботу психологів тощо. У таких установах для оптимізації запобіжної діяльності передбачено як створення спеціальних груп, так й індивідуальна робота з кожним засудженим.

Ми розуміємо, що така модель організації кримінально-виконавчого процесу є дуже витратною для України, особливо в період воєнного стану, і такою, що не завжди може забезпечити дотримання територіального принципу (ч. 1 ст. 56, ч. 1 ст. 93 КВК України). На доктринальному рівні вона також на сьогодні не відображена в сучасній пенітенціарній науці [129]. Проте якщо не створення окремих установ виконання покарань, то мінімум відокремлених секторів у разі побудови модельної пенітенціарної установи (установ) Міністерству юстиції України варто розглянути.

Такий підхід, на нашу думку, і враховуючи позитивний зарубіжний досвід, дасть змогу гарантувати право на особисту безпеку визначеним категоріям засуджених, що створить передумови для ефективності не лише

спеціально-кримінологічної, а й індивідуально-профілактичної та віктимологічної діяльності щодо запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

На продовження аналізу диференційованого підходу та його ролі в запобіганні кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері зазначимо, що в зарубіжних країнах існують кримінально-правові та кримінально-виконавчі особливості тримання засуджених у спеціальних установах. Так, проведений компаративний пошук показує, що найяскравіше це виявляється під час виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.

Зарубіжні кримінологи позитивно сприймають таку практику, зазначаючи в той же час, що реалізація такого підходу вимагає, по-перше, значних витрат матеріальних і фінансових ресурсів на будівництво спеціальних установ для «довічників», а з іншого – підготовку (підвищення кваліфікації) пенітенціарного персоналу, який працює з цією категорією засуджених, максимально прагнучи досягнення мети виправлення, ресоціалізації та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Такий підхід потребує додаткової уваги, адже власне довічне позбавлення волі як вид покарання за певний час (для кожної країни він є різним) вже трансформувався як за видами злочинів, за які воно призначається (спочатку це було так зване «кваліфіковане» вбивство, а згодом – і злочини проти основ національної безпеки держави й деякі інші), так і за умовами тримання. За останнім аспектом довічне позбавлення волі вже втратило свій абсолютний характер «довічності», що ставить на порядок денний пенітенціарної і кримінологічної практики (як в зарубіжних країнах, так і в Україні) нові завдання.

За наведених обставин ми підтримуємо думку вітчизняного вченого М. С. Пузирьова, що впровадження такого алгоритму вимагає зваженого підходу, згідно з яким:

– по-перше, має бути проведено комплексне (кримінально-правове, кримінологічне, кримінально-виконавче, соціологічне, психолого-педагогічне, медико-санітарне, економічне тощо) дослідження довічного позбавлення волі;

– по-друге, за результатами такого дослідження – створення моделі відповідної установи;

– по-третє, це запуск пілотного проєкту за цим напрямом із залученням міжнародних експертів [408, с. 188; 410, с. 221];

– а по-четверте, що цілком закономірно, має бути проведено порівняння кримінологічних, кримінально-виконавчих, психологічних та інших показників контрольної групи засуджених, які відбувають покарання у спеціальній установі для «довічників», із засудженими, які відбувають цей вид покарання у виправних колоніях відповідних рівнів безпеки згідно зі ст. 11, 18 КВК України [287].

Окремі установи в зарубіжних країнах виконують і суто кримінологічну функцію, оскільки термін «превенція» (що з англійської мови перекладається як «запобігання») органічно включений в їх назву. Це установи для виконання такого кримінально-правового заходу, як превентивне ув'язнення.

Про нього більш детально йдеться далі в підрозділі.

У свою чергу в організації спеціально-кримінологічної діяльності у пенітенціарній сфері зарубіжних країн важливими є нормативні положення, за якими вжиття спеціально-кримінологічних заходів має узгоджуватися із законодавчими гарантіями правового статусу засуджених, максимально доцільними й обґрунтованими обмеженнями, за яких дотримуються таких принципів кримінально-виконавчої діяльності, як законність, справедливість, гуманізм, повага до прав і свобод людини тощо.

Адже варіювання обсягу правообмежень засуджених, з одного боку (у разі надмірності), може виступати однією з детермінант пенітенціарної злочинності, а з іншого (у випадку раціонального застосування, виходячи з

низки диференційованих та індивідуалізованих ознак засуджених), – ефективним заходом запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

Відтак, розкриваючи це питання, необхідно визнати, що вчені-пенітенціаристи неоднозначно оцінюють роль режиму в протидії злочинності засуджених. З одного боку, підкреслюється, що режим – це основа підтримання правопорядку в місцях позбавлення волі [168, с. 386–422; 286, с. 564–594; 341, с. 222–223]. Однак втілення цієї ідеї в життя пов'язане з різними підходами.

Основною тенденцією сучасного етапу розвитку пенітенціарної системи України взагалі й у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи зокрема, є прагнення гармонійно об'єднати вимогливість до засуджених і гуманні умови їх тримання в установах виконання покарань, у зв'язку з чим передбачені міжнародно-правові стандарти [222; 273; 318]. При цьому в якості механізму стимулювання правослухняної поведінки використовується прогресивна система виконання покарання [177; 274]. Радикальним аспектом цієї проблеми є визнання допустимості зниження рівня життя у пенітенціарній установі, примушування засуджених до більш аскетичного існування, збільшення правообмежень, що входять до змісту відбування покарання у виді позбавлення волі, в інтересах посилення його карального та загальнопревентивного впливу.

За кордоном це, наприклад, припускає ліквідацію різного роду привілеїв для засуджених, пов'язаних із їхнім навчанням, заняттями фізичними вправами. Додатковим аргументом на користь цієї точки зору є можливість скоротити витрати на утримання тюрем. Варто поголитися з укрїнською ученою В.О. Менркуловою про те, що злочинність у місцях позбавлення волі ДКУВС України хоча й специфічна, але ж вона складає частину всієї злочинності. Тому її запобігання також повинно здійснюватися на двох рівнях: загальносоціальному і спеціально-кримінологічному. [366, с.].

Визнається, що серед засуджених є люди, які спочатку є потенційно небезпечними і для адміністрації, і для інших засуджених унаслідок психічних

аномалій, характеру вчинених злочинів. Ці обставини супроводжує зрада інтересів служби з боку представників адміністрації, тобто за гроші вони доставляють в установи виконання покарань ті предмети, які можуть стати знаряддями злочину, сприяють втечам; існують й інші недоліки в охороні засуджених та нагляді за ними.

Необхідно зазначити, що у законодавця, який визначає порядок виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, виникає дилема: або посилювати умови тримання, або слідувати компромісним шляхом, який, на нашу думку, передбачає визнання функцією режиму профілактичної (запобіжної) діяльності.

Щодо цього у літературі з питань кримінально-виконавчого права справедливо наголошується, що норми режиму позбавлення волі з точки зору їх змісту спрямовані на забезпечення реалізації такого виду діяльності, як соціальний контроль, який виявляється у формі профілактичної функції [146]. Вона покликана запобігати вчиненню кримінальних та інших правопорушень як засудженими, так і іншими особами, пов'язаними в силу різних обставин з установами виконання покарань. Норми режиму створюють передумови і для реалізації таких його функцій, як каральна, виховна та забезпечувальна.

При цьому здебільшого режим, виконуючи запобіжні функції, позначається на обсязі прав і законних інтересів засуджених [254, с. 240].

Саме тому в низці зарубіжних країн на рівні спеціальних положень прописуються допустимі обмеження прав засуджених, у тому числі в спеціально-кримінологічних цілях.

Наприклад, німецький законодавець у ч. 2 ст. 4 кримінально-виконавчого закону передбачив низку обмежень як із кримінально-виконавчих, так і кримінологічних міркувань, закріпивши таке: «Обмежується визначена в законі частина свободи засудженого до позбавлення волі. Якщо законом не передбачено іншого, обмеження прав засудженого до позбавлення волі можливе лише для підтримання безпеки й порядку у кримінально-виконавчій установі» [2, с. 1].

Така парадигма організації кримінально-виконавчого процесу в зарубіжних країнах дає можливість, по-перше, забезпечити оптимальність у поєднанні принципів верховенства права і кримінологічної доцільності, а по-друге, – привести національну пенітенціарну практику у відповідність до практики ЄСПЛ. Тут доречно звернути увагу, що часто надмірні й необґрунтовані з позицій пенітенціарного цілепокладання (мета виправлення та спеціальної превенції) обмеження прав засуджених під час відбування покарання у прецедентній практиці ЄСПЛ кваліфікуються як порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка забороняє всі форми катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання [263].

Відтак в умовах поступової і науково обґрунтованої [130; 446] трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового типу потребує нормативної визначеності й закріплення на рівні КВК України одна з гарантій правового статусу засуджених, яка в подальшому даватиме змогу здійснювати стосовно всіх засуджених, їхніх груп та окремих осіб відповідно загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

Одним із спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн за результатами проведеного компаративного аналізу ми виокремлюємо *забезпечення безпеки засуджених* у місцях несвободи особливими методами, відмінними від тих, що наявні в пенітенціарній системі України. До таких методів ми відносимо наступні.

По-перше, це застосування в запобіжній діяльності принципу *динамічної безпеки*.

Зважаючи на те, що за кордоном категорія «безпеки» щодо пенітенціарної сфери розглядається комплексно з позицій її диференціації на фізичну (зовнішню), процедурну (процесуальну або зовнішню) та динамічну безпеку, найбільш складним і комплексним поняттям є саме «динамічна

безпека», в розробленні якого закладено так званий «резерв» удосконалення практики виконання покарань із позицій досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства [116, с. 42].

А виходячи з того, що одним з основних принципів, на яких базується Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, є «поєднання динамічної та статичної безпеки, а також пропорційності обмежень, що застосовуються до засуджених» [399], то цілком логічними і своєчасними видаються принципи динамічної безпеки, які доцільно впроваджувати у кримінологічно-пенітенціарну практику місць несвободи Міністерства юстиції України:

- професійна поведінка персоналу, завдяки якій ефективність виконуваних ним функцій зростає;
- гарантування безпеки значною мірою спирається на добрі взаємини між персоналом та засудженими;
- усвідомлення процесів, що відбуваються в установі, а також гарантування у ній безпечного та надійного середовища;
- забезпечення належного співвідношення персоналу та засуджених;
- забезпечення конструктивного режиму виконання та відбування покарання на засадах гуманізму й справедливості;
- формування у персоналу та засуджених взаємної зацікавленості в безпечному середовищі;
- залучення засуджених до програм зниження схильності до протиправної поведінки;
- незалежно від стійкості та доброзичливості взаємин із засудженими персонал не повинен забувати, що основна мета – безпека, а тому потрібно завжди дотримуватися високих стандартів нагляду;
- доброзичливе ставлення до засуджених (у т. ч. ввічливе звернення до них) не означає дружбу з ними [409, с. 378–379].

По-друге, це застосування в пенітенціарній сфері зарубіжних країн низки відмінних від вітчизняної системи виконання покарань інститутів, що мають спеціально-кримінологічне значення.

Так, наприклад, у ФРН функціонує такий відмінний від вітчизняного права пенітенціарний інститут, як превентивне ув'язнення. Вивчення зарубіжної джерельної бази дає можливість сформулювати його сутність та зміст.

Таким чином, *превентивне ув'язнення* – це особливий вид заходів безпеки і запобігання кримінальним правопорушенням, що полягає у триманні особи у спеціальній установі (яка є різновидом місця несвободи) протягом визначеного строку (тривалість якого залежить від ступеня криміногенної зараженості особи та наданої їй індивідуальної оцінки криміногенних ризиків і потреб) після звільнення від відбування покарання для досягнення результатів виправлення особи та забезпечення мети спеціальної превенції.

Проведений нами аналіз кримінально-виконавчого закону ФРН [2] дає підстави розглядати інститут превентивного ув'язнення у трьох взаємопов'язаних аспектах: 1) як захід виправлення; 2) як захід безпеки; 3) як захід запобігання.

Таке судження значною мірою узгоджується і з сучасними компаративними дослідженнями в пенітенціарній сфері. Так, наприклад, М. С. Пузирьов, вивчаючи англомовний варіант тексту Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки», звернув увагу на можливий переклад терміна «measures of prevention» не лише як «заходи безпеки», а й як «заходи запобігання» [410, с. 106–107].

Тому впровадження інституту превентивного ув'язнення у вітчизняну практику функціонування місць несвободи здатне підвищити ефективність запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, а також суттєво знизити рівень постпенітенціарного рецидиву.

Разом із безпекоорієнтованим вектором, позитивний антикриміногенний вплив якого не викликає жодного заперечення, варто зважати на те, що надмірність у його застосуванні може призводити до зміщення балансу в поведженні із засудженими від виправно-ресоціалізаційного до надмірно карального, крайньою формою якого, за справедливим висновком дослідників [329], є катування як вид кримінального правопорушення, що вчиняється персоналом у пенітенціарній сфері стосовно засуджених.

Відтак німецька пенітенціарна практика, ґрунтуючись на відповідних науково-теоретичних здобутках, визнає необхідність «проведення спеціальних тренінгів та освітніх заходів для співробітників як безумовної передумови для подолання всіляких конфліктних ситуацій із метою досягнення мети ресоціалізації ув'язненого» [410, с. 110].

Також у контексті окресленої проблематики варто звернути увагу на слушні судження вітчизняного вченого професора І. Г. Богатирьова, висловлені щодо балансу в пенітенціарній сфері, однією з цілей якого слугує і запобігання злочинності в пенітенціарній сфері. Відтак категорію «баланс інтересів» персоналу місць несвободи і засуджених пропонується розглядати набагато змістовнішою і глибшою за порядок і умови виконання/відбування останніми кримінального покарання в місцях несвободи. Адже проведений поіменованим ученим аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що звернення засуджених до цієї європейської правозахисної інституції переважно викликане саме порушенням «справедливого балансу між інтересами персоналу місць несвободи і засудженими» [147, с. 198].

Ми в нашому дослідженні також підходимо до «балансу інтересів» у пенітенціарній сфері в широкому контексті, вкладаючи в нього, окрім кримінально-виконавчого, ще й кримінологічний зміст.

Цікавий аспект антикриміногенного впливу на пенітенціарну злочинність у зарубіжних країнах наводить вітчизняний учений-

компаративіст М. С. Пузирьов, виділяючи як ліберальний, так і силовий підходи в організації запобіжної діяльності [409, с. 383–387].

Розвиваючи наведені судження, хочемо уточнити, що застосування того чи іншого підходу пояснюється двома обставинами (чинниками):

– належністю країни до того чи іншого типу правової сім'ї зі своїми сталими традиціями й менталітетом;

– суспільною небезпечністю ймовірного кримінального правопорушення й особи потенційного пенітенціарного злочинця, на якого має спрямовуватися індивідуальний антикриміногенний вплив.

Принагідно зазначимо, що в тих країнах, де пенітенціарний персонал ставав жертвою резонансних злочинів із боку засуджених (приклади яких описані в цьому підрозділі дослідження), у тих пенітенціарних системах застосовується стратегія так званої «нульової терпимості» (англ. «zero tolerance») до виявів зухвалої протиправної (переважно агресивної) поведінки засуджених.

По-третє, це застосування в зарубіжних країнах спеціально-кримінологічних заходів *технопревенції*, а також посилений підхід до *ізоляції «найнебезпечніших» засуджених*, від яких із високою ймовірністю можна очікувати вчинення нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи. Найбільший досвід у цьому плані мають США, що пояснюється такими кримінологічно-пенітенціарними чинниками:

– по-перше, найбільшим у світі показником щодо кількості засуджених і ув'язнених у місцях несвободи. Зокрема, станом на 2021 р. кількість таких осіб становила 1 767 200 [104];

– по-друге, посиленням криміногенним складом засуджених і ув'язнених, що впливає із тяжкості й суспільної небезпечності (резонансності) вчинених ними злочинів, і відповідною цьому складу системою суворих покарань. Так, США є однією з небагатьох країн світу, правова система якої передбачає поєднання найсуворіших кримінальних покарань – довічного позбавлення волі і смертної кари;

– по-третє, найбільшою у світі кількістю пенітенціарних установ – 4 455 [104], що в поєднанні з високим розвитком технологій дає змогу впроваджувати сучасні безпекоорієнтовані підходи в пенітенціарній сфері.

У пенітенціарній практиці США посилений підхід до ізоляції «найнебезпечніших» засуджених отримав назву режиму «надзвичайної безпеки» («supermax security»). На підставі такого підходу за безпекоорієнтованим критерієм вибудовується і класифікується система установ виконання покарань: від мінімального рівня безпеки («minimum security») до супермаксимального рівня безпеки («supermax security») [19, с. 61–62].

Зокрема в установах «supermax» тримаються засуджені, які виявляють надзвичайно агресивну поведінку. Це абсолютний рівень безпеки, з жорстким контролем переміщення засуджених та їхньої діяльності. Засуджені, як правило, тримаються 23 години на добу в одиночній камері (розміри стандартної камери становлять всього вісім на десять футів, тобто 2,5 x 3 м), з однією годиною для відпочинку, душу та фізичних вправ [5]. «Supermax» – це назва, що використовується для опису тюрем із «контрольованими блоками» («control-unit» prisons), або секторів у тюрмах, які являють собою найбільш безпечні рівні тюремного ув'язнення у США [17]. Історичним прототипом тюрем «supermax» була тюрма на острові Алькатрас. Потім такі тюрми виникли на базі установ Меріон та Флоренс [41].

Зрозуміло, що потреба у використанні максималістичного підходу до ізоляції засуджених зумовлена не волюнтаристськими міркуваннями, а спеціально-кримінологічними аргументами в пенітенціарній сфері. Так, виникнення концепції суворої ізоляції «supermax», що була започаткована в 1983 р. і розроблялася протягом 23 років у пенітенціарії Меріон, штат Іллінойс [104], аж до вересня 2006 р., було зумовлене надзвичайною подією, коли двох офіцерів у цій тюрмі було вбито засудженими в двох окремих інцидентах протягом одного дня [75].

Саме тому, як справедливо відзначає М. С. Пузирьов, «...в США значна увага приділяється гарантуванню пенітенціарної безпеки. Це багато в чому зумовлено як загальним вектором функціонування американської правоохоронної системи, так і значною кількістю надзвичайних подій, які щороку трапляються в пенітенціарних установах цієї країни» [410, с. 250].

Інший вітчизняний дослідник пенітенціарної системи США О. П. Михальов також підкреслює роль технопревенції у забезпеченні безпеки й запобіганні кримінальним правопорушенням в місцях несвободи: «В американських в'язницях існує чіткий контроль. Він здійснюється за допомогою технічних засобів, які негайно повідомляють про будь-які несанкціоновані пересування ув'язненою територією в'язниці, а тим більше за її межами. Але головне, що практично кожний ув'язнений перебуває в зоні уваги службовця в'язниці. На тисячу ув'язнених приблизно стільки ж службовців, охоронців, іншого персоналу» [332, с. 57].

Західні кримінологи також одностайні у думці, що тюремне насильство можна приборкати шляхом ізоляції дуже небезпечних засуджених – «підривних елементів», забезпечувати безпеку в тюрмах і запобігати заворушенням [23].

На підставі вивчення й аналізу вищеописаного зарубіжного досвіду дозволимо собі в межах нашого дослідження висловити певні міркування з цього приводу. Ми розуміємо, що в Україні відсутні передумови для розбудови такої мережі пенітенціарних установ, як у США, що пояснюється відмінностями як в устрої зазначених держав, так і в кількісно-якісному складі засуджених та системі кримінальних покарань. Проте в умовах трансформації і реформування кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового типу вважаємо за доцільне імплементувати такі позитивні аспекти американського досвіду:

– широке запровадження прогресивних підходів технопревенції кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері шляхом: модернізації вітчизняного противтечевого обладнання установ виконання покарань,

використання можливостей «штучного інтелекту» у процесі кримінологорієнтованого вивчення особи засудженого та прогнозування індивідуальної злочинної поведінки;

– у разі будівництва в Україні «модельних» пенітенціарних установ передбачити створення в них секторів «supermax» для ізоляції «найнебезпечніших» засуджених на підставі комплексної кримінологічної, кримінально-правової, кримінально-виконавчої оцінки і психолого-педагогічного (а в деяких випадках – і психотерапевтичного) вивчення.

4.4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн

Розкриваючи зміст індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, варто погодитися з позицією А. І. Богатирьова, що ефективність їх проведення персоналом установ виконання покарань засвідчує, що окремі особи з об'єктивних і суб'єктивних причин (низький рівень інтелектуального розвитку, відносна стійкість антисуспільних поглядів, значна педагогічна та психологічна занедбаність та ін.) ніколи не виявляють бажання і готовності критично оцінити обстановку та зробити відповідні висновки для визначення своєї поведінки під час відбування кримінального покарання в місцях несвободи [127, с. 339].

Тому, за визначенням О. О. Шкути та Н. А. Дмитренко, на відміну від спеціально-кримінологічних індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням доречно розглядати як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи [466, с. 216].

Проведений компаративний аналіз зарубіжної пенітенціарної практики показав, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері на кримінологічному рівні ґрунтуються на кримінально-

виконавчих засадах принципу індивідуалізації, основними формами (які мають кримінологічне значення) якого виступають:

1) прийняття засудженого до установи виконання покарань. На цій стадії важливим є виявлення та профілактика (а переважно – нейтралізація) індивідуальних криміногенних рис, а також виявлення і розвиток індивідуальних антикриміногенних (залучення до освіти, суспільно корисної праці, налагодження й підтримання соціально корисних зв'язків, насамперед із рідними та близькими);

2) реалізація індивідуальних програм вивчення особи засудженого, оцінка ризиків тощо.

Варто зазначити, що за цим напрямом зарубіжна пенітенціарна теорія і практика мають значний досвід та успіхи в антикриміногенній діяльності. Так, оцінка ризиків вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень проводиться на всіх стадіях кримінально-виконавчого процесу. Це дає змогу запобігати як пенітенціарному, так і постпенітенціарному рецидиву.

Такі позитивні результати підтверджуються й сучасними кримінологічно-пенітенціарними дослідженнями. Зокрема у спеціальних джерелах справедливо зазначається, що оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення – це результат аналізу чинників ризику щодо ймовірності виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб і заходів щодо їх мінімізації [340, с. 71; 473, с. 117].

Так, одним із перших у пенітенціарній практиці важливість використання методу оцінки ризиків для індивідуального запобігання злочинності в місцях несвободи обґрунтував британський експерт Ендрю Койл (який, до речі, свого часу обіймав посаду міністра з тюремних питань в Уряді Великої Британії). За результатами проведеного поіменованим зарубіжним фахівцем дослідження, у контексті проєкції на предмет нашого наукового пошуку, під час запобігання злочинності в пенітенціарній сфері методика оцінювання ризиків і можливостей (або оцінка ризиків і

криміногенних потреб) може бути корисною з таких міркувань: оцінювання ризику може надати допомогу в ідентифікації тих засуджених, які становлять загрозу для самих себе, для персоналу, для інших засуджених і для населення взагалі. Зокрема, як зазначає Е. Койл, у провідних зарубіжних країнах було розроблено критерії оцінки ризиків порушення безпеки. Відтак у сфері кримінальної юстиції у процесі проведення відповідного оцінювання враховуються такі показники, як:

- ступінь загрози для суспільства у разі втечі такого засудженого;
- історія попередніх спроб втечі й доступ до сторонньої допомоги;
- у разі досудового затримання – потенційна загроза свідкам;
- характер злочину, за який було засуджено особу;
- призначений у вироку строк покарання, який зазвичай відображає характер злочину;
- потенційна загроза для інших засуджених [21].

Серед вітчизняних фахівців вивченням прогресивного досвіду оцінки ризиків займалася І. С. Яковець. За результатами проведеного нею дослідження, в пенітенціарній сфері зарубіжних країн оцінки ризиків проводяться під час вирішення багатьох питань: починаючи від розподілу до установи виконання покарань і закінчуючи підготовкою матеріалів на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Серед основних інструментів оцінки поіменована дослідниця називає такі: SONAR, PCL-R, HCR-20, LSI-R, SAVRY, CAPA, CRS, STATIC-99 [474, с. 101–103].

Інший дослідник у галузі пенітенціарної кримінології П. Ю. Данильченко підкреслює, що від ефективності функціонування системи оцінки ризиків значною мірою залежить й успішність реалізації прогностичної функції кримінологічного супроводження виконання та відбування покарання, вчасного вжиття заходів, зокрема індивідуального характеру щодо недопущення розвитку негативних якостей засудженого, блокування деструктивного впливу мікросоціального середовища тощо [184, с. 161].

Зазначимо, що за цим напрямом протягом останніх років Міністерство юстиції України за участю міжнародних експертів реалізовує низку пілотних проєктів, які дозволили впровадити у вітчизняних місцях несвободи позитивні кримінологічні практики.

Так, якщо первинно механізм оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення поширювався лише на органи пробації і в частині лише одного виду пробації – досудової – то тепер така діяльність проводиться і в установах виконання покарань персоналом соціально-психологічної служби щодо засуджених до позбавлення волі. Для оптимізації цього процесу Міністерством юстиції України розроблено й затверджено «Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі» [325].

Водночас результати проведеного дослідження засвідчують, що зарубіжний досвід за цим напрямом має ще значний потенціал. А відтак до перспективних індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, спираючись на позитивні зарубіжні практики вивчення особи засудженого, оцінки ризиків вчинення нового кримінального правопорушення ми відносимо:

– складання типових та індивідуальних кримінологічних портретів як за типом (видом) кримінального правопорушення, так і залежно від індивідуальної картини злочинної (кримінально-протиправної) поведінки;

– розроблення та ведення «кореляційних карт», здатних визначати ризики вчинення нового кримінального правопорушення залежно від низки статичних і динамічних криміногенних (антикриміногенних) ознак особи засудженого;

3) складання індивідуального плану відбування покарання.

Важливість цього індивідуально-профілактичного заходу пояснюємо тим, що засуджений, маючи об'єктивно складений адміністрацією установи за його безпосередньої участі індивідуальний план відбування покарання, більш

мотивований до правослухняної поведінки як передумови його дострокового звільнення, а також до нього доведені наявні механізми надання йому різних видів допомоги й задоволення необхідних соціальних потреб, що мінімізує ризики вчинення такого пенітенціарного кримінального правопорушення, як втеча.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду показав, що на нормативному рівні кримінально-виконавчою основою для проведення індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері є такий інститут у межах реалізації принципу індивідуалізації виконання покарання, як індивідуальний план відбування покарання.

Зокрема на підставі ч. 1 ст. 4 Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки», «засуджений до позбавлення волі бере участь у складанні індивідуального плану відбування покарання та досягненні мети покарання у виді позбавлення волі. Готовність засудженого до цього процесу має стимулюватися і заохочуватися адміністрацією кримінально-виконавчої установи» [2, с. 1].

У свою чергу в Швейцарії законодавець одним із принципів виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, закріплює положення, відповідно до якого процес виконання/відбування покарання щодо конкретного засудженого має організовуватися на основі індивідуального плану відбування покарання, який складається спільно із засудженим. Такий план містить положення щодо здійснення нагляду, працевлаштування та здобуття базової освіти або підвищення кваліфікації, відшкодування шкоди, завданої злочинцем, контактів із зовнішнім світом, підготовки до звільнення (ч. 3 ст. 75 КК Швейцарії) [103, с. 35].

Відтак проведений аналіз вищевказаних положень показує, що, наприклад, у Німеччині цей інститут вміщено у межі правового статусу, в інших державах – відповідно до блоків, що визначають принципи, мету і завдання кримінально-виконавчої діяльності тощо.

Як бачимо, законодавці різних країн по-особливому підходять до визначення місця індивідуального плану відбування покарання як інструменту оптимізації процесу перебування особи в місцях несвободи в механізмі законодавчого врегулювання кримінально-виконавчих (пенітенціарних) правовідносин.

На нашу думку, такий плюралізм у цілому підтверджує одночасну наявність як кримінально-виконавчої (пенітенціарної), так і кримінологічної (запобіжної) складових інституту індивідуального планування відбування покарання.

Тобто всі проаналізовані законодавці праві у своїй логіці, адже і правовий статус враховує право засуджених на особисту безпеку, що є здебільшого кримінологічною категорією, адже його реалізація забезпечує захист від низки криміногенних загроз у місцях несвободи. З іншого боку, визначення індивідуального планування в межах доктринальних засад кримінально-виконавчого законодавства (мети, завдань, принципів тощо) дає можливість обґрунтувати в тому числі його превентивну (запобіжну) мету, поряд із пенітенціарною (зокрема у виді стимулювання каяття, виправлення, сприяння реінтеграції тощо).

Окрім нормативно-правової складової, з положень індивідуального плану відбування покарання в контексті індивідуально-профілактичної діяльності можна отримати таку кримінологічно значиму інформацію:

1) *по-перше*, це причини індивідуальної злочинної поведінки. Тут важливо розуміти, що в контексті досягнення мети виправлення і дострокового звільнення від відбування покарання засуджений має виявити каяття, тобто покаятися у вчиненому ним злочині. Це в свою чергу потребує підготовки на засудженого або характеристики, або спеціального висновку, в якому доцільно зазначити, які ж детермінанти сприяли вчиненню відповідного діяння. Наявність такої інформації надає можливість вже під час підготовки засудженого до звільнення звертати увагу на вказані криміногенні чинники з

метою унеможливлення їх впливу на звільнену особу, а відтак – запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень у майбутньому;

2) *по-друге*, що не менш важливо, це виявлення та спеціальна корекційна робота з криміногенними ризиками і потребами. Тут значимо, що збірне поняття «індивідуальні криміногенні ризики і потреби» первинно є продуктом зарубіжної кримінологічної і пенітенціарної теорії і практики. Зазначена пенітенціарно-кримінологічна категорія передбачає дві взаємопов'язані складові:

– криміногенні ризики (індивідуальні особливості засудженого, характер вчиненого злочину, криміногенність середовища місць несвободи тощо);

– криміногенні потреби (потреби у продовженні кримінально-протиправної діяльності через належність до неформальних злочинних груп і організацій, виконання лідерських та організаторських ролей у таких угрупованнях; у незаконних засобах існування; продовження маргінального (протиправного) способу життя; потреби, зумовлені алко- і наркозалежністю, тощо);

3) *по-третє*, сформувані так звану «індивідуально-профілактичну запобіжну траєкторію» для конкретної особи, залучивши до її складання не лише персонал різних служб пенітенціарної установи, а й соціальні інституції вільного суспільства, членів територіальних громад, працівників правоохоронних органів, родичів та ін. При цьому під час складання відповідної траєкторії варто враховувати такі моменти:

– перелік суб'єктів її розроблення не є вичерпним і має ґрунтуватися на принципі вільної корисної ініціативи;

– така діяльність має ґрунтуватися на сучасних досягненнях пенітенціарної теорії і практики із застосуванням комплексу корекційних, психолого-педагогічних, терапевтичних (медичних) та інших методів.

Однією зі змістовних характеристик складання індивідуального плану відбування покарання є врахування як індивідуальних рис особи (а також

складання плану за участю засудженого), так і організація цієї діяльності залежно від окремих кримінально-правових ознак (характеру, ступеня суспільної небезпеки, мотивів вчиненого кримінального правопорушення тощо).

Такий алгоритм навіть прописують законодавці окремих зарубіжних країн. Зокрема, згідно зі ст. 6 кримінально-виконавчого закону ФРН процес вивчення особи засудженого (який розпочинається одразу після прийняття до установи) охоплює всі факти, які необхідно знати для ефективного планування процесу виконання/відбування покарання та вжиття заходів щодо інтеграції засудженого в суспільство після звільнення. При цьому особливо уважно закон приписує підходити до процесу вивчення особи засудженого за злочини, передбачені ст. 174–180, 182 КК (злочини проти статевого самовизначення. – *Д. К.*). Такі заходи вживаються для того, щоб визначити, чи доцільно направити таку особу до соціально-терапевтичної установи. Індивідуальний план відбування покарання обговорюється із засудженим [2, с. 2].

Також законодавець зазначеної зарубіжної країни з метою визначення повноти здійснюваних профілактичних заходів на рівні самостійної статті 7 «Індивідуальний план відбування покарання» визначає такі напрями індивідуального планування процесу відбування покарання: 1) тримання в установі закритого або відкритого типу; 2) переведення до соціально-терапевтичної установи; 3) віднесення до групи спільного тримання та залучення до групових програм виправного впливу; 4) залучення до праці, професійно-технічного навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовки; 5) залучення до загальноосвітнього навчання, а також здобуття вищої освіти; 6) вжиття спеціальних заходів із надання допомоги та виправного впливу; 7) пом'якшення умов відбування покарання; 8) вжиття необхідних заходів із підготовки до звільнення [2, с. 2].

Така структура індивідуального плану, на думку зарубіжних фахівців, дає можливість досягати не лише мети соціальної реабілітації (в розумінні українського законодавства – виправлення. – *Д. К.*), а й сприяти гарантуванню

безпеки суспільства через здійснення відповідного антикриміногенного впливу на особу засудженого [9; 32].

У свою чергу зміни в індивідуальній поведінці засудженого під час відбування покарання (що власне фіксуються в такому планувальному документі) враховуються в тому числі з кримінологічних міркувань, і особі, яка на момент закінчення строку покарання продовжує становити небезпеку для суспільства, може бути продовжено тримання в установі для превентивного ув'язнення.

Зважаючи на такий прогресивний підхід та з метою забезпечення цілепокладання під час проведення запобіжної діяльності на загальному, спеціальному та індивідуальному рівнях в місцях несвободи Міністерства юстиції України пропонуємо внести відповідні зміни до КВК України, доповнивши ст. 6 цього Кодексу новими частинами 5, 6 такого змісту:

«5. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з метою запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень, ґрунтуються на оцінці ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими і відображаються в індивідуальному плані відбування покарання.

6. Положення про оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими, Положення про індивідуальне планування процесу відбування покарання, Порядок складання та ведення індивідуальних планів засуджених затверджуються Міністерством юстиції України».

У контексті розроблення в зарубіжних країнах теорії і практики індивідуального запобігання злочинності в пенітенціарній сфері звертають на себе увагу особистісно орієнтовані (персоніфіковані) підходи до організації роботи із засудженими у процесі виконання/відбування покарання.

За таких обставин у зарубіжних країнах, так само, як і в Україні, набула поширення практика реалізації принципу індивідуалізації як у виконанні покарань, так і в запобіжній діяльності на індивідуальному рівні. Проведений аналіз низки зарубіжних підходів за цим напрямом засвідчив, що завдяки

використанню під час виконання покарання індивідуального підходу до засуджених головним джерелом соціально корисної активності (у процесі залучення до основних засобів виправлення і ресоціалізації) виступає сам засуджений. Це пояснюється насамперед тим, що складання пенітенціарним персоналом збалансованої програми заходів, що включає в себе план виконання вироку суду (індивідуальний план відбування покарання) і стратегію підготовки до звільнення, здійснюється за безпосередньої участі самого засудженого шляхом врахування всіх його індивідуальних потреб.

Отже, індивідуальний план виконання/відбування покарання виступає специфічним інститутом пенітенціарного права провідних зарубіжних країн, і має при цьому потужний корекційний, реінтеграційний й антикриміногенний потенціал.

У контексті вивчення і впровадження зарубіжного досвіду запобігання злочинності в пенітенціарній сфері на індивідуальному рівні ми звернули увагу на окремі аспекти щодо **запобігання рольовій віктимності засуджених**.

Подібний приклад ми віднайшли в сучасних компаративних дослідженнях із пенітенціарної проблематики. Так, М. С. Пузирьов, порівнюючи системи виконання покарань і поведження із засудженими в Україні та Франції, звернув увагу на такий момент. Французьке законодавство забороняє пенітенціарній адміністрації передавати засудженим будь-які владні повноваження з підтримання дисципліни, натомість українська пенітенціарна практика в окремих аспектах є протилежною. Так, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань передбачають наявність таких «посад» для підтримання внутрішнього порядку у відділеннях соціально-психологічної служби (гуртожитках установ виконання покарань), як днювальний і старший днювальний (із числа засуджених) [389]. Отже, організація такого внутрішнього порядку у вітчизняних установах виконання покарань бере свої корені від радянської виправно-трудової системи яскраво вираженого мілітаризованого спрямування [408, с. 122–123].

У цьому зв'язку проведений аналіз спеціальної літератури та інституційної практики функціонування закритих установ (військових частин, місць несвободи тощо) показав, що виникнення конфліктів часто пов'язується із підвищеною вимогливістю з боку днювальних (старших днювальних), які за повсякденним статусом (адже вказані «посади» обіймаються, як правило, протягом доби) є рівними з іншими особами відповідного правового статусу. Подібна віктимогенна ситуація може виникнути у разі включення засуджених до секцій профілактики правопорушень.

За таких обставин, спираючись на результати проведених, і в тому числі власного дослідження проблем запобігання злочинності в пенітенціарній сфері, вважаємо за необхідне в умовах трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового типу виключити наявність у засуджених будь-яких владних повноважень із підтримання дисципліни. Адже це, по-перше, є пережитком радянської системи виконання покарань мілітаризованого типу, а по-друге, покладення на засуджених відповідних повноважень виступає додатковим віктимогенним фактором, становлячи загрозу для їхньої особистої безпеки. Відтак в умовах подальшого переходу вітчизняної пенітенціарної системи від казарменого, блочного тримання до одиночного (покамерного) за європейським зразком абсолютно всі владні повноваження мають бути зосереджені винятково у персоналу місць несвободи.

Висновки до розділу 4

У процесі розроблення концептуальних засад злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн сформульовано такі висновки:

1. Науково-методологічною і практичною передумовою звернення до концептуальних засад злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн є необхідність з'ясування в межах порівняльної кримінології стану злочинності у пенітенціарній сфері зарубіжних країн, концепцій причин злочинності та

заходів запобігання їй в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, а також міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн є частиною рецидивної злочинності, рівень якої останніми роками в країнах заходу зростає.

2. Незважаючи на більш досконалі міжнародні підходи до кримінально-правової протидії злочинності в місцях несвободи, певним національним системам не властиві деякі види кримінально-протиправних діянь у пенітенціарній сфері, визнані такими в інших правових системах. Так, наприклад, у Швеції втеча з тюрми або спроба втечі не розглядаються як злочин. Тому до особи, яка вчинила втечу або спробу втечі, застосовуються дисциплінарні стягнення.

Схожа ситуація наявна в зарубіжних країнах (за винятком пострадянських держав) із відсутністю в більшості випадків кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (в Україні відповідальність за таке кримінальне правопорушення в пенітенціарній сфері передбачена ст. 391 КК).

3. Ураховуючи національні реалії та спираючись на міжнародний досвід, запропоновано авторські пропозиції у вигляді своєрідної «дорожньої карти» для двох випадків:

– по-перше, якщо зберігати кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, то редакція ст. 391 КК України потребує свого удосконалення і приведення у відповідність до сучасного стану кримінально-виконавчого законодавства;

– по-друге, у разі подальшої декриміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань ст. 391 КК України має бути замінена дієвими механізмами впливу на засуджених – злісних порушників установленого порядку відбування покарання, що існують у міжнародній кримінологічно-пенітенціарній практиці (наприклад, незарахування часу

тримання у дисциплінарному ізоляторі, приміщенні камерного типу (одиначній камері), карцері до загального строку покарання тощо).

4. Причини злочинності у державі та причини пенітенціарної злочинності співвідносяться як загальне та особливе. Перші виступають загальними стосовно других. У свою чергу пенітенціарній злочинності притаманні свої специфічні причини, не властиві іншим видам злочинності, що обумовлено інституціональним характером пенітенціарного середовища.

Пенітенціарна сфера в даному детермінаційному комплексі злочинності не становить винятку, адже:

– по-перше, екстраполює на собі проблеми соціуму, в тому числі утримуючи протягом визначеного строку покарання осіб, яких власне суспільство в особі уповноважених органів держави прийняло рішення ізолювати з міркувань безпеки;

– по-друге, відображає наявну у конкретний період часу соціально-політичну ситуацію, а також ідеологічні установки і світогляд в тій чи іншій країні;

– по-третє, впливає з конкретних внутрішньосистемних недоліків у діяльності суб'єктів, що перебувають при владі, а також реалізують пенітенціарну політику.

5. Вивчаючи концепції причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, необхідно звертати увагу на такі моменти:

а) вчення про причини злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн ґрунтується на кримінологічній теорії і практиці окремо взятої країни;

б) детермінанти пенітенціарної злочинності є похідними від злочинності загалом у конкретній державі в певний історичний період;

в) причини й умови злочинності в пенітенціарній сфері впливають із внутрішньо системних недоліків функціонування системи виконання покарань конкретно взятої країни.

6. Концептуальні засади запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн ґрунтуються на багатофакторному підході («multifactorial research») і виявляються в таких формах:

– наукових дослідженнях учених-кримінологів різних країн щодо вивчення кримінологічної характеристики злочинності в пенітенціарній сфері й формулювання заходів запобігання їй;

– міжнародній науково-практичній співпраці, що втілюється у міжнародних конгресах із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (поводження з правопорушниками) та міжнародних стандартах із різних питань кримінальної юстиції (запобігання різним видам злочинності та пенітенціарної сфери);

– вивченні позитивного зарубіжного досвіду в рамках порівняльно-кримінологічних досліджень із подальшим їх науково-практичним обґрунтуванням і впровадженням у національну систему запобігання злочинності в пенітенціарній сфері.

7. До міжнародних правових механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн належать: 1) міжнародні стандарти поведження із засудженими та ув'язненими (міжнародні пенітенціарні стандарти); 2) прецедентна практика (рішення) ЄСПЛ; 3) моніторингова діяльність (втілена в моніторингові звіти) ЄКЗК.

8. Проведений аналіз показав, що на міжнародному рівні уповноважені правозахисні інституції у своїх підсумкових документах (рішеннях ЄСПЛ, звітах ЄКЗК) звертають увагу країн, щодо яких відповідні рішення приймаються, так і інших держав (для яких в силу своїх міжнародних зобов'язань такі рішення є імперативними), на такі порушення в пенітенціарній сфері (котрі, за даними дослідження, виступають інституційними детермінантами злочинності в пенітенціарній сфері): 1) переповненість установ виконання покарань; 2) неналежні для засуджених (ув'язнених) кількість та якість продуктів харчування; 3) незадовільний стан

жилих приміщень; 4) незадовільний рівень надання медичної допомоги; 5) не виправдані режимні обмеження тощо.

9. Більшість зафіксованих ЄСПЛ та ЄКЗК порушень і відповідних криміногенних факторів стосуються матеріально-побутової, медико-санітарної та режимної сфер і пов'язані з такими супутніми чинниками, як: а) недостатнє фінансування системи виконання покарань; б) низький рівень професійної підготовки окремих представників пенітенціарного персоналу; в) зловживання повноваженнями або неправомірні дії з боку співробітників пенітенціарної системи.

10. Аргументовано загальносоціальну запобіжну роль імплементації окремих міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених крізь призму режиму. Це зумовлено такими факторами: а) забезпечення прав і свобод засуджених на належному рівні виступає антикриміногенним чинником, оскільки власне систематичні порушення прав людини в умовах несвободи детермінують її кримінально-протиправну поведінку в пенітенціарній сфері (злісна непокора, напади на адміністрацію, створення організованих злочинних груп з метою протидії режиму тощо); б) режим виступає, з одного боку, заходом, який порівняно з іншими заходами пенітенціарного впливу (в розумінні вітчизняної термінології – засобами виправлення і ресоціалізації) найістотніше обмежує особисту свободу засуджених під час відбування покарань, а з іншого, – саме його засобами вдається здійснювати профілактику та припинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері.

11. Концепція заходів загальносоціального запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн багато в чому впливає з усвідомлення зарубіжним соціумом соціального призначення пенітенціарної системи із визначенням її ролі та місця в механізмі держави та демократичному суспільстві загалом.

По-перше, це важливість виконуваних пенітенціарною системою суспільно корисних завдань, серед яких не лише кримінально-виконавчі й ресоціалізаційні, а й запобіжні (у виді загальної та спеціальної превенції).

По-друге, серед проблем, із якими стикаються пенітенціарні системи зарубіжних країн, варто звернути увагу на ті, що на загальному рівні детермінують як порушення прав людини в умовах несвободи, так і вчинення кримінальних правопорушень: 1) неналежні умови тримання, зокрема в частині стану приміщень, що потребують ремонту, та недотримання норми жилої площі на одного засудженого; 2) випадки нехтування з боку персоналу правом кожного засудженого на повагу до його гідності; 3) неповнота медико-санітарного забезпечення засуджених через різні видатки державного бюджету за цим напрямом у різних країнах; 4) поширення явища наркотизації в місцях несвободи та ін.

По-третє, це необхідність створення такого пенітенціарного режиму, який сприяв би виправленню (реабілітації) та ресоціалізації засуджених.

12. Розвиток системи загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн та її адаптація до українських реалій ґрунтується на низці прогресивних підходів. Один із таких підходів – це вимоги до пенітенціарної архітектури, що прямо впливає на умови тримання засуджених з позицій прав людини, в тому числі на гуманне поводження та повагу людської гідності. Обґрунтовано антикриміногенний вплив одиночного ув'язнення у процесі виконання/відбування покарання.

До інших ефективних загальносоціальних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, за результатами дослідження, належать: 1) створення необхідних умов відбування кримінальних покарань у місцях несвободи за скандинавською моделлю; 2) класифікація тюрем залежно від суспільної небезпеки засуджених і, відповідно, ступеня загрози їхньої втечі; 3) поліпшення соціально-правового захисту, забезпечення необхідними ресурсами, підвищення престижності служби й іміджу пенітенціарного персоналу; 4) залучення до процесу загальносоціального запобігання як громадськості, так і служби пробації на таких її стадіях, як пенітенціарна й постпенітенціарна.

13. Грунтуючись на аналізі спеціальної наукової літератури (як вітчизняних, так і зарубіжних учених-кримінологів та пенітенціаристів), ураховуючи криміногенні процеси в пенітенціарній сфері України та зарубіжних країн, узагальнено такі відмінні риси спеціально-кримінологічного запобігання (порівняно із загальносоціальним): 1) вжиття спеціально-кримінологічних заходів персоналом місць несвободи (в той час як загальносоціальні здійснюються також на інших соціальних рівнях, у тому числі на рівні керівництва держави, стратегічних документів тощо); 2) адресний (суб'єктно-орієнтований) характер спеціально-кримінологічних заходів; 3) більш конкретний та цілеспрямований характер спеціально-кримінологічних заходів, що вживаються в пенітенціарній сфері.

14. Обґрунтовано підхід, за якого вжиття спеціально-кримінологічних заходів має узгоджуватися із законодавчими гарантіями правового статусу засуджених, максимально доцільними й обґрунтованими обмеженнями, за яких дотримуються таких принципів кримінально-виконавчої діяльності, як законність, справедливість, гуманізм, повага до прав і свобод людини тощо. Така парадигма дає можливість, по-перше, забезпечити оптимальність у поєднанні принципів верховенства права і кримінологічної доцільності, а по-друге, – привести національну пенітенціарну практику у відповідність до практики ЄСПЛ, адже часто надмірні й необґрунтовані з позицій пенітенціарного цілепокладання (мета виправлення та спеціальної превенції) обмеження прав засуджених під час відбування покарання у прецедентній практиці ЄСПЛ кваліфікуються як порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка забороняє всі форми катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

15. Проведений компаративний аналіз зарубіжної пенітенціарної практики показав, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності в пенітенціарній сфері на кримінологічному рівні ґрунтуються на кримінально-виконавчих засадах принципу індивідуалізації, основними формами (які мають кримінологічне значення) якого виступають:

1) прийняття засудженого до установи виконання покарань. На цій стадії важливим є виявлення та профілактика (а переважно – нейтралізація) індивідуальних криміногенних рис, а також виявлення і розвиток індивідуальних антикриміногенних (залучення до освіти, суспільно корисної праці, налагодження й підтримання соціально корисних зв'язків, насамперед із рідними та близькими); 2) реалізація індивідуальних програм вивчення особи засудженого, оцінка ризиків тощо; 3) складання індивідуального плану відбування покарання.

ВИСНОВКИ

Здобуті результати підтвердили правомірність вихідних положень наукового пошуку, а реалізація мети і завдань дослідження дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проаналізовано стан дисертаційних досліджень злочинності у пенітенціарній сфері за роки незалежності України, в результаті чого констатовано, що це свого роду спеціальний масив монографічної літератури, правова природа якої створила надійне підґрунтя для проведеного нами глибокого аналізу наукового здобутку вітчизняних учених у сфері виконання покарань та пробації. Доведено, що більшість українських учених переконані не тільки в актуальності проведення таких досліджень, а й в існуванні різних наукових підходів до питань вчинення як засудженими, так і персоналом у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень. Стан розроблення дослідження проблем злочинності в пенітенціарній сфері підтверджується необхідністю продовження наукового пошуку, змістовне навантаження якого вказує на правильність вибору теми дослідження, допомагає в теорії і на практиці забезпечити надійну протидію та запобігання вчиненню в місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах пробації Державної установи «Центр пробації» кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом.

2. Визначено, що методологічний інструментарій дослідження злочинності у пенітенціарній сфері – це система науково обґрунтованих, загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання для отримання достовірних даних про результати проведеного дослідження, їх узагальнення й удосконалення практики запобігання вчиненню засудженими нових злочинів у місцях несвободи. Обґрунтовано доцільність використання в методологічному інструментарії дослідження проблем злочинності у пенітенціарній сфері синергетичного, феноменологічного, компаративістського, *математичного*, історичного, історико-правового

методів, *методу експертних оцінок*, системного аналізу, спостереження. Аналітичну розвідку можна вважати інструментом такого спеціального методу, як вивчення документів (нормативно-правових актів, кримінальних (справ) проваджень, особових справ засуджених тощо) під час дослідження проблем запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи.

3. Здійснено наукову обґрунтованість концептуальних передумов формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації в Україні щодо злочинності в пенітенціарній сфері України, яка разом з дослідженням практичного досвіду реформ запобігання злочинності у пенітенціарній сфері (як позитивного, так і негативного) переконує нас, що успішне реформування (розвиток) кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну може здійснюватися лише комплексно і за допомогою системної методології. Доведено, що всі суб'єкти державної політики у сфері виконання покарань і пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України мають розглядатися не ізольовано, а як складна інституційна система, і діяти вони мають на всіх шести рівнях: доктринальному, науковому, програмному, нормативному, правозастосовному та міжнародному. Виокремлено проблеми концептуальних передумов реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо злочинності в пенітенціарній сфері України. На цій підставі запропоновано шляхи їх розв'язання.

4. Здійснено глибокий аналіз діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України як суб'єкта запобігання злочинності в місцях несвободи. Установлено, що, незважаючи на низку запланованих позитивних змін та започаткованих реформ, які, на жаль, досі залишились не реалізованими, перехід ДКВС України в підпорядкування Міністерства юстиції спричинив недостатній контроль держави над місцями несвободи, наслідком чого стало зростання злочинності в місцях несвободи, у зв'язку з чим основними та сучасними напрямками вдосконалення функціонування ДКВС України у цій сфері є розвиток концепції поліфункціональних

кримінально-виконавчих установ, що викликано необхідністю забезпечення реалізації прогресивної системи виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та розвиток концепції оптимального оцінювання ризиків та потреб як дієвого інструменту запобігання злочинності в місцях несвободи. Сформульовано поняття «пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній сфері України» – це сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації, через які засуджена особа усвідомлює свій стан у системі суспільних відносин, оцінює існуючий порядок і умови відбування кримінального покарання, виражає свої інтереси щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство після звільнення.

5. Сформульовано авторське визначення злочинності в місцях несвободи, під якою слід розуміти негативне соціально-правове явище, що охоплює слідчі ізолятори, спеціальні виховні і виправні колонії, виправні центри, медичні заклади ДУ «Центр охорони здоров'я» ДКВС України та уповноважені органи з питань пробації і являє собою сукупність форм девіантності, властивість яких відтворює вчинення як засудженими, так і персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень за певний проміжок часу. Встановлено й охарактеризовано її дві основні групи: злочинність засуджених в місцях несвободи і злочинність адміністрації місць несвободи та їх персоналу.

6. Вивчено стан, структуру та динаміку злочинності в місцях несвободи ДКВС України, в результаті чого констатовано, що протягом 2018–2022 рр. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України засудженими та особами, узятими під варту, було вчинено 2790 кримінальних правопорушень. Проведений аналіз злочинності в місцях несвободи продемонстрував, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5 %), на другому місці перебувають СІЗО (30,0 %) та на третьому – виправні центри (10,3 %). Середній відсотковий показник злочинності у виправних колоніях

максимального рівня безпеки становить 4,9 %, виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 2 %, у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 0,6 %. Динаміка злочинності в місцях несвободи характеризується хвилеподібними коливаннями та за останні п'ять років залишається порівняно стабільною.

7. Досліджено детермінанти злочинності в місцях несвободи та встановлено, що основними причинами вчинення засудженими в місцях несвободи кримінальних правопорушень є: завоювання і підтримання авторитету; небажання виконувати встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); бажання незаконної наживи; бажання продовжувати кримінально-протиправну діяльність; потреба бути в колі постійної уваги тощо. Зазначено, що вивчення детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи має свої окремі інституціональні особливості, до яких варто віднести: відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засудженими встановленого порядку відбування покарання; вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи; невиконання завдань щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів; неналежна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи; неналежна поведінка стосовно засуджених з боку адміністрації місць несвободи.

8. Проведено ґрунтовне дослідження характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, здійснене за чотирма основними групами ознак: соціально-демографічними, морально-психологічними, кримінально-правовими та кримінально-виконавчими, що дало можливість не лише повністю розкрити їхню суть, а й запропонувати кримінологічній науці та пенітенціарній практиці

сучасний кримінологічний портрет засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи. Це є громадяни України (98,6 %), чоловічої статі (99,8 %) у віці 20–55 років (92,7 %), у своїй переважній більшості жителі міст (68,4 %), без сім'ї (48,6 %), або шлюб було розірвано під час відбування покарання (72,6 %), освітній рівень не вище професійно-технічного (84,8 %), як правило, без трудового стажу (46,4 %), які не бажають займатися суспільно корисною працею (62,2 %), з антисоціальним та кримінально-протиправним способом життя, основою яких є приналежність до кримінальної субкультури, у період відбування покарання злісно порушують установлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи (64,2 %), за характером криміногенної мотивації характеризуються насильницьким, корисливо-насильницьким, суспільно-протиправним або корисливим типом особистості, засуджені, як мінімум, повторно до покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років (73,6 %) та вчиняють в місцях несвободи (у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5 %) або СІЗО (30,0 %) кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (57,2 %), у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (41 %), втечу чи ухилення від відбування покарання (0,5 %) або інше кримінальне правопорушення (1,3 %).

9. Надано характеристику трьох груп запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України (загальносоціальної, спеціально-кримінологічної та індивідуально-профілактичної), а також запропоновано власне авторське бачення її поняття та виокремлено основні сучасні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи, характерні для кожної окремої групи. Сформульовано авторське визначення загальносоціального запобігання злочинності в місцях несвободи – це сукупність заходів ідеологічного та організаційного характеру, спрямованих на запобігання вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом пенітенціарних установ. Виокремлено заходи загальносоціального,

спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України

10. Вивчено стан, структуру та динаміку злочинності у сфері пробації, за результатами чого встановлено, що питома вага таких кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності за 2018–2020 рр. у середньому становить 0,32 %. Констатовано відносну стабільність повторних кримінальних правопорушень упродовж 2018–2021 рр., тобто відсутність неконтрольованого зростання, а у 2021 р. навіть тенденцію до зниження на тлі збільшення кількості осіб, які перебували на обліку. Середньорічний коефіцієнт повторних кримінальних правопорушень становив 3,1 %. Виокремлено регіони, які відрізняються інтенсивністю кримінальних правопорушень серед клієнтів пробації: Запорізька область – 5,07 на 100 осіб, Івано-Франківська – 3,94, Луганська – 4,14, Полтавська – 5,47, Харківська – 4,17, Херсонська – 3,64. Доведено, що серед причин збільшення кількості повторних кримінальних правопорушень необхідно виділити такі: по-перше, це може бути викликане недостатньою ефективністю програм і послуг, які надає уповноважений орган з питань пробації; по-друге, недостатня спроможність уповноваженого органу з питань пробації виявляти й ефективно реагувати на поведінкові та соціальні проблеми засуджених, відсутність достатніх ресурсів або навичок; по-третє, відсутність належної системи формування статистичних показників повторної злочинності. Для того, щоб знайти більш достовірні пояснення збільшення показника інтенсивності, необхідно сформувати якісну систему формування статистичних даних, а також розробити належну методологічну базу їхнього дослідження.

11. Створено кримінологічний профіль типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пробації. Особи, які допускають повторні кримінальні порушення, не виявили суттєвих відмінностей від інших порушників закону: 92 % з них – чоловіки, лише 8 % – жінки. За віковою характеристикою більшість, а саме 76,8 %, належить віковій групі 18–55 років (із середнім віком 36 років), що є найбільш активною соціальною групою та

більш схильною до правопорушень. Значна частка – 75,9 % – не перебуває в шлюбі; 64 % не мають дітей; 59,1% мають базову середню освіту; 64,6 % безробітні, причому 81,2 % не мають наміру працювати; 96,2 % мають задовільний стан здоров'я; 96,2 % виявили схильність до порушення громадського порядку; 65,3 % вчинили повторне кримінальне правопорушення протягом першого року перебування під наглядом.

12. Доведено, що запобігання злочинності у сфері пробації передбачає комплекс соціальних, психологічних та правових заходів, спрямованих на зниження ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та забезпечення соціальної адаптації таких осіб. Цей процес передбачає індивідуальний підхід до кожного засудженого, визначення основних причин його кримінальної поведінки та розроблення персоналізованого плану реабілітації та ресоціалізації, який має на меті розвиток позитивних соціальних навичок та відповідальності за свої дії, зниження ризику вчинення кримінальних правопорушень та забезпечення ефективного інтегрування засудженого в соціум після закінчення терміну пробації. Виокремлено основні засоби запобігання повторним кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації: соціальна реабілітація, психологічна підтримка, виховна робота, навчання професійних навичок та інші заходи, спрямовані на підвищення самооцінки та соціальної адаптації цих осіб. Результати опитування персоналу уповноважених органів пробації засвідчили, що 64,3 % респондентів вважають, що їхню діяльність необхідно оцінювати за рівнем повторних кримінальних правопорушень клієнтами пробації, 27,5 % вважають, що рівень повторних злочинів не може бути критерієм оцінки, а решта вважають, що оцінюватися має частково.

13. Проаналізовано стан злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, який показав, що зазначене суспільно – небезпечне явище, що існує у визначеній інституціональній системі (якою є власне пенітенціарна система), диференціюється на загальнокримінальну та власне пенітенціарну. Установлено, що, зважаючи на особливості кримінологічної характеристики

злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, більшість національних законодавців диференціюють кримінальну відповідальність за діяння, вчинювані засудженими та ув'язненими як у сфері пенітенціарних правовідносин (тобто ті, що посягають на встановлений порядок виконання та відбування покарань), так і за загальнокримінальні діяння, вчинювані в місцях несвободи. Розкрито детермінацію злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн через призму таких сучасних кримінологічних концепцій (теорій) причинності: 1) теорія аномії – щодо пенітенціарної сфери, то за теорією аномії вчиняється більшість як інституційних (властивих лише системі виконання/відбування покарань), так і загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь; 2) теорія субкультур, згідно з якою у місцях несвободи поширеним є криміногенне явище тюремної (пенітенціарної) субкультури, що детермінує більшість проявів організованої злочинності засуджених (ув'язнених); 3) теорія диференціальної асоціації – принагідно до сфери виконання/відбування покарань зазначена теорія знайшла своє втілення в тому, що в пенітенціарних системах, які перебувають у кризовому стані й потребують реформування, тюрми (місця несвободи) розглядаються як «школи злочинності»; 4) теорія конфлікту культур.

14. Охарактеризовано міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн через призму таких складових: 1) міжнародні стандарти поведіння із засудженими та ув'язненими (міжнародні пенітенціарні стандарти); 2) прецедентна практика (рішення) ЄСПЛ; 3) моніторингова діяльність (втілена в моніторингові звіти) ЄКЗК. Перша група механізму закладає правові передумови й гарантії дотримання прав засуджених і запобігання правопорушенням (зокрема кримінальним) у пенітенціарній сфері та по суті утворює матеріальний сегмент. Друга й третя групи виступають процесуальними механізмами втілення відповідних стандартів на практиці, зокрема шляхом вжиття низки ресторативних (спрямованих на захист і відновлення порушених прав) заходів. Відтак як ЄКЗК у своїх звітах, так і ЄСПЛ у своїх рішеннях

звертають увагу на низку проблем функціонування місць несвободи, з'ясування і вплив на які відіграють роль дієвого антикриміногенного чинника в контексті вироблення ефективних механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн.

15.3 метою вдосконалення запобіжної діяльності на національному рівні запропоновано основні напрями впровадження загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн, а саме:

- 1) загальне «оздоровлення» пенітенціарної сфери за рахунок оптимального нормативно-правового забезпечення (що повною мірою узгоджується з міжнародними стандартами), достатнє фінансування, ресурсне (зокрема матеріально-побутове та медико-санітарне) забезпечення, впровадження сучасних технічних засобів, новітніх психолого-педагогічних, корекційних методик тощо;
- 2) забезпечення належного рівня безпеки учасників кримінально-виконавчих правовідносин (засуджених, персоналу, інших осіб) шляхом створення відповідних соціально-правових та інших гарантій у межах їх правового статусу;
- 3) зменшення віктимогенних ризиків відбування покарання уразливими категоріями засуджених за рахунок належної реалізації принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань;
- 4) диференціація місць позбавлення волі залежно від низки кримінологічних ознак особи засудженого;
- 5) узгодження спеціально-кримінологічних заходів із законодавчими гарантіями правового статусу засуджених, максимально доцільними й обґрунтованими обмеженнями;
- 6) застосування в запобіжній діяльності принципу динамічної безпеки;
- 7) упровадження інституту превентивного ув'язнення;
- 8) застосування заходів технопревенції, а також посиленій підхід до ізоляції «найнебезпечніших» засуджених;
- 9) складання типових та індивідуальних кримінологічних портретів як за типом (видом) кримінального правопорушення, так і залежно від індивідуальної картини злочинної (кримінально-протиправної) поведінки;
- 10) розроблення та ведення «кореляційних карт», здатних визначати ризики вчинення нового

кримінального правопорушення залежно від низки статичних і динамічних криміногенних (антикриміногенних) ознак особи засудженого; 11) складання індивідуального плану відбування покарання.

16. Ураховуючи наявну в українському законодавстві прогалину і спираючись на зарубіжний досвід кримінально-правової протидії злочинності в пенітенціарній сфері, запропоновано ч. 1 ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» КК України доповнити новим пунктом 1¹ такого змісту:

«1¹) вчинення засудженим нового кримінального правопорушення під час відбування покарання».

Запропоновано внести відповідні зміни до КВК України, доповнивши ст. 6 цього Кодексу новою частиною такого змісту: «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з метою запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень, ґрунтуються на оцінці ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими і відображаються в індивідуальному плані відбування покарання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
2. Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 45 p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf (дата звернення: 01.03.2024).
3. Alarid L. F. & Vega O. L. (2010) Identity Construction, Self Perceptions, and Criminal Behavior of Incarcerated Women. *Deviant Behavior*, 31: 704–728. <https://doi.org/10.1080/01639620903415943>
4. American Convention on Human Rights. URL: http://www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr.html (дата звернення: 10.02.2024).
5. Anatomy of a SuperMax Prison. URL: <https://carrington.edu/blog/anatomy-of-a-supermax-prison/> (дата звернення: 01.03.2024).
6. Annual Reports of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports> (дата звернення: 10.02.2024).
7. Barak-Glantz I. L., Johnson E. H. *Comparative criminology*. Beverly Hills: Sage Publications, 1983. 160 p.
8. Becker, G. S., (1968). “Crime and Punishment: An Economic Approach”, *Journal of Political Economy*, 76 (2), pp. 169–217.
9. Boetticher A., Feest J. German criminal and prison policy. *Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. 2008. Vol. 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. P. 361–390.
10. Buonanno P. (2003) The Socioeconomic Determinants of Crime. A

Review of the Literature. Working paper series. Department of economics university of Milan – Bicocca. P. 33.

11. Burke L (2016) Transforming rehabilitation: reflections two years on. *Probation Journal* 63(2): 117–119.

12. Burnett R (2004) To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders. In: Shadd M and Russ I (eds) *After Crime and Punishment*. Abingdon: Routledge.

13. Burt C. *The Young Delinquent*. London: University of London Press, Ltd, 1925. 686 p.

14. Canter, D. (2000). Offender profiling and criminal differentiation. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 23-46; Salfati, C. G. (2008). Linking serial crimes. In J. Fossi & L. Falshaw (Eds.), *Issues in forensic psychology* (Vol. 8). Leicester, UK: British Psychological Society, Division of Forensic Psychology Publications.

15. Cohen S. Footprints on the Sand: A Further Report on Criminology and Sociology of Deviance in Britain. *Crime and Society: Readings in History and Theory*. London, 1981. P. 220–247.

16. Cohen S. Protest, Unrest and Delinquency: Convergences in Labels and Behaviour. *The Sociology of Crime and Delinquency in Britain* / ed by Wales P. Vol. 2. *The New Criminologies*. London, 1976. P. 108–123.

17. Control Units. URL: <http://prop1.org/legal/prisons/control.htm> (дата звернення: 01.03.2024).

18. Cooke DJ (2010) Personality disorder and violence: understand violence risk: an introduction to the special section personality disorder and violence. *Journal of Personality Disorders* 24(5): 539–550.

19. Cooksey M. B. Custody and security. *Carlson P. M., Garrett J. S. Prison and jail administration: Practice and theory*. 2nd ed. Sudbury: Jones & Bartlett Publishers, 2008. P. 61–70.

20. Cooper, A., Durose, M., & Snyder, H. (2014). Recidivism of prisoners released in 30 states in 2005: Patterns from 2005 to 2010. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
21. Coyle A. A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for prison staff. 2nd ed. London: International Centre for Prison Studies, 2009. 168 p.
22. Criminal Justice Joint Inspectorates (2016) An Inspection of Through the Gate Resettlement Services for Short-Term Prisoners: A Joint inspection by Her Majesty's Inspectorate of Probation and Her Majesty's Inspectorate of Prisons. Manchester: Her Majesty's Inspectorate of Probation, October.
23. Criminology: A Contemporary Handbook / ed. by Joseph F. Sheley. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1999. 549 p.
24. Cuervo K., Villanueva L., González F., Carrión C., and Busquets P. (2015) Characteristics of young offenders depending on the type of crime. *Psychosocial Intervention*, 24, 9–15.
25. Cullen F. T., Wilcox P. The Oxford handbook of criminological theory. Oxford; New York: Oxford University Press, 2013. 734 p.
26. Deering J and Feilzer MY (2015) Transforming Rehabilitation: Is Privatisation the End of the Probation Deal? Bristol: Policy Press.
27. Dominey J (2018) The Use of Community Hubs to Deliver Probation Supervision. Cambridge: Institute of Criminology. Available at: <https://www.ccgj.crim.cam.ac.uk/research/community-hubs> (accessed 31 March 2020).
28. Dominey, J., Coley, D., Devitt, K. E., & Lawrence, J. (2021). Putting a face to a name: Telephone contact as part of a blended approach to probation supervision. *Probation Journal*, 68(4), 394–410. <https://doi.org/10.1177/02645505211050870>
29. Dowden C and Andrews DA (2004) The importance of staff practice in delivering effective correctional treatment: a meta-analytic review of core

correctional practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 48(2): 203–214.

30. Dragomir C. (2014) *Persons Deprived of Freedom: from Condemnation to the Socio-Professional Reintegration*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 149, 292–296.

31. Dullum J., Ugelvik T. Introduction: Exceptional prisons, exceptional societies? *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice* / ed. by T. Ugelvik, J. Dullum. New York: Routledge, 2012. P. 1–10.

32. Dünkel F., Pruin I. Germany. *Release from prison: European policy and practice* / ed. by N. Padfield, D. V. Z. Smit, F. Dünkel. Portland: Willan Publishing, 2010. P. 185–212.

33. Ehrlich, I., (1981). «On the Usefulness of Controlling Individuals: An Economic Analysis of Rehabilitation, Incapacitation and Deterrence», *American Economic Review*, 71 (3), pp. 307-322.

34. *Encyclopedia of criminology and criminal justice* / ed. by G. Bruinsma, D. Weisburd. New York: Springer, 2013. 5632 p.

35. *Encyclopedia of criminology and deviant behavior: Self-destructive behavior and disvalued identity: Vol. 4* / ed. by C. D. Bryant, C. E. Faupel, P. M. Roman. Brunner/Routledge, 2001. 576 p.

36. Farmer M. (2017) *The Importance of Strengthening Prisoners' Family Ties: To Prevent Reoffending and Reduce Intergenerational Crime*. London: Ministry of Justice.

37. Fernando, R. (2021). Desistance from crime and probation supervision: Comparing experiences of English and French probationers. *Probation Journal*, 68(2), 224–242. <https://doi.org/10.1177/02645505211012062>

38. Finland. *World Prison Brief data*. URL: <https://www.prisonstudies.org/country/finland> (дата звернення: 01.03.2024).

39. Fleisher, B. M. (1963). The Effect of Unemployment on Juvenile Delinquency. *Journal of Political Economy*, 71(6), 543–555. <http://www.jstor.org/stable/1828439>

40. Fox C., Harrison J., Hothersall G., Smith A. & Webster R. (2022). A Rapid Evidence Assessment of the impact of probation caseloads on reducing recidivism and other probation outcomes. *Probation Journal*, 69(2), 138–158. URL: <https://doi.org/10.1177/02645505211025595>
41. From Alcatraz to Marion to Florence – Control Unit Prisons in the United States. URL: http://people.umass.edu/~kastor/ceml_articles/cu_in_us.html (дата звернення: 01.03.2024).
42. Glaeser E. L. and Sacerdote B. S. (1999) Why is There More Crime in Cities? *Journal of Political Economy*, Vol. 107, No.6, pp. 225–258.
43. Gorbnescu, A. (2013) Female Recidivism Prediction. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 78 (2013), 46–50.
44. Goring Charles, *The English Convict* (Montclair, N.J.: Patterson Smith, 1972, first published in 1913).
45. Gwynn Nettler. (1978) *Explaining Crime*. University of Minnesota (New York: McGraw-Hill), p. 418.
46. Hardyns W., Pauwels L. The Chicago School and Criminology. *The Handbook of the History and Philosophy of Criminology*. 2017. P. 123–139. URL: https://www.researchgate.net/publication/321007066_The_Chicago_School_and_Criminology.
47. Her Majesty’s Inspectorate of Prisons (2015) *Ethical Principles for Research Activities*. London: Her Majesty’s Inspectorate of Prisons. Her Majesty’s Inspectorate of Prisons (2017) *Expectations: Criteria for Assessing the Treatment of Prisoners and Conditions in Prisons [Version 5]*. London: Her Majesty’s Inspectorate of Prisons.
48. Her Majesty’s Inspectorate of Probation (2016) *Transitions Arrangements: A Follow-up Inspection*. Manchester: Her Majesty’s Inspectorate of Probation, January.
49. Hirschi, T., & Rudisill, D. (1976). The Great American Search: Causes of Crime 1876–1976. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 423(1), 14–22. <https://doi.org/10.1177/000271627642300103>

50. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press, 2005. P. 101–108.
51. Horning, A., Salfati, G., and Crawford, K. Prior Crime Specialization and Its Relationship to Homicide Crime Scene Behavior Type. *Homicide Studies*. 14(4) 377–399 DOI: 10.1177/1088767910382833
52. House of Commons Justice Committee (2018a) Transforming Rehabilitation. Ninth Report of Session 2017–19 (HC 482). London: House of Commons Justice Committee, June.
53. Hradetska, N. (2019) Impact of the micro-environment in the determination of criminal behavior of minors. *Visn. Nac. akad. prokur. Ukr.* № 4. 7–20 <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.04.007>
54. İmrohoroğlu A., Merlo A., Rupert P. Understanding the determinants of crime. *Journal of Economics and Finance*. 2006. Vol. 30(2). P. 270–284.
55. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social*. 2009. № 24 (2). P. 212.
56. Khalymon S., [Bohatyrov I.](#), [Puzyrov M.](#), [Kolomiets N.](#), [Bohatyrov A.](#) Research Article Characteristic of a Female Recidivist: Qualitative Empirical Analysis (View from Ukraine) *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. First Published June 30, 2023 <https://doi.org/10.1177/0306624X211023919>
57. Kolodchyn, D., Mykhalik , O., Bohatyrova, O., Merkulova, V., & Laptinova, O. (2023). Theory and practice of influence caused by the criminal subculture on crime in the penitentiary sphere: Teoría y práctica de la influencia que provoca la subcultura delictiva sobre la delincuencia en el ámbito penitenciario. *Cuestiones Políticas*, 41(78), 178-187. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.12>
58. Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1991). The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge. *American Journal of Sociology*, 96(6), 1402–1440. <http://www.jstor.org/stable/2781905>
59. Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A. *Criminological Theory: Context and*

Consequences. New York: Sage Publications, 1995. 256 p.

60. Lindström P., Leijonram E. The Swedish prison system. *Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. 2008. Vol.42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. P. 559–570.

61. Maguire M (2007) The resettlement of ex-prisoners. In: Gelsthorpe L and Morgan R (eds) *Handbook of Probation*. Cullompton: Willan. pp. 398–424.

62. Maguire M, Raynor P, Vanstone M, et al. (2000) Voluntary after-care and the probation service: A case of diminishing responsibility. *The Howard Journal of Criminal Justice* 39(3): 234–248.

63. Mannheim H. *Comparative Criminology*. Boston: Houghton Mifflin, 1965. 793 p.

64. Martin O'Brien and Majid Yar. (2008) *Criminology : the key concepts*. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group. P. 219.

65. Mathiesen T. Scandinavian exceptionalism in penal matters: Reality or wishful thinking? *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice* / ed. by T. Ugelvik, J. Dullum. New York: Routledge, 2012. P. 13–37.

66. Maurice Cusson. L'analyse criminologique et la prevention institutionnelle in *R.I.C.P.T. № 2*. 1992.

67. McMurrin M (2012) Readiness to engage in treatments for personality disorder. *International Journal of Forensic Mental Health* 11: 289–298.

68. Meera A. K., Jayakumar M. D. Determinants of crime in a developing country: a regression model. *Applied Economics*. 1995. Vol. 27(5). P. 455–460.

69. Merton R. K. Social structure and anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3. P. 672–682.

70. Ministry of Justice (2013a) *Transforming Rehabilitation: A Strategy for Reform* (CM 8619). London: Ministry of Justice

71. Ministry of Justice, National Probation Service and Her Majesty's Prisons and Probation Service (2018) *Justice Secretary Outlines Future Vision for Probation* [Press release]. 27 July. Ministry of Justice, National Probation Service

and Her Majesty's Prison and Probation Service (2019) Justice Secretary Outlines New Model for Probation [Press release]. 16 May.

72. Minoudis P, Shaw J, Bannerman A, et al. (2011) Identifying personality disturbance in a London probation sample. *Probation Journal* 59(1): 23–38.

73. Nikartas, S., & Tereškinas, A. (2022). Women's pains of punishment: Experiences of female offenders serving community sentences in Lithuania. *Probation Journal*, 69(1), 66–85. URL: <https://doi.org/10.1177/02645505211069443>

74. Norway. *World Prison Brief data*. URL: <https://www.prisonstudies.org/country/norway> (дата звернення: 01.03.2024). 397

75. Parenti Ch. *Lockdown America: Police and prisons in the age of crisis*. London; New York: Verso, 2000. 320 p.

76. Petersilia J (2003) *When Prisoners come Home: Parole and Prisoner Reentry*. New York: Oxford University Press.

77. Phillips, J., Albertson, K., Collinson, B., and Fowler, A. Delivering desistance focused probation in community hubs: Five key ingredients. *Probation Journal* 2020, Vol. 67(3) 264–282 DOI: 10.1177/0264550520939176.

78. Pratt J. Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology*. 2008. Vol. 48 (2). P. 119–137.

79. Pratt J. Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future? *British Journal of Criminology*. 2008. Vol. 48 (3). P. 275–292.

80. Prison Department under Ministry of Justice of the Republic of Lithuania (2013-2019) Reports on the number of persons under the supervision of the Lithuanian Probation Service. Available at: URL: http://kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html (accessed 15 november 2022)

81. Prost, S. G., Golder, S., Higgins, G. E., Pettus-Davis, C., Renn, T., Edmond, T., & Logan, T. (2022). Correlates of post-traumatic stress among

victimized women on probation and parole. *Probation Journal*, 69(1), 45–65. <https://doi.org/10.1177/02645505211032171>

82. Raikes B and Lockwood K (2019) Acorn house revisited: ‘Think family, up and down and side to side’. In: Hutton M and Moran D (eds) *The Handbook for Prisoners’ Families*. Basingstoke: Palgrave, pp. 295–315.; McCarthy D and Adams M (2017) Prison visitation as human ‘right’ or earned ‘privilege’? The differing tales of England/Wales and Scotland. *Journal of Social Welfare and Family Law* 39(4): 403–416.; Woodall J and Kinsella K (2017) Playwork in prison as a mechanism to support family health and well-being. *Health Education Journal* 76(7): 842–852

83. Raynor, P. (2004) Opportunity, motivation and change: some findings from research on resettlement. In: Burnett R and Roberts C (eds) *What Works in Probation and Youth Justice*. Cullompton: Willan. pp. 217–233.

84. Raynor, P. (2022). What works in promoting ‘What Works’? A comment on Sanders, Jones and Briggs. *Probation Journal*, 69(2), 235–244. URL: <https://doi.org/10.1177/02645505221087977>

85. *Readings in comparative criminology* / ed. by L. I. Shelley. S. 1. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981. 273 p.

86. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 November 2016 (CPT/Inf (2017) 15). *Council of Europe*. Strasbourg, 19 June 2017. 41 p. URL: <https://rm.coe.int/pdf/1680727930> (дата звернення: 10.02.2024).

87. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2018) 41). *Council of Europe*. Strasbourg, 6 September 2018. 81 p. URL: <https://rm.coe.int/16808d2c2a> (дата звернення: 10.02.2024).

88. Robert L. Dugdale, *The Jukes: A Study in Crime, Pauperism, Disease, and Heredity* (New York: G. P. Putnam’s Sons, 1910).

89. Sanders, M., Jones, L., & Briggs, E. (2022). A What Works Centre for Probation: Challenges and possibilities. *Probation Journal*, 69(1), 107–114. <https://doi.org/10.1177/02645505211025077>
90. Schneider H. J. Criminology of Riots. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 1992. Volume 36, Issue 3. P. 173–186. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0306624X9203600302> (дата звернення: 20.01.2024).
91. Sebba L. The Comparative method in criminology. *Israel Studies in Criminology*. 1979. No. 5. P. 17–36.
92. Sellin T. Culture Conflict and Crime. *Readings in Criminology and Penology* / ed. by D. Dressler. New York Chichester: Columbia University Press, 1972. P. 361–364.
93. Smith P. S. A critical look at Scandinavian exceptionalism: Welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia. *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice* / ed. by T. Ugelvik, J. Dullum. New York: Routledge, 2012. P. 38–57.
94. Snodgrass J. Clifford R. Shaw and Henry D. McKay: Chicago Criminologists. *British Journal of Criminology*. 1976. Vol. 16, No 1. P. 1–19. URL: https://www.academia.edu/11745452/Shaw_and_McKay_Chicago_Criminologists (дата звернення: 10.02.2024).
95. Sperj J. “Introducing a Probation System Through a Step-Bystep Approach” – Republic of Croatia. Report of the Workshop // Reducing reoffending: Identifying risks and developing solutions. Fourteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice Kyoto, Japan, 7–12 March 2021. p. 127–131.
96. Stanojoska A. & Jurtoska J. (2018) Ladies or Criminals: An Exploratory Study of Patterns of Female Criminality in the Republic of Macedonia. *International Journal of Criminal Justice Sciences*. January – June 2018. Vol. 13 (1): 147–163.
97. Stempkowski, M., & Grafl, C. (2021). Probationary services in a

pandemic. Results from an empirical study in Austria. *Probation Journal*, 68(4), 444–457. <https://doi.org/10.1177/02645505211050863>

98. Stephen M. Haas. The Use of Core Correctional Practices in Offender Reentry and Inmate Preparedness for Release. *Academy of Criminal Justice Sciences* March 2009.

99. Sturm, A., Robbers, S., Henskens, R., & de Vogel, V. (2021). ‘Yes, I can hear you now ...’ Online working with probationers in the Netherlands: New opportunities for the working alliance. *Probation Journal*, 68(4), 411–425. <https://doi.org/10.1177/02645505211050869>

100. Sutherland E H. *On Analyzing Crime*. Chicago: University of Chicago Press, 1973. 284 p.

101. Sutherland E. H., Cressey D. R. *Principles of Criminology*. 7th ed. Chicago: Lippincott, 1966. 721 p.

102. Sweden. *World Prison Brief data*. URL: <https://www.prisonstudies.org/country/sweden> (дата звернення: 01.03.2024).

103. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 July 2013). 178 p. URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/che/1937/swiss_criminal_code_en_html/Swiss_CC_1937_am2013_en.pdf (дата звернення: 01.03.2024).

104. United States of America. *World Prison Brief data*. URL: <https://www.prisonstudies.org/country/united-states-america> (дата звернення: 01.03.2024).

105. Useem B. Prison Riots. *The Oxford Handbook of Prisons and Imprisonment* / ed. by J. Wooldredge, P. Smith. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 255–269.

106. Van Ginneken E., Palmes H. Is There a Relationship Between Prison Conditions and Recidivism? *Justice Quarterly*. 2022. No 40. P. 1–23.

107. Vasilescu C (2020) La Ejecución de Medidas Penales Alternativas con Perspectiva de Género: Análisis y Recopilación de Buenas Prácticas con Mujeres

Penadas. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Àmbit d'Execució Penal. Spain: Generalitat de Catalunya.

108. Vasilescu C. (2022). Probation officers working with women offenders in the community: Evidence from Catalonia. *Probation Journal*, 69(1), 24–44. URL: <https://doi.org/10.1177/02645505211070087>

109. Western B (2018) *Homeward: life in the Year After Prison*. New York: Russell Sage.

110. Whitehead P and Statham R (2006) *The History of Probation: Politics, Power and Cultural Change 1876–2005*. Crayford: Shaw & Sons.

111. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*. 2010, October. Ottawa: The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy. P. 6.

112. Wilson JQ (1975) *Thinking About Crime*. New York: Basic Books.

113. Wilson JQ and Kelling GL (1982) Broken windows. *Atlantic Monthly*, March, pp. 29–38.

114. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право [відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять] : навч. посіб./ за заг ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2016 С.4–5; Кримінально-виконавче право [у схемах та таблицях] : навч. посіб./ за заг ред. В. І. Олефіра та О. Г. Колба, 2016. С. 75.

115. Автухов К. А., Гель А. П., Колб О. Г. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 246 с.

116. Аніщенко В. О., Пузирьов М. С., Тогочинський О. М. Динамічна безпека в установах виконання покарань: поняття, сутність, принципи. *Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації*: монографія / кер. авт. кол. О. М. Іваній. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. С. 42–61.

117. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. д-ра. юрид. наук. 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
118. Баглай І. П. Організаційні засади оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: К., 2009. 230 с.
119. Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобождённых от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осуждённых) / [Бандурка А. М., Денисова Т. А., Трубников В. М.]. – Харьков–Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. 440 с.
120. Бандурка А. М., Давиденко А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
121. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методологі наукового пізнання: навч. посіб. 2-е вид., випр. Київ: МАУП, 2004. 154 с.
122. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одісей, 2003. 256 с.
123. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
124. Бадира В.А. ,Денисова Т.А. Правові основи виправлення і ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі : монографія. Запоріжжя Клапсичний приватний ун-т, 2009. 168с.
125. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. Підприємство, господарство і право. 2017. № 1. С. 207–213.
126. Беца О. В. Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства. *Вісник Центру суддівських студій*. 2004. № 2–3. С. 15–26.
127. Богатирьов А. І. Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... докт. юрид. наук Ірпінь, 2020. 423 с.

128. Богатирьов І. Г. В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель). Київ: ВД «Дакор», 2023. 44 с.
129. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу: інноваційний проєкт. Київ: [б. в.], 2014. 56 с.
130. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Київ, 2006. 434 с.
131. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : [монографія] / І. Г. Богатирьов, С. І. Халимон. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 320 с.
132. Богатирьов І. Г. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Дакор, 2016. 140 с.
133. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях вчених наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ, ВД «Дакор». 2021. 242 с. С. 86.
134. Богатирьов І. Г. Національна програма трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України: проєкт. *Юридичний вісник України*. 2020. № 3 (1280). С. 11.
135. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження): наукове видання (трьома мовами). Київ: [б. в.], 2013. 444 с.
136. Богатирьов І. Г. Протидія кримінально-протиправним посяганням, що дезорганізують роботу пенітенціарних установ. *Протидія злочинності: теорія та практика* :зб. матер. VI Міжвуз. наук.-практ. конф. студ. (курсантів), аспір. та молод. уч. (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). К. : Нац. акад. прокур. України, 2014. С. 27.
137. Богатирьов І. Г. Стратегічне планування реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему . – Київ : ВД «Дакор», 2022. – 24 с.
138. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-

виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : [монографія] / І. Г. Богатирьов. – Київ : Атіка, 2005. – 312 с.

139. Богатирьов І. Г. Характеристика втеч з місць позбавлення волі або з-під варти. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 440–448.

140. Богатирьов І. Г., Зубов Д. О., Маковій В. В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 232 с.

141. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ: Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.

142. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України: підручник. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2014. 376 с.

143. Богатирьов І. Г., Мізюк В. В. Соціалізація засудженого до умов життя в місцях несвободи. Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку: матеріали Х Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ 10 грудня 2021 р.). С. 65–67.

144. Богатирьов І. Г., Халимон С. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : монографія. Харків : Харків юридичний, 2008. 320 с.

145. Богатирьов І. Г., Щербина О. В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика): монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 164 с.

146. Богатирьов І., Михайлик О. Баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 197–203.

147. Богатирьова О. І. Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань: дис.... д-ра юрид. наук:

12.00.08, Київ, 2014. 434 с.

148. Богатирьова О. І., Олефір Л. І. Застосування пробації в Україні: теорія і практика: навчальний посібник/ . за ред. професора І. Г. Богатирьова. Чернігів. Видавництво «Десна Поліграф». 2019. – 208 с.

149. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

150. Бондарєва К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації УВП: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: К. 2018. 236 с.

151. Бондарєва К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 19 с.

152. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник Академії правових наук України. – 2005.– № 3 (42) – С.180–190.

153. В Україні пропонують створити подвійну систему регулярних пенітенціарних інспекцій: [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox> (дата звернення 24.12.2022 р.)

154. Василюк В. Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудоустанов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 20 с.

155. Ведмідський О. В. Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній. дис. ... канд. юрид. наук: К. : 2013. 237 с.

156. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

157. Великий тлумачний словник сучасної української мови : / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, С. 378.

158. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків, 2014. 324 с.

159. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2011, № 2. С. 124–126.

160. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх: Автореф. дис. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08. / Д. Л. Виговський.– К.: 2006. – 207 с.

161. Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та основи пробації: Курс лекцій (під заг. ред. доктора юридичних наук, професора І. Г. Богатирьова). Чернігів : Просвіта, 2007. 336 с.

162. Виноградова С. О. Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів : дис. кан. юрид. наук. Дніпро, 2019. 202 с.

163. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 арк. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/843805a5-27eb-46b7-9fe1-3bb5a81c097c/download>

164. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. [Богатирьов І. Г., Зубов Д. О., Маковій В. В]. – Київ. ВД «Дакор», 2014. – 232 с.

165. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк та ін.; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці, 2011. 407 с.

166. Вітенко І. С., Вітенко Т. І. Основи психології. Видання друге, перероблене і доповнене. Вінниця. НОВА КНИГА, 2008. 256 с.

167. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

168. Годлевська-Коновалова А. В. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 20 с.

169. Голина В. В. Попередження злочинності : правоохоронними органами : навчальний посібник. Київ : УМК ВО, 1991. 92 с.
170. Голина В. В. Попередження злочинності : конспект лекцій. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.
171. Голина В. В. Щодо поняття та загальної характеристики злочинності в місцях позбавлення волі / В. В. Голина С. Ю. Лукашевич // Проблеми законності. – 1999. – Вип. 38. – С. 188.
172. Головійчук Л. Т. Основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Право. 2013. № 2. С. 155–161.
173. Горбачевський В. Я. Характеристика особи, яка вчиняє умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження в установах виконання покарань. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 338–347.
174. Гранкіна В. І. Наглядова пробація при виконанні покарань, альтернативних позбавленню волі: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії. Кропивницький. 2023. 276 с. С.20–21.
175. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень: наук.-практ. посіб. Донецьк: «Цифрова типографія», 2012. 134 с.
176. Гритенко О. А. Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2020. 501 с.
177. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : Навч. посіб. Київ : ВД «Ін юре», 2006. 568 с.
178. Громадські роботи: практика призначення та виконання : посібник / За заг. ред. О. В. Беци. Київ : МП Леся, 2005. 118 с.
179. Гула Л. Ф. Кримінальна субкультура як детермінант злочинності в установах виконання покарання / Л. Ф. Гула // Вісн. Нац. ун-ту «Львів.

Політехніка». – 2017. № 884. - С. 223–229.

180. Гумін О. М. Пенітенціарна політика? Чи все ж кримінально-виконавча політика. Пенітенціарна система у глобальному вимірі. : Матеріали І Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 29–30 жовтня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика» 2021. 140 с. С. 94.

181. Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: автореф. дис... канд. юрид. наук / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2003. 20 с.

182. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 38 с.

183. Данильченко П. Ю. Кримінальний радикалізм в установах виконання покарань: кримінологічні засади протидії: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 237 с.

184. Джужа О.М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма. монографія. Київ. Нац акад. внут. справ .215331с.

185. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 212 с.
<https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/709dee25-1201-4e68-ab35-9a1a07514d1e/download>

186. Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: резолюція 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_084 (дата звернення: 10.02.2024).

187. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2020 № 1 (22) С. 152–159.

188. Деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану»: постанова

Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 391.

189. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016. № 343. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343016-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.10.2022)

190. Джужа О. М. Злочинність пенітенціарна. Вісник Асоціації кримінального права України, 2016, № 1(6) С. 464–467. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/173517/173329>

191. Джужа О. М. Світові кримінологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 7–12.

192. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 368 с.

193. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/db467388-632a-4f75-9874-753c9a465f31/download>

194. Дрьомін В. М. Діяльнісна мемотологія у вивченні злочинності. Актуальні проблеми держави і права : зб. Наук. праць – Вип. 74 ; редкол. : (голов. ред) та інш. ; від. За вип. В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 229–300.

195. Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2007. Вип. 32. С. 259–265.

196. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08

«Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2007. С. 5.

197. Дудусь А. Історія становлення та розвитку кримінально-виконавчого законодавства. Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – №2. – С. 147–150. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/42.pdf.

198. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text.

199. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила Ради Європи; Рекомендації, Правила, Доповідь від 12.02.1987 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

200. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.

201. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз): монографія. Харків: Одісей, 2013. 376 с.

202. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 263 с.

203. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена у резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.02.2024)

204. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/20230701-zagalna-harakterystyka-dkvs.pdf> (дата звернення: 01.03.2024).

205. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. / Закалюк А. П. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – С. 595.

206. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і

практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.

207. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

208. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» // Відом. Верхов. Ради України (ВВР), 2005. № 30. Ст. 409.

209. Закон України Про пробацію. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення 12.06.2023 р.)

210. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч. метод. посіб. Київ, 2011. 240 с.

211. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань/ Боровик А. В., Колб О. Г., Савченко А. В. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Луцьк : СПД Галяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2020. 320 с.

212. Запобігання неналежному поведженню з особами, позбавленими волі, в Європі [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://www.coe.int/uk/web/cpt/about-the-cpt> (дата звернення 20.12.2022 р.).

213. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні: посіб [Богатирьов І. Г., Богатирьов А. І., Пузирьов М. С.] / за заг ред. О. М. Джужі. – К : ВД «Дакор», 2014. 96 с.

214. Запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів: кримінологічні та кримінально-виконавчі засади : навч. посіб. / А. В. Боровик та ін; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 400 с.

215. Звіряче вбивство із розчленуванням жінки-інспектора в одеському СІЗО: суд переглянув відеозапис слідчого експерименту. УНІАН: інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/society/10362297->

zviryache-vbivstvo-iz-rozchlenuvannyam-zhinki-inspektora-v-odeskomu-sizo-sud-pereglyanuv-videozapis-slidchogo-eksperimentu.html

216. Зелінский А. Ф. Кримінальна психологія : навч.-практ. посіб. вид. Київ, 1999. 237 с.
217. Зелінский А. Ф. Методологія кримінологічних досліджень Харків, 1992. 160 с.
218. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 260 с.
219. Злочинність // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д-Й. 744 с.
220. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
221. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 233 с.
222. Історичний розвиток пенітенціарної системи України: Головна Загальна інформація Історія розвитку пенітенціарної системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=45660&cat_id=45331
223. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. Київ, 2011. 647 с.
224. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника: навч. посіб. Для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. С. 7.
225. Кельман М. С. Юридична наука : проблеми методології. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 492 с.
226. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи): прийняті та проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14.12.1990. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90377> (дата звернення: 10.02.2024).

227. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України. монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.

228. Кирилюк А. В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань як об'єкт кримінологічного вивчення. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.

229. Кирилюк А. В., Джужа О. М. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина: навч. посіб. Київ, 1997. 118 с.

230. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права (с подробным изложением начал русского уголовного законодательства). Часть Общая. Третье издание. Киев : Изд. Ф.А. Югансона, 1891. 862 с.

231. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку: резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU79004R> (дата звернення: 10.02.2024).

232. Колб І. О. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 553 с.

233. Колб О. Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : навч. посіб. / Колб О. Г. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – С. 196–197.

234. Колб О. Г. Поняття, сутність та зміст спеціально-кримінологічного запобігання в установі виконання покарань України. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)*: посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ: НАВС, 2013. С. 259–263.

235. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання

злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 509 с.

236. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. / Київ. нац. ун-т. внутр. справ. Київ, 2007. 32 с.

237. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. 464 с.

238. Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Сучасна політика у сфері виконання покарань України: зміст та особливості. Вісник пенітенціарної асоціації України № 1 (11) .К, 2020 С. 55–64.

239. Колб О. Г., Кирилюк А. В., Пузирьов М. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам в установах виконання покарань. *Кримінологія: підручник* / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 546–573.

240. Колодчин Д. Імплементация окремих міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі крізь призму режиму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 216–221. DOI:10.31733/2078-3566-2023-3-216-221

241. Колодчин Д. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 316–321. DOI: 10.31733/ 2078-3566-2022-6-316-321

242. Колодчин Д. В Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. *Журнал Юридична Україна* №6 (234) 2022. С. 41–49. DOI: 10.37749/2308-96390-2022-6 (2340-5

243. Колодчин Д. В. Детермінанти пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану в Україні. *Державні регіони. Сер.: Право* 2024. № 1 С. 108–113. DOI: 10.32782/1813-338X-2024.1.16

244. Колодчин Д. В. Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації (аналіз зарубіжних позитивних практик). *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. №1 (5). 2023. С. 132–137. DOI:103278/2709-9261-316-321

245. Колодчин Д. В. Злочинність в місцях несвободи, сучасний стан та динаміка. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т.2. С. 464–468. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.1.2.70

246. Колодчин Д. В. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації в Україні. *Юридична Україна 2022*. № 8 (236). С. 21–28. DOI: 1037749/2308-9636-2022-8 (236)-3.

247. Колодчин Д. В. Концепції причин злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Право та державне управління 2023* Випус. № 2. С. 485–490. DOI:10.32782/pdn.2023-4.28

248. Колодчин Д. В. Кримінально-виконавчі засади запобігання злочинності в місцях несвободи України. *Держава та регіони. Сер. Право. Випуск. 2023. №4. Т.2. С. 24-29. DOI:10.32782/1813-338X-2023.4.2.5.*

249. Колодчин Д. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023 № 1 (12). С. 36–48 С/ 45-46. DOI: 10.32755/sjcriminal.2023.01.036

250. Колодчин Д. В. Кримінологічний портрет особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України *Актуальні питання юридичної науки. Правові записки*. 2024. № 2. Т.2.2 С. 102–107. DOI: 10.32782/ln.2024.22.2.14

251. Колодчин Д. В. Методологічний інструментарій наукового пізнання злочинності в пенітенціарній сфері. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення [Текст]:*

матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 302 с. С. 204–210.

252. Колодчин Д. В. Богатирьов А.І. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконачої служби України Науковий вісник ДДУВС. 2022. №4. С. 2014-2019. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-214-219.

253. Колодчин Д. В. Міжнародно-правові засади режиму як засобу запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 04 листоп. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 238–243.

254. Колодчин Д. В. Пенітенціарна ідентифікація злочинності в пенітенціарній сфері України *Пенітенціарна система у глобальному вимірі*: матеріали II Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 29-30 жовтня 2022 р.) Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Демянчука. – Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 116 с.

255. Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Актуальні проблеми юридичної науки Правова позиція..* 2023.№4 (41) С. 140146 DOI:10.32782/2521-6473.2023-428

256. Колодчин Д. В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 553–557. DOI 10.32782/2524-0374/2022-11/134

257. Колодчин Д. В. Сучасне бачення на поняття злочинності в місцях несвободи, її ознаки та види. *Юридичний вісник.* 2024. № 2. С. 728-731. DOI:10.32782/2524-03742024-2/182

258. Колодчин Д. В. Стан наукового розроблення дослідження

злочинності в пенітенціарній сфері України Науковий вісник ДДУВС № 4 2023. С. 111–117. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4111-117

259. Колодчин Д. В., Богатирьов І. Г. Вплив воєнних факторів на криміногенну ситуацію в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів): матеріали науково-практичного круглого столу* (Київ 7 вересня 2022 р) Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ. 2022. С. 65–67.

260. Колодчин Д. В., Кухар В. В. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. *Право.ua*. 2022. № 4. С. 96–103. DOI 10.32782/LAW.UA.2022.4.15

261. Колос М. І. Кримінальне право України [у 2 т]. К. : Острог. Віпол, 2011. Т.1 : Освіта, наука, законодавство. С. 329.

262. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 04.11.1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2024).

263. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: ухвалена Організацією Об'єднаних Націй 10.12.1984 та ратифікована із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI від 26.01.87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 10.02.2024).

264. Конопельський В. Я. Роль кримінологічної інформації у забезпеченні процесу виконання-відбування покарання в Україні. *Юридичний електронний журнал*. 2024. С. 529.

265. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 20.12.10 2022 р.)

266. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

267. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави / І. М. Копотун // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.); навчально-науковий інститут права та психології НАВС. – К., 2012. – Ч. I. – С. 81.

268. Копотун І. М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.

269. Коренюк А. А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08, Київ, 2019. 263 с.

270. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: [навчальний посібник] / Коржанський М. Й. – Видання 3-тє. доповн. та переробл. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.

271. Культура і закон - у протидії злу: монографія. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.

272. Костенко О. М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті): монографія. Черкаси, 2008. 112 с.

273. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 200 с.

274. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 18 с.

275. Крикушенко О. Г. Трансформація поглядів на процес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної*

Асоціації України. 2019. № 2 (8). С. 114–124.

276. Криминология: приглашение к дискуссии : монография / авт. кол. : А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. – Луганск : РИОЛИВД, 2000. – 308 с.

277. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навч. посіб. / В. В. Василевич, А. В. Савченко, З. В. Журавська, М. М. Яцишин; за заг. ред. О. Г. Колба. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.

278. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник М. І. Бажанов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 1997. 368 с.

279. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

280. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон України від 05.04.2001 № 2341-III Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20221229#Text>

281. Кримінально-виконавча діяльність прокуратури у сфері виконання покарань: навч. посіб. / А. В. Боровик, Ю. В. Новосад, О. Г. Колб та ін. за заг. ред д-ра юрид наук, проф. О. Г. Колба. Луцьк СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф» , 2020. 640 с.

282. Кримінально-виконавче право України : підручник : Т. 1 (у двох томах) [Музика А. А., Конопельський В. В., Письменський Є. О. та ін.] за заг. ред д-ра юрид наук, проф. Є. Ю. Бариша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ. ФОП Кандиба Т. П., 2018. – 364 с.

283. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

284. Кримінально-виконавче право України. Загальна і особлива частини: підручник /О. Литвинов, А. Степанюк та ін. К. : ВД «Дакор», 2015. 632 с. С. 21.

285. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. 2-е вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

286. Кримінально-виконавче право України: підручник / Джужа О. М., Богатирьов І. Г., Колб О. Г. та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2010. 752 с.

287. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

288. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)» посіб / за ред. О. М. Джужі. – Київ. НАВС, 2013. 620 с.

289. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / [Коваленко В. В., Джужа О. М., Колб О. Г. та ін.] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В. В. Коваленка. – К. Атіка, 2012. – 368 с.

290. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Прецедент, 2004. 208 с.

291. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

292. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.

293. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.; Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 190 с.

294. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
295. Кримінологія і профілактика злочинів: курс лекцій / Александров Ю. В., Гаврилишин А. П., Джужа О. М. та ін. Київ : НАВС України, 2000. 201 с.
296. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
297. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 179; Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. С. 129.
298. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
299. Кримінологія: Загальна та Особлива частина : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків, Право, 2014. 440 с.
300. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд / за ред. І. М. Даньшина. Х. : Право, 2003. 352 с.
301. Круміна М. В. Передумови реалізації загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів щодо запобігання вчиненню необережних вбивств та тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 50–52.
302. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Кондор, 2009. С. 87.
303. Курс кримінології. Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1.

352 с.

304. Курс лекцій по кримінології / под ред. проф. Даньшина И. Н. (Общая часть) и проф. Голины В. В. (Особенная часть). Харьков, 2007. 288 с.

305. Кутєпов М. Кримінологічні засади формування кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі авторф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. 16 с.

306. Куц В. М. Поняття злочинності. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34–39.

307. Кушнар'єв С. В. Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики / С. В. Кушнар'єв // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Бюлетень Київського ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 5. – С. 179–182.

308. Лаптінова О. К. «Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання . дис. ... канд. юрид. наук: Х. : 2012. 232 с.

309. Латентність / Н. Б. Отрешко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-53398>

310. Лисенко В. О. Запобігання злочинам корупційної спрямованості у ДКВС України», дис. ... канд-та. юрид. наук. – К, 2014. 236 с.

311. Лисодєд О., Степанюк А. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6 (24). С. 111–116.

312. Литвак О. М. Державний контроль над злочинністю: кримінологічний аспект» : автореф. дис... д-ра юрид. наук / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 39 с.

313. Ліховіцький Я. О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Луцьк, 2017. 582 с.

314. Ліховіцький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 620 с.

315. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – С. 6.

316. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 200 с.

317. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : 2002. № 7. С. 3–12.

318. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 196 с.

319. Майже 23 млн українців регулярно користуються Інтернетом – дослідження URL: <https://cutt.ly/dMo6sXI> (дата звернення 11.11.2022)

320. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект» / уклад.: І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, М. С. Пузирьов. Київ: ВД «Дакор», 2021. 80 с.

321. Махніцька К. Г. Кримінально-виконавчі засади запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів : дис. ... доктора філософії : 08 Право. К. 2021. 243 с.

322. Медведєв В. С. Кримінальна психологія. Київ, 2003. 234 с.

323. Мердок Д., Їржичка В. Боротьба із жорстоким поведінням у пенітенціарних закладах. Рада Європи, 2017. 66 с.

324. Мері Роган. Інспекція пенітенціарної системи: мета і принципи. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу:*

розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конфер. (Київ, 27 листоп. 2015 р.) – К. : Ін-т крим-служби. 2915. 648 с.

325. Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі. URL: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Metodichni-rekomendacii-ORP.pdf> (дата звернення: 01.03.2024).

326. Микитенко М. С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації: дис... канд. пед. наук : 13.00.05, Київ, 2019. 318 с.

327. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): резолюция Генеральной Ассамблеи 70/175 от 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf.

328. Митрофанов І. І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу : [монографія] / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2008. – 450 с.

329. Михайлик О. Г. Каткування як специфічний вид насильства в установах виконання покарань України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 126–134.

330. Меркулова В.О. Запобігання пенітенціарної злочинності: сутність та напрями реформування кримінально-виконавчого законодавства Південноукраїнський правничий часопис №4 2014. С 190-193

331. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристики: дис. ... докт. юрид. наук Ірпінь, 2020. 388 с.

332. Михальов О. П. Пенітенціарна система США: міжнародно-правовий досвід. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 55–58.

333. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнято 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

334. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) [Електронний ресурс] – Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

335. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія. Київ : Десна, 2012. 432 с.

336. Муравйов К. В. «Арештантська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С. 151–157.

337. Назимко Є. С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку покарання неповнолітніх. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. – 2014. № 1 (5) – С. 47.

338. Наказ Генеральної прокуратури України від 20 квітня 2016 року № 161 «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0161900-16#Text> (дата звернення 24. 12. 2022 р.)

339. Наказ Міністерства юстиції № 3799/5 від 04 грудня 2018 року. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 18 квітня 2014 року № 670/5. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1389-18#Text> (дата звернення 12 жовтня 2022 року)

340. Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. О. Л. Копиленка, Є. Ю. Бараша. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2019. 114 с.

341. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / Богатирьов І. Г., Джужа О. М., Богатирьова О. І. та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ: Атіка, 2010. 344 с.

342. Науменко О. М. Становление и развитие административной субкультуры в Украине : Автореф. дис. канд. филос. наук.: спец. 09.00.03. / О. М. Науменко. – Одеса, 2006. – 199 с.

343. Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 219 с.

344. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис... кандидата юрид. наук. : 12.00.08 / Неживець Олена Миколаївна. – К., 2004. – 226 с.

345. Нежурбіда С. Етіологія злочину : Теорії, аналіз, результат : монографія / С. Нежурбіда. – Чернівці : Друк Арт, 2013. – 432 с.

346. Некрасов О. О. Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти: дис. ... канд. юрид. наук: К. 2014. 236 с.

347. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.

348. Новосад Ю. В., Годлевська-Коновалова А. В. Основні шляхи підвищення ефективності та оцінки запобіжної діяльності у сфері виконання покарань. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань : кримінологічна характеристика та запобігання. Навч. посіб. / за заг. ред д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Київ : Вид. дім «Кондор», 2019. С. 259.

349. Новосад Ю. О. Кримінально-виконавчі засади участі прокуратури України у сфері виконання покарань: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Луцьк, 2019. 522 с.

350. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк. : ПрАТ «Волинська друкарня» 2019. – 426 с.

351. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 248 с.

352. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2020 рік. Київ, 2021. 56 с.

353. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2018 рік. Київ, 2019. 70 с.

354. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2019 рік. Київ, 2020. 56 с.

355. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2021 рік. Київ, 2022. 103 с.

356. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2018 рік. Київ, 2019. 70 с.; Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2019 рік. Київ, 2020. 56 с.; Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2020 рік. Київ, 2021. 56 с.

357. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08, Київ, 208 с.

358. Олійник О. І. Загальна характеристика періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України. *Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.). Київ : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2012. С. 14–17.

359. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків :ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

360. Орлов Ю. В. Детермінація злочинності. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л* / редкол.: В. В. Сокурєнко

(голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. С. 308–310.

361. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. – 656 с.

362. Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.

363. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / Прибутько П. С., Заяць Н. В., Лук'янець Г. І. / за ред. П. С. Прибутька. Київ : НАВС, 2015. 156 с.

364. Основні принципи поводження з в'язнями: резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text.

365. Офіс Генпрокурора вимагає посилити протидію потраплянню заборонених предметів до місць несвободи. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news_office.html?_m=publications&_t=rec&id=274404&fp=2370

366. Пенітенціарна система України у ХХІ столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми: монографія Київ ВД «Дакор», 2025. 247с.

367. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. – Одеса : Видавничий дім. «Гельветика», 2022 ... 464 сторінки

368. «Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» : монографія / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, Д. В. Колодчин, А. Є. Шевченко та ін. ; за заг. ред д-ра юрид наук, проф. І. Г. Богатирьова. Одеса : Вид. дім «Гельветика» 2022. 288 с.

369. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 18 с.

370. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 214 с.

371. Перепічка Н. Г. Запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії. за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023. 304 с. С. 24–25.

372. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. Віче. – 2011. - № 10. С. 23–25.

373. Під альтернативними кримінально-правовими заходами (покараннями) у цій роботі ми розумітимемо ті з них, що входять до компетенції уповноваженого органу пробації (ст. 55, 56, 57, 75, 79, 100, 104 КК України).

374. Положення про Державну установу «Центр пробації»: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2019 № 561/5.

375. Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України № 272/5 від 29 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення 10.01.2023)

376. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 934 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>

377. Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність : навчальний посібник / А. А. Герц. Київ, 2018. 326 с.

378. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции : монография / В. Н. Дремин, А. А. Березовский, Н. А. Орловская и др. ; под ред. В. Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. 280 с.

379. Приватні тюрми: досвід інших країн: Судебно-юридическая газета, 27 января 2020 <https://cutt.ly/kCdIcuq>

380. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України : Указ Президента України від 12.03.1999 р. № 248/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/99#Text>

381. Про визначення ступеня виправлення засудженого: наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2023 р. № 294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-23#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

382. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 50. Ст. 352.

383. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 4 червня 2020 року № 671-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р. № 42. Ст. 343.

384. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 42. Ст. 699.

385. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

386. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

387. Про Державну програму боротьби із злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 25.06.1993 № 3325-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-12#Text>

388. Про затвердження Методики здійснення контролю за ефективністю діяльності виправних колоній, слідчих ізоляторів, закладів

охорони здоров'я та державних підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України та критерії їх оцінки: наказ Міністерства юстиції України від 7.10.2020 №с 3474/5 (із змінами).

389. Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту: наказ Міністерства юстиції України від 26.06.2018 № 2023/5.

390. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

391. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації: наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. База законодавства Верховної Ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17#Text> (дата звернення 20.08.2022)

392. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

393. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

394. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР Кабінет Міністрів УРСР; Постанова від 11.07.1991 № 88. URL: Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР Кабінет Міністрів УРСР; Постанова від 11.07.1991, № 88.

395. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 31.07.1998 р. № 827/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827/98#Text>

396. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII: База законодавства Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення 20.08.2022)

397. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015-2020 рр. : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. Офіційний вісник Президента України. 03.06.2015. № 13. Ст. 864. (дата звернення 20.10. 2022 р.)

398. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text> (дата звернення: 10.02.2024)

399. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-Р. *Урядовий кур'єр*. 2017 р. № 178. 20 вересня. С. 8–9. (дата звернення 20.10. 2022 р.)

400. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 16.12.2022 № 1153-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

401. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 22.04.1998 р. № 344/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/98#Text>

402. Про утворення державної установи «Центр пробації»: постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 655-р: База законодавства Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 02.02.2023)

403. Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України № 1526-III від 02.03.2000: База законодавства Верховної Ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1526-14#Text> (дата звернення 20.10.2022)

404. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України): від 19.10.2018 р. № 9228. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64842 (дата звернення: 10.02.2024)

405. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо ліквідації корупційної схеми в пенітенціарній системі шляхом вилучення статті 391 Кримінального кодексу України): від 06.09.2019 р. № 2079. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66710 (дата звернення: 10.02.2024)

406. Прокоф'єва К. А. Поняття культури: методологія вивчення / К. А. Прокоф'єва // *Tertia* : альманах. – Д. : НГУ, 2005. – С. 131–145.

407. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

408. Пузиревський Є. Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). С. 128–134.

409. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

410. Пузирьов М. С. Кримінологічна характеристика та запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн. *Пенітенціарна кримінологія: підручник* / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 370–393.

411. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 514 с.

412. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення

волі на певний строк : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.

413. Пузирьов М. С., Сокоринський Ю. В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

414. Пузирьов М. С., Сокоринський Ю. В., Боднар І. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань: рудимент минулого чи потреба сьогодення? *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 205–212.

415. Пузирьов М. С., Шкута О. О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 106–108.

416. Рабінович П. М. *Методологія юридичної науки*. Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 2001. Т. 3. 792 с. С. 618–619.

417. Радзієвський В. О. Про окремі соціальні передумови виникнення кримінальної субкультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. – № 8. – С. 164–168.

418. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики*. 1996. № 1. С. 12–16.

419. Раєцька Л. В. Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 251–258.

420. Результати моніторингового візиту до Первомайської виправної колонії № 117 на Харківщині. URL: <https://antidot.info/news/rezultaty-monitoringovoho-vizytu-do-pervomajskojji-vypravnojji-koloniji-117-na->

[harkivschyni/](#)

421. Рибянцев А. А. «Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі».... дис. ... канд. юрид. наук: Х. : 2012. 236 с.

422. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Невмержицький проти України» від 05.04.2005 р. *LIGA360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1153> (дата звернення: 27.06.2022).

423. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17) від 30.05.2020 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 27.06.2022).

424. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яковенко проти України» (Заява № 15825/06) від 25.01.2008 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_438#Text (дата звернення: 27.06.2022).

425. Романов М. В. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://khpg.org/1608811011> (дата звернення 14.12.2022 р.)

426. Рубан К. П. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії злочинності в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 218–220.

427. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні : поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвес-трейд, 2013. 448 с.

428. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 594 с.

429. Свириденко Н. М. Правовий та соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Чернігів, 2023. 318 с.

430. Свірець В. В. Окремі питання державної політики у сфері

виконання покарань і пробації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 123–129.

431. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

432. Скакун О. Про принципи кримінально-виконавчого права України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 41. С. 55–62.

433. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. Вид. 4-те, допов. і перероб. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. 524 с.

434. Солом'яна А. В. Адвокатура у системі недержавних суб'єктів запобігання злочинності. [Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету](#). 2016, Вип. 25, С. 81–84.

435. Солом'яна А. В. Недержавні суб'єкти запобігання злочинності: поняття та класифікація. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск. 1, Том. 2. С. 94–98.

436. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2018–2023 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 12.11.2023).

437. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина України: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.*

438. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 215 с.

439. Стрелюк Я. В. Досвід зарубіжних країн у запобіганні кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 193–198.

440. Стрелюк Я. В. Наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Юридична наука*. 2019. № 10. С. 211.

441. Стрелюк Я. В. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в кримінально-виконавчих установах закритого типу України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2021. 468 с.

442. Сидоренко С.М. Зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання в Україні *Вісник ХНУВС*, 2013. №3 (62) С. 130-138

443. Ткаченко А. В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2017. 18 с.

444. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: Харків, 2006. 201с.

445. Топчий Н. В. Органи кримінальної юстиції у механізмі правоохоронної діяльності : автореф. дис ... кандидата юридичних наук. Київ: [б. в.], 2015. 20 с.

446. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов та ін. Київ: ВД «Дакор», 2014. 156 с.

447. Туляков В.О. Вчення про жертвузлочину: соціально-правові основи : авторф. дис...д-ра юрид. наук. Одеса, 2001. 37с.

448. Третяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань*: монографія / Аніщенко В. О., Гончаренко О. Г., Іваньков І. В. та ін.; за заг. ред. Тогочинського О. М. Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. С. 7–37.

449. Трохимчук В. М. Реалізація пенітенціарного інспектування в

Україні. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : Матеріали I Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 29-30 жовтня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'ячука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика» 2021. 140 с. С. 68–69.

450. Трубников В. М. Прогресивна система відбування покарання як принцип кримінально-виконавчої політики в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2007. С. 6–15.

451. Устюжанінова О. Т., Шкута О. О. Державна кримінально-виконавча служба України: теорія і практика : монографія. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 216 с. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/e157eb37-0bd4-4956-94d5-db72e1eb65b6/download>

452. Устюжанінова О. Т. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 41. С. 46–50.

453. Фрейман Г. О. Прийняття Кримінального кодексу 2001 р. та Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р. як особливий фактор реформування кримінальної юстиції незалежної України. *Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 28 листоп. 2012 р.). Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. С. 18–19.

454. Халимон С. І. Кримінологічна характеристика засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеський інститут внутрішніх справ. 2007. № 3. С. 75–78.

455. Хорошун О. В. «Кримінально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі». дис. ... канд. юрид. наук: Д. : 2012. 234 с.

456. Царюк С. В. Окремі питання кримінально-виконавчої характеристики засуджених : Тези II Міжнародної науково-практичної

конференції [від громадянського суспільства – до правової держави] / Царюк С. В. – Харків : ХНУ імені В. Каразіна, 2007. – С. 462–465.

457. Чайковський А. С. Зміни у виправно-трудоному законодавстві України в 1990–2001 рр. та їх значення для подальшого реформування кримінально-виконавчого законодавства незалежної України. *Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.). Київ : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2012. С. 20–23.

458. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 226 с.

459. Чернишов Д. В. Адміністративно-правові засади пробації в Україні : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07, Київ, 2019. 214 с.

460. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

461. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред д.ю.н. доц. В. В. Шаблистого. Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внут. справ : Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

462. Шай Р. Я. Суб'єкти реалізації правоохоронних функцій держави. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 807. С. 93–100.

463. Шеремета О. С. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... д.ю.н. : 12.00.08. Харків, 38 с.

464. Шкуратенко О. В. Сучасні інтерпретації поняття кримінальної субкультури / О. В. Шкуратенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2012. № 4. – С. 138–142. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_4_30

465. Шкута О. О. Концептуальні передумови пенітенціарної політики України. Підприємство, господарство і право. 2016 №3 (2430). С. 81–85.

466. Шкута О. О., Дмитренко Н. А. Пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. *Пенітенціарна кримінологія: підручник* / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 194–224.

467. Шкута О.О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель: монографія : Херсон. Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 336 с. С. 300.

468. Щербина О. В. Режим виконання і відбування у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України.: дис. ... канд. юрид. наук: К. 2015. 232 с.

469. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. Вид. 2-ге, доопр. і допов. Київ: КНТ, 2008. 352 с.

470. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: дис. д-ра. політ. наук. Вінниця. 2021. 460 с.

471. Як змусити стандарти працювати. Практичний посібник з ефективного застосування міжнародних тюремних правил. Донецьк, 2001. 212 с.

472. Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань. дис. ... канд. юрид. наук Д. : 2017. 248 с.

473. Яковець І. С. Карелін В. В. Щодо оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі. *Проблеми правоохоронної діяльності*. 2019. № 4 (25). С. 116–122.

474. Яковець І. С. Міжнародні методики оцінки ризиків і потреб засуджених: щодо їх ролі у процесі виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 99–106.

475. Яцишин М. М. Перебудова кримінально-виконавчого процесу України в контексті європейських та світових стандартів. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 7. С. 140–143.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
 Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr Polytechnic State University

вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005
 103, Chudnivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10005
 Phone/fax: (0412) 24-14-22, 24-14-23, e-mail: rector@ztu.edu.ua, https://ztu.edu.ua, код ЄДРПОУ 05407870

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДАЄ ДСТУ ISO 9001:2015
 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015

Від 06.02.2024 № 44-13.00/243
 На № _____ від _____

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Колодчина Дмитра Васильовича
 «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика»
 в освітній процес Державного університету «Житомирська політехніка»**

Результати дисертаційного дослідження Колодчина Дмитра Васильовича «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика» впровадженні в освітній процес Державного університету «Житомирська політехніка» та використовуються у викладанні навчальних дисциплін: кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

У списку літератури у робочих програмах та навчально-методичних комплексах дисциплін рекомендовано опрацювання наступних наукових праць Колодчина Д.В.:

1. Колодчин Д.В. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. *Юридична Україна*. №6 (234). 2022. С. 41-49.
2. Колодчин Д.В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1 1/22. 2022. С. 553-557.
3. Колодчин Д.В. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації в Україні. *Юридична Україна*. №8 (234). 2022. С. 21-28.
4. Колодчин Д.В. Кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник ДДУВС*. № 1. 2022. С.171- 177 (англ. мова).
5. Колодчин Д.В., Богатирьов А. І. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник ДДУВС*. №4. 2022. С. 214-219.
6. Колодчин Д. Кухар В. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. *Право*. №4. 2022. С. 96-103.
7. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск* №2. 2022. С. 316-321.
8. Колодчин Д.В. Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації (аналіз зарубіжних позитивних практик). *Українська поліцейська: теорія, законодавство і практика*. № 1(5). 2023. С. 132-137.
9. Колодчин Д.В. Криминологічна характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. № 1 (13). 2023. С. 36-51.

Проректор з науково-педагогічної роботи
 та інноваційного розвитку,
 д.е.н., д.держ.упр., проф.

Димитрій ГРИЦИШЕН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України
доктор юридичних наук, професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ

«*Вячеслав Пузирний*» 2024 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Колодчина Дмитра Васильовича
«Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика»**

Комісія у складі:

Тагієва С.Р., доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України, завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України;

Ткаченко О.Г., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України;

Олефір Л.І., кандидата юридичних наук, доцента, заступника начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України –

цим актом засвідчила, що результати дисертаційного дослідження Колодчина Дмитра Васильовича «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика» впровадженні в освітній процес Пенітенціарної академії України та використовуються у науково-дослідній діяльності.

У списку літератури у робочих програмах та навчально-методичних комплексах дисциплін рекомендовано опрацювання наступних наукових праць **Колодчина Д.В.:**

1. Колодчин Д.В. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. Журнал Юридична Україна №6 (234) 2022. С. 41-49

2. Колодчин Д.В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. Юридичний науковий електронний журнал №11/22. 2022р. С. 553-557.

3. Колодчин Д.В. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації в Україні. *Журнал Юридична Україна*. 2022. №8 (234). С. 21-28.

4. Kolodchyn D. Criminal offences committed in imprisonments of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. P.171-176.

5. Колодчин Д.В, Богатирьов А. І. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. №4. С. 214-219.

6. Колодчин Д. Кухар В. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. *Право UA*. №4. 2022. С. 96-103.

7. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 316-321.

8. Колодчин Д.В Запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації (аналіз зарубіжних позитивних практик). *Українська поліцейстика: теорія, законодавство і практика*. 2023. № 1(5). С. 132-137.

9. Колодчин Д.В Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1 (13). С. 36-51.

Члени комісії:

Садіг ТАГІЄВ

Олександр ТКАЧЕНКО

Людмила ОЛЕФІР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Виконуючий обов'язки начальника
 Центрально-Західного міжрегіонального
 управління з питань виконання
 кримінальних покарань Міністерства
 юстиції

Володимир БОЙЧУК
 2024 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Колодчина Дмитра Васильовича
 «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика» на
 здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
 за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
 кримінально-виконавче право
 у практичну діяльність органів і установ виконання покарань**

Комісія у складі: заступника начальника Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Івана БРОШКА, начальника відділу персоналу Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Надії БУРБЕЗИ, начальника відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Віктора БАРАНОВА склали даний акт про те, що основні положення та результати дисертаційного дослідження «Злочинність у пенітенціарній сфері України: теорія та практика» докторанта Колодчина Д. В. характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем, мають значну практичну та теоретичну значимість для діяльності органів і установ виконання покарань.

Результати дослідження Колодчина Д. В. будуть використані у процесі службової підготовки особовим складом та відповідними підрозділами органів і установ виконання покарань Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції.

З метою протидії та запобігання вчиненню засудженими у місцях несвободи та персоналом органів і установ виконання покарань кримінальних правопорушень використовуються такі фахові наукові статті Колодчина Д. В.:

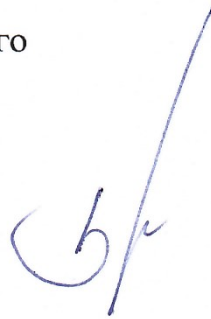
1. Колодчин Д. В. Методологічні підходи дослідження злочинності в пенітенціарній сфері України. *Юридична Україна*. 2022. № 6. С. 41-49.

2. Колодчин Д. В. Концептуальні передумови формування державної політики у сфері виконання покарань і пробації в Україні. *Юридична Україна*. 2022. № 8. С. 21-28.

3. Колодчин Д. В. Кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 171-177.

4. Колодчин Д. В., Богатирьов А. І. Вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 214-219.

Заступник начальника Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби
«10» січня 2024

Іван БРОШКО

Начальник відділу персоналу Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби
«10» січня 2024

Надія БУРБЕЗА

Начальник відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби
«10» січня 2024

Віктор БАРАНОВ